

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

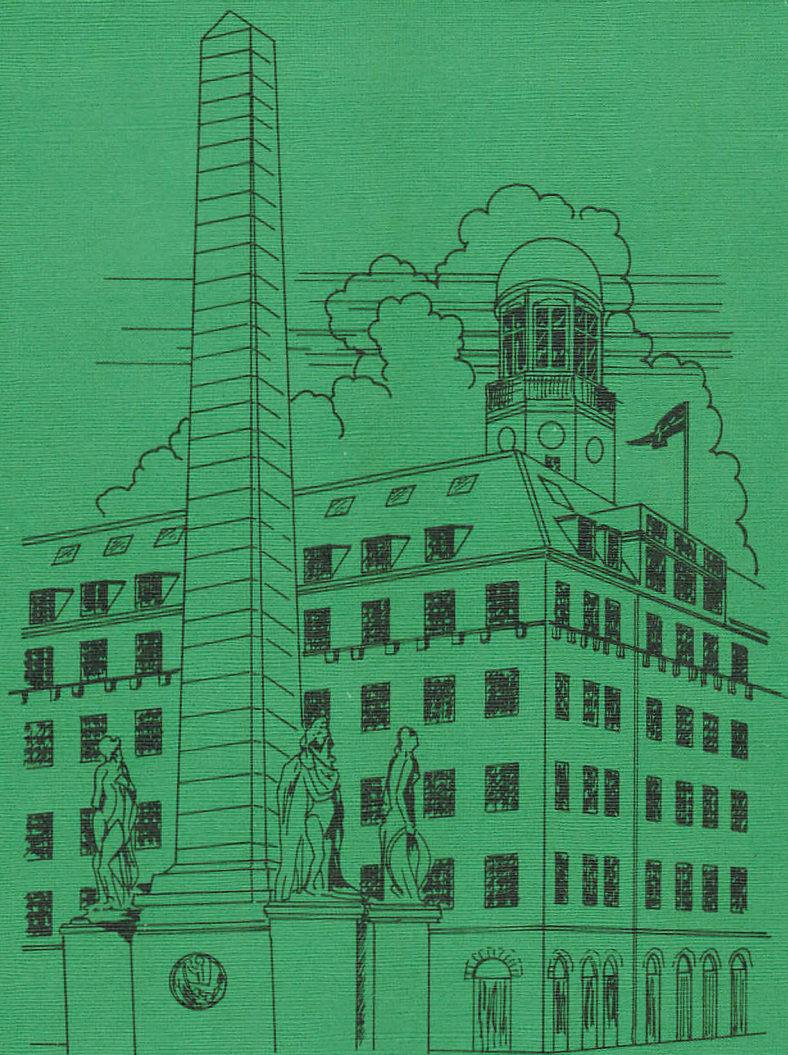
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TORBEN HANSGAARD

LANDBRUGSRÅDETS
TILBLIVELSE

LANDBOHISTORISKE SKRIFTER 5

TORBEN HANSGAARD

Landbrugsrådets tilblivelse

*Studier i landbrugsorganisationernes forhandlinger
om skabelsen af en fællesrepræsentation for dansk
landbrug 1880 - 1919*

LANDBOHISTORISK SELSKAB

København 1976

Udgivet med støtte fra
Statens humanistiske Forskningsråd
og Anders Nielsen, Svejstrup Østergaard,
og hustru fru Kirstine Nielsens Mindelegat.

© Landbohistorisk Selskab, København, 1976
Tryk: Special-Trykkeriet Viborg a-s
ISBN 87 7526 078 6

Forord:

Denne bog er en omarbejdelse og udvidelse af den specialeafhandling, som jeg udarbejdede 1971-72 i forbindelse med mit studium i historie ved Københavns Universitet. Idéen til emnet blev undfanget ved deltagelse i lektor, dr. phil. Fridlev Skrubbeltangs inspirerende undervisning i den nyeste tids landbohistorie.

Fra idé til det foreliggende arbejde har der dog været en lang vej, der kun er nået takket være støtte fra mange sider. Det gælder først og fremmest landbrugets organisationer (jfr. kildefortegnelsen), der beredvilligt og uden betingelser gav mig adgang til deres arkiver. Ligeledes har Erhvervsarkivet i Aarhus ydet fortrinlig hjælp med at fremskaffe det ønskede materiale. En særlig tak rettes til fru Else Kjærgaard-Jensen, Ommestrup pr. Mørke, der velvilligt stillede sin fars, statsminister Th. Madsen-Mygdal, arkiv til min disposition.

Under manuskriptets omarbejdelse til sin nuværende form har jeg modtaget en række nyttige råd og vink fra lektor, mag.art. Claus Bjørn og lektor, cand.mag. Erik Helmer Pedersen, Københavns Universitet. Begge har endvidere sammen med arkivar ved Rigsarkivet, cand.mag. C. Rise Hansen gennemgået det færdige manuskript, og de har - hver på sin måde - bidraget til en række forbedringer, hvilket dog ikke fritager forfatteren for ansvaret for det færdige resultat.

Publiceringen af bogen er muliggjort gennem støtte fra Statens humanistiske Forskningsråd og fra Anders Nielsen, Svejstrup Østergaard og hustru fru Kristine Nielsens Mindelegat. For denne støtte bringes en hjertelig tak. Ligeledes takker jeg Landbohistorisk Selskab, der har ladet bogen optage i sin skriftserie. Sidst, men ikke mindst, skal rettes en varm tak til min kone, lærer Birgit Hansgaard, uden hvis støtte bogen næppe ville have set dagens lys.

København, maj 1976
Torben Hansgaard

INDHOLDSFORTEGNELSE:

I.	INDLEDNING	11
	Undersøgelsens formål og afgrænsning	11
II.	KILDEMATERIALET	16
	Det trykte materiale	16
	Det utrykte materiale	18
III.	LANDBRUGETS ORGANISATIONSSTRUKTUR I 19. ÅRH. OG DE FØRSTE FORHANDLINGER OM ET LANDBRUGSRÅD	20
	Landbrugets organisationer indtil o. 1885	20
	Landbrugets økonomiske situation indtil o. 1885	23
	Landbrugsrådstanken opstår - Lhs. plan	24
	Landboforeningernes holdning	26
	Fællesudvalget i arbejde	28
	Landboforeningerne afviser det snævre samarbejde ...	31
	Landbrugets økonomiske forhold efter 1886	36
IV.	LANDBRUGETS ORGANISATIONER FREM TIL 1914	38
	Landboforeningerne	38
	Husmandsforeningerne	41
	Organisationernes forbindelse til de politiske partier .	47
	Andelsbevægelsen	50
	Landhusholdningsselskabet	54
	Landbrugsrådstanken genopstår. DsdL.s initiativ	55
	Husmandsforeningernes initiativ	60
V.	LANDBRUGSRÅDET AF 1915	68
	Danmarks situation ved krigsudbruddet	68
	Regeringens politik	68
	Landbrugsrådet af 1915 oprettes	70
	Landbrugsrådet i arbejde	76
	Landbrugsrådet opløses	85
	Organisationernes modtræk	90

VI.	DET STÅENDE LANDBRUGSUDVALG AF 1917 ..	97
	Landbrugsudvalgets nedsættelse og sammensætning..	97
	Udvalget i arbejde. Uldspørgsmålet - et spørgsmål om uld?	106
VII.	ERHVERVENES FÆLLESUDVALG AF 1917	111
	De interskandinaviske forhandlinger.....	112
	Forhandlingerne med Tyskland	113
	Forholdene i fællesudvalget.....	116
	Landbrugets krav til samarbejde	119
VIII.	STYRKELSEN AF LANDBRUGETS ORGANISATI- NER	125
	DsdL. udbygges	125
	Andelsudvalget bliver bestyrelse	128
	De tvangfri fællesmøder	130
IX.	NYE PLANER OM EN FÆLLESREPRÆSENTA- TION	132
	Landbrugets situation i 1917	132
	Et forslag kommer frem	133
	Modtagelsen i landboforeningerne.....	135
	De øvrige organisationers reaktion	137
	Fællesmødet 29. maj 1918	140
	Andre udveje forsøges	141
X.	ANDELSUDVALGET TAGER SPØRGSMÅLET OP	147
	Forhandlinger på et nyt grundlag	147
	Planerne tager en fastere form	150
	Organisationernes stilling	158
	Et kompromisforslag og dets skæbne	162
XI.	LANDBRUGSRÅDET AF 1919 DANNES	171
	Principbeslutningen træffes. De endelige vedtægter udar- bejdes	171
	»Slagterimillionen« og andre bevillinger	178
	Den 20. juni 1919.....	182
	Andelsfolk kontra private kapitalister.....	186
	Offentlighedens reaktioner	187

XII. LANDBRUGSRÅDET ETABLERER SIG	189
Udtræden af krigsudvalgene	189
Forholdet til andelsselskaberne	195
Forholdet til husmandsforeningerne	197
 XIII. SAMMENFATNING OG VURDERING	 205
Hvorfor oprettedes Landbrugsrådet?	205
Landbrugets økonomiske situation 1880-1920	208
Landbruget og industrien 1880-1920	209
Landbruget og den politiske udvikling 1880-1920	212
Krigen og det danske samfund	215
Landbrugsorganisationernes forudsætninger for samarbejde	216
Samarbejdet under krigen	219
Forhandlingerne 1918-19	221
Landbrugsorganisationernes forhandlingspositioner 1880-1920	223
Initiativtageren til Landbrugsrådet?	226
 FORTEGNELSE OVER ANVENDT KILDEMATERIALE	 233
 FORKORTELSESLISTE	 241
 NOTER OG KILDEHENVISNINGER	 243
 BILAG	 269
I: Lhs. forslag af 13. november 1885 til oprettelsen af et landbrugsråd	269
II: Udkast til forslag til vedtægter for landbrugets fællesrepræsentation (1918)	272
III: Vedtægter for Landbrugsrådet af 1919	277
IV: Antal ejendomme efter hartkornsstatistikken og ejendomsvurderingerne 1885-1920	280
V: Andelsselskaberne 1900-1914	281
VI: Forenings- og medlemstal for de landøkonomiske organisationerne 1899-1919	282
 NAVNEREGISTER	 283

Kapitel I: Indledning

Formål og afgrænsning:

Da Landbrugsrådet den 20. juni 1919 holdt sit første møde, skete det som et resultat af mange års forhandlinger mellem landbrugets organisationer med det formål at danne en fællesrepræsentation. Deltagerne i disse forhandlinger var: Det kgl. danske Landhusholdningsselskab (Lhs.), De samvirkende danske Landboforeninger (DsdL.), De samvirkende danske Husmandsforeninger (DsdH.) og Andelsudvalget. Om disse forhandlinger handler denne bog.

I forhold til den rolle som de store landsdækkende erhvervs- og interesseorganisationer spiller i det moderne samfund, har udforskningen af disse organisationers opkomst og virke i høj grad stået i skyggen af den rigsdags- og partipolitiske udvikling i det 19. og 20. årh.s danmarkshistorie. I de senere år har historikerne dog i stigende grad erkendt nødvendigheden af i deres undersøgelser af et lands politiske system at inddrage interesseorganisationerne, der netop har til formål at påvirke fordelingen af værdier - navnlig af økonomisk karakter - i det pågældende samfund. For at kunne gøre dette er det imidlertid nødvendigt at kende organisationernes historiske baggrund, struktur, målsætning, medlemsmæssige baggrund, økonomiske styrke osv.

Den organisationshistoriske litteratur i Danmark er ret omfattende og kan efter sin karakter opdeles i 2 grupper. Én meget stor gruppe, der beskæftiger sig med den lokale organisation, hvilket for landbrugets vedkommende vil sige en landbo-, husmands- eller andelsforening. Én noget mindre, der beskæftiger sig med de lands- eller landsdelsdækkende organisationer, som de ovenfor nævnte. Skønt en stor del af denne genre er forfattet af personer med nær kontakt til den pågældende organisation, ofte ved et ansættelsesforhold, og skønt hovedparten er udkommet som jubilæumsværker, er det dog muligt i et vist omfang at få svar på de ovenfor stillede spørgsmål.

Mens der for håndværkets, industriens og handelens centralorganisationer foreligger ganske vist ældre fremstillinger¹, har Landbrugsrådet og herunder omstændighederne omkring rådets tilblivelse ikke tidligere været genstand for nærmere undersøgelse, uagtet den centrale placering erhvervet altid har haft i det danske samfund og det nære samarbejde, der i visse perioder har været mellem rådet og statsmagten.

Med henblik på spørgsmålet om rådets oprettelse er det en almindelig opfattelse, at dette skete som en reaktion fra det større landbrugs side, da man i sommeren 1919 - iøvrigt under indtryk af afviklingen af krigstidens mange særforanstaltninger - ikke kunne enes med regeringen om indholdet af en ny kornlov. Denne opfattelse synes at stamme fra Einar Cohns økonomiske oversigt over Danmark under den 1. verdenskrig fra 1928 og gengives i flere af de bredere anlagte danmarkshistoriske fremstillinger². Af den landbohistoriske litteratur fremgår imidlertid, at spørgsmålet gennem mange år stod på dagsordenen, og at landbrugets organisationer i 3 omgange, nemlig i årene 1885-86, 1907-11 og 1918-19, førte forhandlinger om dannelsen af en fællesrepræsentation³.

I den organisationshistoriske litteratur er disse forhandlinger yderligere omtalt. Det gælder således 3 artikler, som bladet »Vort Landbrug« bragte i 1917, hvori bladets redaktør, Kristian Raunkjær, for at skabe baggrund for det sidste forhandlingsinitiativ gav en redegørelse for de 2 første⁴. I 1919 udkom »Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs historie« skrevet af selskabets sekretær Hans Hertel, og 3 år senere »Foreningen af jyske Landboforeninger 1872-1922« af sekretær J. K. Haugaard. Begge værker indeholder en kort omtale af de 3 forhandlingsfaser, delvis baseret på samtidige årsberetninger. Begge forfattere har lagt en naturlig vægt på deres egen organisations deltagelse i forhandlingerne, og de mere ømtålelige spørgsmål er behændigt forbigået⁵. I 1927 udkom P. Jeppesen (Drusebjerg)s bog »Husmandsbevægelsens historie gennem 25 år«. Heri omtales de forhandlinger, hvori husmændene deltog, nemlig forhandlingerne i 1910-11 og 1918-19 samt nedsættelsen af 2 krigstidsudvalg: »Landbrugsrådet af 1915« og »Det stående Landbrugsudvalg« af 1917. I modsætning til de øvrige forfattere var Jeppesen (Drusebjerg) aktiv husmandspolitikker i den omhandlede periode, og bogen fremtræder derved som en blanding af oversigt og erindringer⁶. Fra Andelsudvalgets side udkom i 1924 en lille oversigt: »Andelsudvalget 1899-1924« skrevet af dets sekretær Harald Stenbæk. Den omtaler forhandlingerne i vinteren 1918-19 og beskæftiger sig især med husmandsforeningernes stilling hertil⁷. Om den fjerde hovedorganisation, De samvirkende danske Landboforeninger, foreligger der ingen historisk fremstilling. Et svagt tilløb hertil er dog en artikel af Jacob Tvedegaard, som bladet »Dansk Landbrug« (tidligere »Vort Landbrug«) i 1943 bragte i anledning af DsdL.s 50-års jubilæum og hvor hovedtrækkene af forhandlingerne i årene 1915-19 er trukket op⁸.

I forbindelse med Landbrugsrådets 1. årsberetning fremkom i 1920 en kort oversigt over forhandlingerne i 1918-19 med aftryk af vedtægtsudkast fra 2 stadier af forhandlingerne. Beretningen er udarbejdet af rådets første sekretær, Lars Frederiksen⁹. I forbindelse med Landbrugsrådets 25 års jubilæum i 1944 bragte landbrugsbladene artikler om arbejdet i det kvarte sekel samt om rådets forhistorie. Her skal fremhæves J. Rottenstens artikel i »Tidsskrift for Landøkonomi« som den mest udførlige. Som de øvrige fremstillinger bygger den dels på organisationernes årsberetninger dels på tidligere offentliggjorte arbejder. På et enkelt punkt har Rottensten imidlertid anvendt utrykt materiale, nemlig forhandlingsprotokollen for »Landbrugsrådet af 1915«, under omtalen af dette udvalgs virksomhed¹⁰.

Den sidste og hidtil mest udførlige redegørelse for Landbrugsrådets tilblivelseshistorie er A. Axelsen Drejers artikel fra 1959 i anledning af Landbrugsrådets 40-års jubilæum. Foruden det publicerede materiale, årsberetninger og landbrugsblade, bl.a. »Vort Landbrug« og »Andelsbladet«, har han benyttet Andelsudvalgets forhandlingsprotokol for tiden september 1918 til februar 1919, hvorfor der for dette tidsrum er fremlagt en række hidtil ukendte oplysninger om forhandlingernes forløb¹¹.

På trods af de ovenfor nævnte organisationshistoriske fremstillinger kan emnet dog ikke siges at være behandlet udtømmende. Det skyldes ikke blot at forfatterne, de 2 sidste kun delvis undtaget, ikke har benyttet og vel heller ikke haft adgang til det nødvendige kildemateriale. Også i deres synsvinkel har der ofte været en afgrænsning, nemlig interessen for og hensynet til deres egen organisation. Hertil kommer så, at disse forhandlinger om dannelsen af en fællesrepræsentation for landbruget jo kun udgør en lille del af de enkelte landbrugsorganisationers historie. Resultatet heraf er imidlertid, at man nok kan få et indtryk af hovedlinierne i de forskellige forhandlingsfaser ud fra den eksisterende litteratur, men under overfladen kommer man ikke. Særlig stedmoderlig virker behandlingen af krigstidsudvalgene, der udover navns nævnelser ikke er undersøgt.

Ved nærværende undersøgelse er det søgt at afhjælpe disse »mangler«. Formålet med undersøgelsen er først og fremmest at give en dokumenteret redegørelse for forløbet af forhandlingerne mellem landbrugsorganisationerne om dannelsen af en fællesrepræsentation. I forbindelse hermed vil den øvrige organisering af landbruget i årene 1880-1920 blive inddraget for herigennem at understrege, at organisationsdannelsen inden for det danske landbrug startede nedefra med

den lokale landbo- eller andelsforening og først senere blev udbygget med landsdels- og derpå med landsorganisationer. Det er dernæst hensigten gennem en redegørelse for krigstidens landbrugsudvalg: »Landbrugsrådet af 1915« og »Det stående Landbrugsudvalg« af 1917 i højere grad, end det hidtil har været gjort, at påvise kontinuiteten i forhandlingerne mellem regeringen og landbrugets repræsentanter under den 1. verdenskrig, samt påvise at erfaringerne fra disse krigstidsudvalg spillede en væsentlig rolle for forhandlingerne i 1918-19. Endelig er »Erhvervenes Fællesudvalg« af 1917 inddraget i undersøgelsen med henblik på spørgsmålet om initiativet til og forløbet af forhandlingerne i 1918-19. Fællesudvalget var et privat nedsat udvalg med repræsentanter for landbrug, industri, handel og skibsfart. Det vil i undersøgelsen søges påvist, at samarbejdet i dette udvalg var en væsentlig årsag til optagelsen af forhandlinger mellem landbrugets organisationer om en fællesrepræsentation i 1918.

Da forhandlingerne og dermed forholdet mellem landbrugsorganisationerne er gjort til det centrale punkt i undersøgelsen, medfører dette nogle afgrænsninger af emnet. Således har de interne overvejelser, der sandsynligvis har fundet sted hos modparten, hvad enten det var regeringen eller de øvrige erhvervsorganisationer¹², ikke været genstand for en systematisk undersøgelse, men de er behandlet i det omfang, det har sat sig spor i forhandlingerne med landbrugets ledere, som det f.eks. skete under diskussionen om nedsættelsen af »Det stående Landbrugsudvalg«. Ligeledes må det understreges, at omtalen af krigstidsudvalgene ikke prætenderer at give en udtømmende skildring af disse udvalgs arbejde. Tværtimod er det forsøgt at begrænse omtalen heraf til det for emnet nødvendige, nemlig en omtale af de sagsforhold, der fik betydning for forholdet mellem de deltagende organisationer.

Stoffets disposition er givet ved det faktiske begivenhedsforløb. Ud fra en bred gennemgang af landbrugets organisering er der gjort rede for de 2 første, mislykkede forhandlingsinitiativer i 1885-86 og 1907-11 (kapitel III-IV). Dernæst behandles de 3 krigstidsudvalg (kapitel V-VII), den fortsatte udbygning af organisationerne (kapitel VIII) og så den 3. forhandlingsfase, der resulterede i »Landbrugsrådet af 1919« (kapitel IX-XI). Herpå følger et afsnit om rådets første start og afviklingen af krigstidsforanstaltningerne (kapitel XII) og undersøgelsen slutter med et mere vurderende afsnit, hvori det forsøges at trække nogle væsentlige linier op inden for perioden 1880-1920 (kapitel XIII).

Med forhandlingssituationen i 1918-19 kulminerede landbrugsorganisationernes forhandlinger og de er derfor gjort til et tyngdepunkt i undersøgelsen, mens de tidligere forsøg og samarbejdet under krigen ses som stadier på vejen. Da erfaringerne fra krigsårene imidlertid fik langt større betydning for de afsluttende forhandlinger (med sammenfald af problematik og personer) end de tidligere forsøg, er det i undersøgelsen valgt at lægge hovedvægten på årene 1915-19. For de tidligere forhandlingsfasers vedkommende har valget stået mellem at give en kort omtale i indledningen eller at behandle dem mere udførligt. Når det sidste er foretrukket, skyldes det dels, at forhandlingerne i sig selv er interessante som bidrag til den almindelige politiske historie, dels at de sammen med de senere forhandlingsfaser giver et bredere og bedre indtryk af forholdet mellem landbrugsorganisationerne og navnlig en ændring, der skete heri i de knap 40 år undersøgelsen spænder over.

Kapitel II: Kildematerialet

Undersøgelsen bygger for årene 1915-19 på såvel publiceret som arkivalsk materiale, først og fremmest landbrugsorganisationernes. For de tidligere forhandlingsinitiativers vedkommende er med få undtagelser kun det trykte materiale lagt til grund. Dette forhold skyldes dels undersøgelsens disposition dels kildematerialets beskaffenhed¹. Den følgende omtale af kildematerialet er et helhedsindtryk. En fuldstændig fortegnelse over det anvendte materiale findes s. 233, og for de konkrete metodiske problemer er der gjort rede i selve teksten eller i noteapparatet.

Det trykte materiale:

Som det fremgår af kildefortegnelsen, er den organisationshistoriske litteratur rigeligt repræsenteret i gruppen »fremstillinger og opslagsværker«. Emnet taget i betragtning kan dette næppe undre. Derimod er det bemærkelsesværdigt, at det er i den gruppe af fremstillinger, der beskæftiger sig med organisationer på landsdels- eller landsplan, at omtalen af Landbrugsrådet finder sted. I den store gruppe af fremstillinger, der omhandler den enkelte lokalforening, står der almindeligvis intet herom. Erindrings- og memoirelitteraturen er gennemgående ret sparsom, og fra de mennesker, der indtog de mest betydningsfulde poster inden for de danske landbrugsorganisationer, foreligger der med undtagelse af forpagter Chr. Sonne simpelthen intet².

Indholdet af organisationernes årsberetninger kan opdeles i 3 grupper: 1) fremstilling af et sagsforhold, 2) mødereferater og 3) gengivelse af skrivelser, resolutioner o.l. Hvad den første kategori angår, må den sidestilles med gruppen »fremstillinger«, d.v.s., at sagsforholdet er fremstillet således, som dets ophavsmand over for offentligheden ønsker det skal tage sig ud, ikke nødvendigvis som det rent faktisk er foregået. Mødereferater findes i et vist omfang i årsberetningerne. Problemet med disse er, i hvilket omfang de er blevet »omredigerede« med offentliggørelse for øje? At noget sådant er sket, viser et brev, som Lhs. sekretær Hertel sendte til Andelsudvalgets formand, Anders Nielsen (Svejstrup Østergaard) den 3. marts 1916. I brevet, der sendtes sammen med et referat af et kort tid i forvejen afholdt fællesmøde

mellem landbrugets 4 hovedorganisationer, skriver Hertel nemlig, at da ikke alle bemærkningerne på mødet egnede sig til offentliggørelse, »er referatet på visse punkter gjort ret kortfattet«³. Den sidste gruppe, gengivelse af skrivelser m.v., synes derimod at være fri for sådanne skavanker. At et brev er korrekt gengivet, betyder dog ikke nødvendigvis, at også indholdet er korrekt. De fleste af brevene er aktstykker fra en debat mellem den pågældende erhvervsorganisation og regeringen eller en af de øvrige interesseorganisationer, og de er derfor blot et udtryk for organisationens holdning til de foreliggende spørgsmål. For årene 1914-18 gør det særlige forhold sig gældende, at ikke alt kunne trykkes, og emner med relation til udenrigspolitikken, som f.eks. handelsforhandlinger, er derfor begrænset til et minimum eller helt udeladt.

For landbrugstidsskrifternes vedkommende kan den for årsberetningerne anvendte opdeling bibeholdes. Da tidsskrifterne imidlertid i deres fremstilling af et sagsforhold ofte er ret tæt på begivenheden - de fleste udkom som ugeblade - får artiklerne ofte et momentant (taktisk bestemt?) og agitatorisk præg. Mødereferater er normalt fra større forsamlinger (landsmøder, generalforsamlinger o.l.), men varierer i omfang i de forskellige blade. Mens Andelsbladet udmærker sig ved stenografiske referater, er udeladelser og forkortelser ikke ualmindelige i de øvrige blade. Fra lukkede møder (bestyrelsesmøder o.l.) foreligger der i bladene ofte korte meddelelser om de vigtigste beslutninger. Med hensyn til tidsskrifternes gengivelse af skrivelser må der udvises varsomhed. Både ved aftryk af breve og navnlig ved disses anvendelse i artikler, er det ikke ualmindeligt, at dele af skrivelser mangler, hvad enten det så skyldes pladmæssige eller opportunistiske hensyn. Herudover indeholder tidsskrifterne imidlertid endnu 2 grupper: 4) notitser og 5) læserbreve. For nærværende undersøgelse ligger notitsernes værdi navnlig i deres kontante oplysninger om et mødes afholdelse, personskifte i en forening osv. Læserbrevene siger normalt noget om læsernes (medlemmernes) interesse i en bestemt sag. Spørgsmålet om en fællesrepræsentation for landbruget synes da også i et vist omfang, hvor stort kan ikke afgøres, at have påkaldt sig interesse blandt den almindelige landbefolkning. Imidlertid har en gennemgang af læserbrevene for årene 1915-19 vist, at en stor del af diskussionen drejede sig om, hvorvidt landbrugets samling skulle gå gennem eller uden om landboforeningerne. Generelt har disse læserbreve ikke haft indflydelse på forhandlingerne mellem organisationerne. I det omfang de har relation hertil, er de omtalt i fremstillingen.

Aviser er kun benyttet i ringe omfang, bl.a. ved Landbrugsrådets start i 1919. Forskellige stikprøver har ikke givet positivt resultat, og emnet taget i betragtning er det nok spørgsmålet, om dagspressen i almindelighed indeholder noget af værdi, som ikke findes i landbrugsbladene. Så snart emnet går ud over det organisationspolitiske f.eks. til det rigsdagspolitiske, stiger avisernes anvendelighed som kilde betydeligt.

Det utrykte materiale:

Grundstammen er her de 4 hovedorganisationers arkiver. I det omfang, det har været nødvendigt og muligt, er materiale fra landsdelsorganisationerne, fra udenrigs- og indenrigsministerierne samt fra andre erhvervsorganisationer inddraget i undersøgelsen. Materialet falder i 2 grupper: 1) forhandlingsprotokollerne, der fortæller om det afgørende, beslutningerne, og i et vist omfang om de forhandlinger og overvejelser, der er gået forud, og 2) det øvrige materiale - korrespondance samt udkast hertil mellem organisationer og/eller personer, vedtægtsudkast på forskellige stadier, mødeindkaldelser, telegrammer, notitser af enhver slags (f.eks. fra telefonsamtaler og møder), materiale af ældre dato anvendt som forlæg - som gør det muligt at trække linierne mellem møderne op og i et vist omfang at se bagom beslutningerne.

Materialets omfang og kvalitet er meget svingende. For forhandlingsprotokollernes vedkommende varierer det fra det (næsten) stenografiske referat, som findes hos Andelsudvalget, til det »referat«, der kun omtaler de beslutninger, som vedtoges på mødet, eller som nøjes med at berette, at en sag var genstand for »en indgående behandling«. Denne kategori forekommer hos DsdH.s bestyrelse, Lhs. præsidium og Det stående Landbrugsudvalg. En mellemting er det referat, der på grundlag af notater og stikord under mødet, renskrives bagefter. Denne type, der findes hos DsdL. Landbrugsrådet af 1915 og Landbrugsrådet af 1919, synes i alt væsentligt at være pålidelig. Både mindretalsudtalelser og ordvekslinger er medtaget, men detaljerne vil naturligvis let gå tabt ved denne fremgangsmåde.

For det øvrige materiales vedkommende synes det at bero på tilfældigheder - både i samtiden og senere - hvad der er bevaret. Mens der for Det stående Landbrugsudvalg, som stod under Indenrigsministeriet, var tale om arkiveringspligt, gælder dette ikke for de private erhvervsorganisationer. Resultatet er for de 4 hovedorganisationers vedkom-

mende derfor blevet, at Lhs. og Andelsudvalget har et ret omfattende materiale, DsdH. et ret beskedent, hvorimod DsdL.s arkiv er gået tabt. Den skævhed, der herved må siges at være i materialet, kan dog i nogen grad - men ikke helt - korrigeres. I mange tilfælde er det muligt i en eller flere af de øvrige organisationer at finde en kopiskrivelse, og undertiden kan man ud fra svarbreve eller breve til en trediemand rekonstruere indholdet af et forsvundet brev. For DsdL.s vedkommende er manglerne yderligere søgt afhjulpet ved at benytte landsdelsorganisationernes arkiver, hvor der findes efterretningsskrivelser, samt de trykte årsberetninger.

Hvad angår samarbejdet i Erhvervenes Fællesudvalg har kildematerialet vist sig ret sparsomt. Trods en omfattende eftersøgning i de deltagende organisationers arkiver specielt efter fællesudvalgets mødereferater er det kun lykkedes at bringe 3 af disse for dagens lys⁴. Ud fra andet materiale i Industrirådets og Grosserer-Societetets arkiver og ikke mindst ud fra landbrugets 13-mandsudvalgs forhandlingsprotokol (renskrevet efter møderne) har det dog været muligt i stort omfang at kunne belyse landbrugets holdning til dette samarbejde, omend enkelte spørgsmål står uopklarede.

I håbet om at kunne fylde nogle af »hullerne« i organisationenes materiale, er privatarkiver for alle med en blot nogenlunde fremtrædende placering i forhandlingerne blevet eftersøgt - i de fleste tilfælde med negativt resultat. En gennemgang af de eksisterende og tilgængelige arkiver har gjort det muligt på enkelte punkter at nuancere fremstillingen i forhold til organisationernes oplysninger, men afgørende oplysninger har denne arkivgruppe ikke bragt for dagen.

Kapitel III:

Landbrugets organisationsstruktur i 19. årh. og de første forhandlinger om et landbrugsråd

Landbrugets organisationer indtil o. 1885

Lhs. stod frem til o. 1800 alene i sine bestræbelser på at virke til landbrugets fremme. I begyndelsen af 19. årh. dukkede de første lokale landøkonomiske selskaber eller foreninger imidlertid op; de omfattede i reglen et stift eller amt. Deres virksomhed må opfattes som et supplement til Lhs., og lige som dette var det overvejende embedsmænd og repræsentanter for det store landbrug, godsejerne, der var medlemmer. I årene 1805-23 oprettedes 13 lokale selskaber. Landbrugskrisen (1818-28) bragte en del af disse til standsning, men efter 1830 fortsatte stigningen til o. de 25 i 1850. Embedsmændenes rolle var nu på retur og ledelsen lå næsten udelukkende hos det store landbrug. Dog var der mange præster, der jo selv var landbrugere, som var aktive i formidlingen af viden ud til den brede landbefolkning.

Efter 1850 tog udviklingen fart. Antallet af landboforeninger, som de nu kaldtes, gik i vejret og udgjorde ca. 75 i 1880. Til gengæld omfattede de et mindre område, ofte et herred eller en del af et amt. Medlemmerne var nu i stigende grad bønder, og mange gårdmænd indvalgte efterhånden i foreningernes bestyrelser, dog kun sjældent til formandsposten, der normalt beklædtes af en af egnens store landmænd. Også opgavernes karakter ændredes. Mens planteavl hidtil havde været i højsædet, satte man nu især ind på husdyrområdet - et synligt resultat var bl.a. dyrskuerne - for ca. 10 år senere at starte på mejeribrug.

Landmandsforsamlingerne hører også med i billedet af organisationslivet i det 19. årh. Fra 1845 og frem til århundredeskiftet afholdtes der med 2-3 års mellemrum store stævner rundt omkring i landet. Disse forsamlinger var dels forhandlingsmøder om landbrugsfaglige spørgsmål dels et forum hvor nyskabelser blev præsenteret, for gradvist at forplante sig til den enkelte bondes hverdag. Også for landmandsforsamlingernes vedkommende lå ledelsen overvejende hos det store landbrug¹.

Hele denne udvikling af landbrugets organisationsliv skete under opmuntring fra Lhs. side. Imidlertid måtte den på et eller andet tidspunkt komme til at berøre selskabets situation. Siden 1820 var selskabets medlemstal gået kraftigt tilbage, og det var omkring midten af århundredet på under 70. En hvervekampagne o. 1860 satte dog tallet noget i vejret, og i 1870 var man oppe på 500. Den overvejende del af de nye medlemmer var landmænd, navnlig fra det store landbrug, og mens selskabet tidligere havde haft sit tyngdepunkt i Københavnsområdet, skete der med den nye medlemstilgang en geografisk spredning over hele landet, idet øerne dog dominerede. Når hovedstaden fraregnes, boede næsten halvdelen af medlemmerne øst for Storebælt. Denne udvikling nødvendiggjorde en ændring af Lhs. ledelse, og i 1872 fik denne et bredere grundlag, idet bestyrelsesrådet på 36 medlemmer for halvdelens vedkommende skulle vælges blandt selskabets enkelte medlemmer, mens den anden halvdel skulle vælges af de enkelte amters (ialt 18) landboforeninger, der var medlemmer af selskabet. Denne tilsyneladende demokratiske bestemmelse begrænsedes dog noget af de faktiske forhold, thi det var kun en mindre del af landboforeningerne, der var medlemmer af Lhs. Således var der i 1872 kun 26 landboforeninger, fordelt på 14 amter, som medlemmer af selskabet, og det bevirkede at kun 12 af de 18 pladser kunne besættes. Hertil kom så yderligere den begrænsning, at den person, som landboforeningerne valgte, udover at skulle bo i det pågældende amt skulle være medlem af Lhs., hvilket kostede den dengang ikke ubetydelige sum af 20 kr. årligt. Udfyldningen af de givne rammer skete derfor kun langsomt, og først i 1886, da antallet af landboforeninger kom op over de 40, kunne alle amter sende en repræsentant til bestyrelsesrådet. Heller ikke i repræsentanternes sociale herkomst skete der større ændringer. Næsten alle kom de fra det store hartkorn, først i december 1888 indvalgte der 2 gårdejere i selskabets bestyrelsesråd².

Ud fra disse forhold måtte det være problematisk om selskabet fortsat kunne føre an i udviklingen af landbrugets organisationsdannelse. Det viste sig da også hurtigt, at vejen gik mod dannelsen af regionale sammenslutninger indenfor de enkelte landsdele. Kun nogle få måneder efter at Lhs. nye vedtægter var trådt i kraft (1. juli 1872) indkaldtes til delegeretmøde for de jyske landboforeninger. Initiativet udgik fra Horsens landbrugsforening og den direkte anledning var en ny ordning af fastemarkederne, som jyderne ikke var tilfredse med; men da man antog, at fællesmøder også fremover ville være nyttige, havde Horsens-foreningen også udarbejdet et udkast til vedtægter for det

fremtidige arbejde. På et fællesmøde i Horsens den 30. november blev sagen taget op, og resultatet blev »Foreningen af jyske Landboforeninger« (FajL.) som allerede på det stiftende møde fik de første 15 landboforeninger som medlemmer³.

Det jyske eksempel virkede smittende og førte til, at der i sommeren 1879 - efter opfordring fra landboforeningerne i Sorø og Præstø amter, der i et par år havde haft et samarbejde på amtsplan - optoges forhandlinger om oprettelsen af en sjællandsk fællesorganisation, og i slutningen af februar 1880 blev »De samvirkende Landboforeninger for Sjællands Stift« (D.s.sjæll.L.) startet med 13 lokale landboforeninger bag sig⁴.

På Fyn var forholdet det, at Fyns Stifts patriotiske Selskab (opr. 1810) rent geografisk dækkede en fællesforenings område. Modsat de 2 andre steder kunne samvirksomheden derfor etableres på den måde, at de lokale landboforeninger mod at betale 15% af deres medlemskontingent fik ret til at indvælge en repræsentant i selskabets bestyrelse (på ialt 2 mand). Forhandlingerne om denne sammenslutning, hvis undertitel var »De samvirkende fynske Landboforeninger«, fandt sted i foråret 1881, og ved det påfølgende årsskifte trådte de nye vedtægter i kraft med 6 lokale landboforeninger som deltagere⁵.

For de 2 sidstnævnte fællesforeninger var dyrskuer, udstillinger og diskussionsmøder nævnt som naturlige opgaver, men det stod også de implicerede klart, at det fremover ville lyde langt kraftigere, når landboforeningerne talte med én røst. Fra at være ærbødige andragender blev landbrugets ønsker nu, som en af de nye organisationers formænd udtrykte det, til ærbødige fordringer⁶.

Med den vidt forskellige baggrund i tradition og medlemskreds var der med de 3 fællesforeningers dannelse lagt op til et konkurrenceforhold. Allerede oprettelsen af den sjællandske forening havde hos Lhs. indflydelsesrige sekretær, Jørgen la Cour, fremkaldt en del uvilje, der først forsvandt, da den nye forening erklærede kun at ville virke som mellemed mellem Lhs. og de enkelte landboforeninger⁷. Der gik da også kun kort tid før emnet kom frem i landbrugspressen. Det skete i efteråret 1882, da bladet »Vort landbrug« bragte et indlæg, der satte spørgsmålstegn ved selskabets stilling som talerør for hele det danske landbrug, hvormed der hentydedes til selskabets stilling som faglig rådgiver for regeringen. Selv om kritikken blev afvist fra Lhs. side, var fingeren dog blevet sat på det ømme punkt og det af en anerkendt landbrugslærer, forstander Anders Svendsen, Tune Landboskole⁸.

Da det desuden stod klart, at flere fremtrædende landbrugere vest for

Storebælt delte Svendsens syn på situationen, måtte det give anledning til overvejelser i Lhs. om hensigtsmæssigheden af den eksisterende sammensætning. I 1883 udarbejdede Jørgen la Cour et forslag til en ændret struktur, hvorefter bestyrelsesrådets 36 medlemmer skulle opdeles i 9 faglige kommissioner, ligesom der skulle afholdes et årligt møde (generalforsamling) i de forskellige landsdele, så man bedre kunne komme i kontakt med selskabets medlemmer. Både ved denne lejlighed og året efter afviste Lhs. dog at gå ind på la Cours tanker⁹.

Landbrugets økonomiske situation indtil o. 1885:

På det tidspunkt da den første seriøse forhandlingsrunde om dannelsen af en fællesrepræsentation for det danske landbrug tog sin begyndelse, befandt erhvervet sig midt i en økonomisk krise.

Krisen startede i 1876 med et prisfald på kornet, trykket af konkurrencen fra de nye oversøiske markeder. Krisens første fase varede frem til 1883 og var præget af usikkerhed over for den nye situation og dens mulige varighed. Instillingen til krisen, der syntes værst på øerne, hvor det store kornproducerende landbrug dominerede, var præget af datidens liberalistiske tankegang, hvorefter den enkelte landmand selv måtte tage affære. Krisen virkede derfor forstærkende for den igangværende produktionsomlægning mod et husdyrbrug, der havde taget fart efter o. 1850, og hvis fordele dels var mere stabile priser dels gødningsmuligheder¹⁰.

Til det almindelige prisfald på kornet kom så de protektionistiske forholdsregler fra vore nærmeste nabolande, navnlig Tyskland. I 1879 kom en tysk toldlov, der lagde afgifter på både korn og levende kvæg. Resultatet blev en stærk nedgang i eksporten, en udvikling der forstærkedes efter toldlovens skærpelse i 1885. I de følgende år kom yderligere importforbud for levende svin (1887-90) og atter fra 1895.

Ganske vist faldt også priserne på de varer, som bønderne måtte købe, mere end salgspriserne, men faste udgifter som forrentning og lønninger forblev dog uændret, og navnlig gælden anses for en af de væsentligste årsager til erhvervets vanskeligheder under krisen, hvor tvangsafståelser i årene 1885-89 nåede op på 10% af samtlige salg¹¹.

Landbrugets svar på landbrugskrisen blev efter 1883 et organiseret samarbejde. Det stod nu klart for alle, at en fremskyndelse af den igangværende produktionsomlægning var den eneste farbare udvej. Allerede gennem landboforeningernes konsulentvirksomhed var der

gjort et stort arbejde for husdyrsagen, og der oprettedes navnlig i Jylland en del kvægavlsforeninger, men hertil kom nu et organiseret samarbejde ved forarbejdningen af landbrugsprodukterne i andelsmejerier og andelsslakterier. På mejeriområdet var de tekniske forudsætninger tilvejebragt med centrifugens fremkomst, og efter starten af andelsmejeriet i Hjedding (1882) oprettedes der i det følgende tiår andelsmejerier over det ganske land. Hvad angår slagteriområdet, blev det tyske importforbud 1887 anledningen til oprettelsen af det første andelssvineslagteri i Horsens samme år. Også på dette felt skete der en omfattende udbygning i de følgende år, skønt dette skete i konkurrence med de eksisterende privatslagterier¹². Til denne organisering på det produktions- og afsætningsmæssige plan, kom så ønsket om en lignende udvikling på det faglige og erhvervspolitiske plan.

Landbrugsrådstanken opstår.

Landhusholdningsselskabets plan:

Den første plan om at oprette et organ for det danske landbrug går helt tilbage til 1861, hvor der på landmandsforsamlingen i Horsens var forhandlinger om oprettelsen af et agerdyrknings- og handelsministerium. Da man imidlertid ikke kunne samles om et forslag, gik sagen i sig selv¹³. Den næste plan fremkom i 1879, da man fra Viborg landøkonomiske selskab anmodede indenrigsministeren om oprettelse af et særligt agerdyrkningsministerium. Skønt anmodningen anbefalede af FajL., der med henvisning til forholdene i udlandet ønskede en samling af landbrugets sager under ét ministerium, skete der dog ikke mere i sagen¹⁴.

I september 1884 besluttede FajL. atter at tage problemet op ved at indsende en anmodning til konseilspræsidiets om, at landbrugets sager måtte blive samlet under et departement eller direktorat. Man henviste i brevet til, at der for handelen var stillet et departement i udsigt¹⁵. For denne gang at give henvendelsen større vægt, blev den også sendt til den sjællandske og fynske fællesforening samt til Lhs. med opfordring til, at disse organisationer indsendte tilsvarende anmodninger. Mens fynboerne fulgte opfordringen, ønskede den sjællandske fællesforening, at »sagen i sin helhed drøftedes mellem samtlige samvirkende landboforeninger«. Uenighed om fortolkningen af denne betegnelse medførte, at mødets afholdelse trak ud. Sjællænderne holdt nemlig på,

at både Maribo amts landøkonomiske selskab og Bornholms landøkonomiske forening skulle repræsenteres, hvilket jyderne modsatte sig. Sjællænderne aflyste derpå det planlagte fællesmøde¹⁶.

Når tanken denne gang alligevel slog an, skyldtes det Lhs., der på sit bestyrelsesmøde den 19. maj 1885 tog henvendelsen til behandling. Selv om forslaget tilsigtede at skabe et led inden for regeringen, der skulle hjælpe landbruget på »ethvert af dets områder« - et formål som flere af mødedeltagerne kunne tilslutte sig - var der delte meninger om midlet. Nogle mente således, at selskabets virksomhed var tilstrækkelig, hvorimod andre foretrak et landbrugssekretariat, der så skulle fordele opgaverne mellem de forskellige organisationer. Selskabets bestyrelse vedtog at nedsætte et udvalg, der skulle behandle spørgsmålet, idet det samtidig skulle overveje, om ændringer i Lhs. organisation ville give selskabet bedre mulighed for at optræde som rådgiver for regeringen i landbrugsspørgsmål. Udvalgets medlemmer blev: Lhs. 3 præsidenter, docent N.J. Fjord samt godsejerne grev C. F. Danneskjold-Samsøe (Brattingborg) og E. Tesdorpf (Orupgård), selskabets sekretær J. C. la Cour, samt bestyrelsesmedlemmerne Fr. Friis (Duelund), H. Valentiner (Gjeddesdal) og S. Vind (Sanderumgård), der sad i ledelserne af henholdsvis den jyske, sjællandske og fynske fællesforening, de 2 sidste endda som formænd, samt professor Th. R. Segelcke og H. P. Ingerslev, der i august samme år blev udnævnt til indenrigsminister¹⁷. Sammensætningen afspejlede altså udmærket opgavens karakter.

På et udvalgsmøde den 12. juni 1885 fik Jørgen la Cour til opgave at indsamle materiale til belysning af spørgsmålet. Nogle år tidligere havde han undersøgt landbrugets organisationsforhold i Sverige og Norge samt i England og Belgien. I september foretog han nu en 14 dages rejse til de tyske stater: Sachsen, Preussen, Braunschweig, Oldenburg og Hannover for der at undersøge forholdene¹⁸. På grundlag heraf udarbejdede la Cour en betænkning til udvalget, »Ordnningen af statens og foreningernes samarbejde til landbrugets fremme«. Den var et klart defensorat for Lhs. og dets virksomhed og fastslog, at selskabet »af alle - omend med ulige følelse og vel også til ulige tilfredshed - erkjendes og må erkjendes at beklæde en sådan stilling som ledende centralorgan«. La Cour mente derfor heller ikke, at en ændring var nødvendig, men måske nok tilrådelig, hvis man derved kunne opnå en »enklere og fyldigere samvirken« med landboforeningerne. Betænkningen sluttede med en konklusion, der anbefalede oprettelsen af et landbrugsråd¹⁹ med offentlige forhandlinger. Rygraden i et sådant

havde man dog i Lhs. bestyrelsesråd, »og det turde vel fortjene nøje overvejelse, om staten kan være tjent med at give afkald på dette anlæg i stedet for at opretholde traditionen og formå selskabet til at ændre og udvide sit bestyrelsesråd således, at det for alle sagers vedkommende... imødekommer de (stillede) krav«²⁰.

På udvalgets møde den 10. november 1885 fremlagde la Cour et forslag indeholdende dels landbrugssektioner knyttet til de provinsielle fællesforeninger, dels et landbrugsråd i forbindelse med Lhs. Udvalget holdt i de følgende dage flere møder, hvorunder der fremsattes alternative forslag. Et flertal anført af indenrigsminister Ingerslev var dog tilhænger af landbrugsrådstanken, Valentiner ønskede sagen stillet i bero, mens Danneskjold-Samsøe var kraftig modstander af hele tanken, hvori han så selskabets undergang. Til sidst vedtoges, ifølge Segelcke, la Cours forslag, idet dog afsnittet om landbrugssektionerne udgik. Med hensyn til den ministerielle sagsfordeling anbefalede udvalget samtidig, at der skete en samling af de vigtigste sagsområder indenfor landbruget, og at den faglige indsigt måtte blive repræsenteret i administrationen²¹.

På Lhs. (halvårlige) bestyrelsesmøde den 13. november fortsatte uenigheden om landbrugsrådet, men også her var der dog flertal for planen, som man vedtog skulle danne grundlag for de videre forhandlinger med de implicerede provinsielle fællesforeninger²². Forslaget er aftrykt som bilag I.

Landboforeningernes holdning:

I vinterens løb kom Lhs. plan om et landbrugsråd til behandling på fællesforeningernes delegeretmøder. For jydernes vedkommende skete det allerede den 20. november 1885 på mødet i Horsens, hvor Fr. Friis (Duelund) på Lhs. vegne anbefalede forslaget. Diskussionen samlede sig hurtigt om sammensætningen af det foreslåede landbrugsråd, hvor Lhs. havde sikret sig en dominerende plads, nemlig 36 medlemmer mod 19 fra landboforeningerne, jfr. bilag I, § 4. Friis søgte at forsvare denne dominans ved at gøre opmærksom på, at halvdelen af selskabets bestyrelsesråd jo valgtes af landboforeningerne. Blandt de kritiske røster på mødet var venstrefolketingsmanden, gårdejer Jens Busk (Aas), der var delegeret fra Horsens landbrugsforening. Han var ganske vist enig i grundtanken med forslaget, nemlig at landbruget måtte føre sine krav bedre igennem, men afgørende for hans stillingtagen

var, at der var taget for lidt hensyn til »de små bønder«. Som forslaget forelå nu, var det »at sætte støtte til faldefærdige huse« - en bemærkning der fik Lhs. sekretær, Jørgen la Cour til at fare op med et tilbud om samme aften at imødegå Busk og hans meningsfæller, et tilbud der dog bortfaldt p.g.a. manglende tilslutning.

At Lhs var besluttet på at hævde sin dominans kom klart frem, da proprietær H. Branth (Sdr. Elkjær) forsøgte at få hævet det antal, som jyderne ifølge Lhs. forslag skulle udpege til det kommende fællesudvalg, fra 3 til 5 mand. Det mødte en bestemt afvisning fra Friis samt N. J. Fjord, der var gæst ved mødet. Forslaget måtte, erklærede de, accepteres eller forkastes i sin foreliggende form. Som svar herpå erklærede Branth, at resultatet af de kommende forhandlinger da måtte forelægges et kommende delegeretmøde til fornyet afgørelse. Enden på diskussionen, der havde tilhængere på begge sider, blev, at Branths forslag blev vedtaget med »overvejende flertal«. Til medlemmer af fællesudvalget valgtes Branth, Chr. Lüttichau, der var formand for FajL., og Jens Busk med henholdsvis 82, 71 og 55 stemmer²³.

På det sjællandske delegeretmøde, der afholdtes 9-11. februar 1886 i København, gentog modstanden mod Lhs. dominans sig. Planen blev her forelagt af Valentiner, der understregede, at den endelige afgørelse skulle forelægges et senere delegeretmøde. Kritikken mod det foreslåede landbrugsråd blev her ført an af grev Holstein (Ledreborg), der ligesom Jens Busk var folketingsmand for Venstre. Holstein hævdede, at det lille landbrug som »født minoritet« måtte vende sig fra rådet. Også på dette møde holdt Lhs. stand. Et forslag om, med henvisning til jydernes repræsentation, at vælge 3 i stedet for 2 mand, som foreslået af Lhs., blev energisk tilbagevist af Fjord, der fastslog, at »forholdstallet var sat efter nøje overvejelse«, og at en eventuel ændring så måtte foretages overalt. Debattens karakter bragte også her Jørgen la Cour, der iøvrigt deltog som delegeret fra Københavns amts landboforening, på talerstolen, hvor han måtte forsvare Lhs. ædle motiver. Han forsikrede, at »forslaget åndede ubetinget tillid fra den side, hvorfra det var forelagt«, og han kunne ikke se den påståede forskel mellem det store og det lille landbrug, i hvert fald ikke fra et landøkonomisk synspunkt. Hertil replicerede Holstein, at forskellen var der, »selv om de vare indbildte eller skrev sig fra andre grunde«. Efter yderligere diskussion, hvorunder også tilhængere af forslaget havde ordet, besluttede det at vælge 2 mindre jordbrugere til fællesudvalget. Holstein foreslog gårdmændene J. Rasmussen (Snertinge) og P. Andersen (Jydstrup), der begge var aktive venstremænd, den første var folke-

tingsmand, den anden amtsrådsmedlem og senere landstingsmand. Over for disse klart politiske kandidater søgte Lhs-tilhængerne at værgе sig ved - på trods af mødevedtagelsen om at vælge mindre jordbrugere - at opstille en møllejeer og 2 større landbrugere, alle 3 medlemmer af Lhs. De blev dog slået af de 2 gårdmænd, der begge valgtes med 29 stemmer²⁴.

På Fyn gik valget af de 2 repræsentanter mere roligt af. På et bestyrelsesmøde den 12. december 1885 valgtes lensbaron C. Juel-Brockdorff (Tåsinge) og proprietær F. Andersen (Rosendal). Valget syntes - ifølge kilden - ikke at have givet anledning til yderligere diskussion²⁵. For Lolland-Falsters vedkommende valgtes forpagter F. Bokelmann²⁶.

Medlemmerne til fællesudvalget kan opdeles i 3 grupper. Den ene med tilknytning til Lhs. ønskede dette stærkt repræsenteret i det kommende landbrugsråd. Til denne gruppe må, foruden selskabets oprindelige udvalg, regnes: Lüttichau, Bokelmann og Juel-Brockdorff. Den anden udgjorde de 3 venstre-gårdmænd, der stod for kravet om mere indflydelse for det mindre landbrug, altså størstedelen af de danske bønder, og for modstanden mod Lhs. dominerende indflydelse. Endelig udgjorde Branth og F. Andersen (Rosendal) en tredje gruppe. Begge havde de gjort sig til talsmænd for landbrugets fremtrædende placering i samfundet og de må begge betegnes som repræsentanter for en agrarpolitisk linie²⁷. Skønt medlemmer af Lhs. ønskede de dets indflydelse trængt noget tilbage, og når de alligevel nåede til enighed med repræsentanterne for Lhs. om en flertalsindstilling, skyldtes det utvivlsomt sagens vigtighed samt den store indflydelse de fik på forhandlingerne i fællesudvalget.

Fællesudvalget i arbejde:

Fællesudvalget holdt møde den 28-29. maj 1886. På mødets første dag, hvor forslaget drøftedes i sin helhed, fremkom der så væsentlige ændringsforslag, at man måtte nedsætte et snævrere udvalg bestående af Andersen (Rosendal), Branth, Jens Busk, Friis og Valentiner - alle valgt af eller med snæver tilknytning til landboforeningerne. Dette udvalg fremlagde den følgende dag en række ændringsforslag, hvis væsentligste indhold angik landbrugsrådets og dets bestyrelses sammensætning samt finansieringen af rådets virksomhed.

I spørgsmålet om rådets sammensætning anbefalede udvalget, at

repræsentantene for landbrugsvidenskaben m.v. (jfr. bilag I, § 4) helt udgik af repræsentationen. Med hensyn til bestyrelsen ønskede 4 af udvalgets 5 medlemmer, at rådet selv skulle vælge denne, dog således at mindst 1 af bestyrelsesmedlemmerne, af hvilke der ialt skulle være 5, samtidig skulle sidde i Lhs. præsidium (§8). Udvalgets femte medlem, formentlig Busk, ønskede ingen særlig bestemmelse herom. Herudover ønskede udvalget, at medlemmerne af landbrugsrådet skulle have diæter samt rejseudgifter betalt, ligesom rådets virksomhed skulle betales af statskassen over finansloven (§ 15).

På mødet den 29. maj stillede Lhs. præsidium sig velvilligt til de fleste af ændringsforslagene, selv til indskrænkningen af rådets medlemstal. Derimod afviste man forslaget om bestyrelsens sammensætning, da dette »ville ændre hele forslaget karakter og oprindelige opgave«, der bl.a. gik ud på at give landboforeningerne en »medvirkende indflydelse« på sagernes behandling. At give afkald på den stilling selskabet hidtil havde indtaget mellem regeringen og fællesforeningerne lå ikke alene uden for det mandat, hvorpå dets repræsentanter forhandlede, men også uden for hvad man fra selskabets side havde tænkt sig med disse forhandlinger. Som modtræk foreslog præsidiet nu en bestyrelse bestående af Lhs. 3 præsidenter + 3 af landbrugsrådet valgte medlemmer. Ved en sådan sammensætning ville man desuden fratage kravet om, at formandsposten skulle besættes af selskabet. Med hensyn til finansieringsmåden frygtede præsidiet, at det foreslåede ville betyde en udsættelse af landbrugsrådets start. I stedet foreslog det en særlig lov²⁸.

Efter nogle måneders pause fortsattes forhandlingerne den 11. september, hvor hele fællesudvalget deltog. Her nåede man til enighed om rådets sammensætning: den jyske, sjællandske og fynske fællesforening fik hver yderligere 1 repræsentant - udvalget havde oprindeligt kun forlangt 1 mere til jyderne - og kom herved op på henholdsvis 6, 4 og 3 medlemmer (jfr. § 4), hvortil så kom de 8 pladser til landboforeningernes formænd og næstformænd. Til gengæld fik Lhs. gennemført, at det veterinære sundhedsråd og stutterikommissionen hver fik 1 repræsentant i landbrugsrådet (jfr. § 4) - udvalget havde oprindeligt udeladt disse. Derimod nåede man ikke til enighed om bestyrelsens sammensætning, selv om Lhs. på dette punkt nu var gået ind for udvalgets forslag, således at kun 1 af de 5 medlemmer skulle vælges blandt selskabets præsidenter. Ejheller om finansieringsspørgsmålet kunne der opnås enighed. Fællesudvalgets forslag kom derfor på disse punkter til at indeholde en flertals- og en mindretalsindstilling²⁹.

For den nævnte bestemmelse om, at Lhs. præsidium skulle have en »født plads« i landbrugsrådets bestyrelse stemte 11, mens 3 ikke ønskede at gå med hertil.

I spørgsmålet om diæter og rejseudgifters refusion ønskede et flertal på 11 dette under forudsætning af, at de nødvendige udgifter bevilgedes af Rigsdagen over de årlige finanslove. Et mindretal på 4 ønskede ganske vist repræsentanterne holdt skadesløse, men ønskede ikke flertallets forbehold.

Med hensyn til udgifterne til rådets drift ønskede flertallet, 12 stemmer, at der skulle søges om statsbidrag hertil, men at rådets virksomhed skulle begynde forinden dette bevilgedes, hvis Lhs. var villig til foreløbig for et år - at afholde de fornødne udgifter. Mindretallets 3 stemmer ønskede derimod, at de økonomiske forhold, d.v.s. en bevilgning på finansloven, skulle være afklarede førend rådets virksomhed startede.

Endelig var der uenighed om en ny paragraf angående ændringer i forslaget. Mens 12 mente, at rådet selv, efter nærmere fastsatte linier, kunne ændre reglerne, ønskede mindretallet, at sådanne skulle have lovgivningsmagtens godkendelse.

I det vigtige spørgsmål om landbrugsrådets sammensætning havde Lhs. måttet give store indrømmelser. Repræsentanterne for videnskaben - Landbohøjskolen - var blevet slettet (det drejede sig ifølge la Cours oplysninger om 15 medlemmer³⁰ og repræsentanterne for det veterinære sundhedsråd og stutterikommission var blevet halveret til 2 medlemmer. De provinsielle fællesforeninger havde derimod øget deres repræsentation fra 19 til 22 medlemmer og hvis man hertil lagde det antal pladser, som landboforeningerne havde ret til at besætte i selskabets bestyrelsesråd, kom man op på 40 medlemmer, hvorimod selskabets egentlige repræsentation var svundet ind til 21 medlemmer. Som følge af de faktiske forhold omkring besættelsen af de 18 landboforenings-pladser i bestyrelsesrådet (jfr. s. 21) kunne kritiske røster dog med god ret betegne dette forhold som en formalitet.

Forslaget udsendtes nu til behandling på fællesforeningernes delegeretmøder, hvor det så skulle vise sig, hvorvidt det »store« eller det »lille« landbrug kunne finde støtte for sine synspunkter.

Landboforeningerne afviser det snævre samarbejde

På det jyske delegeretmøde i Århus, den 23-25. september 1886 prægedes forhandlingerne naturligt nok af de punkter i forslaget, som parterne ikke kunne nå til enighed om, og som - skønt de overfladisk betragtet kunne synes at være af mindre betydning - viste sig at afspejle dybe og principielle uoverensstemmelser mellem parterne.

Under samtalen af bestyrelsens sammensætning erklærede Jens Busk, der talte på mindretallets vegne, at han under ingen omstændigheder ville indrømme Lhs. præsidium den ene af de 5 pladser, omend han erkendte, at spørgsmålet var af symbolsk karakter, da selskabet ved den foreslåede forholdstalvalgmåde jo blot kunne indvælge en af dets repræsentanter i bestyrelsen. I spørgsmålet om diæter og rejsepenge var der, som nævnt, enighed om, at staten skulle betale. Ifølge Lüttichau, der talte på flertallets vegne, hastede sagens gennemførelse imidlertid i en sådan grad, at man måtte begynde, før pengene kunne bevilges, eventuelt med støtte fra landboforeningerne. Også her stod Jens Busk dog fast: diæter, rejsepenge og øvrige udgifter til rådet måtte bevilges, førend man gik i gang. Gik man ikke ind herpå, var det ensbetydende med at sætte en høj valgbarhedscensus. At blande Lhs. ind i sagen ville Busk ikke være med til ud fra den betragtning, at »den, der betaler gildet, får den overvejende indflydelse«. I det hele taget var Busk stærkt kritisk over for Lhs. rolle i hele denne sag. Om selskabets stilling udtalte han skarpt: »Det skal vinde anklang både blandt de mindre og de større landbrugere, at vi ikke tillægger selskabet den betydning, det tillægger sig selv«. Endelig var der så spørgsmålet om lovgivningsmagtens indseende med evt. ændringer i landbrugsrådets vedtægter, som Busk fandt naturlig, hvorimod Lüttichau mente, at en sådan bestemmelse ville reducere landbrugets selvstændighed.

Branth mente, at det egentlige spørgsmål var, om man overhovedet skulle have et landbrugsråd. Hans væsentligste anke mod det foreliggende forslag var, at rådet blev alt for stort. Han ville derfor foretrække at stryge Lhs. bestyrelsesråd på 36 medlemmer, hvorved selskabet ville komme på lige fod med de øvrige foreninger. Hvad angik mindretalsindstillingen angående lovgivningsmagtens indseende med ændringer i rådets forhold, vendte Branth sig skarpt herimod - ledsaget af et udfald mod statsmagtens manglende interesse for landbruget.

Hele spørgsmålet tog imidlertid en afgørende vending, da kaptajn

Bluhme (Nørlund) tog ordet. I en klart opbygget tale argumenterede han imod oprettelsen af et landbrugsråd, som han mente ville virke ødelæggende for fællesforeningerne, ikke mindst den jyske, samt for tanken om et landbrugsministerium eller lignende. Ud fra et jysk synspunkt var rådets sammensætning meget utilfredsstillende. Oprettelsen af en lolland-falstersk fællesforening var således aldrig blevet anerkendt af jyderne. Ved denne opdeling fik det sjællandske landbrug, når der til de i forslaget anførte tal lægges 2 til hver (formand og næstformand), en overvægt, der ville forstærkes ved, at Lhs. præsidium og den overvejende del af de 18 bestyrelsesmedlemmer, der var valgt af selskabets egne medlemmer, boede på Sjælland (jfr. s. 21). Dernæst ankede Bluhme over rådets størrelse, der - i forbindelse med det årlige møde (jfr. bilag I, § 9) - ville gøre det virkningsløst. Det ville blive bestyrelsens på de 5 mand, der ville blive det egentlig råd. Når disse boede spredt over hele landet, ville det være nødvendigt at overlade en væsentlig del af arbejdet - og dermed indflydelsen - til sekretæren, der var Lhs. sekretær³¹. Som alternativ til disse visioner foreslog Bluhme oprettelsen af et stående udvalg, f.eks. således at de 4 organisationer, nemlig foruden Lhs. den jyske, sjællandske og fynske fællesforening, hver stillede 3 repræsentanter. Hvis Lhs. ikke skulle ønske at deltage heri, kunne udvalget dannes af fællesforeningerne alene.

Bluhmes indlæg blev udslagsgivende for diskussionen. Efter frokosten oplæste formanden Chr. Lüttichau et forslag til motiveret dagsorden fra Bluhme: »Delegeretmødet anser ikke tidspunktet heldigt for dannelsen af et landbrugsråd som det foreslåede, men anerkendende trangen til et fyldigere samarbejde mellem fællesforeningerne, henviser det sagen til bestyrelsen med anmodning om, at denne vil søge tanken yderligere udviklet ved belejlige tid«. Noget overraskende sluttede Lüttichau, der indledningsvis havde anbefalet landbrugsrådet, men som påvirkedes af stemningen på mødet, sig til forslaget ud fra den betragtning, at når der ikke kunne opnås enighed om sagen, var denne ikke moden. Også Jens Busk kunne anbefale at stemme for dagsordenen, skønt han var tilhænger af tanken om et landbrugsråd. Ved afstemningen vedtoges Bluhmes forslag derpå med »overvældende majoritet«, kun 2 stemte imod³².

Hermed var forslagets skæbne beseglet. På det sjællandske delegeretmøde, den 16-18. februar 1887, henstillede Valentiner, med henvisning til jydernes besluning, at sagen stillede i bero, hvilket vedtoges. På Fyn beklagede bestyrelsen, at sagen var strandet. Samtidig henledte den opmærksomheden på et af foreningen tidligere fremsat forslag om

nedsættelsen af en landbokommision, der skulle tage erhvervs forhold under nærmere overvejelse³³. Efter at fællesforeningerne således havde afvist eller henlagt forslaget, så også Lhs. sig nødsaget til at standse sagen, og den uenighed, der var inden for selskabets vægge angående landbrugets organisationsforhold, fik således ikke lejlighed til at manifestere sig.³⁴

Hermed var det første virkelige forsøg på dannelsen af et landbrugsråd strandet. Fra at være en opfordring til oprettelse af et landbrugsmi- nisterium, altså et organ der skulle ledes af en politisk ansvarlig per- son med embedsmænd som den praktiske udøvende myndighed, var forslaget af Lhs. sekretær blevet drejet hen på spørgsmålet om opret- telsen af et landbrugsråd, hvori landbrugets egne, valgte repræsenta- ter skulle sidde. I diskussionen herom var sagen så blevet til et spørg- smål om selskabets placering i det danske landbrugs organisationsliv. Med sit forslag havde la Cour forsøgt at skabe et landbrugsråd i Lhs. regi, et centralorgan hvor de nye fællesforeninger sammen med land- brugsvidenskaben ville komme med til bords, omend de skulle sidde ved den nederste ende. Denne patriarkalske indstilling søgte man fra fællesforeningerne at knække. Et samarbejde ville man gerne, men det var de selvbevidste landborepræsentanter imod at skulle lade sig domi- nere af det gamle selskabs godsejere. Alligevel må det fastslås, at med fællesudvalgets forslag var der mulighed for, ad åre, på demokratisk vis at få et flertal af landboforeningsrepræsentanter i landbrugsrådet. Hvorvidt dette ville være lykkedes, afhænger af hvem landboforenin- gerne ville vælge. Om de som hidtil ville lade sig repræsentere af det store landbrugs mænd eller om gårdmændene selv ville overtage ledel- sen af deres foreninger.

Når det ikke lykkedes at nå til enighed og når tonen undertiden blev så skarp, er den væsentligste årsag at finde i den samtidige politiske strid mellem Højreregeringen og det siden 1872 af Venstre dominerede Folketing. Denne kamp mellem aristokrati og demokrati fandt netop sit højdepunkt i 1885, hvor landet efter den 1. april var uden finanslov, den såkaldte provisorietid.

Debatten om landbrugsrådet kan ikke adskilles fra denne spændte situation, dertil var der for mange rigsdagsmænd og andre politisk aktive personer impliceret. Det fremgik da også adskillige gange af debatterne og kan udtrykkes med grev Holsteins ord på det sjællandske delegeretmøde i 1886: »Landbrugerne var jo ikke blot landbrugere, men også mennesker, der deltog i livet, som rørte sig rundt om dem«³⁵. I Lhs. medlemskreds havde Højre utvivlsomt et solidt fodfæste, mens

det store flertal af bønderne stemte på Venstre ved rigsdagsvalgene. Ser vi på selskabets ledelse i 1885, var der blandt de 3 præsidenter og de 18 medlemsvalgte i bestyrelsesrådet 6 personer, der i en eller flere perioder sad i Rigsdagen, alle højremænd. Blandt de øvrige 18 bestyrelsesmedlemmer var der tilsvarende 5 rigsdagsmedlemmer, hvoraf de 4 tilhørte Højre og kun 1 Venstre. Blandt landboforeningernes repræsentanter var Jens Busk, Rasmussen, Andersen og Holstein som nævnt alle venstremænd. Hertil kommer så Bluhme, der oprindeligt havde været højremand, men som fra 1884 blev liberal højremand for i 1887 at gå ind i Venstre³⁶.

Sat i relation til det rigsdagspolitiske får de punkter i landbrugsrådsforslaget, som fællesudvalget ikke kunne blive enige om, et dybere perspektiv. Alene ud fra en demokratisk tankegang måtte det virke som en torn i øjet, når Lhs. krævede en født plads i rådets bestyrelse (jfr. s. 29); men det var dog bag spørgsmålet om de økonomiske midler det egentlige stridspunkt lå. Det var således med rette, når Lhs. præsidium i maj 1886 frygtede, at en finansieringsform over finansloven ville betyde en udsættelse af rådets start (jfr. s. 29), thi det ville nemlig forudsætte det politiske forlig, der først kom i 1894. Når fællesudvalgets flertal derfor i spørgsmålet om diæter og rejsepenge gik ind for refusion via finansloven, indebar det, at man indførte en »høj valgbarhedscensus«, som gårdmandsrepræsentanterne naturligt måtte vende sig imod. I spørgsmålet om udgifternes afholdelse bliver relationerne endnu tydeligere. Thi mens flertallet ikke mente at kunne dække de valgte repræsentanters mødeudgifter, mente det dog godt, at Lhs. kunne dække de øvrige udgifter til rådets virksomhed - en løsning der lå tæt op ad den, selskabet oprindeligt selv havde foreslået (jfr. bilag I, § 15). Også her måtte gårdmandsrepræsentanterne ud fra de tidligere nævnte grunde melde fra.

Sammenfattende kan man sige, at alle parter ønskede et centralorgan, der kunne tale landbrugets sag - ikke mindst i den aktuelle økonomiske krisesituation. Imidlertid var der uenighed om prisen. Repræsentanter for det store landbrug ønskede sagen kørt igennem uden hensyn til den aktuelle politiske strid. For mænd som Branth og Andersen (Rosendal) måtte fællesrepræsentationen som sådan være ønskelig, og for de, der havde en tættere forbindelse med Lhs. måtte det være tilfredsstillende at konstatere, at selskabet med den af flertallet foreslåede ordning nogenlunde havde beholdt sin position. Men netop denne kendsgerning var tilstrækkelig årsag for gårdmandsrepræsentanterne til at sige fra. Ved deres mindretalsindstilling ville ikke Lhs.,

men derimod det af Venstre dominerede Folketing få det sidste, men afgørende ord.

Tilbage står så forholdet mellem fællesforeningerne. Selv om Bluhme ikke nærede varme følelser for Lhs., var det dog forholdet mellem landsdelenes repræsentationer, der var kernen i hans angreb på det jyske delegeretmøde. Ved den foreslåede sammensætning af landbrugsrådet ville jyderne komme i mindretal, hvis Lolland-Falster fik sin egen fællesforening:

	forslagets tal:	med formand + næst- formand:	Ialt:
Jylland	6	8	8
Sjælland	4	6	} 9
Lolland-Falster	1	3	
Fyn	3	5	5

Imidlertid eksisterede denne fællesforening ikke i 1885. Det gjorde derimod Maribo amts landøkonomiske Selskab (opr. 1809), og det var forslaget tanke, at dette selskab skulle udvides efter samme mønster som på Fyn (jfr. bilag I, § 2). Som nævnt af Bluhme var noget sådant ikke blevet anerkendt fra jysk side, og allerede en gang tidligere, i 1884, var en drøftelse af landbrugets situation over for staten netop strandet på det lolland-falsterske spørgsmål (jfr. s. 25). Når så Lhs. kom med i billedet, blev den sjællandske dominans endnu større. Således boede kun 5 af selskabets direkte valgte bestyrelsesmedlemmer i Jylland³⁷. Da det store landbrug spillede en langt større rolle på Øerne end i Jylland, var der altså ikke blot tale om en regional, men tillige en social skævhed i den foreslåede sammensætning af landbrugsrådet.

Med forhandlingernes sammenbrud måtte det konstateres, at modsætningerne mellem de implicerede parter, hvad enten de var af geografisk, social eller politisk natur, var så store, at den økonomiske krise ikke kunne overgå dem, og at tanken om landbrugsrådets gennemførelse derfor ikke lod sig realisere.

Landbrugets økonomiske forhold efter 1886:

Med overgangen til animalsk produktion troede man i landbruget at have reddet sig gennem krisen. Det var sket ved erhvervets egen indsats gennem landbo- og andelsforeninger. Selv om tanken om direkte krisehjælp fra statens side, som bl.a. proprietær Branth (Sdr. Elkjær) fremsatte i 1886³⁸, ligesom forslaget om beskyttelsestold blev afvist af det overvejende flertal af landbrugere, blev der dog gennemført en del foranstaltninger af erhvervspolitisk karakter i 1880'erne. Ved støtten til Landbohøjskolen og Lhs. arbejde ydede staten støtte til landbrugsforskningen. Ved husdyrloven i 1887 øges statstilskuddene til forenings- og konsulentarbejdet, og i årene 1886-89 gennemførtes en konvertering af landbrugets gæld. Forslaget herom fremkom i 1884 (med Andersen (Rosendal) som idéens ophavsmand) og behandledes iøvrigt på de samme delegeretmøder som landbrugsrådsforslaget i 1885-86. Den økonomiske mulighed for forslagets gennemførelse lå i det lave renteniveau i udlandet, og den politiske mulighed lå i, at Estrupregeringen, der støttede sig til godsejerkredse, som selv var ramt af prisfaldet, vist sig lydhør over for forslaget³⁹. Endelig var der »smørkrigen« 1887-88, hvor landbruget krævede forbud mod margarineproduktionen, som man frygtede ville slå smørret ud på det engelske marked. Selv om kravet, bl.a. på grund af uenighed i landbrugets egne rækker, ikke blev gennemført havde episoden dog vist, at de liberale idéer ikke havde ubetinget gyldighed under alle økonomiske forhold.

Landbrugskrisens skærpelse i 1890'erne, hvor eksporten af levende kvæg og svin blev drastisk nedskåret, hvor markederne domineredes af kødvarer fra de oversøiske kontinenter og hvor priserne trykkes p.g.a. svigtende købeevne, skabte imidlertid den opfattelse, at staten ved en aktiv indgriben kunne - og burde - støtte landbrugerhvervet. Da de politiske partier efter landboernes mening gjorde for lidt for at bekæmpe krisen, oprettedes i 1893 Danmarks Agrarforening med bl.a. F. Andersen (Rosendal) og Branth som initiativtagere. Bevægelsen fik hurtigt en anseelig tilslutning - allerede i 1893 nåede man op på o. 75.000 medlemmer. Dens krav var toldnedsættelse på industrivarer, et ændret skattesystem, lettelse af kreditvilkårene samt en landbokommission, der skulle overveje ændrede regler for udstykning og sammenlægning⁴⁰. Bevægelsen resulterede i en del landbrugslovgivning i de følgende år. I denne forbindelse bør fremhæves, at den medvirkede til forliget mellem Højre og Venstre i 1894 samt at der i 1896 oprettedes et egentlig landbrugsministerium.

Under indtryk af den alvorlige situation gik den første landbrugsminister, godsejer Knud Sehested, ret vidt i sin opfattelse af det nye fagministeriums opgaver, da han på agrarforeningens generalforsamling i Odense, 1896, udtalte: »Jeg opfatter landbrugsministerens opgave således, at han må have planer til landbrugets fremme færdige til gennemførelse på alle punkter, hvor en fremmarch under givne politiske forhold lader sig udføre med udsigt til sejr, hvorhos han må vogte på det øjeblik, da en fremrykning på det ene eller andet punkt kan finde sted, og når øjeblikket er der, da uden betænkning mobilisere og lade opmarchen ske. Om jeg som minister vil kunne udrette noget godt for landbruget, kan kun tiden vise, men et forekommer mig sikkert, at den første betingelse for, at landbrugsministeriet skal kunne løse sin opgave er denne, at det har en i faste rammer ordnet organisation af det ledende landbrug til at støtte sig til i faglig som politisk henseende«. Sehested kom derpå ind på en omtale af de 3 landsomfattende organisationer: Lhs., fælleslandboforeningerne og Agrarforeningen. Skønt hver af foreningerne havde sin eksistensberettigelse, fandt han, at opgavernes fordeling ikke altid var hensigtsmæssig. Skulle resultater opnås måtte organisationerne sætte ind hver på sit felt: »Lhs. med de til dets rådighed stående teknisk og praktisk uddannede kræfter som brydende og tilrettelæggende nye faglige baner - fællesforeningerne med sin hånd på landbrugets puls, fremsættende forskellige egne ønsker og forventninger og spredende de opnåede resultater ud over det taknemmelige folk - og Agrarforeningen, skabende den politiske jordbund, ud af hvilken det alt sammen kan gro og bære frugt«⁴¹.

En sådan enighed om opgavernes fordeling kunne landbruget dog ikke stille på benene. At agrarbevægelsen var et krisefænomen, viste sig i de følgende år. I flere væsentlige spørgsmål, bl.a. korntolden, stod erhvervet splittet. Hertil kom så de rigsdagspolitiske dønninger, og da flere af bevægelsens mærkesager i de følgende år blev taget op, således skattelovene i 1903, gik bevægelsen tilbage, og efter at de forbedrede konjunkturer satte ind efter århundredeskiftet, svandt den helt ind. Tilbage stod de øvrige organisationer, der imidlertid endnu ikke var klar til at tage større erhvervspolitiske opgaver op.

Kapitel IV: Landbrugets organisationer frem til 1914

Fra midten af 1890'erne begyndte en almindelig prisstigning, der gav det danske landbrug gode konjunkturer frem til 1914. Takket være produktionsomlægningen stod landbruget nu vel udrustet til at levere varer til markeder, der havde stigende befolkningstal, øget købekraft og hvor tidligere toldrestriktioner nu faldt bort. De gode afsætningsvilkår bevirkede en betydelig vækst i landbrugsproduktionen, som sammen med prisstigningerne, der steg med ca. 50%, betød mere end en fordobling af erhvervets produktionsværdi¹. Det var navnlig den animalske produktion, man satsede på, især smør og flæsk, der op mod 1914 udgjorde $\frac{2}{3}$ af erhvervets samlede produktionsværdi og eksport. Af den samlede landbrugsproduktion var eksportandelen stigende fra o. 40% i 1890 til 63% i årene 1910-14².

Denne gunstige udvikling, den selvhjulpne men dog af staten støttede omstilling af erhvervet samt den stigende efterspørgsel på det udenlandske - især det tyske og det engelske - marked, dannede tilsammen baggrunden for den vidtgående organisering af landbruget, som skal skitseres i det efterfølgende.

Landboforeningerne:

For organisationslivet blev disse år den store vækstperiode. For landboforeningernes vedkommende nåede man i 1890 op på 84 lokale foreninger med ca. 42.000 medlemmer. I 1900 var disse tal steget til 102 foreninger med ca. 60.000 medlemmer, og i 1914 var tallene yderligere vokset til 120 foreninger med ca. 97.000 medlemmer³. (Jfr. bilag VI).

Disse landboforeninger var samlet i 4 fællesforeninger, idet Lolland-Falster fik sin i 1897. Blandt de mange opgaver landboforeningerne påtog sig, er der grund til at fremhæve foredrags-, kursus- og konsulentvirksomheden samt opmuntringen af husmandsbrugene. Siden 1873 havde man fordelt statsbevillingerne til præmiering af særligt vellykkede husmandslodder, en opgave som i 1890'erne kom op på landsplan. Også på anden måde - ved husmandsrejser og kursusvirksomhed specielt for mindre landbrugere - søgte man at støtte husmandsbruget, der havde klaret produktionsomlægningen for-

holdsvis godt. Endelig opstod der en række specialforeninger som et resultat af landbrugsomlægningen. Størst vækst havde kvægavlsforeningerne, hvis antal i 1903 var 935. I forbindelse hermed udbyggedes konsulentvirksomheden. Antallet af konsulenter var i 1903 72 mand, i 1914 ca. 140⁴. Oplysningsarbejdet skete desuden på en række landbrugsskoler, ligesom landbrugspressen, der udbyggedes meget omkring århundredeskiftet, fungerede som faglig formidler. Af de større blade bør nævnes »Ugeskrift for Landmænd« (fra 1855), der især henvendte sig til det større landbrug samt til landbrugskandidaterne, og »Vort Landbrug« (fra 1882), der havde et mere alment sigte, men som navnlig syntes at knytte sig til de sjællandske landboforeninger⁵.

Begivenhederne i 1880'erne og 90'erne havde vist et behov for øget samarbejde inden for landbruget. Som et udtryk for statsmagtens stigende aktivitet på området, var, som nævnt, den 22. maj 1896 blevet oprettet et selvstændigt ministerium for landbrug og fiskeri. De ændrede produktions- og afsætningsvilkår gjorde imidlertid en øget koordinering af fælleslandboforeningernes arbejde nødvendig, og med dette mål for øje vedtoges den 12. juni 1893 at oprette et fast, stående forretningsudvalg. Som medlemmer sad formand, næstformand og sekretær for den jyske og den sjællandske fællesforening, de tilsvarende repræsentanter for Fyns Stifts patriotiske Selskab, der frem til 1902 fungerede som fællesorganisation for de fynske landboforeninger, samt formanden for Maribo amts landøkonomiske selskab - ialt 10 medlemmer. I de følgende år skete der mindre omdannelser og udvidelser af udvalget. Således indtog De samvirkende lolland-falsterske Landboforeninger sin retmæssige placering i 1903, lige som Bornholm fik én plads i udvalget og dermed opnåede status som landsdelorganisation. Endelig fik jyderne det følgende år endnu en plads, hvorved det samlede forretningsudvalg blev på 13 mand⁶.

Udover den koordinerende indsats, som bl.a. kunne ske ved at forelægge sager på samtlige 3 delegeretmøder, blev det i formålsparagraffen bestemt, at forretningsudvalget i forholdet til omverdenen skulle søge at forøge fællesforeningernes indflydelse ved at arbejde for en samlet enig optræden, lige som udvalget skulle repræsentere alle under fællesledelsen hørende landboforeninger⁷.

Ved siden af de ovenfor nævnte opgaver var noget af det første udvalget gav sig i kast med tilvejebringelsen af en smørprisstatistik, ligesom man drøftede muligheden for at få ansat en agent i England til støtte for den danske smør-, æg- og flæskehandel. Et forslag i 1895 fra de fynske repræsentanter om at lade indkalde til et almindeligt

landbodelegeretmøde, hvor spørgsmål af interesse for »samtlige provinser«, herunder sådanne der ville stille krav til regering og lovgivningsmagt, skulle drøftes, blev dog afvist af forretningsudvalget⁸. Man ønskede givetvis ikke at konkurrere med agrarbevægelsen. Udvalgets opgave lå *mellem* delegeretmøderne, og i det hele taget var det ude i de enkelte fællesforeninger, at magten stadig lå. Det fremgik bl.a. af bestemmelsen om, at præsidentposten skulle gå på skift mellem de 3 store fællesforeninger - ét ad gangen - ligesom sekretærforretningerne skulle følge med. Eventuelle afstemninger var *alene* bindende for udvalget og henvendelser fra udvalget skulle underskrives af samtlige formænd⁹. Denne situation var i alt væsentligt gældende indtil 1917. I 1912 skete der dog et par mindre justeringer m.h.t. fællesforeningernes tilskud til det vedtagne budget ligesom korrespondancen kun skulle underskrives af den for året siddende præsident¹⁰.

At komme nærmere ind på arbejdet i De samvirkende danske Landboforeningers forretningsudvalg ligger uden for nærværende undersøgelses rammer, generelt kan det dog siges at ikke arbejdets art, men dets omfang ændres gennem årene. Dette kan forholdsvis let konstateres på flere måder. Ser man på antallet af møder pr. år - i 1893-vedtægterne fastsat til mindst 2 - ligger det i årene frem til 1914 normalt på 4-6 med København som det foretrukne mødested. I 1910 og 1912 kom man dog på 8 møder årligt. Som følge af den 1. verdenskrigs udbrud opstod et stigende behov for kontakter til regeringen og især til indenrigsministeriet, hvilket i 1914 resulterede i 12 møder; i 1915 steg det til 14 møder for at nå sit foreløbige højdepunkt i 1916 med 23 møder. Ser man på omfanget af de udsendte årsberetninger var de første på ca. 15 sider. Efter århundredskiftet steg sidetallet dog noget og svingede frem til 1914 omkring 50 sider. Under krigen kom tallet dog hurtigt op over de 100 sider for i 1918-19 at kulminere med 156 sider. Endelig kan man se på de økonomiske midler, udvalget havde til rådighed. Det var således en naturlig opgave for forretningsudvalget at tage sig af fordelingen af statstilskuddene. I finansåret 1899-1900 fik man 134.000 kr. fra landbrugsministeriet, der så fordeltes mellem de provinsielle fællesforeninger (ca. halvdelen til jyderne). Statstilskuddets størrelse var i 1906-07 vokset til 263.000 kr. I de næste par år skete der en voldsom reduktion, hovedsagelig fordi nogle af de store poster, således støtten til husmandsbrugene og til planteavl, begyndte at gå ad andre kanaler. Det medførte, at landboforeningerne frem til 1917 kun havde et beløb på 50-60.000 kr. årligt til fordeling på de regionale organisationer. Til dækning af landboforeningernes al-

mindelige udgifter fik man årligt et statstilskud på 12.500 kr., der så fordeltes. Den gældende ordning, hvorefter arbejdet - og udgifterne - gik på omgang mellem de 3 store fællesforeninger bevirkede, at forretningsudvalget først i 1910 opstillede sit første budget. Ser man bort fra statstilskuddene til forskellige faglige aktiviteter, blev det dog kun nogle få tusinde kroner, som fællesforeningerne skulle dække. Alligevel blev det dog nødvendigt mere konkret at fastlægge med hvilke andele dette fremover skulle ske¹¹.

Husmandsforeningerne:

Modsat landboforeningerne er husmandsforeningerne af ret ny dato. Forudsætningen for husmandsbevægelsen var, at husmandsbruget var kommet vel gennem driftsomlægningen og nu med sit øgede husdyrhold stod konkurrencedygtigt med det øvrige landbrug¹².

Den første egentlige husmandsforening stammer fra 1896, da husmand Jens Clausen tog initiativ til en lokalforening for Klim, Torup og Vust sogne i det daværende Thisted amt. At det skulle være husmændene selv, der førte an, fremgår af bestemmelsen om, at en betingelse for stemmeret i husmandsforeningen var, at landbrugeren havde jord nok til en ko, men ikke over 1 tønne hartkorn¹³.

På Sjælland startede den første husmandsforening i Herfølge 1900 og det følgende år dukkede de op på Fyn (Vissenbjerg, april 1901) og i Jylland (på Salling og ved Århus), på Lolland-Falster (Skørtinge) samt på Bornholm (Nylars). Ofte startede husmandsforeningerne med under 10 medlemmer, men tallet gik dog hurtigt i vejret. I 1905 var der oprettet o. 160 foreninger med ca. 11.000 medlemmer, i 1910 var bevægelsen vokset til o. 730 foreninger med ca. 39.000 medlemmer og i 1914 var tallene steget til henholdsvis 850 foreninger og godt 52.000 medlemmer¹⁴. Foreningernes formål var at fremme husmandsbruget samt det mindre landbrugs bierhverv, men for at sikre sig at det blev med husmændene selv i ledelsen, blev det fastslået, at ingen, der havde over 1½ td. hartkorn, kunne optages som medlem.

Ligesom i landboforeningerne udpegedes den lokale bestyrelse på årlige generalforsamlinger. Medlemskontingentet lå i husmandsforeningerne på 50 øre til 1 krone, mens landboforeningernes kontingent lå på omkring 2 kroner, hyppigt afhængig af hartkornets størrelse. Også arealmæssigt var husmandsforeningernes virkefelt normalt mindre, idet disse ofte var afgrænset til sognet.

Allerede i 1902 oprettedes der fællesforeninger eller, som husmændene kaldte dem, samvirksomheder for Sjælland, Fyn og Jylland. Mens der vest for Storebælt fandtes relativt få lokale foreninger, var der på Sjælland etableret et godt lokalt grundlag for samvirksomheden, der også fik et mere socialpolitisk indhold end de øvrige. Dette kom bl.a. til udtryk i formålsparagrafferne, hvor det på Sjælland hed, at husmandsbruget skulle fremmes »såvel i økonomisk som social henseende«, mens man f.eks. på Fyn indskrænkede sig til at arbejde »for fremskridt på husmandsbrugets område«. Uenigheden om, med hvilken vægt det socialpolitiske element skulle indgå i bevægelsens program, var en medvirkende årsag til, at oprettelsen af en landsdækkende organisation lod vente på sig.

Med landboforeningerne som forbillede oprettedes dog i 1903 »De samvirkende danske Husmandsforeningers forretningsudvalg«. Ligesom landboforeningerne var det her formålet, at virke for et organiseret samarbejde mellem landsdelene samt at repræsentere medlemmerne over for staten. Deltagere var de 3 samvirksomheders formænd, men i 1906 kom også repræsentanter for de 2 nyeste samvirksomheder med, Bornholm (opr. 1903) og Lolland-Falster (opr. 1906), hvorpå udvalget omdannedes til en bestyrelse på 10 mand - 2 fra hver samvirksomhed. Et snævrere organ fik man dog i et nyt forretningsudvalg bestående af de 4 største samvirksomheders formænd. Det er dog først med afholdelsen af landsstævnet i Odense, marts 1910, den egentlige stiftelse af De samvirkende danske Husmandsforeninger fandt sted. Her udstak man retningslinierne for det kommende arbejde, og det endelige program blev først vedtaget på det følgende landsmøde i 1913¹⁵.

I forbindelse med landsmødet 1910 skete der en ændring i bestyrelsens sammensætning, idet jyderne udpegede 4, sjællænderne 3 og fynboerne 2 mand, mens Lolland-Falster og Bornholm hver skulle vælge 1 repræsentant til bestyrelsen, der altså kom op på 11 mand, hvorimod forretningsudvalget kun blev på 3 mand. Som noget nyt besluttedes det at antage en sekretær. Mødehyppigheden i DsdH's ledelse minder iøvrigt om landboforeningerne. Når der ses bort fra stiftelsesåret, 1910, var 4-5 møder pr. år det normale frem til 1. verdenskrig. Herefter steg tallet markant. I årene 1916-17 afholdtes der 10 møder pr. år, i 1918 13 møder og i 1919 kulminerede det med 16 møder, idet stigningen falder helt overvejende på de små forretningsudvalgsmøder¹⁶.

Udover det almindelige landbrugsfaglige arbejde havde husmændene ved ustykningsforeninger og - fra 1906 - ved en hypotekforening

søgt at fremme oprettelsen af husmandsbrug samt hjælpe husmændenes kreditforhold. Også på oplysningsarbejdet satte man ind, bl.a. ved at oprette særlige husmandslandbrugsskoler. Ved bladvirksomhed søgte man at skabe kontakter ud til den enkelte husmand. I 1903 startede »Husmanden«, der blev medlemsblad for Øerne, og året efter fulgte »Husmandshjemmet«, som blev organ for de jyske husmandsforeninger. Det nye ved husmandsforeningernes arbejde var, at man tillige stillede mere alment politiske og sociale krav til statsmagten, bl.a. krav om lige og almindelig valgret samt vedrørende jord- og skattepolitikken, hvor tanken om grundskyld, som første gang kom til udtryk i den berømte »Køgeresolution« af 1902, kom med i husmandsbevægelsens endelige program i 1913. Også bestemmelsen om, at landsstævner skulle afholdes forud for ordinære valg til Folketinget, må opfattes som ønsket om en socialpolitisk aktivitet.

Med en så hastig vækst for den organiserede husmandsbevægelse var faren for rivalisering med den etablerede landboforeningsbevægelse en nærliggende mulighed.

Hvis man lægger ejendomsvurderingerne til grund, får man et temmeligt nøjagtigt billede af det danske landbrugs omfang (bilag IV,)¹⁷. Som det fremgår af tallene, øgedes antallet af landbrug i årene 1904-1916 med ca. 12.000. Fremgangen er navnlig koncentreret omkring midten af brugsstørrelserne, specielt gårdene på 1-2 tdr. hartkorn, samt husmandsbrugene på 3-10 ha. og dem, der arealmæssigt lå over 10 ha. For det store og det helt lille landbrug, på henholdsvis 4 tdr. hartkorn og under 3 ha. er der derimod tale om en tilbagegang. Sammenstiller man antallet af landbrug med medlemstallene for landbo- og husmandsforeningerne (jfr. bilag VI), fremkommer følgende tabel:

år	antal gårde:	antal huse:	Ialt:	Landboforen.s medlems-tal	Husmandsforen.s medlemstal	Ialt:
1904	74.142	97.838	171.980	71.320	9.000	80.380
1909	75.667	102.894	178.561	84.500	34.500	119.000
1916	78.570	106.153	184.723	104.400	54.900	159.300

Mens tallene for 1904 ikke giver problemer, er det for de øvrige år umiddelbart klart, at landboforeningernes medlemskreds rakte et stykke ud over gårdmændenes kreds. Hvor langt kan ikke siges, da under-

søgelse over medlemmernes fordeling på brugsstørrelser ikke foreligger for denne periode. Sammenholder man kolonnerne for det samlede antal brug med det samlede medlemstal, giver det en organisationsgrad, der fra at være 0.45% i 1904 stiger til godt 85% i 1916. Dette tal er imidlertid for højt, idet der ikke er taget højde for dobbeltmedlemskab, hvilket ikke var ualmindeligt blandt husmændene.

Før århundredeskiftet havde det været naturligt for husmændene at indmelde sig i landboforeningerne, der på deres side havde gjort meget for at fremme husmandsbruget, bl.a. ved kursusvirksomhed, præmiering af særligt veldyrkede husmandslodder, organisering af husmandsrejser og »husmandsbevillingerne«. Hertil kom, at konsulenttjenesten blev drevet af landboforeningerne. Med de nye husmandsorganisationers fremkomst meldte sig nu spørgsmålet, hvor husmanden skulle stå. Både i forhold til antal huse og det samlede antal landbrug var husmandsforeningernes medlemstal endnu i 1904 ret lille. En opgørelse for 1905-06 viser, at mens husmandsforeningerne havde 15.380 medlemmer, stod 18.473 husmænd som medlemmer af en landboforening, med andre ord: ca. $\frac{1}{4}$ af landboforeningernes medlemmer var husmænd. Forholdet var særlig udtalt for Jyllands vedkommende, her havde husmandsforeningerne 6.329 medlemmer, mens landboforeningerne havde 15.472 husmandsmedlemmer - ca. $\frac{1}{3}$ af det samlede medlemstal! I flere lokale landboforeninger var helt op til halvdelen husmænd¹⁸.

For enhver organisation, der ønsker at etablere sig eller at fastholde sin position, må det blive en naturlig ting at tage opgaver op, som viser organisationens eksistensberettigelse over for medlemmerne, og som derved bliver i stand til at fastholde eller at forøge disses tilslutning til organisationen. Dette forhold må antages i særlig grad at gælde, hvor der, som her, er 2 organisationer, der ønsker at hverve den samme gruppe landbrugere som medlemmer. For husmandsforeningerne måtte det således blive en nærliggende opgave at overtage de særlige »husmandsopgaver«, landboforeningerne hidtil havde varetaget, f.eks. administreringen af »husmandsbevillingerne«. Omkring 1903 begyndte husmændene på deres sendemandsmøder at drøfte, hvordan denne opgave kunne overtages. En henvendelse til landbrugsministeriet resulterede i nedsættelsen af et fællesudvalg i 1906 med de 2 organisationers repræsentanter som deltagere. Udvalget fik som opgave at anvise veje til et samarbejde mellem de 2 organisationer om administrationen af de forskellige bevillinger. Mens parterne hurtigt enedes om fremtidig at dele en bevilling til afholdelse af landøko-

nomiske foredrag, viste det sig umuligt at opnå enighed om »husmandsbevillingerne«. Med henvisning til bevægelsens store fremgang krævede husmandsrepræsentanterne nemlig at deres organisation fremtidig alene skulle administrere disse poster, hvoraf den største - til »ypperlig dyrkning« og rejseunderstøttelse - var på 90.000 kr. Dette krav fandt landboforeningerne både urimeligt og uretfærdigt. Man henviste til det store antal husmænd, der sluttede op om landboforeningernes arbejde, jfr. tallene ovenfor, og desuden foreningernes egen indsats både økonomisk og arbejdsmæssigt, og man stillede sig tvivlende for husmandsorganisationernes evne til at magte opgaven i alle egne af landet. Imidlertid erkendte man, at husmandsforeningerne burde have medindflydelse på bevillingernes anvendelse, og man foreslog derfor nedsættelse af et 5-mands udvalg med 2 repræsentanter for hver organisation + en af landbrugsministeren udpeget formand. Dette udvalg skulle så fordele bevillingerne på de forskellige landsdele, hvor andre 5-mandsudvalg, sammensat af landbo- og husmandsforeningerne med flertallet til den organisation, der havde de fleste husmænd, skulle viderefordre pengene. Landbrugsminister Ole Hansen fulgte i første omgang landboforeningernes indstilling¹⁹, men selv om husmændene følte sig stødt over behandlingen af, hvad de selv opfattede som et principspørgsmål og et retfærdighedskrav, høstede de dog med ministerens beslutning et resultat af deres organisatoriske indsats: i 4 af de 5 provinsudvalg kom en husmandsleder på formandsposten, kun i Jylland tilfaldt denne landboforeningerne²⁰.

Tiden syntes dog at arbejde for husmandsforeningernes krav, og fra ledelsens side søgte man fortsat at føre kravet frem. En god lejlighed bød sig ved folketingsvalget i 1909, hvor det besluttedes på vælgermøderne at spørge kandidaterne, om de ville virke for, at *alle* statsbevillinger til husmandsbrugets fremme stillede under husmandsforeningernes administration?

Som bekendt banede den politiske situation vejen for den første radikale regering i efteråret 1909. Med C. Th. Zahle som konseilspræsident og den sjællandske husmand Poul Christensen på landbrugsministerposten var husmandssagen godt hjulpet²¹. Sidst på året nedsatte regeringen et udvalg, der skulle revidere landbrugets bevillinger på finansloven, og resultatet heraf blev, at husmandsforeningerne, der i medlemstal var mere end fordoblet siden 1905, fik overladt hele administrationen af »husmandsbevillingerne« fra den 1. april 1910 at regne. Overgangen betød, at de statsmidler DsdH. skulle administrere steg med over 400% til knap 130.000 kr.²².

Når problemet om ad hvilken kanal »husmandsbevillingerne« skulle flyde kunne blive så stort, er en del af forklaringen nok at finde i de førnævnte organisatoriske betragtninger. Spørgsmålet er imidlertid, om det er hele forklaringen eller, om uenigheden mellem organisationerne kun var et symptom på forskellene mellem de sociale grupper, der stod bag ved: gårdmændene og husmændene?

Det er velkendt, at de økonomiske og sociale vilkår efter de store landboreformers gennemførelse var væsentlig dårligere for husmændenes vedkommende end for gårdejernes. Ganske vist havde husmanden mulighed for at erhverve en lille jordlod på nogle få tønder land, men hovedindtægten skulle dog komme ude fra, altså ved at arbejde på herregården eller hos gårdmændene, som oftest for en beskedent løn. I forhold til anstrengelserne var husmandens udbytte almindeligvis ringe. Hoveripligtens ophævelse i 1850 ændrede næppe meget på deres faktiske forhold, stadigvæk var arbejde for det større landbrug en nødvendighed. Til arbejdet med egen jord måtte trækraften normalt hentes ude fra. Endnu i 1894 var det kun 16% af husmandsbrugene, der ikke anvendte fremmed trækraft, og kun 10% ejede en hest²³. Produktionsomlægningen og deltagelse i andelsbevægelsen kom dog i høj grad husmandsbruget til gode. Det lille landbrug vandt efterhånden anerkendelse i vide kredse, og også hos husmændene selv synes der at fremstå en bevidsthed om egen værd, der fik sin foreløbige kulmination i det første sjællandske sendemandsmødes vedtagelse af »Køgeresolutionen« (1902), hvor husmændene - lidt agitatorisk - erklærede, at husmandsbruget som selvstændig driftsform bevisligt var den fordelagtigste form for landbrug, såvel for samfundet som den enkelte, og derfor i fremtiden kunne ventes at blive den almindeligste, muligvis den eneste driftsform i det danske landbrug²⁴.

På trods af disse gyldne profetier var realiteten i begyndelsen af det 20. årh. dog den, at der stadig mellem gårdmændene og husmændene bestod et socialt skel. Mens gårdmanden var økonomisk selvstændig, var det trods fremgangen stadig udbredt, at de mindre landbrugere måtte supplere indtægten ved at arbejde på gårdene, hvor de snarere blev regnet på linie med tjenestefolkene end som selvstændige landmænd. Undersøgelser over statshusmandsbrugene, der dog med et areal på $3\frac{1}{2}$ -4 ha. lå noget under gennemsnittet, viser, at i 1906 gik næsten 90% af statshusmændene på arbejde for andre i gennemsnitlig 155 dage om året. I 1911 var det knap 75%, der arbejdede 127 dage årligt²⁵.

Også for husmandens familie mærkedes dette skel. Børnene måtte

ofte ud at tjene, endnu mens de gik i skole, forholdsvis færre husmandsbørn kom siden på høj- eller landbrugsskoler, og endelig var udsigten til at blive selvstændig landbruger væsentlig mindre for husmandssønnerne²⁶. For efteruddannelsens vedkommende taler en undersøgelse fra 1910 sit klare sprog. Den viser, at 54% af eleverne på landets folkehøj- og landbrugsskoler kom fra gårdmandshjem, 22% fra husmandshjem og kun 3% fra arbejderhjem²⁷.

Inden for gårdmandsstanden var det da heller ikke alle, der så med lige stor begejstring på husmændenes krav om selvstyre i egne sager. Mange gårdmænd følte sikkert deres position truet, og man hævdede, at husmandsforeningerne ville sætte kunstige skel i »det gode forhold« mellem gårdmand og husmand²⁸. Også inden for andelsbevægelsen samt, efter kommunalvalglovens gennemførelse i 1908, tillige i sognerådene kunne der opstå voldsomme spændinger²⁹.

Organisationernes forbindelse til de politiske partier:

Med dannelsen af Det radikale Venstre (1905) tilførtes forholdet mellem gårdmænd og husmænd endnu en dimension. Årsagen hertil var, at partiet med sit program i almindelighed henvendte sig til samfundets lavere sociale lag, navnlig punkterne vedrørende skatter og sociale forhold tog, med P. Munchs udtryk, sigte på »at løfte de to nye lag, arbejdere og husmænd, hvis fremrykning just var begyndt, opad, gøre dem til ligeberettigede borgere helt anderledes end før«. Hertil kom så, at partiet direkte henvendte sig til husmændene med et programpunkt, der krævede oprettelse af husmandsbrug af en sådan størrelse, at brugeren sikredes en økonomisk selvstændig tilværelse³⁰. Når dele af partiprogrammet således lå meget nær ved de udtalelser og resolutioner, som var udsendt fra husmandsforeningernes sendemandsmøder, bl.a. i »Køgeresolutionen«, var det ingen tilfældighed. Ved det forberedende møde i det nye parti, den 20. februar 1905, var nemlig ikke mindre end 3 af husmandslederne til stede. Det var Karl Hansen (Ankerstræde), Jørgen Nielsen (Viby J.) og Rasmus Jensen Vandmann (Skørringe)³¹. Forbindelsen til husmændene blev også fastslået på det første landsmøde, der afholdtes i Odense i maj samme år, da der til partiets hovedbestyrelse på 24 medlemmer valgtes 2 husmænd: Karl Hansen og den vestjyske husmandsfører Knud Thøgersen. Hertil kom, at der i hovedbestyrelsen iøvrigt såvel som blandt folketings-

gruppen var flere, som var kendt for deres støtte til husmandssagen, bl.a. redaktør Niels Bransager (Ringsted) samt folketingsmændene C. Th. Zahle, Kristjan Pedersen og Poul Christensen³².

Indtil 1901 havde det helt overvejende flertal af bønder haft et politisk tilhørsforhold i Venstre. Efter systemskiftet viste det sig imidlertid vanskeligt for partiet på samme tid at føre en politik, der tilgodeså såvel gårdmændenes som husmændenes og landarbejdernes krav. Til de sidstnævnte kategorier bejlede allerede Socialdemokratiet, og efter 1905 var situationen nærmest den, at mens gårdmændene holdt fast ved Venstre, stod husmændene delt mellem de 3 politiske partier.

For nærmere at belyse denne forbindelse, kan man opstille en tabel, der viser antallet af landbrugere i Folketinget, samt deres partitilhørsforhold:

	Venstre		Hele Venstre		Radikale		Hele RV.		Landbo-repr.	Hele Folke-tinget
	Hmd. Gdr.		Hmd. Gdr.		Hmd. Gdr.		Hmd. Gdr.		(H+V +RV)	
1901	5	51	91	-	-	-	-	58	114	
1906	8	39	66	1	1	11	-	51	114	
1910	8	28	57	1	2	17	-	46	114	
1913	7	18	41	2	6	27	-	33	114	

Tabellen viser en fremgang for antallet af indvalgte husmænd, navnlig i forhold til den samlede landborepræsentation, men det er påfaldende, at de fleste af husmændene er valgt som venstremænd, ikke som radikale. Socialdemokratiet havde overhovedet ingen landborepræsentanter og Højre kun repræsentanter for de større landbrug (dog 2 gårdejere). Når antallet af husmænd er ret beskedent i forhold til gårdmændene, er forklaringen utvivlsomt den, at kun de færreste husmænd havde tid og kræfter til både at passe deres jord og et offentlig politisk hverv. I stedet har de indvalgt folk fra andre erhverv til at repræsentere sig.

Ser man dernæst på, i hvilke egne af landet de radikale kandidater blev valgt, viser det sig for 1906-valgets vedkommende, at samtlige 11 folketingsmedlemmer valgtes på Øerne. I 1910 blev kun 3 ud af 17

medlemmer valgt i Jylland, og i 1913 kun 4 ud af 27. Da der fandtes forholdsvis flest husmænd og landarbejdere på Øerne, hvor også de fleste godser lå, er der altså et vist sammenfald mellem dette og det radikale partis succes. For Holbæk og Sorø amter var forbindelsen særlig udtalt. Her vandt partiet allerede i 1906 halvdelen af kredsene, og ved 1913-valget havde Det radikale Venstre yderligere et solidt tag i Frederiksborg, Præstø, Maribo og Odense amter. Tallene viser imidlertid også, at det i Jylland var partiet Venstre, der havde tag i landboerne, også i husmændene. I 1906 kom 7 af venstrehusmændene fra Jylland, i 1913 var det tilsvarende tal 6.

Inden for husmandsforeningernes ledelse var der delte meninger om, hvor tæt man skulle knytte sig til de politiske partier. Tanken om et særligt husmandsparti havde en overgang være inde i billedet, men var dog atter blevet opgivet. Istedet besluttede man bl.a. ved resolutioner fra sendemandsmøderne at stille krav til de eksisterende politiske partier. Som nævnt var afstanden mellem »Køgeresolutionen« og Det radikale Venstres program ikke stor, og på Øerne sluttede de fleste af husmandsførerne da også op omkring det nye parti. I Jylland var forbindelsen derimod knap så udtalt. Den jyske samvirksomhedsformand, Jørgen Nielsen, havde allerede i 1906 - givetvis under hensyn til Venstres stærke position - stillet en afsvækkelse af det georgeistiske element som en betingelse for et tættere organisatorisk samarbejde. Også i den jyske husmandsledelse var det politiske tilhørsforhold mere differentieret, flere fremtrædende husmandfolk var således tilknyttet Venstre. Selv opstillede Jørgen Nielsen i 1906 som radikal, men ved valgene i 1909 og 1910 som socialdemokrat, dog uden at opnå valg³⁴.

Mens et snævrere personsammenfald mellem DsdH.s bestyrelse og de folketingsvalgte husmænd endnu ikke var eableret, var dette tilfældet for landboforeningernes vedkommende. I 1905 sad således gdr. Ole Olsen (Tjæreby) og N. Jensen (Toustrup), næstformand i henholdsvis den sjællandske og den jyske fælleslandboforening, samt den jyske gdr. P. P. Pinstrup i Folketinget³⁵.

Konkurrenceforholdet mellem gårdmænd og husmænd suppleredes på Rigsdagen af det partitaktiske spil, der foregik mellem regering og opposition. Ikke mindst debatterne omkring de årlige finanslovsforslag, der jo også omfattede tilskuddene til landbrugets foreningsarbejde, kunne fremkalde angreb på modparten. Således påstod Venstre, vel først og fremmest repræsenteret ved Pinstrup, med henvisning til husmandsprogrammernes socialpolitiske elementer, at foreningerne var »politiske«, og ikke landøkonomiske foreninger. Fra den modsatte

side var man dog i stand til at svare igen med kritik af regeringens førte politik. Blandt de kendteste husmandsvenner bør nævnes den radikale Zahle samt socialdemokraten K. M. Klausen.

Andelsbevægelsen:

Det er tidligere påpeget, at andelsbevægelsen i forbindelse med produktionsomlægningen var en afgørende forudsætning for at det danske landbrug klarede sig gennem 1880'ernes krise.

Årsagerne til andelsbevægelsens gennembrud og succes kan næppe siges at være kortlagt. En væsentlig faktor var økonomien. Ved at indgå i et økonomisk fællesskab fjernedes meget af forskellen mellem den lille og den store bonde. Dernæst er der blevet peget på de kulturelle strømninger i det 19. årh.s danske samfund, først og fremmest højskolebevægelsen. Herudover har man hæftet sig ved samtidens politiske forhold. Den demokratiske ledelse, hvor alle andelshaver havde lige stemmeret, var udbredt omend ikke enerådende og var en demonstration mod 1866-grundlovens privilegerede valgret til Landstinget, med den strid dette medførte mellem Rigsdagens 2 kamre. Endelig har man peget på bøndernes historisk betingede frygt for at blive udnyttet af andre. Det kunne være i forholdet til godsejeren (for mejeriernes vedkommende) eller i forholdet til »pengemændene i byerne«, som for slagteriernes vedkommende³⁶.

Også andelsbevægelsen startede neden fra, med lokale foreninger. Ser vi først på produktionssiden, opstod den første andelsforening med oprettelsen af mejeriet i Hjedding (1882). Fænomenet bredte sig dog med stor hast over hele landet, og i 1890 nærmede man sig de 700 og ved århundredskiftet var der over 1000 andelsmejerier med ca. 140.000 leverandører. Herefter gik det lidt langsommere, men i 1914 nåede man dog op på 1168 mejerier med ca. 175.000 andelshavere, hvilket var o. 90% af samtlige mælkeproducenter.

Det andet store produktionsområde var slagterierne. Under indtryk af succesen på mejeriområdet ønskede landboerne også at oprette deres egne andelssvineslagterier. De ydre omstændigheder var for så vidt gunstige. Mejeridriften havde skabt forudsætninger for en øget svineavl, der dog indtil 1887 i stort omfang var blevet eksporteret som levende kvæg. Da Tyskland i dette år lukkede for tilførslerne, var det derfor nærliggende at gå over til flæskeeksport. Dette medførte at der i de følgende år blev startet andelsslakterier i en række byer. I modsæt-

ning til mælken, fandt svineleverancer ikke sted daglig. De kunne til gengæld tåle en lang transport, og dette i forbindelse med de tekniske og økonomiske krav til slagterivirksomhed bevirkede, at antallet blev langt mindre end for mejeriernes vedkommende. Omkring 1900 var der således kun oprettet 26 andelsslakterier med ca. 60.000 medlemmer, i 1914 var man nået op på 46 slagterier med ca. 135.000 medlemmer. Disse slagterier havde i årene op til 1914 ca. 80% af samtlige slagtninger.³⁷

Disse 2 grupper af andelsforeninger var helt dominerende på produktionssiden, men da andelsidéen først havde slået an, bredte den sig, og i 1890'erne oprettedes smør-, æg- og kreatureksportforeninger.

På indkøbssiden er der først og fremmest grund til at nævne brugsforeningerne, der startede med arbejderforeningen i Thisted (1844). Også her blev der tale om en støt fremgang, navnlig i landdistrikterne, hvor »læbælterne« fra næringsloven af 1857 gav ly for placeringen af brugsforeninger. Den store tid for brugsforeningsbevægelsen kom dog først i 1880'erne, hvor det store flertal af gårdmændene gik fra de private købmænd, til hvem de hidtil havde afsat deres korn, over til deres egen brugsforening. Antallet af brugsforeninger på landet var ved århundredskiftet nået til 827 med ca. 80.000 medlemmer. I 1914 var der oprettet 1470 med 219.000 medlemmer³⁸.

Med specielt sigte på landbruget oprettedes i begyndelsen af 1880'erne som en følge af overgangen fra korneksport til -import foderstofforeninger, som efterhånden fik et aneligt omfang, og som i 1914 udgjorde 1141 foreninger med 60.000 medlemmer. Derimod var gødningsforeningerne, hvoraf de ældste gik tilbage i 1870'erne, af mindre omfang og omfattede i 1914 kun 15.600 medlemmer fordelt på 763 foreninger³⁹.

På adskillige andre områder vandt andelsbevægelsen frem. Således oprettede brugsforeningerne på felter, hvor omsætningen tillod det, deres egne fabrikker. Dette kunne undertiden give problemer med den etablerede, private handel, som det skete i 1911, da andelsbevægelsen oprettede sin egen cementfabrik (Nørresundby) som svar på F. L. Smidth-koncernes forsøg på at få monopol på dette område⁴⁰. Et andet eksempel er importen af kul, bl.a. til mejerierne og slagterierne, der etableredes i 1913. Også indenfor handel og omsætning vandt andelsidéen frem. Helt tilbage i 1880'erne havde en af bevægelsens fædre, Severin Jørgensen, beskæftiget sig med tanken om en selvstændig andelsbank. Ved gentagne lejligheder havde der nemlig været vanskeligheder med at få lån i de eksisterende banker, og sagen var i mange år

genstand for en undertiden ret lideskabelig debat. Først i 1914 kunne Andelsbanken starte sin virksomhed. Endelig må forsikringsområdet nævnes. I 1898 startede Mejeriernes Ulykkesforsikring, og da ulykkesforsikringsloven i 1908 blev udvidet til også at omfatte de større landbrugere, udvidedes foreningen under navnet »Mejeriernes og Landbrugets Ulykkesforsikring«, til daglig forkortet MLU⁴¹.

Også på andelsområdet opstod der snart behov for en fastere organisation. Med mejeribrugets stigende betydning begyndte man navnlig i 1890'erne at oprette mejeriforeninger. Navnlig problemer omkring prisfastsættelsen på smør var en drivfaktor bag foreningernes oprettelse, men også emner som fællesindkøb, driftsøkonomi og udstillinger blev taget op. Foreningerne dækkede normalt et amt og havde både andels- og privatmejerier som medlemmer. I 1916 var der 21 foreninger med 1203 mejerier. Landsdelsorganisationerne fulgte hurtigt efter. Skulle mælkeproducenternes interesser trænge igennem måtte større sammenslutninger til, og i 1895 oprettedes den jyske, i 1899 den sjællandske fællesorganisation. Sammen med den fynske mejeriforening oprettedes samme år et forretningsudvalg med de 3 organisationers formænd som medlemmer. Som for de landøkonomiske foreninger var forholdet til statsmagten en væsentlig drivkraft. Netop i disse år behandlede »smørmærkesagen«, der nogle år senere resulterede i lovgivning (1906), som sikrede de danske producenter (lurmærket). Udviklingen krævede dog efterhånden en fastere landsorganisation, og i 1912 skabtes så »De danske Mejeriforeningers Fællesorganisation« hvis bestyrelse bestod af de 3 landsdelsformænd samt 4 medlemmer valgt på det årlige repræsentantskabsmøde, hvortil de lokale mejeriforeninger kunne sende repræsentanter⁴².

For slagteriernes vedkommende oprettedes allerede i 1890 et fælleskontor i Horsens med det formål at tilvejebringe statistisk materiale over priserne på det engelske marked, der i 1890'erne blev hovedaftager af det danske bacon. Såvel afsætningsforholdene som forbindelsen til lovgivningsmagten nødvendiggjorde en egentlig samvirksomhed, der under navnet »De samvirkende danske Andels-svineslagterier« oprettedes i 1897. En årlig generalforsamling, hvortil hvert slagteri kunne sende 3 repræsentanter, valgte en bestyrelse på 7 mand - 5 slagteribestyrelsesmedlemmer og 2 slagteridirektører - til at lede organisationens virksomhed⁴³.

Også inden for de øvrige producentforeninger dannedes landsorganisationer, således »Dansk Andels-Ægeksport« (1895), mens kreatur-eksportforeningerne først fik deres fællesorganisation i 1916 og smør-

eksportforeningerne i 1918. I deres opbygning og ledelsesstruktur lignede de mejeri- og slagteriororganisationerne, men var af langt mindre økonomisk omfang⁴⁴.

På indkøbssiden kom spørgsmålet om fællesforeninger også hurtigt på dagsordenen. Baggrunden var her, at man ved at indkøbe varer i store partier kunne få dem billigere. Så store indkøb oversteg dog den enkelte andelsforenings kræfter, hvorfor et samarbejde måtte etableres. For brugsforeningernes vedkommende medførte denne erkendelse oprettelsen af en sjælladsk fællesforening i 1884 og en tilsvarende jysk i 1888, og i 1896 sluttede disse organisationer sig sammen til »Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger«, forkortet F.D.B. På grund af sin størrelse lededes F.D.B. af en bestyrelse (7 mand), der valgtes af et repræsentantskab (23 mand), der atter udpegedes af en generalforsamling af tillidsmænd fra de enkelte brugsforeninger.

På foderstofområdet gik jyderne i spidsen, da man i 1898 startede »Jysk Andels-Foderstofforretning«. Det skete iøvrigt som modtræk mod det private korn- og foderstofkompagni i Århus, og ikke uden risiko for de implicerede. Långiveren, et privat bankierfirma, stillede nemlig det krav, at den nye fællesforenings bestyrelse og repræsentantskab personligt skulle kautionere for eventuelle tab ved den nye virksomhed⁴⁵. På Øerne fulgte tilsvarende fællesforeninger efter i 1901, ligesom der dette år startedes en fælles gødningsforening for hele landet⁴⁶.

Sideløbende med organiseringsprocessen inden for andelsbevægelsens enkelte grene pegede en række problemer, ikke mindst finansieringen, mod det ønskelige i oprettelsen af et overordnet organ til at samle trådene og formidle en gensidig støtte, navnlig på det økonomiske område. Initiativet til et sådant organ blev taget af brugsforeningsmanden Severin Jørgensen, der i flere år havde syslet med tanken, og efter nogle forberedende møder stiftedes »Andelsudvalget« den 18. februar 1899 med det formål »at være en fællesrepræsentation for sammenslutninger af danske andelsforetagender til varetagelse af fælles interesser, navnlig udadtil«. Det blev især spørgsmål af fælles interesse eller som vedrørte bevægelsens principper, der behandledes i udvalget. Af den første kategori bør fremhæves arbejdet med statistisk materiale samt oplysningsvirksomhed ikke mindst ved udsendelsen af Andelsbladet (fra 1899), der blev fælles organ for hele andelsbevægelsen, samt fra 1903 andelskongresser. Væsentlige emner som smørmærkesagen, banksagen, cementstriden blev naturligt taget op i Andelsudvalget, det samme gjaldt spørgsmålet om en sanatorieforening for

tuberkuloseramte. Af principielle sager behandledes, på baggrund af nogle tilfælde af underslæb, problemet om revision af andelsvirksomheder, hvorom der kom lovgivning i 1909, behovet for en andelslovgivning, der dog ikke blev gennemført, samt spørgsmålet om beskatning af andelselskaber. I det hele taget steg kontakten med staten, både lovgivningsmagten og administrationen støt gennem årene. Til en vurdering af udvalgets status er det dog vigtigt at være opmærksom på, at udvalget ikke havde nogen myndighed over de enkelte medlemmer og de organisationer, som de repræsenterede. Disse organisationer var i 1899: De samvirkende danske Andelsslagterier (2 repr.), De samvirkende jyske Mejeriforeninger (2), Fyns Mejeriforening (1), Dansk Andels-Ægeksport (1) Jydsk Andels-Foderstofforretning (1) og F.D.B. (2) - ialt 6 organisationer med 9 medlemmer. I de følgende år kom de øvrige mejeri- og foderstofforeninger samt Ringkøbing amts Vareindkøbsforening med, således at Andelsudvalget i 1907 bestod af 10 organisationer med 15 medlemmer. I det foregående er der skelnet mellem producent- og indkøbsforeninger, og man kan derfor med rette stille det spørgsmål, om ikke netop de modsatte interesser disse organisationer repræsenterede var en svaghed for udvalget som interesseorganisation? Svaret må blive bekræftende. Andelsudvalget blev aldrig bevægelsens stærke fællesrepræsentation, den egentlige magt forblev hos de enkelte brancheorganisationer. På den anden side må det understreges, at andelsbevægelsen frem til 1. verdenskrig i alt væsentligt var en landbobevægelse, hvilket betød, at blandt størsteparten af bevægelsens tillidsmænd herskede der de samme værdinormer og synspunkter på samfund og økonomi. Såvel i toppen som ude i de lokale andelsforeninger var det gårdmænd fra det middelstore landbrug, der sammen med en del skolelærere sad i ledelsen, derimod var der meget få husmænd. Men netop i denne kendsgerning lå en fremtidig konfliktmulighed i forholdet til landbo- og husmandsforeningerne gemt⁴⁷.

Landhusholdningsselskabet:

I modsætning til de 3 øvrige landbrugsorganisationers stærke vækst er der for Lhs.s vedkommende tale om en stabil periode, hvorunder selskabet fortsatte sin virksomhed i de traditionelle baner. I takt med udviklingen kom dog også nye opgaver til, således bidrog selskabet med tilrettelæggelsen af den landøkonomiske konsulentvirksomhed, ligesom man udførte en omfattende forsøgsvirksomhed vedrørende

planteavl, husdyrbrug og mejeribrug. Hertil kom så udgivelse af en del landøkonomisk eller naturvidenskabelig litteratur. I forhold til omverdenen bevarede Lhs. sin position som talerør for landbruget, således fortsatte selskabet med at afgive betænkninger til regering og statsadministration vedr. landbrugsfaglige spørgsmål. Undertiden vovede Lhs. sig dog ind på mere erhvervspolitiske emner. Det gjaldt således i toldspørgsmålet, hvor selskabet svigede væk fra det traditionelle frihandelssynspunkt, man havde i 1880'erne, til et beskyttelses-synspunkt i 1890'erne, samt i landarbejderspørgsmålet i begyndelsen af dette århundrede, hvor selskabet anbefalede, at man skaffede sig den fornødne arbejdskraft i udlandet. I sin holdning til det af regeringen udarbejdede lovforslag om anvendelsen af udenlandsk arbejdskraft gjorde selskabet sig til talsmand for arbejdsgiversynspunkter⁴⁸. Dette faldt som sagt lidt uden for selskabets tradition, men passede ganske godt med medlemmernes synspunkter, der næsten udelukkende var det store landbrugs.

Gennemgår man medlemslisterne for denne periode, viser selskabet også her stor stabilitet. Således svigede medlemstallet mellem 750 og 800, geografisk lå hovedvægten fortsat på Øerne, hvorfra ca. $\frac{2}{3}$ af medlemmerne kom, og ser man på den erhvervmæssige og sociale sammensætning, var godsejerdominansen udpræget. For året 1908 finder man således blandt selskabets 743 medlemmer mindre end 10 gårdejere og slet ingen husmænd. Ser man på økonomien, havde Lhs. et regnskab, der balancerede på omkring 150.000 kr., samt en formue på knap 300.000 kr. De statsbevillinger, som selskabet skulle administrere, lå i begyndelsen af dette århundrede på ca. 150.000 kr. årligt, men efter at posten til planteavl blev taget ud, blev beløbet reduceret til ca. 100.000 kr.⁴⁹.

Landbrugsrådstanken genopstår. Landboforeningernes initiativ:

Frem til den 1. verdenskrig fandt dansk landbrugs produktions- og afsætningsproblemer deres løsning inden for de eksisterende andelsorganisationer. I baggrunden havde man så Andelsudvalget til at tage de mere principielle emner op. Inden for de landøkonomiske foreninger var koordineringen mellem de provinsielle fællesforeninger og forbindelsen til statsmagten den vigtigste opgave for de store landsorganisationer - et arbejde, hvis omfang var stigende gennem årene. Bedst

rustet var Lhs., der havde en heltidsansat sekretær og indtil 1915 en halvdagsansat kasserer. Husmandsforeningerne havde i 1906 ansat en sekretær. Dårligst rustet var De samvirkende danske Landboforeninger, hvor sekretærarbejdet fulgte den årligt skiftende formandspost mellem de 3 største fælleslandboforeninger. Denne ordning viste sig snart at være upraktisk, da arkiv og andre effekter vekslede mellem de forskellige landsdele, ligesom kontinuiteten i arbejdet let gik tabt. Allerede i 1905 pegede bornholmerne på hensigtsmæssigheden af et fast sekretariat, uden at noget dog skete.

Atter i 1907 blev tanken dog fremført, denne gang fra jysk side, hvor gårdejer Anders Nielsen (Svejstrup Østergaard) på Fajl.s bestyrelsesmøde i Herning den 11. juli fremlagde et forslag til et mere snævert samarbejde inden for De samvirkende danske Landboforeninger (DsdL.)⁵⁰. Dette skulle ske ved en opdeling af ledelsen i et præsidium, bestående af de 3 store fællesforeningers formænd, der skulle tage sig af de løbende sager, et forretningsudvalg bestående af samtlige 5 fællesforeningers formænd og de 3 størstes næstformand - ialt 4, da jyderne havde 2 næstformænd - og endelig af en bestyrelse, der foruden forretningsudvalget skulle bestå af 1 repræsentant for hver amtsråds-kreds, d.v.s. 10 fra Jylland, 6 fra Sjælland, 3 fra Fyn, 1 fra Lolland-Falster og 1 fra Bornholm. Herved ville landsdelenes samlede repræsentation blive henholdsvis 13, 8, 5, 2 og 2 - ialt 30 mand. Til det daglige arbejde skulle ansættes en sekretær, der tillige skulle være kasserer. Til dækningen af DsdL.s almindelige udgifter skulle hver af fællesforeningerne årligt betale 150 kr. pr. amtsråds-kreds.

Jyderne besluttede at fremsætte forslaget på det næste forretningsudvalgsmøde i DsdL., som skulle finde sted i Odense i august måned. Jyderne ønskede sagen kørt igennem og henstillede, at de øvrige landsdele ville behandle spørgsmålet på efterårets delegeretmøder. De øvrige mødedeltagere mente dog ikke at kunne tage stilling på ét møde, hvorfor de også frarådede at forelægge det på de kommende delegeretmøder⁵¹.

Alligevel kom forslaget til debat på det jyske delegeretmøde i Århus, 4-5. oktober. Det skete, da formanden for Horsens landbrugsforening, gdr. P. Svendsen (Egebjerg), fremlagde et forslag identisk med Anders Niensens⁵². Tanken hermed var naturligvis at skabe en offentlig debat omkring forslaget, i hvis udsættelse jyderne anede mere end blot tid til grundig overvejelse. Allerede i september havde »Vort Landbrug« nemlig sat et spørgsmålstejn ved ønskeligheden af en hurtig ændring af DsdL.s vedtægter⁵³. I sin begrundelse for forslagets fremsættelse

fastslog Svendsen, at behovet for en mere tidssvarende organisation trængte sig stadig mere på. Trods Lhs. store fortjeneste i fortiden følte det nu urimeligt, at dette lille selskab optrådte som landbrugets repræsentant over for regeringen og udlandet og som leder af den landøkonomiske konsulenttjeneste, mens landboforeningerne med deres ca. 80.000 medlemmer måtte stå i anden række. Med disse udtalelser syntes forslaget at have fået et videre perspektiv. Når man havde fået en fastere ledelse på landsplan, var det åbenbart forslagsstillernes tanke, at man så skulle overtage den plads, selskabet hidtil havde haft i forholdet til regering og folketing. Under den følgende diskussion på det jyske delegeretmøde søgte formanden, godsejer Carl Bech (Engelsholm), der tillige sad i Lhs. bestyrelsesråd, at forsvare selskabet. Han frygtede, at forslaget ville betyde en svækkelse af de provinsielle fællesforeningers indflydelse, og han mente, man i stedet skulle tiltræde et samvirke med selskabet. Disse udtalelser blev dog kraftigt imødegået

Carl Adolph Rothe Bech (1847-1920):

Cand.polit. 1870, bankuddannelse i New York og København 1870-73, ejer af Engelsholm ved Vejle 1873-1920.

Fmd. for Vejle amts Vesteregns landboforening 1878-93, fmd. for FajL. 1893-1909, medl. af Lhs. bestyrelsesråd 1887, præsident 1909-19.

Medl. af Vejle amtsråd 1877-1910 (Højre). Medl. af Hedeselskabets repræsentantskab 1879, fmd. herfor 1907-09, og direktør 1909-12. Mange andre tillidshverv, bl.a. fmd. for statens planteavlssudvalg 1909-11.

Bech står som repræsentant for det slægtled, hvor det endnu var naturligt, at godsejerne stod i spidsen for gårdmændenes organisationer. I

diskussionen omkring en fastere struktur af DsdL. i 1907-08 mente Bech, at bestræbelserne for en øget indflydelse måtte ske i samarbejde med Lhs. Som selskabets præsident deltog han under 1. verdenskrig i flere møder angående Landbrugsrådet af 1915 samt i forhandlingerne i 1918, dog uden at tegne nogen særlig skarp profil.

af Anders Nielsen og P. P. Pinstrup, og sluttelig vedtoges »med mange stemmer uden modstemmer« en resolution, der opfordrede samtlige fællesforeninger til på deres delegeretmøder at vedtage enslydende vedtægter for DsdL., samt at FajL.s bestyrelse skulle virke herfor.

Det var aftalt, at jydernes forslag skulle gennemdrøftes på det næste møde i DsdL.s forretningsudvalg. Til dette møde, 30. oktober, var der imidlertid fremkommet endnu et forslag, denne gang fra M. Kirketerp, der var formand for Bornholms landøkonomiske Forening. For at få et organ, der »fuldt ud« repræsenterede landbruget, foreslog bornholmerne, at også Lhs. og Agrarforeningen skulle repræsenteres med henholdsvis 3 og 2 medlemmer. Herudover skulle de 5 fælleslandboforeninger vælge følgende: Jylland 13, Sjælland 6, Fyn 3, Lolland-Falster 2 og Bornholm 1 medlem⁵⁴. De påfølgende forhandlinger viste, at sjællænderne og lolland-falstringerne var imod begge de fremlagte forslag, mens fynboerne på visse punkter bl.a. i forslaget om en amtsvis repræsentation, godt kunne følge jyderne et stykke.

Til de videre forhandlinger nedsatte man nu et udvalg, der bl.a. omfattede formændene for de 5 fællesforeninger. Her vedtoges det at optage forhandlinger med Lhs. om oprettelsen af et landbrugsråd, der skulle behandle de sager, som ministeriet eller andre ønskede undersøgt. Man besluttede at lade Bech og forpagter O. Høffding, der var formand for den sjællandske fællesforening, undersøge, hvordan selskabet ville stille sig. Sjællænderne kom nu frem med deres udspil, da Høffding foreslog et råd enten på 10 eller 16 medlemmer. I det første tilfælde skulle det bestå af DsdL.s forretningsudvalg + 2 mand fra Lhs, i det sidste tilfælde skulle selskabet vælge 3 mand, mens landboforeningerne skulle udpege resten, således at Jylland valgte 4, Sjælland og Fyn hver 3, Lolland-Falster 2 og Bornholm 1 mand.

Forslaget mødte imidlertid en klar afvisning i Lhs., hvis præsidium utvivlsomt var klar over, hvad konsekvenserne af forslaget på lidt længere sigt ville blive for selskabets position. Man svarede derfor landboforeningerne, at man vel ønskede et *frit* samarbejde, men at selskabets arbejdsopgaver krævede, at det bevarede sin »uafhængige og til alle sider upartiske stilling«. En tættere regelbunden forbindelse til andre organisationer var derfor uønsket af selskabet, der iøvrigt heller ikke mente, at landbruget ved den foreslåede ordning kunne opnå en større indflydelse på sagerne end »den betydningsfulde«, det nu havde⁵⁵.

Heller ikke de sjællandske landboforeninger var særligt begejstrede for forslagene, skønt disse gav Øerne den forholdsvis største indflydel-

se, og da Lhs. havde sagt fra, besluttede sjællænderne med de »betydelige meromkostninger« som påskud ikke at gå ind for de foreslåede ændringer af DsdL.s ledelse⁵⁶.

Det nedsatte udvalg måtte derfor på sit møde, den 27. maj 1908, konstatere, at det ikke på dette tidspunkt var muligt at komme videre. For dog at få lidt ud af anstrengelserne foreslog jyderne derpå, at man en gang om året skulle afholde et fællesmøde for fælleslandboforeningernes bestyrelser, men heller ikke dette syntes at have interesse for Øernes repræsentanter⁵⁷.

Jyderne var naturligvis ikke tilfredse med denne udgang på forhandlingerne, og da Bech på efterårets delegatemøde redegjorde for situationen, endte forhandlingerne med vedtagelsen af en resolution, hvori det hed: »Fordi den foreslåede vej ikke har vist sig fremkommelig, vil vi ikke derfor undlade at benytte enhver lejlighed til at skaffe Foreningen af jyske Landboforeninger, som er Danmarks største landboforening, og De samvirkende danske Landboforeninger den indflydelse, der tilkommer dem«. Hertil føjedes en erklæring om, at man var villig til at deltage i en formandskonference, hvis der på Øerne var stemning herfor⁵⁸. Med hensyn til Lhs. vægring ved at gå ind i et mere snævert samarbejde, fastslog Anders Nielsen i en artikel i »Andelsbladet«, at selvstyrets vej ikke gik om ad selskabet, »der ved sin indstilling havde forbrudt sig mod den almindelige valgrets tankegang«⁵⁹.

Den jyske utilfredshed med den bestående ordning må ses på baggrund af, at fællesforeningen i 1908 repræsenterede ca. 56.000 landbrugere, mens de øvrige landsdele tilsammen kun repræsenterede o. 27.000. Det ret løse samarbejde mellem fælleslandboforeningerne gjorde en mere energisk indsats over for regering og rigsdag vanskelig, og hertil kom så at Lhs. stadigvæk optrådte som landbrugets talerør, skønt det i antal og social sammensætning var helt urepræsentativt for erhvervet. Desuden havde Lhs. navnlig sin støtte på Øerne, hvad der set med jyske øjne ikke gjorde situationen bedre. Samtidig kan dette faktum dog forklare sjællændernes reaktion. Netop ved at inddrage Lhs. i et landbrugsråd kunne man sikre sin dominerende stilling i dette. Hertil kom, at den sjællandske og lolland-falsterske fælleslandboforening utvivlsomt stod Lhs. noget nærmere end den jyske. Det skyldtes traditionelle forhold samt en højere grad af personsammenfald inden for disse foreningers ledelse. Det er derfor nærliggende at se en forbindelse mellem Lhs. og de sjællandske landboforeningers afslag, men resultatet blev, at landboforeningernes organisationsproblem fortsat ventede på sin løsning.

Tanken var dog ikke helt slået til jorden, men dukkede op med jævne mellemrum i landsbrugspressen. Således foranledigede et præsidentskifte i Lhs. i 1909 Hans Appel til i »Ugeskrift for Landmænd« at foreslå et helt nyt præsidium, f.eks. bestående af de 3 største fælleslandboforeningers formænd. Anders Nielsen fulgte forslaget op og fastslog endnu en gang, at Lhs. ikke kunne fortsætte som rådgiver for regeringen, hvorimod både landbo- og husmandsforeninger kunne gøre krav på repræsentation i et sådant organ. Dette krævede dog, at disse foreninger fik et fast præsidium, sekretariat, arkiv etc.⁶⁰.

Husmandsforeningernes initiativ:

Inden for husmandsforeningerne havde man opmærksomt fulgt landboforeningernes initiativer. Allerede ved det jyske forslags fremkomst i 1907 rejste forstanderen for den fynske husmandsskole, Chr. Søndergaard, kravet om, at husmandsforeningerne skulle med i den foreslåede landbrugsrepræsentation, og på flere af efterårets sendemandsmøder rejstes kravet om ligestilling med landboforeningerne⁶¹. Imidlertid skete der ikke videre i sagen, og da landboforeningernes forhandlinger blev resultatløse, ebbede diskussionen ud.

På husmandsforeningernes første landsmøde i foråret 1910 vendte forstander Søndergaard dog tilbage til emnet, da han under en gennemgang af fremtidens økonomiske opgaver foreslog, at der oprettedes et landbrugsråd med kontor i København til over for lovgivningsmagten og staten at rådgive i alle landbrugets forhold. Rådet, mente han, skulle være på 10 mand + en sekretær. Dets medlemmer skulle vælges af landbo- og husmandsforeningerne, således »at den organisation, der repræsenterer den største stand, vælger flertallet«. Det økonomiske grundlag for et sådant landbrugsråd mente Søndergaard, man kunne få ved at overføre statstilskuddet fra Lhs., der fremover skulle betragtes som en almindelig landboforening. Forslaget blev vedtaget af landsmødet, dog var udtalelsen angående repræsentationsgrundlaget af mødets redaktionsudvalg blevet ændret til »den organisation, der repræsenterer flest medlemmer, vælger flertallet«⁶².

Skønt dette udtryk næppe var helt klart formuleret, var der dog tale om en moderation af husmændenes krav. Med udtrykket »stand« må samtlige mindre landbrugere nemlig medregnes, uanset disses eventuelle medlemskab af en landbo- eller husmandsforening. Sættes grænsen ved 1 td. hartkorn, var der ved ejendomsvurderingen i 1909:75. 667

gårde og 102.894 huse (jfr. bilag IV), og husmandsforeningerne kunne i så fald gøre krav på flertal i landbrugsrådet. Regner man derimod med antallet af foreningsmedlemmer, havde husmandsforeningerne ifølge Jørgen Nielsens oplysninger 34.500 hvorimod landboforeningernes medlemstal nærmede sig de 90.000. Dette grundlag ville give gårdmændene flertallet.⁶³

I overensstemmelse med landsmødets vedtagelse henvendte Jørgen Nielsen (Viby J.) sig mod slutningen af året til landboforeningerne og Lhs. med en opfordring til forhandling af spørgsmålet. Grundlaget skulle være, at hver organisation fik repræsentation i forhold til dens medlemstal⁶⁴.

På trods af henvendelsens klare formulering var det dog landsmødets udtalelse, Lhs. sekretær, Hans Hertel, lagde til grund for sine betragtninger i årsoversigten »Landbruget i 1910«, der bragtes i Tidsskrift for Landøkonomi. Her kritiserede han husmandsforeningerne for udover de landøkonomiske opgaver også at beskæftige sig med

Hans Axel Valdemar Ib Hertel (1859-1927):

Cand.polit. 1882, medarbejder og fra 1890 redaktør af »Ugeskrift for Landmænd« (1882-1900). Sekretær i Agrarforeningen 1893-95, sekretær i Lhs. 1901-27 og redaktør af »Tidsskrift for Landøkonomi« 1906-27. Konst. docent i landbrugets historie og økonomi 1911-14, forfatter til flere landbrugsskrifter, bl.a. om andelsbevægelsen (1917) og Lhs. historie (1919-20). Medl. af Lbr. 1919-27.

Hertels navn er uløseligt knyttet til Lhs., hvor han som sekretær sad i en nøgleposition både med hensyn til selskabets egen virksomhed og dets forhold til de øvrige landbrugsorganisationer. Vel var han formelt - p.g.a. sit ansættelsesforhold - underordnet selskabets præsidium og bestyrelsesråd, men i kraft af sin dygtighed stod han i praksis på linie med disse og de øvrige valgte organisationsledere, hvad hans deltagelse i forhandlingerne om, og ikke mindst hans valg til, Lbr. i 1919 viser.

sociale og politiske spørgsmål, og ved at fortolke landsmødets udtryk »medlemmer« i betydningen »stand« forudså han, at landbrugsrådet; ved den foreslåede sammensætning snart ville blive domineret af husmandsbruget, »uagtet dette for vort landbrug i økonomisk henseende langt fra har samme betydning som de store gårde end sige bøndergårdene«⁶⁵.

Hertels betragtninger deltes af Lhs. præsidium. På et møde, den 27. januar 1911, vedtog præsidiets ud fra samme begrundelse, som man 3 år tidligere havde givet landboforeningerne, at afslå en forhandling. Tværtimod var selskabet blevet styrket i den opfattelse, at det måtte indtage en »fri og uafhængig stilling«. Lhs. havde vel ikke noget valg i denne situation. I landboforeningernes planer var der i det mindste givet selskabet mulighed for at overleve. Skulle husmændenes krav opfyldes, ville det betyde selskabets udslettelse. En omdannelse til en almindelig landboforening var derfor mere end man kunne tage. Det måtte, som præsidiets selv sagde, »gøre al forhandling resultatløs«⁶⁶. Hermed skulle sagen være afgjort. Efterretning om landboforeningernes holdning fik imidlertid præsidiets til at forelægge sagen for bestyrelsesrådet, der den 28. marts holdt møde om sagen. Her var der dog en »afgjort stemning« for ikke at deltage i den foreslåede forhandling, og med henvisning til husmandsforeningernes »politiske« virksomhed, som det bl.a. var kommet til udtryk i Odenseprogrammet, afslog selskabet videre forhandling⁶⁷.

Landboforeningerne var derimod i første omgang mere interesserede. På et møde i DsdL., 16. marts, vedtoges det at nedsætte en delegation på 10 mand - 2 fra hver fællesforening - til de kommende forhandlinger⁶⁸. På tilsvarende måde udpegede husmandsforeningerne 10 mand. Mødets afholdelse trak dog ud og fandt først sted den 10. november i Grundtvigs Hus i København⁶⁹. I sin indledningstale understregede Jørgen Nielsen, at et samarbejde ville blive af økonomisk værdi for parterne, ligesom organisationernes ord - med o. 126.000 medlemmer bag - over for lovgivningsmagten ville veje tungt. At gennemføre sagen krævede både tid og vilje, og husmandsforeningerne ville derfor foreslå, at man nedsatte et underudvalg til at udarbejde vedtægter. Netop af hensyn til sagens gennemførelse var et forslag ikke udarbejdet. Som svar på dette oplæg, erklærede landboforeningernes talsmand, godsejer Cederfeld de Simonsen (Erholm)⁷⁰, imidlertid kort, at de mødte repræsentanter ikke havde noget mandat til at forhandle om et landbrugsråd. Dette standpunkt syntes urokeligt, selv om en af de bornholmske repræsentanter, gdr. R. P. Madsen, slog på fordelene ved

et råd⁷¹. Forpagter Skov, næstformand for de fynske landboforeninger, omtalte dernæst muligheden af møder under friere former, men de øvrige deltagere mente ikke, at tiden endnu var moden dertil⁷².

Hvad der var den egentlige årsag til, at landboforeningernes repræsentanter - eller rettere et flertal heraf - sagde fra på fællesmødet med husmændene, fremgår ikke af kildematerialet. Henvisningen til det manglende mandat var tydeligvis et påskud, da det af årsberetningerne klart fremgår, at de valgte repræsentanter skulle forhandle⁷³. I april 1918, da de 2 organisationer påny forhandlede om et tættere samarbejde, fremkom Cederfeld de Simonsen med den oplysning, at man fra landboforeningernes side i 1911 ikke pure havde afvist et samarbejde, men anmodet husmandsforeningerne om at anvise de former hvorunder dette kunne finde sted. Dette havde husmændene nægtet, og derfor var sagen bristet⁷⁴. Denne forklaring strider dog mod de øvrige, samtidige kilder, og det forekommer usandsynligt at Jørgen Nielsen skulle have reageret således i en forhandling, han selv havde ønsket og taget initiativet til. Oplysningen må derfor opfattes som et forsøg på at retfærdiggøre sig på et tidspunkt, hvor landboforeningerne selv ønskede forhandlinger.

Mere sandsynlig forekommer derimod den forklaring, som en anden af deltagerne, venstrefolketingsmanden P. P. Pinstrup, kom med. Under finanslovsdebatten i januar 1912 kom han nemlig ind på de førte forhandlinger, og det fremgik af hans tale, at det var husmændenes »partipolitiske« adfærd, der havde været årsagen til landboforeningernes holdning. Pinstrup havde nemlig læst i »Socialdemokraten«, at den socialdemokratiske folketingsmand K. M. Klausen havde holdt en række politiske agitationsmøder på Fyn, bl.a. efter indbydelse af de fynske husmandsforeninger. Hvis husmandsforeningerne ønskede samarbejde, fortsatte Pinstrup, måtte det være som landøkonomiske og ikke som partipolitiske foreninger, og indtil da måtte landbrugsministeriet henvende sig til både landbo- og husmandsforeningerne⁷⁵.

Uden at tage stilling til rigtigheden af Pinstrups påstand, kan det med sikkerhed fastslås, at argumentet havde været uden værdi til belysning af fællesmødets forløb, hvis ikke det berørte et i forvejen ømtåleligt forhold, nemlig konkurrence- og modsætningsforholdet mellem de 2 organisationer. Det er tidligere omtalt, at der mellem de 2 landbogrupper, gårdmænd og husmænd, var en række økonomiske og sociale skillelinier. Disse forskelle kom i vidt omfang til udtryk ved at grupperne sluttede op om forskellige landbrugsorganisationer og po-

litiske partier. Når gårdmændenes ledere, hvad enten det var som landboforeningsformænd eller som venstrefolketingsmedlemmer, nedsættende omtalte husmandsforeningerne, som »politiske« foreninger, var det ikke så meget på grund af disse foreningers krav om lige og almindelig valgret. Det gik man også selv ind for. Derimod lå de socialpolitiske krav: om oprettelse af husmandsbrug på jordrente vilkår, der satte spørgsmålstejn ved ejendomsbegrebet, om en progressiv beskatning på indkomst og formue samt kravet om inddragelse af samfundsskabte værdier ved grundskyld langt fra hvad gårdmændene med deres liberale tradition forestillede sig. Til disse ideologiske modsætninger kom så det organisatoriske konkurrenceforhold, som kampen om husmandsbevillingerne er et godt eksempel på. Selv efter at disse penge helt var overladt til husmandsforeningernes administration, vogtede landboforeningerne nidkært på, om pengene nu også administreredes på rette måde. Denne nidkærhed foranledigede landbrugsministeriet til i en skrivelse angående administrationen af disse bevillinger at gøre den tilføjelse, at den nye situation ikke burde hindre, at der rundt omkring i landet tilvejebragtes et samarbejde mellem landbo- og husmandsforeningerne »til yderligere fremme af bevillingens gode og frugtbare anvendelse«⁷⁶.

Som udslag af disse modsætningsforhold kom det undertiden til episoder i og mellem lokale foreninger. Det skete således på Skanderborgegnen, hvor bestyrelserne for en landboforening og en husmandsforening havde foreslået at samarbejde om præmiering af markbrug på under 1 td. hartkorn. Mens forslaget vedtoges af husmændene, blev det forkastet med stort flertal (100 stemmer mod 18) af landboforeningens medlemmer⁷⁷.

Også inden for andelsbevægelsen kunne striden bryde ud, nemlig hvis husmændene forsøgte at besætte bestyrelsesposterne i andelsmejeriet eller i brugsforeningen. Her var så godt som alle poster normalt besat med gårdmænd, der havde tid og kræfter til dette ulønnede ekstraarbejde. Skønt der mange steder ikke var flere gårdmænd end husmænd, der stod som medlemmer, var det dog overvejende gårdmændene, der mødte op på generalforsamlingerne, hvor ledelsen skulle vælges. Et opsigtsvækkende eksempel var derfor generalforsamlingen på Haraldsted mejeri i 1911, hvor husmændene ved talrigt fremmøde fik besat flertallet af bestyrelsesposterne, med det resultat, at 52 gårdmænd under ledelse af venstrefolketingsmanden Chr. Ravn udmeldte sig som andelshavere. Som betingelse for genindtrædelse forlangte de, at gårdmændene, uanset stemmetal, vedtægtsmæssigt skulle

sikres flertal i bestyrelsen, et krav som dog forkastedes på en ny generalforsamling⁷⁸. »Husmandshjemmet« kunne på samme tid berette om en lignende episode i Hjallerup brugsforening⁷⁹.

I det sognepolitiske arbejde, hvor der ofte var et samarbejde med socialdemokraterne, kunne modsætningsforholdet registreres, selv ef-

Peder Pedersen Pinstrup (1861-1934):

Forskellige ophold på høj- og landbrugsskoler samt praktisk landbrugsarbejde 1875-87. Gårdejer fra 1888 og ejer af fødegården Godensgård ved Nibe fra 1896.

Repræsentant i Agravforeningen 1893-1902, fmd. for Ålborg amts landboforening 1902-23, medl. af bestyrelsen for FajL. fra 1904 og fmd. for husmandsudvalget og udvalget for kursusunderstøttelser, næstfmd. i FajL. 1913-18 og fmd. 1918-30. Fmd. for DsdL. 1919-32, medl. af Lbr. 1919-33 og ledende præsident fra 1920.

Medl. af Vokslev sogneråd fra 1897, medl. af Folketinget (V.) 1903-09 og 1910-32, medl. af finansudvalget 1920-24, statsrevisor fra 1928.

Både som organisationsmand og som politiker optrådte Pinstrup som forkæmper for landbrugets økonomiske interesser, men tillige som vogter af en bondekultur, der stillede i kontrast til bylivet. Under 1. verdenskrig bekæmpede han sammen med P. Th. Nielsen i Folketinget maksimalprisordningerne, og i »Landbrugsrådet af 1915« var han tilhænger af den hårde linie i forholdet til regeringen.

Som fremtrædende politiker sad Pinstrup under krigen i en lang række udvalg: Kødudvalget (1916), Transportnævnet, Ernæringsrådet og »Det stående Landbrugsudvalg« (1917), samt af Hudenævnet (1918). I forholdet til husmandsforeningerne var Pinstrup meget reserveret, og han ønskede i 1918-19 Lbr. oprettet uanset disses stilling. Efter Madsen-Mygdals ministerudnævnelse valgtes Pinstrup i 1920 til posten som ledende præsident, og gennem sin myndige skikkelse og sammenfaldet af topposter var han med til at knæsette det indtil 1974 gældende princip, at rådets ledende præsident hentedes fra formandsstolen i FajL.

ter indførelsen af almindelig valgret til kommunevalgene, hvor rene husmandslistes var ilde set. Ved valgene i 1909 kom der dog mange steder en husmand i sognerådet, men da man i et østjysk sogn med 4 stemmer mod 3 valgte en husmand til sognerådsformand efter valget i 1913, brød striden ud, og de 3 gårdmænd fralagde sig ethvert ansvar for kommunens pengemidler med mindre den nyvalgte formand stillede en betryggende kaution⁸⁰.

Endelig kom modsætningsforholdet til udtryk i Rigsdagen, hvor man fra Venstres side angreb husmandsforeningerne for den påståede partipolitiske aktivitet og formanede dem til i stedet at holde sig til det faglige arbejde. En tale socialdemokraten K. M. Klausen havde holdt på et møde i Grejsdalen sommeren 1911 over emnet, »Ukrudtet på vore marker og i vor politik« bidrog naturligvis ikke til at gøre Venstre mildere stemt, og fra landbrugsminister Anders Nielsen (Tapdrup), der iøvrigt selv var husmand, lød det truende: »Der kan ikke gives statstilskud til foreninger, der som husmandsforeningerne foregiver at være landøkonomiske organisationer, men i virkeligheden er maskerede politiske vælgerforeninger....«⁸¹.

Fra husmandsside søgte man at imødegå kritikken. Når Lhs. anklagede husmandsforeningerne for at beskæftige sig med socialpolitiske spørgsmål, kunne man svare tilbage, at selskabets stillingtagen til jord-, told- og skolespørgsmål var lige så »politisk«. Også Jørgen Nielsen, der var formand for DsdH. 1910-14, tog flere gange til genmæle mod kritikken. I en tale i august 1911 erklærede han, at klassekamp ikke var vejen frem. Han ønskede et samarbejde med landboforeningerne, men fastslog også: »Vi må bort fra alle de små chikanerier«⁸².

I denne spændte atmosfære mellem landbrugets organisationer, havde planerne om en fællesrepræsentation, et landbrugsråd, ingen chancer. Lhs. frygtede ved en sådan samling at miste sin privilegerede stilling. Landboforeningerne ville gerne overtage selskabets plads, men kunne ikke enes om de nærmere vilkår, herunder mandatfordelingen mellem de enkelte landsdele. Til gengæld ønskede man at tegne erhvervet alene eller i hvert fald som den dominerende organisation. Et samarbejde med »udbryderorganisationen« som ligestillet partner var tiden, som Pinstrup sagde, endnu ikke til.

At et snævrere samarbejde ikke lå lige om hjørnet, syntes også tankens ophavsmand, Anders Nielsen (Svejstrup Østergaard), at have erkendt. I et foredrag om »samarbejde mellem landmænd og landøkonomiske foreninger«, der blev afholdt på det fynske delegeretmøde i

december 1912, slog han i stedet til lyd for, at de organisationer, der stod som udtryk for almindelige landbrugsinteresser, dvs. Lhs., DsdL., DsdH. og Andelsudvalget, regelmæssigt og med bibeholdelsen af deres fulde selvstændighed skulle mødes nogle gange om året for at drøfte sager af fælles interesse. Herved ville der, mente Anders Nielsen, opstå en klarere forståelse af de øvrige organisationers krav og ønsker, og ens egne forslag kunne tilrettelægges, så de ikke stødte andre⁸³.

Anders Niensens forslag vandt tilslutning hos landboforeningerne, der videresendte det til Lhs. med en opfordring til dette om at tage initiativet til afholdelse af sådanne møder. Også Lhs. kunne tiltræde forslaget, og da både husmandsforeningerne og Andelsudvalget var forberedede, fandt det første fællesmøde sted den 24. oktober 1913 i de lokale lokaler. Det blev her fastslået, at møderne skulle være frie forhandlingsmøder, hvor organisationerne kunne fremsætte deres mening om foreliggende spørgsmål, samt at det var en selvfølge, at ingen afstemning kunne finde sted⁸⁴.

Når det lykkedes at få mødet i stand må det i vid udstrækning tilskrives Anders Niensens position inden for landbrugets organisationer. Allerede som ganske ung landmand var han kommet med i det lokale foreningsarbejde. Omkring århundredskiftet havde han gjort sig bemærket som initiativtager til oprettelsen af flere store andelsforetagender, bl.a. Smørmærkeforeningen og Jysk Andels-Foderstofforretning, ligesom han siden starten i 1899 havde været redaktør af Andelsbladet. Siden 1910 havde han været formand for Andelsudvalget, og i årene 1909-14 var han desuden den ene næstformand i FajL.⁸⁵

De »tvangfri møder«, som fællesmøderne blev kaldt, afholdtes i de følgende år med ujævne mellemrum. I årene frem til 1919 blev det til ialt 8 møder. Bedømt ud fra det første mødes forløb, hvor alle emnerne var af landøkonomisk eller afsætningsmæssig karakter, og hvor der viste sig at være enighed mellem de 4 organisationer, kunne fællesmøderne sikkert have tjent som en gavnlig forskole til et mere forpligtende samarbejde. Den 1. verdenskrigs udbrud kom imidlertid til at virke forstyrrende herpå.

Kapitel V: Landbrugsrådet af 1915

Danmarks situation ved krigsudbruddet:

Med verdenskrigens udbrud, august 1914, blev Danmark stillet i en helt ny og meget vanskelig situation. Netop p.g.a. den store samhandel med England, der i 1913 aftog 62% af vor eksport og hvorfra 16% af importen hidrørte, og Tyskland, der aftog 25% af eksporten og leverede 38% af importen, var hele det økonomiske liv her i landet betinget af fortsatte leverancer af rå- og hjælpestoffer. Det blev derfor en primær opgave for den danske regering at indtage en neutralitetspolitik, der kunne anerkendes af de krigsførende parter, og ved forhandlinger med disse at påvise, at det var i begges interesse, at Danmark fortsat kunne få de nødvendige importvarer, først og fremmest kul, råvarer og foderstoffer.

Denne neutralitetspolitik og de i løbet af krigen stadig vanskeligere importforhold stillede store krav til regeringen, der på den indenrigspolitiske front måtte søge at afbøde de virkninger, som forsyningsforholdene skabte for produktion og forbrug. Denne politik medførte snart en lang række produktionsreguleringer, rationeringer, maksimalpriser og udførselsforbud¹.

Regeringens politik:

Umiddelbart efter krigsudbruddet havde regeringen gennemført en række foranstaltninger, der tog sigte på at sikre befolkningens forsyning med levnedsmidler og andre nødvendige varer. Den 6. august kom der udførselsforbud for bl.a. korn, mel, foderstoffer og kartofler, og den 7. august kom den såkaldte »bemyndigelseslov«, der skulle vise sig at blive den mest betydningsfulde, men også mest omstridte. Loven bemyndigede indenrigsministeren til »indtil videre« at træffe de nødvendige foranstaltninger til regulering af prisen på levnedsmidler og andre varer samt eventuelt mod fuld erstatning at lade staten overtage disse. Til at bistå sig hermed, nedsatte indenrigsministeren, Ove Rode, den følgende dag »Den overordentlige Kommission af 8. august 1914« - i samtiden og i det følgende kaldt »prisreguleringskommissionen«². Kommissionen bestod af 11 medlemmer, der var repræsentanter for forskellige partier og erhverv, så både producent- og forbrugerinteres-

ser var repræsenteret. Kommissionens formand var indtil 1916 den gamle venstrepolitiker Christopher Hage, derpå overformynder M. P. Friis. Fra landbruget kom der 2 repræsentanter, gdr. P. Th. Nielsen, næstformand i FajL. og pacellist Niels Frederiksen, der var formand for De samvirkende sjællandske Husmandsforeninger. De var begge medlemmer af Folketinget for henholdsvis Venstre og Det radikale Venstre.

Forsyningsvanskelighederne var i krigens start betydelige. Importen af foderstoffer var i efteråret 1914 langt under det normale og hertil kom, at høsten blev ret ringe, især for rugens vedkommende. Skulle der være tilstrækkeligt med brødkorn, blev et foderforbud derfor nødvendigt, og den 25. september 1914 udstedtes dette for rug og hvede. Da priserne desuden var stærkt stigende i løbet af 1914, begyndte man overvejelser angående maksimalpriser, og da brødprisen ved årets slutning var steget med 50%, fastsatte regeringen den 31. december maksimalprisen på rug til 19,50 kr. pr. 100 kg. og den 28. januar 1915 tilsvarende for hvede 21,50 kr. Da dansk rug og hvede under normale forhold anvendtes til kreaturfoder, følte fodringsforbudet i landbruget som et stærkt indgreb i de tilvante dispositioner. Hertil kom, at det viste sig overordentlig vanskeligt at skaffe erstatningsfoder, bl.a. majs, for det korn, som skulle afleveres. Maksimalpriserne skærpede situationen, da landbrugerne måtte sælge til en lavere pris end den, de måtte betale for erstatningsvarerne³.

Fodringsforbud og maksimalpriser skulle blive daglig kost i det meste af krigens, omend der skete justeringer, og åbenbare mangler søgtes afhjulpet. Også for den animalske produktions vedkommende blev det hurtigt nødvendigt med indgreb. En usædvanlig stor hesteeksport til Tyskland i krigens første måneder medførte i november 1914 forbud herimod, og den tiltagende skævhed i landbrugseksporten som følge af de stigende tyske priser, nødvendiggjorde i marts 1915 en fordelingsaftale mellem regeringen og svineslagterierne, der desuden tilgodeså hjemmemarkedets behov. Også her kom der maksimalpriser (27. marts 1915). Flæskeordninger, som landbruget beregnede alene i foråret 1916 kostede dem 100 mill. kr., fulgtes op af reguleringer på de øvrige områder (kød, smør, æg) efterhånden som udviklingen krævede det⁴.

På trods af den omlægning i bedriften, som de ændrede tilførselsforhold og de indenlandske indgreb og reguleringer skabte, havde landbruget dog nogle gode år. Omend udgifterne til rå- og hjælpepestoffer, herunder de importerede foderstoffer, steg, var indtægterne, bestemt af

den øgede efterspørgsel og de stigende priser, endnu større. Einar Cohn anslår, at overskuddet fra 1913 til 1914-15 steg fra ca. 370 til ca. 500 mill. kr., og ved at gennemgå ansættelserne til indkomstskat for byer og landdistrikter er konstateret, at indtægtsstigningen i 1914 var større for landdistrikterne end for byerne, og selv om disse senere steg stærkest, holdt landbruget »meget godt skridt« med indtægtsstigningen⁵.

Når det på trods heraf alligevel kom til et stærkt modsætningsforhold mellem landbruget og statsmagten, havde det dybere årsager. Frihandelsvenligt indstillet og uvant med statsindgreb, som de danske bønder var, havde de fleste svært ved at indse berettigelsen af fodringsforbud og prisregulering, der navnlig syntes at gå det kornsælgende landbrugs interesser for nær. Det betød ikke, at man søgte at unddrage sig regeringens bestemmelser, men man ønskede at udnytte de gunstige konjunkturer fuldt ud, og aflevering til staten måtte derfor, mente man, ske til verdensmarkedets priser.

Endnu vanskeligere var det at erkende nødvendigheden af regeringens indgriben i den stedfundne fordeling af smør, flæsk og æg, der ikke skete efter økonomiske, men handelspolitiske principper, hvis dybereliggende motiver vanskeligt kunne omtales offentligt⁶.

Over for landbrugets krav om en fri prisdannelse, stod regeringens pligt til at tage almindelige samfundshensyn. Regeringen var imidlertid en radikal mindretalsregering, under ledelse af Zahle, der havde Socialdemokratiet som støtteparti. Disse partiers vælgere var for størstedelens vedkommende husmænd, lavere funktionærer og arbejdere, og regeringen måtte derfor antages at ville føre en forbrugervenlig politik. Dette kom da også frem under kornlovsdebatten i januar 1915, hvor indenrigsminister Ove Rode fastslog, at »brødet skal landbruget give os til overkommelig pris«. Dem der havde mærket krigen hårdest, var arbejderklassen, de lavtlønnede funktionærer og »det lille landbrug, der har mindst at stå imod med«, hvorimod dette endnu ikke kunne siges om det store eller mellemstore landbrug⁷.

Landbrugsrådet af 1915 oprettes:

Den omsiggribende indblanding i samfundets økonomiske liv, som regeringen efterhånden foretog, kunne ikke alene klares med den eksisterende centraladministration. For at klare opgaverne med den fornødne ekspertise nedsattes derfor en række nævn og udvalg, bestående af embedsmænd og repræsentanter for de interesser eller erhverv, der

berørtes. Ordningen må siges at have været hensigtsmæssig. Til gengæld for sin ekspertise fik erhvervenes organisationer ofte et vist medansvar, man fik mulighed for at påvirke de forskellige foranstaltninger på en sådan måde, at deres udførelse generede de pågældende erhverv mindst muligt, og psykologisk set virkede ordningen formindskende på modviljen hos dem, det gik ud over. For staten havde samarbejdet den fordel, at man på sådanne møder kunne redegøre for sine bevæggrunde, hvilket ikke altid kunne komme offentligt frem. Antallet af nævn og udvalg steg støt gennem krigsårene, i 1918 var der ca. 40. Så godt som alle udvalg, der havde indenlandske opgaver, var underlagt indenrigsministeriet og prisreguleringskommissionen⁸.

Den betydning landbruget havde for forsyningen af hjemmemarkedet gjorde det naturligt, at deltagelsen af krigsårenes administration blev så vægtig som muligt, og udover den repræsentation, landbruget kunne siges at have i prisreguleringskommissionen, nedsattes der efterhånden en række rådgivende og tekniske udvalg. Det stod dog hurtigt klart, at det var i kommissionen de egentlige beslutninger blev taget, før de gik videre til ministeren. Skulle der indstillinger med et andet indhold til ministeren, måtte man derfor søge at ændre prisreguleringskommissionens sammensætning. I landbruget mente man således, at navnlig forbrugerinteresserne var repræsenterede, og selv om der sad 2 landbrugere i kommissionen, var disse ikke udpeget af landbrugets organisationer.

Med det formål for øje at ændre tingenes tilstand sendte forstanderen for Dalum landbrugsskole, Thomas Madsen-Mygdal, en opfordring til Cederfeld de Simonsen og til Anders Nielsen (Svejstrup Østergaard) om at få et fællesmøde mellem landbrugsorganisationerne i stand⁹. Henvendelsen resulterede i det 2. tvangfri fællesmøde den 7. juli 1915 i Lhs. lokaler i København. Ialt 27 repræsentanter for de 4 organisationer deltog i mødet. Utilfredsheden viste sig her at komme fra Lhs., landboforeningerne og Andelsudvalget, hvis talsmænd understregede den helt utilstrækkelige repræsentation landbruget havde i kommissionen. Maksimalprisforanstaltningerne mente man var ensidigt vendt imod landbruget, uden at dette var kommet de virkelig trængende til gode, hvorimod industrien og mellemandelen drog fordel heraf. Dette var en hentydning til regeringens politik, der fastsatte maksimalpriser på råvarerne, men ikke mente at kunne gøre det på de forarbejdede varer. Over for de 3 organisationer stod husmandsrepræsentanterne, Chr. Johansen (Brædstrup) og R. Jensen Vandman, der begge mente, at prisreguleringskommissionen fungerede tilfreds-

stillende, da landbrugets organisationer blev indbudt til at deltage i de forskellige forhandlinger. Hvis landbruget krævede flere pladser i

Thomas Madsen-Mygdal (1876-1943):

Lærereksamen 1896, landbrugskandidat 1902. Konsulent i planteavl i FajL. 1903-08. Forstander for Dalum landbrugsskole 1908-20. Landbrugsminister i regeringen Neergaard 1920-24 og stats- og landbrugsminister 1926-19. Forpagter af Sandholt avlsgård 1916-29, ejer af Edelgave 1920, af Brændte Ege 1928 og af Ourupgård 1934.

Formand for Odense eksportslagteri 1915-19, næstfmd. i den fynske fælleslandboforening 1915-19, Fmd. for DsdL. 1918-20, ledende præsident i Lbr. 1919-20. Fmd. for den sjællandske fælleslandboforening og for DsdL. 1924-26. Medl. af Landstinget (V) 1920-25 og fmd. for Venstres rigsdagsgruppe 1929-33.

Skønt søn af venstrelandstingsmanden N. P. Madsen-Mygdal, der dog et halvt års tid før sin død gik over til de Radikale, lå Thomas Madsen-Mygdals virke før 1920 udelukkende inden for landbruget. Både i konsulent- og lærergeneringen var han kendt for sin flid og dygtighed. Herudover forestod han redaktionen af »Landbrugets Ordbog« (1909-14). Madsen-Mygdals fremtræden i den offentlige debat skete umiddelbart efter gennemførelsen af maksimalpris på rugen, og fra januar 1915 gjorde han i såvel tale som skrift sig til talsmand for landbrugets protest mod reguleringspolitikken, der efter Madsen-Mygdals mening i urimelig grad ramte landbruget i modsætning til industri og handel. Sammen med Anders Nielsen lagde han i »Landbrugsrådet af 1915« en sådan kurs, at det måtte føre til et brud med regeringen. Fra april 1916 deltog han sammen med H. N. Andersen og Chr. Sonne i de vanskelige forhandlinger med briterne, hvilket skaffede ham anerkendelse i alle lejre og bidrog til at styrke hans position i landbrugets egne rækker. I »Det stående Landbrugsudvalg« var det fra starten Madsen-Mygdal, der tegnede billedet i forhandlingerne med regeringen, og i samarbejdet i Erhvervenes Fællesudvalg var det også ham, der blev den centrale figur. Overfor offentligheden blev hans position fastslået ved formandsvalget i DsdL. i marts 1918, og med den sammensætning Landbrugsrådet fik i 1919, var Madsen-Mygdal nærmest selvskreven til posten som ledende præsident.

kommissionen, forudså Chr. Johansen, at også arbejderne, der jo sammen med det mindre landbrug havde måttet føle byrderne, ville kræve en større repræsentation end de 2 mand, der allerede sad der. Husmandsrepræsentanterne ønskede derfor heller ikke at stå som medunderskrivere af den henvendelse, der skulle overrækkes til indenrigsministeren, og hvori man krævede prisreguleringskommissionen rekonstrueret, så også landbruget fik en tilfredsstillende repræsentation ved mænd, der var udpeget af organisationerne selv¹⁰.

Hele diskussionen var i realiteten en stillingtagen til regeringens førte politik, da det jo var denne, der havde ansvaret for udførelsen af kommissionens indstillinger. Når husmændene ikke ønskede at skrive under på henvendelsen, var forklaringen, at de netop som den kornkøbende del af landbruget ønskede maksimalpriser, hvilket man allerede havde tilkendegivet i september 1914¹¹. I sommeren 1915 stod man nu over for nye forhandlinger med prisreguleringskommissionen om nye foranstaltninger for den kommende høst, og i juni og juli afholdtes der flere møder herom, sidste gang netop den 7. juli. Standpunkterne var dog de samme. Husmændene ønskede fortsat maksimalpriser, mens landboforeningerne ønskede disse afskaffet og i stedet tvangsaflevering under ekspropriationsvilkår¹². Tidspunktet for kravet om en øget landborepræsentation er derfor næppe tilfældigt valgt, man ønskede i højere grad end hidtil at kunne føre sine synspunkter frem, først og fremmest i kornspørgsmålet, men også for i almindelighed at kunne optræde som talsmand for landbrugserhvervet.

Vareknapheden understregede interesseforskellene mellem det større, kornsælgende og det mindre, kornkøbende landbrug. Forstærkende på dette modsætningsforhold virkede utvivlsomt, at de 2 politiske partier, der havde de tætteste forbindelser til landbruget, de Radikale og Venstre parlamentarisk stod over for hinanden i Folketinget som henholdsvis regering og opposition. Forskellen mellem de 2 partiers programmer (af 1905 og 1909) var ikke uoverstigelig, og nogle anså vel en genforening ad åre for mulig. De ydre omstændigheder tvang nu regeringen på dette punkt symboliseret ved indenrigsminister Ove Rodes mange anordninger og bekendtgørelser, til en omfattende indgriben i produktionsprocessen og den frie prisdannelse. Denne politik fik fuld tilslutning fra det socialdemokratiske støtteparti, men fik derimod Venstre til at hylde mere renlinede liberale idéer. Kornlovsdebatten i januar 1915 i anledning af »rugmaksimalen«, hvor P. Th. Nielsen og Ove Rode var hovedtalerne, trak standpunkterne skarpt op. Medvirkende hertil var sikkert også, at Venstre ved denne lejlighed

håbende på at kunne hverve nogle af de landbostemmer, der hidtil, navnlig på Øerne var gået til de Radikale¹³.

Om Ove Rode har haft dette forhold med i sine overvejelser, får stå hen. Da han ved krigens begyndelse nedsatte prisreguleringskommissionen, havde han bevidst undladt at bede erhvervsorganisationerne om selv at udpege sine repræsentanter ud fra den betragtning, at disse så ville føle sig bundet af organisationerne, hvorimod personer med kendskab til erhvervenes problemer, men som ikke var udpeget af disse, stod anderledes frit¹⁴. Da de 3 landbrugsorganisationers talsmænd, Anders Nielsen fra Andelsudvalget, forstander J. Brink Lassen (Tune) fra DsdL. og godsejer Carl Bech (Engelholm), siden 1909 præsident i Lhs., imidlertid fik foretræde for indenrigsministeren den 10. august, stillede Rode sig ret imødekommende, og som svar på henvendelsen gav han dem valget mellem en udvidelse af prisreguleringskommissionen med 3 medlemmer, hvoraf 1 dog skulle være husmand, eller et rådgivende udvalg, som regeringen eller kommissionen kunne henvende sig til i sager, der berørte landbrugets interesser¹⁵.

På et nyt »tvangfrit« fællesmøde den 19. august mellem de 4 organisationer var der hos deltagerne bred enighed om, at et rådgivende landbrugsudvalg var at foretrække. Om udvalgets størrelse var der intet bestemt fra ministerens side, men efter en mindre diskussion vedtog man på fællesmødet med 12 stemmer mod 7, at udvalget skulle være på 8 medlemmer. Om udvalgets sammensætning opstod der imidlertid nogen uenighed, da flere af de fremmødte repræsentanter for andelselskaberne ønskede særorganisationerne - mejerier, slagterier m.m. - repræsenteret således, at Andelsudvalget i hvert fald fik 3 af udvalgets pladser. Fra de øvrige organisationers side mente man derimod, at en ligelig deling med 2 pladser til hver hovedorganisation var mere passende, og sagen fandt sin løsning i et kompromis, hvorefter Lhs. afgav sin ene plads, der derpå skulle besættes af selskabet og Andelsudvalget i fællesskab.

Denne diskussion hang i nogen grad sammen med spørgsmålet om, hvilke opgaver det kommende landbrugsudvalg skulle have. Efter mødet med Ove Rode den 10. august skrev Anders Nielsen til Andelsudvalgets sekretær, Harald Stenbæk: »Vi kan få en lille landbrugskomité..., der fra prisreguleringskommissionen forelægges landbrugs-spørgsmål«¹⁶, og på fællesmødet understregede Carl Bech, at enhver afgørelse lå hos ministeriet, der sikkert kun ville spørge udvalget om forhold, der i mere almindelighed angik landbruget. Navnlig mejerirepræsentanten, forpagter Niels Porse, syntes dog at nære noget større

forventninger til udvalgets virksomhed, der »sikkert i nogen udstrækning (vil) trække opmærksomheden bort fra prisreguleringskommissionen«, og Anders Nielsen fastslog, at skulle udvalget gøre fyldest, måtte det stå som repræsentant for alle landbrugets grene og høres i alle sager, der angik landbruget¹⁷.

Disse divergerende opfattelser kom også til udtryk i den indstilling, organisationerne samme dag sendte til indenrigsministeren, hvori man henstillede, at der nedsattes et rådgivende udvalg til »enten at udtale sig om de spørgsmål, der bliver det forelagt af regeringen og prisreguleringskommissionen, eller til i givet tilfælde selv at fremkomme med henvendelser til den høje regering eller prisreguleringskommissionen«¹⁸. På trods af at denne formulering syntes at give udvalget en væsentlig større kompetance end Rode havde tænkt sig, greb ministeriet ikke ind. Det svarede blot, at man kunne tiltræde organisationernes forslag om nedsættelse af et rådgivende udvalg »som det ommeldte« og anmodede organisationerne om at vælge sine repræsentanter¹⁹.

I overensstemmelse hermed valgte organisationerne: Lhs.: proprietær C. Grut-Hansen, DsdL.: Pinstrup og Brink Lassen, DsdH.: Vandman og Chr. Johansen, Andelsudvalget: Anders Nielsen og Niels Porse. Til den sidste plads valgte Lhs. og Andelsudvalget i fællesskab Madsen-Mygdal, der jo havde sin del af æren for udvalgets oprettelse. Det formelle grundlag for hans besættelse af pladsen var et almindeligt medlemskab af Lhs. samt, at han siden begyndelsen af marts 1915 havde været formand for Odense eksportslagteri²⁰. Udvalget konstituerede sig under navnet »Landbrugsrådet af 30. august 1915« på et møde den 8. september i Lhs. lokaler. Navnet var udvalgets egen opfindelse, datoen refererede til indenrigsministeriets skrivelse. Til formand valgtes Anders Nielsen, til næstformand Brink Lassen²¹.

Med oprettelsen af dette Landbrugsråd syntes det mål nået, som tidligere ikke var lykkedes. Årsagen er klart at finde i det ydre tryk, som påførtes landet og hermed landbrugserhvervet. Spørgsmålet blev derfor om disse ydre faktorer kunne skabe den fornødne enighed i erhvervets egne rækker, og dernæst i hvor høj grad ville det lykkes for landbruget at trænge igennem med sine synspunkter overfor det øvrige samfund? M.h.t. det første spørgsmål syntes de forudgående begivenheder at vise, at enighed om kornordningen var en umulighed p.g.a. de indbyggede modsætninger mellem det kornsælgende og kornkøbende landbrug. Hvad det sidste spørgsmål angår, var der med rådets nedsættelse lige som indtrådt en ny situation. Problemet

måtte derfor blive, i hvor høj grad ville Landbrugsrådet som organ for landboernes producentinteresser være i stand til at påvirke regering og prisreguleringskommission, der hidtil havde vist sig mest lydhøre over for forbrugerinteresser?

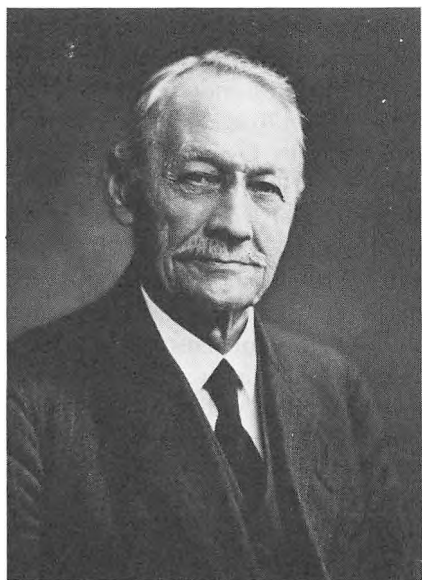
Landbrugsrådet i arbejde:

Rådet begyndte nu sit arbejde i Andelsbankens lokaler, Nørrevold 15, i København. En af de vigtigste emner var kornordningen for 1915-16. Den principielle forskel i landbo- og husmandsforeningerne eksisterede stadig. I sommerens løb havde navnlig Madsen-Mygdal været aktiv. Han havde i taler og avisindlæg i venstrepressen vendt sig mod maksimalpriserne på brødkorn og flæsk, den sidste betegnede han som husmandsskat. Ganske vist indrømmede han, at krigen havde skabt særlige problemer, men ud fra den opfattelse, at maksimalpriserne ikke havde hjulpet de fattige, men derimod havde været til fordel for dem, der forarbejdede landbrugets råvarer, krævede han indgrebene i den frie prisdannelse væk og erstattet af en tilskudsordning til de virkelig fattige, de »der ikke engang kan låne og hutle sig igennem«. Madsen-Mygdals tanker vakte en sådan opsigt, at han fik lejlighed til at fremføre sine planer ved et privat møde for Rigsdagens medlemmer den 6. august. Idéen vandt dog ikke særlig tilslutning dér, men efter Landbrugsrådets oprettelse overførtes planerne hertil, hvor de på Rodes opfordring søgtes nærmere udformet. Her stillede et flertal bestående af DsdL. og Andelsudvalget sig bag planerne, mens husmandsrepræsentanter samt Grut-Hansen fra Lhs. var imod. Efter at have ladet forslagets konsekvenser udersøge i Statistisk Departement, forelagde Rode det for prisreguleringskommissionen, hvor imidlertid kun P. Th. Nielsen gik ind for det. Forslaget blev derpå henlagt²².

På det konkrete plan gik det imidlertid bedre end ventet. På grund af rigelige tilførsler i løbet af foråret samt en pæn høst kunne man i Landbrugsrådet enes om, at den del af brødkornet, der ikke skulle anvendes til befolkningens forbrug, kunne anvendes til opfodring. Afleveringen kom iøvrigt til at ske efter de principper landboforeningerne havde fremlagt om sommeren, nemlig tvangsaflevering på grundlag af en kornligning. Også om maksimalpriserne lykkedes det Landbrugsrådet efter en lang forhandling at nå til enighed med prisreguleringskommissionen, og på grundlag heraf kunne Ove Rode den 19. oktober sætte rugprisen til 18,50 kr. og hvedeprisen til 19.00 kr. pr. 100 kg. Dette var en nedgang i forhold til året før, men svarede til nedgangen på verdensmarkedet²³.

Landboernes glæde over den delvis generhvervede frie dispositionsret over egen avl varede kun kort. Allerede en måneds tid efter blev den tilladte opfodringsandel sat til 3% af høsten i 1915, og da en kornmåling i foråret 1916 viste, at de eksisterende kornbeholdninger end ikke kunne slå til, ophævedes kornligningen i april 1916 og fodringsforbuddet trådte atter i kraft.

Mens kornspørgsmålet således løstes på en for de implicerede parter acceptabel måde, viste behandlingen af et par andre spørgsmål sig at indeholde »politisk sprængstof« i forholdet mellem Landbrugsrådet, prisreguleringskommissionen og regeringen.

Rasmus Jensen Vandman (1853-1944):

Tjenestedreng og landarbejder 1863-84, 2 højskoleophold 1878-80, husmand i Skørringe 1884-1927.

Inditativtager til og regnskabsfører for Skørringe brugsforening 1892-1925. Stifter af og fmd. for Skørringe husmandsforening 1901, fmd. for De samv. lolland-falsterske Husmandsforeninger 1906-33, fmd. for DsdH. 1915-1931, derpå æresmedlem.

Medl. af Skørringe sogneråd 1898-1913 og Maribo amtsråd (RV) 1917-22. Medl. af kommissionen for oprettelse af husmandsbrug fra 1900 og fmd. 1910-32, bestyrelsesmedl. i Husmandsbrandkassen, FDB, Husmændenes Ulykkesforsikring samt direktør i Husmands-

hypotekforeningen. Medl. af Statens Jordlovsudvalg 1919-34.

Vandmann er blevet en af husmandsbevægelsens legendariske skikkelser ikke mindst p.g.a. sin omfattende organisatoriske indsats. Han repræsenterede husmændene i »Landbrugsrådet af 1915« og i »Det stående Landbrugsudvalg«. Desuden sad han i Det tekniske Landbrugsudvalg af 1915. Med sit rolige gemyt stod Vandman under krigen i nogen grad i skyggen af den iltre Niels Frederiksen. Lige som denne ønskede Vandman et forlig under realitetsforhandlingerne om et Lbr. i efteråret 1918. Efter bruddet blev han dog modstander af nye forhandlinger.

Som tidligere nævnt fortsatte landbrugseksporten i krigens første år nogenlunde uændret, men store prisstigninger på flæsk på det tyske marked i begyndelsen af 1915 medførte stigende udførsel mod Syd med det resultat, at det kneb med at skaffe tilstrækkelige leverancer til det engelske og danske marked. Af hensyn til landets udenrigspolitiske kurs var det nødvendigt, at englænderne fik nogenlunde samme andel af eksporten, som før krigen - ca. 75% - og da knapheden medførte stærkt stigende priser på hjemmemarkedet, så regeringen i marts 1915 sig nødsaget til at gribe ind. Det skete med et forbud mod udførsel af levende svin, og efter forhandlingerne med slagterierne opnåedes en overenskomst, hvorefter de egentlige svineslagterier fik eneret på flæskeeksporten. Til gengæld skulle eksporten fordeles således, at England fik ca. 75% og Tyskland ca. 25% .. Dernæst forpligtede slagterierne sig til at levere de til hjemmemarkedet nødvendige mængder flæsk og svineaffald til en pris, som indenrigsministeriet i slutningen af marts fastsatte til 146 kr. pr. 100 kg. Den tilsvarende pris var på det engelske marked 154 kr., på det tyske marked 170 kr. Senere på året, da de udenlandske priser steg yderligere, nedsatte Ove Rode trods modstand fra landbruget maksimalprisen til 140 kr. pr. 100 kg.²⁴.

I starten var der ikke maksimalpriser i handelsleddene, og heri lå der muligheder for initiativrige »gullaschbaroner«. Endnu mere fristende var dog det tyske marked og for en uærlig eksportør, der opkøbte billigt flæsk og slagteriaffald og som derpå afsatte produkterne i forarbejdet tilstand sydpå (konserves), lå meget store fortjenstmuligheder²⁵. Rygter om en sådan virksomhed næredes af et stærkt stigende flæskeforbrug på hjemmemarkedet og bevirkede, at Landbrugsrådet på sit første ordinære møde, den 9. september 1915, besluttede at sende en forespørgsel til indenrigsminister Rode om, hvorledes kontrollen med tilberedte madvarer foregik? Da der i den følgende tid dukkede konkrete eksempler op på omgåelse af den trufne overenskomst i Randers, Herning, Roskilde og Hillerød, og da man ikke modtog noget svar fra ministeriet, besluttede rådet 1. oktober at rette en ny henvendelse her til²⁶.

Landbrugsrådet havde på sit første møde vedtaget at offentliggøre sine beslutninger over Ritzaus Bureau og i landbrugspressen, og de 2 henvendelser til indenrigsministeren kom derfor til offentlighedens kundskab²⁷. Da Ove Rode havde et møde med rådet den følgende dag, benyttede han lejligheden til at ytre sin utilfredshed hermed, da den skete på et tidspunkt, hvor Danmark førte forhandlinger med England, og hvor en offentliggørelse derfor kunne virke skadelig på disse forhandlinger²⁸.

Et hovedformål for Englands udenrigspolitik under krigen var at forhindre al varetølførsel til centralmagterne. I det handelspolitiske forhold mellem Danmark og England var der i 1915 en stigende irritation over vor landbrugseksport til Tyskland, men da den danske regering under hensyn til landets neutralitet ikke direkte kunne deltage i forhandlinger, der sigtede på en regulering af dette forhold, eller kunne garantere at varer, der importeredes fra England, ikke videreeksporteredes til tyskerne, samlede interessen sig om en ordning, hvor efter Industrirådet og Grosserer-Societetet stod som garant for dansk side. En sådan overenskomst sluttedes den 19. november 1915²⁹.

Under disse omstændigheder var det naturligvis ikke lige meget hvad der kom frem om interne danske forhold, og Rodes udtalelser syntes da også at have fået betydning for organisationernes opfattelse af Landbrugsrådets stilling. På det følgende møde, den 11. oktober, fastslog Chr. Johansen, støttet af Vandman, at han anså rådet som rådgivende over for prisreguleringskommissionen. Dette afviste Anders Nielsen, der mente at man skyldte sine organisationer at henvende sig til regeringen. Johansens opfattelse fandt han ville give rådet en »underdanig stilling«, som var det uværdigt, og som han derfor måtte tage stærkt afstand fra. Med hensyn til offentliggørelse af rådets beslutninger, vedtog man for fremtiden i hvert enkelt tilfælde at afgøre, hvorvidt dette skulle ske. Om det konkrete spørgsmål, der havde givet anledning til Rodes bemærkninger, stod rådet dog samlet, og da man stadig ikke havde modtaget noget svar, besluttedes det at fremsende en ny rykkerskrivelse til indenrigsministeren³⁰.

I mellemtiden havde landbrugsministeren den 9. oktober udsendt en bekendtgørelse, der skulle danne grundlag for kontrollen med udførsel af kødvarer³¹. Disse bestemmelser, der pålagde jernbanepersonalet at føre kontrol, fandt Landbrugsrådet lidet betryggende, og man vedtog derfor den 20. november et af Anders Nielsen og Madsen-Mygdal udarbejdet ændringsforslag, hvorefter udførslen kun måtte ske fra bestemte jernbanestationer, hvor toldfunktionærer førte kontrollen, samt at der skulle foretages en sammenligning mellem de attester, som de eksportberettigede slagterier udfyldte, og de, der afleveredes på stationerne³². Kritikken medførte, at landbrugsministeriet traf aftale med veterinærinspektørerne om, at disse skulle modtage attesterne fra jernbanestationerne, ligesom ministeriet den 8. december udstedte et cirkulære, der pålagde slagterierne at udspecificere attesterne og mærke de enkelte varer³³. Veterinærinspektørernes kontrol viste sig dog i praksis at være temmelig virkningsløs, idet man kun kontrollerede

attesternes ægthed, hvorimod en sammenligning med slagteriernes indberetninger ikke fandt sted³⁴.

Om disse foranstaltninger fik Landbrugsrådet imidlertid ingen orientering, ligesålidt som der kom noget svar fra ministeriet. Man fortsatte derfor med at sende rykkerbreve til Ove Rode, således den 25. november og atter 16. februar 1916, uden at denne følte sig foranlediget til at svare³⁵.

Mens ministeriet således søgte at negligere rådets henvendelser i kødkontrolspørgsmålet, fremkaldte bygspørgsmålet en kraftig reaktion. Anledningen var spørgsmålet om, hvorvidt Danmark skulle eksportere 8.000 tons byg til den betrængte norske bryggeriindustri. Mens man fra regeringens side var interesseret i en udvekslingsaftale, hvorefter Norge skulle levere os salpeter, viste behandlingen i Landbrugsrådet, at bortset fra Grut-Hansen var alle organisationer imod en sådan aftale, landboforeningerne med den begrundelse, at man var bange for ikke at have foderkorn nok, husmændene med den begrundelse, at byggen skulle bruges til spiritusfabrikation³⁶. Denne stilling til spørgsmålet skal ses på baggrund af, at der herhjemme siden marts 1915 havde været forbud mod at anvende indenlandsk øl- og spiritusfremstilling, et forbud der trods årets store byghøst opretholdtes³⁷.

Offentliggørelsen af denne indstilling³⁸, bag hvilken der stod et samlet råd, fremkaldte en kraftig bebrejdelse fra udenrigsminister Scavenius, der førte forhandlinger med den norske regering om spørgsmålet, og fra indenrigsminister Rode, der foreholdt rådet sin tidligere opfordring til kun at offentliggøre sine erklæringer efter samråd med ministeriet. Anders Nielsen svarede på rådets vegne hertil, at man jævnlig i dagspressen kunne læse resuméer af prisreguleringskommissionens beslutninger, herunder dets stilling vedrørende bygeksporten til Norge, og han spurgte derfor ministeren, om kommissionen for i fremtiden at kunne få forelagt sager ville blive underkastet den samme tavshedspligt som Landbrugsrådet? Rode svarede med at fremsende en kopi af en skrivelse til prisreguleringskommissionen, hvor han godkendte dens hidtidige fremgangsmåde³⁹.

Den klassificering Ove Rode hermed foretog og som klart tilkendegav, at Landbrugsrådet var underlagt prisreguleringskommissionen, ønskede Anders Nielsen ikke skulle stå uimodsagt. På rådets møde den 16. december fastslog han, at rådet ikke kunne underkaste sig en særlig tavshedspligt, så længe der fra kommissionens enkelte medlemmer sivede meddelelser ud til offentligheden. Prisreguleringsformand,

Christopher Hage, erkendte over for rådet, at dette fandt sted, men han mente ikke at kunne forhindre noget sådant. På denne baggrund vedtog samtlige rådets medlemmer, på nær Vandman som ikke var til stede, i en fortrolig henvendelse til Ove Rode, at udtrykke sin forundring over, at udenrigsministeriet ikke havde misbilliget kommissionens udførlige oplysninger til dagbladene om de samme sager, som det havde kritiseret rådet for. For Lhs., DsdL. og Andelsudvalgets repræsentanter var dette dog ikke tilstrækkeligt. Man fortsatte derfor henvendelsen på disse 3 organisationers vegne med at påpege det uholdbare i, at rådet fik mundkurv på, samtidig med at man godkendte, at kommissionens forhandlinger og beslutninger - herunder også Landbrugsrådets stilling - fremkom ved indiskretion fra enkeltmedlemmers side. Inden man derfor ville finde ministerens henvendelse berettiget, »afventer Landbrugsrådet ligestilling med kommissionen i den omhandlede henseende«⁴¹.

Den tilspidsning i forholdet mellem regeringen og Landbrugsrådet, der indtrådte med Anders Niensens svar til Ove Rode den 3. december, mærkedes snart på andre områder. Således skete der en ændring i forhandlingsformen med prisreguleringskommissionen, der til mødet den 16. december havde udsendt indbydelse til rådets enkelte medlemmer i stedet for som sædvanligt gennem dets formand. Desuden kom mødedagsordenen så sent, at rådet ikke fik mulighed for indbyrdes at diskutere de foreliggende spørgsmål. Hvorvidt den sene indbydelse skete med overlæg eller af mangel på omtanke, kan ikke afgøres med sikkerhed, men Chr. Hages og Niels Frederiksens bemærkninger på selve mødet tyder stærkt på det første. Dette forsøg på at svække rådets position mislykkede dog p.g.a. Anders Niensens faste optræden, idet han med hele rådets- også husmændenes - støtte erklærede, at man ikke kunne tage stilling til de foreliggende spørgsmål, førend man havde haft et møde om sagen⁴².

Med rådsflertallets krav om ligestilling med kommissionen var sagen kørt op i et plan, hvor Ove Rode måtte træffe en klar afgørelse om Landbrugsrådets kompetence i forhold til minister og kommission. Når striden kom så vidt, skyldes det først og fremmest den upræcise formulering af rådets opgaver, man selv havde foreslået og som rådets flertal havde søgt at udnytte fuldt ud. Når Rode accepterede den foreslåede formulering (jfr. s. 75), er forklaringen givetvis, at man i ministeriet ikke var opmærksom på de mulige konsekvenser heraf. Retten til »selv at fremkomme med henvendelser til den høje regering og prisreguleringskommissionen« indebar jo hverken pligt for regerin-

Anders Nielsen (Svejstrup Østergaard) (1859-1928):

Landbrugskandidat 1879, lærer ved Karise højskole 1879-82, mejerikon-sulent 1881-82. Ejer af Svejstrup Østergaard fra 1882.

Fmd. for Skanderborg landbofo-
rening 1885-1903, medl. af Lhs. be-
styrelsesråd 1894-1915. Fmd. for
FajL.s regnskabsudvalg fra 1896 og
for planteavl-sudvalget fra 1900.
Næstfmd. i FajL. 1909-14, fmd.
1916-18. Fmd. for DsdL. 1917-19.

Fmd. for Jysk Andels-
Foderstofforretning 1898-1925, De
danske mejeriers smørmærkefore-
ning Lurmærket 1900-14. Dansk
Andels-Gødningsforretning 1901-
18, De danske Mejeriers fællesind-
køb og maskinfabrik 1901-10,
Dansk Andels-Cementfabrik 1911-

17, De danske Mejeriforeningers Fællesorganisation 1912-14 samt bestyrelses-
formand for Den danske Andelsbank 1914-25. Redaktør af »Andelsbladet«
1900-28, medl. af »Andelsudvalget« fra 1899 og fmd. 1909-27.

Medl. af Lbr. 1919-28, præsidiemedl. 1919-25. Medl. af Folketinget 1908-09
(V).

Anders Niensens navn er først og fremmest knyttet til andelsbevægelsen, hvis primus motor han var i den ekspansive periode frem til 1914, og såvel her som inden for landboforeningerne var han hovedkraften bag organiseringen af det danske landbrug. I 1907 førte hans forslag om en fastere struktur for DsdL. til at landbrugsrådstanken blev genoptaget, og det var på Anders Niensens foranledning, at de tvangfri fællesmøder kom i gang i 1913. Ved krigsudbruddet var han således en kendt skikkelse inden- og uden for landbruget, og det faldt derfor naturligt at vælge ham til formand for det af situationen skabte »Landbrugsråd af 1915«. Arbejdet her og navnlig spørgsmålet om rådets kompetence gjorde i forbindelse med den samtidige »Federspiel-affære« Anders Nielsen til en umulig mand for den radikale regering, og spørgsmålet om Landbrugsråds fortsatte eksistens blev kædet sammen med hans person. Tillidsposterne inden for landboforeningerne viste, at Anders Nielsen ikke blev svigtet af sine egne, og han sad både i »Det stående Landbrugsudvalg«, i Erhvervenes Fællesudvalg og i 13-mandsudvalget. Fra 1917 var hans position imidlertid svækket af Thomas Madsen-Mygdal, der i stigende grad fremstod som talsmanden for det danske landbrug. Forhandlingerne om et Lbr. 1918-19 er nært knyttet til Anders Niensens person. Gennem hele forhandlingsfasen arbejdede han ener-

gen til ubetinget at efterkomme disse eller rådets ligestilling med kommissionen. Ej heller fra husmandsside syntes man at have været opmærksom på problemet, omend tonerne fra visse andelsfolks side på mødet den 19. august vel kunne have givet anledning til eftertanke. Også her havde man den opfattelse, at der kun var tale om et »rådgivende udvalg«, hvilket kom til udtryk på rådets møde den 11. oktober (jfr. s. 79) samt på et bestyrelsesmøde DsdH. afholdt i slutningen af samme måned, hvor problemet blev taget op⁴³. I overensstemmelse med denne holdning kunne Chr. Johansen den 17. december deltage i landbrugets forundring, men ikke i dets krav til indenrigsministeren. Alligevel var Vandmans og Johansens holdning ikke entydig. Thi samtidig med at de anerkendte Landbrugsrådets underordnede stilling, medvirkede de ved behandlingen af spørgsmål, der sigtede på at markere rådet som et selvstændigt organ, såsom offentliggørelsen af bygindstillingen, rykkerskrivelserne i kødsagen samt efterlysningen af en »næse« til prisreguleringskommissionen. En mulig forklaring herpå, er, at de 2 husmandsrepræsentanter ikke har været klar over det politiske spil, de herved deltog i. Denne forklaring slår dog næppe til for tiden efter 11. oktober, hvor de tvetydige vendinger i organisationernes skrivelse af 19. august af Anders Nielsen blev oversat til klart sprog.

Fra landboforeningernes og andelsselskabernes side var bestræbelserne fra starten rettet mod oprettelsen af en platform, der kunne udtrykke landbrugets synspunkter over for det øvrige samfund. Da man fra indenrigsministerens side stillede i en valgsituation mellem 3 kommissionsrepræsentanter udpeget af ministeren eller et rådgivende udvalg udpeget af organisationerne selv, var der derfor ikke tvivl om, at den sidstnævnte mulighed var at foretrække. Det ville give et selvstændigt landbrugsorgan, mens den førstnævnte mulighed nødvendigvis måtte rejse spørgsmålet om, hvilken organisation, der ikke skulle repræsenteres, og derpå stille de 3 udvalgte organisationer en mindretalstilværelse i udsigt. Da også husmændene kunne tilslutte sig oprettelsen af et særligt udvalg, kom Landbrugsrådet af 1915 således til at omfatte medlemmer valgt af organisationer, der repræsenterede *hele* erhvervet. Et flertal i rådet repræsenterede imidlertid gårdmandsinter-

gisk for sagens gennemførelse, og han har en stor del af æren for Lbr.s oprettelse i 1919. Anders Niensens position som »andelskonge« bestod urokket indtil 1925, men Andelsbankens krak rystede tilliden, og han måtte trække sig tilbage fra sine tillidserhverv.

esser og stod, anført af Anders Nielsen og Madsen-Mygdal, stærkt kritisk over for regeringens »landbrugsfjendtlige« politik. Som repræsentanter for organisationerne hævdede de, at disses medlemmer havde krav på at kende rådets stilling til de foreliggende spørgsmål, og man ønskede under ingen omstændigheder at give Ove Rode den rykdækning, det ville være ved gennemførelsen af en foranstaltning da at kunne henvise til, at sagen havde været forelagt Landbrugsrådet, hvis dette så var gået imod.

Husmandsforeningernes repræsentanter udgjorde så at sige et »født mindretal« i rådet. Dette forhold var man klar over fra starten, og i »Husmanden« skrev P. Jeppesen (Drusebjerg): »Det sikreste vil være ikke at stille forventningerne for højt«⁴⁴. Når man alligevel gik ind i rådet, skete det som nævnt ud fra den forudsætning, at det var regeringen og prisreguleringskommissionen, der havde det afgørende ord. Hertil kom så, at husmandsforeningerne ikke havde samme spændte forhold til statsmagten som gårdmændene, men tværtimod stod på linie med den bl.a. i kornspørgsmålet. Dette forhold betød også, at man ikke havde nær det samme behov for at markere sin holdning til de foreliggende spørgsmål som Landbrugsrådets flertal. For det praktiske arbejde i efteråret 1915 medførte rådets sammensætning, at størstedelen af beslutningerne bestod af en flertalsindstilling, støttet af Lhs., DsdL. og Andelsudvalget, og en mindretalsindstilling fra DsdH. Andre muligheder kunne dog også forekomme. Således viste den ene af Lhs. medlemmer, Grut-Hansen, en større tilbøjelighed til at stå på linie med husmændene end de øvrige; og som ovenfor anført kunne husmændene undertiden stå på linie med flertallet i spørgsmål, hvor man til gengæld afveg fra regeringens opfattelse. At husmandsforeningerne ikke blindt fulgte regeringen i alle spørgsmål, kom tydeligt frem på det tidligere omtalte fællesmøde mellem Landbrugsrådet og prisreguleringskommissionen den 16. december 1915. Her deltog bl.a. den radikale folketingsmand Niels Frederiksen, der også var formand for De samvirkende sjællandske Husmandsforeninger. På grund af de nævnte omstændigheder omkring indkaldelsen til mødet vægrede Anders Nielsen, som rådets formand, at udtale sig. Dette fik Niels Frederiksen til at udbryde, at husmandsforeningernes repræsentanter var valgt for at deltage i forhandlingerne. Som svar herpå erklærede Chr. Johansen, formand for De samvirkende jyske Husmandsforeninger og næstformand i DsdH. - og iøvrigt medlem af Socialdemokratiet - at der i Landbrugsrådet var enighed om Anders Nielsens opfattelse⁴⁵. Episoden viser, hvordan forholdet mellem 2 landsdelsorganisationers ledere

også kunne være, men synes dernæst at give noget af svaret på, hvorfor de 2 husmandsrepræsentanter i Landbrugsrådet førte en »tvedydig« politik efter 11. oktober 1915: de ønskede at føre en selvstændig politik, d.v.s. en politik der tog højde for noget af den utilfredshed, der også i husmandskredse fandtes over krigstidens mange ekstraordinære foranstaltninger.

Landbrugsrådet opløses:

De første reaktioner på kravet om Landbrugsrådets ligestilling med prisreguleringskommissionen lod ikke vente længe på sig. Allerede den 26. december indeholdt »Husmanden« de første antydninger af, at husmandsforeningerne måtte overveje at trække sine repræsentanter tilbage⁴⁶, og efter årsskiftet tog begivenhederne fart. På de sjællandske husmandsforeningers bestyrelsesmøde, den 8. januar 1916, resulterede en drøftelse af det mindre jordbrugs stilling under krigen i en enstemmig tilslutning til prisreguleringskommissionens arbejde, hvori- mod man var utilfreds med Landbrugsrådets virksomhed⁴⁷, og på DsdH.s landsstævne i Odense, den 11. januar, vedtoges det i samvirksomhedens bestyrelse helt at trække de 2 repræsentanter ud af rådet⁴⁸.

Beslutningen meddeltes derpå til indenrigsministeren og Landbrugsrådet, til landsmødet og endelig til landbrugspressen. De 3 kategorier fik dog hver sin forklaring. Ministeren og rådet fik den rigtige, da Vandman i sin egenskab af landsformand for DsdH. kort meddelte, at de forudsætninger, hvorunder man i sin tid havde indvalgt repræsentanter i rådet, var bristet. I brevet til Ove Rode gjorde man dog den tilføjelse, at husmandsforeningerne fremover stod til ministeriets tjeneste i landbrugsspørgsmål⁴⁹. På landsmødet, hvor meddelelsen modtoges med begejstring, lagde landsformanden derimod vægten på arbejdet i rådet, hvis beslutninger husmændene i fremtiden ikke ville være med til at tage ansvaret for⁵⁰. Hvis man ikke havde adgang bag kulissen, måtte man uvægerligt få det indtryk, at uenigheden drejede sig om forskellige opfattelser af de foreliggende landbrugsspørgsmål, og dette fremgik da også af landbrugsbladene, der samstemmende gav uenigheden om maksimalpriser på byg skylden. Trods en pæn høst i 1915 ønskede husmandsforeningerne maksimalpris indført også for denne kornart, men dette blev afvist af landboforeningerne. På mødet med prisreguleringskommissionen den 16. og 17. december havde sagen været på dagsordenen og Landbrugsrådets flertal - nemlig de 3

organisationer - havde frarådet ministeriel indgriben. Denne kom da heller ikke før november 1916, da bygmængden var noget mindre. I begyndelsen af året, da der ingen afgørelse forelå, var spørgsmålet imidlertid yderst velegnet til at trække fronterne op mellem det store og lille landbrug. »Vort Landbrug« advarede mod »spøgelset« og forudså, at ingen ville sælge under dagsprisen, hvorfor ekspropriation blev nødvendig, og den ene landmand kunne så »med politiets hjælp« møde op hos den anden, og få udleveret råstoffer og herved opnå en passende fortjeneste på sin svineproduktion. »Husmanden« konstaterede derimod, at flæskemaksimalprisen især tyngede de små brug, og at rådets flertal ved sin holdning havde valgt »at holde sin beskyttende hånd over godsejerne«⁵¹.

På Landbrugsrådets møde den 11. februar 1916 diskuterede de 3 tilbageblevne organisationer husmændenes udtræden. Det fremgik her klart, at man ikke troede, det skyldtes saglige uoverensstemmelser, lige så lidt som man mente, at Vandman og Johansen selv havde taget initiativet til udtrædelsen. Den egentlige grund fandt man derimod var partipolitisk, og ikke mindst skyldtes Niels Frederiksens misfornøjelse med rådets optræden på mødet med prisreguleringskommissionen den 16. december. Over for ministeriet vedtog man ikke at foretage sig noget, men derimod indkaldte til et »tvangfrit fællesmøde« den 25. februar, hvor man over for de 4 organisationer ville redegøre for rådets hidtidige virksomhed⁵².

At Niels Frederiksen var godt gal i hovedet over mødets forløb, indrømmede han selv ved en senere lejlighed. Derimod er det usikkert, hvor stærke udtalelser der faldt efter mødet. Under et voldsomt sammenstød med Pinstруп, beskyldte denne nemlig Niels Frederiksen for at have lovet, at Landbrugsrådet skulle blive 2 mand mindre. Så vidt mente Frederiksen ikke han var gået, men han erkendte, at han til Anders Nielsen »ganske bidsk« havde sagt: »Kan jeg gøre noget til det, skal husmandsforeningerne ikke komme ind under dine vingers skygge«⁵³.

På fællesmødet, der talte 35 deltagere, redegjorde Anders Nielsen og Madsen-Mygdal for de væsentligste sider af rådets arbejde og fremhævede herunder de punkter, hvor husmandsrepræsentanterne havde stået på linie med det øvrige råd. Om årsagen til husmændenes udtræden, fastslog Vandman, der var eneste tilstedeværende fra DsdH., at man kun var gået med under den forudsætning, at rådet blev rådgivende. Denne forudsætning var nu bristet, men hertil kom, at også den form, man gav rådet ved oprettelse af fast kontor og sekretær, havde

vakt utilfredshed. Endelig ankede Vandman over den tone, der havde været ved møderne, og han mente ikke man kunne få et samarbejde igang igen.

Med hensyn til rådets fremtid meddelte Anders Nielsen, at der i længere tid ikke havde været forelagt sager til behandling. Der var dog ikke fra ministeriet kommet meddelelse om, at situationen var ændret, og han mente derfor, at Landbrugsrådets fremtidige stilling måtte behandles af de øvrige 3 organisationer alene⁵⁴. Disse overvejelser blev imidlertid ikke til noget, da indenrigsministeriet allerede samme dag afsendte besked til organisationerne, hvori man meddelte, at ministeriet efter husmændenes udtræden anså rådet for opløst, og at fremtidige forhandlinger ville ske som før rådets nedsættelse⁵⁵.

Formelt skete Landbrugsrådets ophævelse p.g.a. husmændene, men når Ove Rode gik så vidt, skete det formentlig under indtryk af Anders Niensens rolle i »Federspielsagen«. Baggrunden for denne sag var de stigende handelspolitiske vanskeligheder med englænderne (jfr. s. 79). For at få løst vanskelighederne besluttedes det i foråret 1915 fra dansk side at sende en privatmand med forbindelse til erhvervsorganisationerne til London og dér træde i kontakt med de britiske myndigheder. Som følge heraf rejste dr. jur. Holger Federspiel i juli 1915 af sted som Grosserer-Societetets repræsentant. I London indledte han forhandlinger, der førte frem til den dansk-engelske overenskomst den 19. november 1915. Det engelske udenrigsministerium lagde fra starten op til langt mere omfattende forhandlinger, end man fra dansk side havde regnet med, og herunder blev også landbrugseksporten berørt. Fra engelsk side klagede man over faldende leverancer, og man ønskede fra kompetent dansk hold - f.eks. Andelsudvalget - en erklæring om, at landbrugseksporten ville blive opretholdt mod, at englænderne ikke lagde hindringer i vejen for vareimporten til Danmark. Dette ønske imødekom Andelsudvalget den 8. september 1915 ved at erklære, at man ville »drage omsorg for, at den danske eksport af lurmærket bacon og smør samt æg, så vidt det fornuftigvis er muligt, holdes oppe i samme forhold som før krigen«. Den erklæring var via Federspiel blevet godkendt af udenrigsminister Scavenius, men den var ikke tilfredsstillende for briterne. I den følgende tid lykkedes det - med Federspiel som mellemmand - at få Andelsudvalgets formand til at give yderligere indrømmelser, således at Federspiel den 18. oktober over for briterne kunne fremlægge et brev, hvori Andelsudvalget forpligtede sig til at levere landbrugsvarer i samme omfang som før krigen, dog under forudsætning af at de nødvendige råstoffer, bl.a. kul, foderstof-

fer m.v. kunne importeres uhindret. Denne erklæring tilfredsstillede det engelske udenrigsministerium, men for Danmark var det en farlig sag, skønt erklæringen ikke optoges i selve handelsoverenskomsten. Udenrigspolitisk var den umulig og heller ikke produktionsmæssigt havde den dækning. Det værste var imidlertid, at Anders Nielsen alene, omend med næstformanden J. Sørensen (Saxager)s viden og billigelse, havde foretaget de nævnte ændringer i et par tillægserklæringer. Hverken Andelsudvalgets øvrige medlemmer eller det danske udenrigsministerium blev orienteret. Mån blev derfor højst overrasket, da det engelske udenrigsministerium henvendte sig for at udveksle noter om den trufne aftale.

Efter at have undersøgt sagen blev Federspiel kaldt hjem og den 17. februar 1916 afholdtes et møde i udenrigsministeriet, hvori foruden Federspiel deltog medlemmer af Andelsudvalget, Grosserer-Societetet og Industrirådet. Selv om man fra Andelsudvalget søgte at fralægge sig ansvaret, syntes mødet at godtgøre, at både Federspiel og Anders Nielsen ved deres »private diplomati« havde overtrådt deres kompetence⁵⁶.

For at gøre dette klart over for England fandt Scavenius det nødvendigt at desavouere dem begge, og dette kunne bedst ske ved, at de nedlagde deres poster⁵⁷. Mens dette let lod sig gøre for Federspiels vedkommende, da han kun var tilknyttet Grosserer-Societetet ved et ansættelsesforhold, var Anders Nielsen en af dansk landbrugs mægtigste mænd. Et angreb på ham var et angreb på landbruget i almindelighed og andelsbevægelsen i særdeleshed. Som den indenrigspolitiske situation var under krigen, måtte regeringens opfordring til Andelsudvalget om at skifte formand virke som et indgreb i den frie organisationsdannelse og retten til selv at udpege sine repræsentanter.

På et møde i Andelsudvalget den 7. marts stillede Anders Nielsen og Sørensen (Saxager) deres mandater til disposition, men trods kritik af tillægserklæringerne blev både formanden og næstformanden enstemmigt genvalgt⁵⁸. Denne holdning fik derpå udenrigsministeren til at erklære, at han i fremtiden ikke ville forhandle med Andelsudvalget eller med landbrugets øvrige organisationer gennem hr. Anders Nielsen⁵⁹.

Det kronologiske sammenfald mellem »Federspielaffæren« og ophævelsen af Landbrugsrådet bevirkede, at hele striden kom til at dreje sig om Anders Niensens person. Regeringen så på sagen med alvor. Begge emner blev taget op på et ministermøde den 28. februar og den følgende dag af Scavenius og Rode forelagt finansudvalget⁶⁰. At der

ikke blot var sammenfald, men også sammenhæng mellem de 2 begivenheder, fremgik af udtalelser, der faldt på mødet, om at rådet måske kunne tænkes opretholdt, men ikke med Anders Nielsen som formand⁶¹. Endelig gav udenrigsministeren, efter at sagen var kommet frem i dagspressen, den 24. marts på et lukket rigsdagsmøde en længere redegørelse for de førte forhandlinger med englænderne. Den følgende debat syntes at bekræfte, at der var gået politik i sagen. Scavenius og socialdemokraten Fr. Borgbjerg beskyldte ligeud Anders Nielsen for at have varetaget sine interesser som kornimportør (som formand for J.A.F.), mens venstremanden P. Th. Nielsen placerede ansvaret for det skete hos Zahle og Scavenius⁶².

I forholdet til England var der stadigvæk betydelige vanskeligheder, idet man dér fortsat mente, at vor eksport til Tyskland var for stor. Man hævdede, at Danmark fik for mange foderstoffer i forhold til de levnedsmidler, men fik igen. I begyndelsen af marts måned havde den britiske regering ladet meddele, at da man fra dansk side ikke havde leveret de mængder landbrugsvarer, som der i efteråret 1915 var truffet aftale om med dr. Federspiel, ville England standse importen af ris fra Indien. Dette var naturligvis ikke i sig selv alvorligt, men viste dog hvilken vej vinden blæste. Den 18. april forlangte briterne, at importen af foderstoffer til Danmark skulle ske via en centralinstitution⁶³.

På denne baggrund ønskede Scavenius nye forhandlinger med briterne, og han indkaldte derfor landbrugsorganisationerne (Lhs., DsdL., DsdH. samt andelsproduktionsforeningerne for mælk, flæsk og æg - men derimod hverken Andelsudvalget eller andelsfoderstofforeningerne) til et møde. Udenrigsministeren foreslog, at man sendte den frikonservative landstingsmand, forpagter Chr. Sonne til England som landbrugets repræsentant for at føre forhandlinger med den britiske regering. Dette blev tiltrådt, dog mente landboforeningerne, at Sonne skulle have rejsefælle, her kunne man tænke sig Th. Madsen-Mygdal. Scavenius gik med hertil, og under ledelse af den også i England kendte direktør for Ø.K., H. N. Andersen, drog de 3 mænd af sted i midten af maj. I London, hvor forhandlingerne begyndte den 20. maj, gjorde delegationen et godt stykke arbejde og overbeviste de britiske embedsmænd om, at man ville forsøge at øge eksporten til England, der til gengæld lovede uhindrede tilførsler af korn- og foderstoffer⁶⁴. Aftalerne adskilte sig fra efterårets ved, at intet blev skrevet ned samt ved, at udenrigsminister Scavenius - ifølge Sonne - fandt resultatet »særdeles tilfredsstillende - betegnende fuld og rund indfrielse af enhver forventning«⁶⁵. De 3 måtte dog afsted til London

endnu engang senere på sommeren, i august, men også dette møde forløb tilfredsstillende, og i løbet af efteråret 1916 steg den danske eksport til England⁶⁶.

Organisationernes modtræk:

Mens landbrugsorganisationerne på det udenrigspolitiske område syntes villige til at underkaste sig regeringens betingelser med Andelsudvalget lagt på is, satte man på det indenrigspolitiske område hårdt imod hårdt. Ved at holde sig til den formelle begrundelse for Landbrugsrådets ophævelse, nemlig husmændenes udtræden, påstod de 3 organisationer på et møde den 7. marts, at det ikke ved rådets oprettelse havde været en forudsætning, at husmandsforeningerne skulle medvirke, og dernæst hævdede organisationerne, at selv uden husmændenes medvirken ville repræsentationen være blevet et »fuldgyldigt udtryk for det danske landbrug«. Vel anende at disse argumenter næppe ville gøre synderligt indtryk på Ove Rode, understregede de 3 organisationer i den henvendelse, de afsendte samme dag, at hvis ministeren fastholdt sin beslutning, ønskede man i fremtidige forhandlinger at henvise til de mænd, der indtil nu havde siddet i rådet og som var inde i sagerne, samt at henvendelser måtte ske gennem hr. Anders Nielsen (Svejstrup Østergaard)⁶⁷.

På et møde Ove Rode havde med repræsentanter for de 3 organisationer den 8. marts 1916, erklærede han, som svar på organisationernes påstand, at Landbrugsrådet ikke kunne fortsætte, og at det aldrig havde været meningen, at dette skulle oprettes uden husmænd. Hvad de fremtidige forhandlingsforhold angik, havde han endnu ikke taget stilling, men der ville senere blive fremsendt et forslag til organisationerne. Dette kom først den 24. marts, og Rode meddelte heri, at han ikke som foreslået ønskede at forhandle med det tidligere Landbrugsråd gennem Anders Nielsen, men at han ved fremtidige forhandlinger foretrak at tilstille Lhs. og DsdL.s repræsentanter direkte indbydelse, samt at han efter karakteren af de foreliggende spørgsmål ville henvende sig til ledelsen af de pågældende andelsvirksomheder (mejerier, slagterier, ægekseport etc.). Motiveringen for denne fremgangsmåde var, at Anders Nielsen ikke havde taget de henstillinger, der dels mundtlig dels skriftlig var givet ham, først af indenrigsministeren, dernæst af udenrigsministeren, til efterretning, men tværtimod var fortsat med at offentliggøre spørgsmål, der kunne have udenrigspoliti-

ske konsekvenser, samt spørgsmål, der var under behandling⁶⁸. Med denne meddelelse stod Rode på linie med Scavenius' beslutning 10 dage tidligere; man ville i regeringen ikke have noget med Andelsudvalget og dets formand at gøre.

Når Ove Rode mente at kunne gå så vidt, var landbrugsorganisationerne dog ikke helt uden skyld heri. Under mødet med ministeren den 8. marts havde professor Westermann, der optrådte som talsmand for organisationerne, nemlig været uforsigtig nok til over for Rode at tilkendegive, at havde man kendt ministerens standpunkt vedrørende Landbrugsrådets sammensætning, ville organisationernes henvendel-

Anton Marius Theodor Westermann (1852-1935):

I købmandsklære og praktisk landmandsuddannelse fra 1866, forvalter 1873-76, bestyrer 1876-81. Præliminæreksamen 1881, landbrugskandidat 1883 og landinspektøreksamen 1885. Student 1887, studerede derpå plantefysiologi. Lærer i landøkonomi ved Landbohøjskolen 1888 og professor i planteavl 1896-1923.

Westermann var en kapacitet på sit felt og initiativtager til de lokale markforsøg i 1890. Medl. af bestyrelsen for D.s. sjæll.L. 1882-1901 samt fmd. for foreningens planteavlsudvalg 1898-1916 samt fmd. for Frøkontrolkommissionen 1891-1917. Medl. af Statens planteavlsudvalg 1898-1918, som fmd. fra 1911. Fmd. for foreningen af landbrugs-

kandidater 1899-1908. Medl. af Lhs. bestyrelsesråd 1901-10 og præsident 1910-19, derpå æresmedlem. Forfatter til flere landbrugsvidenskabelige værker og medl. af en række videnskabelige akademier og selskaber.

Westermann var først og fremmest videnskabsmand, og i kraft heraf indtog han en række offentlige hverv. Under 1. verdenskrig blev han fmd. for Det tekniske Landbrugsudvalg af 1915. I forholdet til myndighederne og især regeringen var han den loyale embedsmand, hvilket bl.a. kom til udtryk ved striden mellem indenrigsminister Ove Rode og landbrugsorganisationerne. Westermann deltog i flere af de større møder angående Lbr.s. oprettelse i 1918-19, men han formåede dog ikke at præge forhandlingerne i nævneværdigt omfang.

se have fået en anden formulering, ligesom Bech udtalte, at han i sin tid var gået ud fra, at rådet skulle omfatte alle organisationerne. Med disse udtalelser havde organisationernes talsmand givet udtryk for et standpunkt, hvis konsekvens imidlertid var en indrømmelse af, at forudsætningerne for rådets fortsatte eksistens var bristede. At Lhs. selv havde den opfattelse er givet, men havde den dækning hos de 2 øvrige organisationer? For Rode var mødets udfald dog utvivlsomt tilfredsstillende.

Under dette møde blev de 3 organisationers skrivelse til Ove Rode offentliggjort gennem Ritzaus bureau⁶⁹, uden at ministeren blev bekendt hermed. Situationen var derfor efter mødet den, at landbrugsorganisationerne havde indtaget 2 standpunkter - ét over for Rode, et andet over for offentligheden. Da der ikke på mødet var taget noget referat, opsøgte Westermann samme aften på sin bopæl af indenrigsministeriets departementschef, Vedel, der ønskede at få en skriftlig erklæring med gentagelse af Westermanns og Bechs standpunkter til udsendelse gennem Ritzaus bureau. Westermann fik nu betænkeligheder og erklærede, at han ikke havde bemyndigelse hertil. Ved en efterfølgende telefonisk og telegrafisk forespørgsel hos de øvrige organisationsledere, kom landboforeningernes og Andelsudvalgets modstand klart frem, man nægtede at afgive den ønskede erklæring⁷⁰.

Episoden afslørede en klar uoverensstemmelse i spørgsmålet om, hvordan man skulle forholde sig over for regeringen, og dette søgte Ove Rode at udnytte med sit forslag den 24. marts. Første gang den nye fremgangsmåde anvendtes, var ved et møde i prisreguleringskommissionen den 7. april, hvortil man indbød Grut-Hansen og Madsen-Mygdal som repræsentanter for Lhs. og Brink Lassen og Pinstrup fra landboforeningerne. Divergensen trådte nu skarpere frem, idet Brink Lassen og Madsen-Mygdal ikke mødte op med henvisning til, at Andelsudvalget ikke var repræsenteret. Derimod mødte Grut-Hansen op iøvrigt med Westermanns godkendelse. Også Pinstrup dukkede op, men kun fordi man vidste, at Grut-Hansen ville komme. Pinstrup foreslog nu, at de 2 landbrugsrepræsentanter sammen skulle udarbejde en skrivelse, hvori de præciserede deres stilling. Som svar herpå erklærede Grut-Hansen dog, at han mødte uden forhåndsbetingelser, og Pinstrup forlod derpå forhandlingerne⁷¹. Også på et følgende møde, den 18. april var kun Lhs. og DsdH. repræsenteret.

Den forskel, hvormed organisationerne reagerede, skyldtes først og fremmest en divergerende opfattelse hos lederne af, hvordan man under krigens ekstraordinære forhold skulle forholde sig til regeringen.

Ganske vist havde man efter mødet med Rode den 8. marts aftalt, at enhver organisation skulle lade sig repræsentere ved sine repræsentanter i det tidligere Landbrugsråd⁷², men Rodes nye forhandlingsprocedure måtte dog siges at skabe en ny situation. Sammen med husmandsforeningerne stod Lhs. for den indstilling, at man nok skulle rådgive regeringen, når man blev bedt herom, men i erkendelse af at den sad med ansvaret, var disse 2 organisationer i høj grad villige til at underordne sig. Forskellige faktorer var med til at gøre dette let. For husmændenes vedkommende er der tidligere peget på de politiske og personlige forbindelser, men afgørende var dog en stor grad af interesseammenfald (jfr. s. 73). For Lhs. vedkommende var forholdet nok mere historisk betinget. Bortset fra enkelte lejligheder havde selskabet afstået fra erhvervspolitisk virksomhed, men holdt sig til den faglige. Her stod man som den organisation, der loyalt afgav de af ministerierne »afæskede« erklæringer, og denne holdning forsøgte man omend med stigende besvær at opretholde under krigen.

For DsdL. og Andelsudvalget var striden omkring Landbrugsrådet en del af en politisk kamp. Man opfattede det ikke blot som et organ, der kunne rådgive regeringen, men tillige som et organ, hvorfra der kunne rejses krav til regeringen. Hertil kom de partipolitiske modsætninger samt interessekonflikterne mellem levnedsmiddelproducenter og -forbrugere i det øvrige samfund. Rådets opløsning opfattedes i disse organisationer som et angreb fra regeringens side rettet mod erhvervet og organisationsfriheden.

Disse forskelle mellem Lhs. på den ene side og DsdL. og Andelsudvalget på den anden slog klart igennem i de 3 organisationers indbyrdes forhold i den følgende tid. Inden for Lhs. forudså man et regulært brud, og i selskabets præsidium besluttede man »for det tilfælde, at Madsen-Mygdal skulle ønske ikke fremtidig at ville repræsentere selskabet i forhandlingerne med ministeriet«, da at henvende sig til forpagter Sonne⁷³. Også selskabets anden forhandler, Grut-Hansen, beklagede sig og følte det som en brist, at »hans sagkyndighed ikke altid slog til i spørgsmål af ren politisk natur«⁷⁴.

Også når det gjaldt personen Anders Nielsen kunne forskellene iagttages. Den lolland-falsterske godsejer Adolph Tesdorpf (Pandebjerggård), der både var formand for sin landsdels fælleslandboforening og medlem af Lhs. bestyrelsesråd, luftede på mødet den 8. marts den tanke, at Anders Nielsen skulle trække sig tilbage som formand og fortsætte som menigt medlem ud fra den betragtning, at det var vigtigt at bevare et råd til at behandle landbrugets forhold.

Flertallet og især andelsrepræsentanterne mente dog, at han skulle blive på sin post, da formandens adfærd var identisk med rådets adfærd. Ikke mindst Pinstrup var imod at give efter for Rode, der jo således kunne udskyde dem, han ikke ønskede at forhandle med⁷⁵. Hermed var spørgsmålet dog ikke uddebateret. På et senere møde spurgte Grut-Hansen direkte Anders Nielsen, om han ville »bringe det offer at træde tilbage for derved at lette forholdet til ministeriet«? Dette afvistes imidlertid endnu engang af de øvrige organisationers deltagere⁷⁶.

I et forsøg på at bringe de 3 landbrugsorganisationer på linie i forholdet til regeringen indkaldtes til et fællesmøde i København den 5. maj 1916⁷⁷. Her sejrede landboforeningernes og Andelsudvalgets standpunkt, idet man enedes om et af Madsen-Mygdal udarbejdet forslag, der gik ud på, at man i fremtiden ikke ville give møde i prisreguleringskommissionen, hvorimod man ikke mente at kunne forsvare at afslå forhandlinger med ministeriet. Ved sådanne kommende møder blev det imidlertid nu pålagt enhver af organisationerne at skaffe sig underretning om, hvorvidt de 2 andre også var indbudt, og dernæst via Lhs. at indkalde til et fællesmøde før forhandlingerne i ministeriet. De, der var blevet inviteret, skulle da møde, men altså først efter forudgående drøftelse med de, der ikke var inviteret. Disse beslutninger blev den 24. maj meddelt indenrigsminister Rode i en skrivelse, der var underskrevet af Westermann, som præsident for Lhs., Cederfeld de Simonsen, præsident for DsdL. samt af Anders Nielsen, formand for Andelsudvalget⁷⁸. Hermed var det også udadtil markeret, at enigheden i landbruget var genoprettet.

Når det varede så længe med at få sendt brevet af sted, skyldtes det, at Andelsudvalget - med beghenhederne den 8. marts i tankerne - ønskede yderligere garantier mod afgivelse af erklæringer, som der ikke var dækning for hos samtlige organisationer. Det foreslog derfor, at man i de tilfælde, hvor det ikke var muligt at holde et forudgående internt møde, skulle vente med at afgive svar, til de 3 organisationers repræsentanter havde haft lejlighed til indbyrdes at konferere herom. Dette blev dog afvist af Lhs. hvor man fastholdt retten til at komme frem med sin opfattelse hos ministeren⁷⁹.

Den nye aftale praktiseredes første gang på et fællesmøde den 16. juni 1916, da de 3 organisationer skulle tage stilling til »kødordning«. Denne var et resultat af Sonnes og Madsen-Mygdals forhandlinger i London. Som nævnt (jfr. s. 89) var en forøget landbrugseksport til England påkrævet, og dette kunne ske ved, at man begrænsede kødeks-

porten til Tyskland, der havde været stigende siden 1914, solgte kødet på hjemmemarkedet, og eksporterede det flæsk til England, man her ved kunne unddrage forbrugerne. Til trods for sagens omfattende karakter, indkaldte Rode dog kun Lhs. og DsdL. men hverken Andelsudvalget eller nogen andelsorganisation til forhandlingerne herom. Af Landbrugets svar til Ove Rode fremgik tydeligt, at også Andelsudvalget havde været med ved besvarelsen. Også besvarelsens indhold refererede til Landbrugsrådets virksomhed, idet man som betingelse for landbrugets medvirken bl.a. forlangte, at rådets kontrolforslag vedrørende kødeksporten gennemførtes, ligesom eksportens fordeling skulle forestås af et udvalg »bestående af repræsentanter for landbrugets organisationer« i lighed med hvad der allerede var tilfældet for smørret og flæskestens vedkommende. Fra ministeriets side imødekom man i nogen grad disse fordringer. Den 1. juli 1916 oprettedes et kødudvalg på 5 personer, hvoraf 2 var fremtrædende mænd inden for andelsmejerierne (Niels Porse) og -slagterierne (Ole Olsen). Med hensyn til kontrolspørgsmålet udstedte landbrugsministeriet den 9. september en tillægsbekendtgørelse, der autoriserede bestemte jernbanestationer til eksport, ligesom der ansattes særlige tilsynsførende ved disse stationer⁸⁰.

Med den manifesterede enighed mellem de 3 organisationer var man nået til en modus vivendi, der varede frem til januar 1917. Ministeriet fastholdt det standpunkt, at man ikke ville forhandle med Andelsudvalget og specielt ikke med dets formand. Organisationerne holdt lige så energisk fast ved deres ordning ved konsekvent at indkalde til indbyrdes konferencer før forhandlingerne med ministerierne. Alene i efteråret 1916 afholdtes sådanne 13 møder⁸¹. Fra regeringens side søgte man efter nye udveje. Et par dage efter mødet om kødordningen havde Madsen-Mygdal i sin egenskab af forhandler med briterne, en samtale med Ove Rode. Denne kom under samtalen ind på forholdet til landbrugsorganisationerne og beklagede, at der ikke fandtes en forhandlingsvej. Herpå tilbød han Madsen-Mygdal, at landbruget fik repræsentation i prisreguleringskommissionen - endda med kgl. udnævnelse - på linie med kommissionens øvrige medlemmer. Madsen-Mygdal afviste imidlertid en sådan »løsning«, så længe forholdet til Anders Nielsen og Andelsudvalget ikke var bragt i orden, hvilket det ikke kunne siges at være, før Andelsudvalget blev anerkendt på lige fod med de øvrige organisationer⁸². I september måned rettede Rode en lignende henvendelse til forpagter Sonne. Officielt skulle Sonne sidde som repræsentant for sukkerroedyrkerne, for hvis forening han var

formand. Skønt han stod uafhængig af hovedorganisationerne, var der dog ingen tvivl om, hvad Rodes reelle hensigt var, og Sonne betingede sig da også, at en eventuel indtræden måtte ske med såvel sukkerroedyrkerforeningens som landbrugsorganisationernes billigelse. Madsen-Mygdal lod dog Sonne forstå, at hans indtræden ville være meget beklagelig, og en forhandling med sukkerproducenternes overbestyrelse resulterede i, at man fandt den eksisterende ordning, hvorefter man af prisreguleringskommissionen blev tilkaldt i sukkerspørgsmål, tilfredsstillende, og Sonne afslog derpå Rodes opfordring³.

At Anders Nielsen ikke havde mistet sit fodfæste i landbrugets rækker, viste sig på det jyske delegeretmøde den 6. og 7. oktober 1916, hvor han valgtes til formand for FajL. med stort flertal. Valget af Anders Nielsen skete ganske vist ikke p.g.a. striden med regeringen, omend denne næppe har været en ulempe, men var en anerkendelse af hans hidtidige indsats i dansk landbrugs tjeneste. Skønt hans navn først og fremmest er knyttet til andelsbevægelsen, havde Anders Nielsen også gjort karriere inden for FajL., fra 1909-14 som foreningens ene næstformand. Med valget af Anders Nielsen skete der en magtkoncentration i landbrugets topledelse, der kulminerede foråret 1917 med Anders Niensens valg til formand for DsdL. I forholdet til ministeriet var hans position også styrket, og for Ove Rode blev det stadig vanskeligere at komme uden om Anders Nielsen, hvad enten Andelsudvalget var indbudt eller ej⁴.

Kapitel VI: Det stående Landbrugsudvalg af 1917:

Landbrugsudvalgets nedsættelse og sammensætning:

Den bestående situation mellem statsmagten og landbrugsorganisationerne var i længden utilfredsstillende for begge parter. Regeringen havde ikke ét bestemt sted, hvor den kunne henvende sig med landbrugsspørgsmål, men måtte - oftest via prisreguleringskommissionen - gå til en række specielle udvalg, hvoraf der her er særlig grund til at fremhæve »Det tekniske Landbrugsudvalg af 25. februar 1915«. Udvalget var i sin tid nedsat for under krigssituationen at kunne bistå landbrugsministeren med tekniske sager, især vedrørende planteavlsspørgsmål. Medlemmerne af udvalget var professor Westermann (Lhs.), Cederfeld de Simonsen (DsdL.), R. J. Vandman (DsdH.), statskonsulenterne Fr. Hansen (Askov) og K. Hansen (Lyngby) samt formanden for Almindelig dansk Gartnerforening, Sv. Bruun - alle var de udpeget af ministeren. Frem til sommeren 1916 bestod udvalgets arbejde så godt som udelukkende af at udsende en række anvisninger til det praktiske landbrug under fællestitlen: »Landbrugsarbejdet under krigsforholdene«, men undertiden fik det også forelagt spørgsmål til udtalelse¹.

Fra organisationernes side var man utilfreds med udelukkelsen af en enkelt af organisationerne, Andelsudvalget, og den knægtelse af organisationsfriheden og retten til selv at vælge sine repræsentanter man så heri. M.h.t. repræsentationen i de øvrige landbrugsudvalg hæftede man sig - især efter Landbrugsrådets opløsning - ved, at de siddende medlemmer *ikke* var udpegede af organisationerne, men som sagkyndige af ministeren. Dette forhold fik vel ikke den helt store betydning, så længe man holdt sig til neutrale spørgsmål som f.eks. udvalgets anbefaling af, at man ved høsten satte især brødkornet i små stakke på marken, og at der kun burde være én mand til at sætte en stak osv.² Anderledes forholdt det sig imidlertid, når det drejede sig om så væsentlige spørgsmål som fodringsforbud, såtvang, prisfastsættelse o.l. Her var det åbenbart, at det ikke alene var et spørgsmål om sagskudskab, men tillige om interesser.

En dårlig høst i 1916 var baggrunden for, at nye indgreb blev nødvendige. I løbet af efteråret kom der maksimalpriser på byg (11. november) og kort derefter tillige på havre og blandsæd³. Også kartoffelhøsten blev ringe, så ringe at der ikke var tilstrækkelig til både mennesker og dyr. I den anledning henvendte indenrigsminister Rode sig nu via landbrugsministeriet til Det tekniske Landbrugsudvalg, der efter et møde med prisreguleringskommissionen den 30. november anbefalede, at der udstedtes foder- og udførselsforbud for kartofler, samt at disse pålagdes en maksimalpris, der efter udvalgets mening burde ligge på 7,50 kr. pr. 100 kg. i december og derpå stigende til 8,50 kr i april 1917. Prisreguleringskommissionens flertal tilsluttede sig disse forslag på et møde den 9. december, og indstillingen gik derpå tilbage til Ove Rode.⁴

Denne fremgangsmåde i forbindelse med rygter om flere indgreb medførte, at spørgsmålet om organisationernes medvirken atter bragtes frem til diskussion. Det skete på Lhs. generalforsamling, den 12. december 1916, da forstander H. J. Rasmussen (Næsgård) spurgte, om så vidtgående foranstaltninger kunne gennemføres, uden at landbrugsorganisationer blev spurgt. Westermann svarede hertil, at udvalget jo var nedsat af ministeren og altså ikke kunne tale på organisationernes vegne, men at han - hvis han var i tvivl - ville spørge sin organisation. Denne ordveksling fik Anders Nielsen (Svejstrup Østergaard), der deltog i mødet, til at rejse det principielle i sagen, nemlig om det skulle være ministeren eller organisationerne, der skulle udpege rådgivere i landbrugsspørgsmål. Som det nu var sket, mente Anders Nielsen, at Det tekniske Udvalg var ved at udvikle sig til et Landbrugsråd, hvor organisationerne var afskåret fra at yde indflydelse⁵.

Grundet den dårlige høst i 1916 samt de stadig vanskeligere tilførsler udefra opstod der i efteråret nogen uro omkring maksimalprisordningerne. Efter bygmaksimalen (11. november 1916) viste det sig vanskeligt at få tilstrækkelige mængder på markedet, og det fik hurtigt betydning for svineproduktionen, der faldt. I et forsøg på ved en regulering af priserne at rette op på situationen fremlagde Niels Frederiksen den 27. december et forslag til ændring i den gældende kornordning, hvorefter hvede- og rugprisen skulle gå op med 1 kr. pr. 100 kg., mens prisen på foderkornet skulle gå ned med 2,50 kr., så den kom på linie med majsprisen. Endvidere foreslog han en kornligning⁶. Til forhandling herom indkaldte Ove Rode derpå til et stort møde den 6. januar 1917 med repræsentanter for Lhs., DsdL., DsdH., Det tekniske Landbrugsudvalg, prisreguleringskommissionen samt flere fremtræ-

dende landbrugere (bl.a. Sonne) og embedsmænd. Under hensyn til emnets vigtighed havde Rode endvidere på ministermødet den 29. december anmodet samtlige ministre om at komme til stede⁷. Som ventet stødte forslaget på stærk modstand fra landboforeningerne. De havde forinden haft møde med Lhs. og Andelsudvalget, og på selve mødet erklærede de ikke at kunne give noget svar, før DsdL.s bestyrelse (på 30 mand) havde været indkaldt til forhandling om sagen. Også J.C. Christensen, der siden september 1916 sammen med Chr. Rottbøll og Th. Stauning havde siddet som kontrolminister i Zahle-regeringen, tog del i debatten og det på landboforeningernes side. Han krævede at de fremtidige kornordninger skulle forelægges Rigsdagen, og dernæst kom han ind på spørgsmålet om Landbrugsrådet, som han forlangte genoprettet. J. C. Christensens engagement overraskede de øvrige ministre på mødet, og man frygtede, at der nu ville blive lagt op til en større strid om spørgsmålet⁸.

Da landboforeningerne ikke kunne tage endelig stilling, udsattes mødet til den 8. januar kl. 16. Fra landboforeningernes side søgte man nu at forhale dette møde. Et par timer før havde en deputation bestående af Cederfeld de Simonsen, Anders Nielsen og grev Moltke (Bregentved) meddelt indenrigsministeren, at landboforeningernes bestyrelse ikke kunne nå at blive færdig med behandlingen af de forelagte spørgsmål til det berammede mødetidspunkt, men at en skriftlig redegørelse kunne ventes næste dag. Rode var ivrig efter at få en aftale i stand, og han foreslog derfor, at mødet blev afholdt om aftenen kl. 20. eller eventuelt næste formiddag. De 3 repræsentanter betvivlede dog, at man kunne blive færdig før sent om aftenen, og de mente desuden, at det ville blive vanskeligt, at »bevæge deltagerne til at blive i byen« den næste dag. Rode, der anede hvor det bar hen, bad dem kontakte ham kl. 16 og meddele, hvornår en fortsættelse af mødet så kunne finde sted eller om DsdL. ville lade »nogle mænd« føre forhandlingerne. Såfremt der viste sig uoverensstemmelser mellem landbo- og husmandsforeningernes synspunkter, ville han følge DsdL.s valgte forhandlingsmåde, og - tilføjede Rode - »det er jo muligt, at ofre fra statens side kunne bringe mulige uoverensstemmelser ud af verden«⁹.

Fra landboforeningernes side forholdt man sig dog stadigvæk afvisende. På det aftalte tidspunkt ringede Cederfeld de Simonsen og meddelte, at man anså yderligere mundtlig forhandling for overflødig, men at ministeren i løbet af den næste dag ville modtage landboforeningernes standpunkt. Dette gik kort fortalt ud på, at DsdL. i den nuværende situation ikke længere turde tilråde en ophævelse af maksi-

malpriserne på brødkorn, hvorimod man tog afstand fra en nedsættelse af priserne på foderkorn. I modsætning til Niels Frederikssens krav om øjeblikkelige ændringer, fremhævede DsdL., at kornproduktionen og -omsætningen måtte føres ud af den uro og usikkerhed, som de skiftende bestemmelser gav anledning til. Derfor opfordrede man regeringen til »at søge Rigsdagens medvirken til gennemførelse af en særlig lov gældende for kornpriserne i tiden fra næste høst og indtil krigens ophør¹⁰!

Hermed var modsætningerne trukket skarpt op. Ikke blot stod det lille og større landbrug over for hinanden i spørgsmålet om priser, men nu var også forhandlingsformen bragt ind i billedet med kravene om lovgivningsinitiativ og Landbrugsrådets genoprettelse og medvirken. På et ministermøde den 10. januar blev sagen taget op. Zahle og Rode bebrejdede her stærkt J. C. Christensens fremfærd på mødet den 6. januar. De emner han dér havde bragt frem, hørte hjemme på ministermødeplan. J. C. Christensen gentog nu sine krav. Han mente, at sagen kunne bringes ind i en roligere bane, hvis Landbrugsrådet oprettedes på ny, »så landboforeningernes og husmændenes repræsentanter kunne forhandle i fællesskab« ligesom spørgsmålet burde forelægges Rigsdagen, så man kunne få en ordening, som alle kunne være tilfreds med. »Når alle har været med til den, finder folk sig bedre i den«.

Rode mente, at den bestående ordening, hvorefter man kun forelagde de mere principielle spørgsmål for Rigsdagen, var den bedste; det måtte være muligt for regeringen at træffe hurtige afgørelser. Imidlertid måtte det være op til Rigsdagen at ændre den hidtidige ordening. Hvad Landbrugsrådet angik, erklærede Rode, at en forudsætning for rådets genoprettelse måtte være, at alle organisationerne gik ind herfor, men da én af parterne mente, at formen var uheldig, »er det unyttigt at tænke derpå«. Så hellere en udvidet landborepræsentation i prisreguleringskommissionen eller Det tekniske Landbrugsudvalg. J. C. Christensen mente imidlertid ikke, dette kunne tilfredsstille organisationerne¹¹.

Diskussionen på ministermødet bragte ikke nogen afklaring på situationen, som regeringen betragtede med stor alvor. I efterhånden vide kredse af det danske samfund, fortrinsvis hos dem der ikke støttede regeringen, opstod der kritik af den bemyndigelseslovgivning, der i krigens første dage »indtil videre« var overgivet til indenrigsministeren. Det juridiske grundlag lod sig ganske vist ikke anfægte, men ingen kunne dengang forudse krigens varighed og dermed, at indgrebene skulle vare så længe og blive så dybtgående. Skønt Rode således

fik tildelt meget vide beføjelser, kunne han dog ikke foretage sig handlinger, der ikke var dækning for i Folketinget, hvor han kunne fældes ved mistillidsvotum. Da de Radikale og Socialdemokratiet tilsammen kunne mønstre et flertal her, betød ordningen, at indenrigsministeren kunne gennemføre det, som disse 2 partier kunne gå ind for. Derimod havde Landstinget, hvor Venstre og de Konservative (indtil 1915 Højre) udgjorde flertallet, ingen mulighed for at blande sig i den ministerielle administration. Omend hensynet til folkestemningen påvirkede omfanget og karakteren af de mange indgreb, opstod der hos oppositionspartierne et stadig stærkere krav om, at nye og mere omfattende indgreb skulle ske ved en egentlig lovgivning i Rigsdagen.

Det var dette krav, der den 10. januar blev lagt på ministeriets bord. Da forslagsstilleren sad som medlem af regeringen ville resultatet af en radikal afvisning efter al sandsynlighed blive, at J. C. Christensen ville udtræde, og det ville betyde, at »samlingsregeringen« og dermed den politiske borgfred var sprængt. Omvendt ville en imødekommelse betyde, at man i højere grad måtte tage hensyn til Landstinget og dermed til de dele af befolkningen, der sluttede op bag Venstre, først og fremmest gårdmændene, og de Konservative, bl.a. mange handlende. Til gengæld ville en lovgivning, der havde bred politisk tilslutning, kunne fremstå med større autoritet¹².

For nærmere at overveje disse spørgsmål, samledes regeringens inderkreds, d.v.s. Zahle, Rode, Munch og Brandes, senere på dagen. Man diskuterede situationen, og Brandes rejste herunder spørgsmålet, om man skulle tilstræbe at få et valg eller ikke. Især af udenrigspolitiske grunde enedes man dog om, at et valg ikke var ønskeligt, og man besluttede derfor at undgå et sådant, hvis de andre ikke gjorde situationen umulig¹³.

Ud fra denne bedømmelse af situationen måtte regeringen søge imod et forlig med Venstre og landboforeningerne, der i denne situation kan siges fuldt ud at have optrådt som erhvervspolitiske venstreforeninger¹⁴. Endnu på det lukkede rigsdagsmøde den 16. januar fastholdt Rode, da han fra flere sider blev opfordret til at tilvejebringe et bedre forhold mellem regeringen og landbruget, imidlertid den opfattelse, at landbrugets repræsentation skulle ske via de eksisterende organer¹⁵. Grunden begyndte dog at skride under Ove Rode på dette punkt. Allerede den 8. januar havde Cederfeld de Simonsen erkendt sin »forseelse« og meddelt DsdL., at han ville nedlægge sit hverv i Det tekniske Landbrugsudvalg, efter at dette havde behandlet spørgsmål som rettelig hørte hjemme under organisationerne, øg på rigsdagsmødet

den 16. januar erfarede Rode at også Westermann havde forladt udvalget¹⁶.

Nye signaler lød dog snart fra regeringen. På et nyt møde med organisationerne den 23. januar foreslog Rode, at man dels nedsatte et udvalg til behandling af de foreslåede ændringer i den gældende kornordning, dels at der oprettedes et landbrugsudvalg, hvori landbo- og husmandsforeningerne var ligeligt repræsenterede og hvori prisreguleringskommissionens 3 landbrugskyndige medlemmer, Niels Frederiksen, J. Jensen (Kleis) og den konservative Wenzel Neergaard havde sæde. Udvalget skulle bl.a. udarbejde en kornordning for det kommende høstår (1917-18), og ministeriet ville så herudfra fremsætte lovforslag til behandling i Rigsdagen. Herudover var det imidlertid tanken, at landbrugsudvalget også i andre spørgsmål skulle tages med på råd, så reelt var der tale om en genoplivelse i Landbrugsrådet af 1915, hvilket også fremgik af Rodes ord på ministermødet den 26. januar, hvor han bad »dem, der havde indflydelse« om at medvirke til, at hans forslag kunne gennemføres¹⁷.

Hvad angik ændringerne i den gældende kornordning, nedsattes et udvalg bestående af 5 landbo- og 5 husmandsrepræsentanter, som skulle forsøge at forhandle sig til rette allerede til den følgende dag¹⁸. Disse forhandlinger blev dog resultatløse, da husmændene ønskede prisen på korn sat lig med majsprisen, mens landboforeningerne ønskede priser, der pr. 100 kg. lå 2,50 - 3 kr. over denne¹⁹. Rode udarbejdede herefter en art mæglingsforslag, der efter nærmere regler ydede en vis godtgørelse til rug- og hvedeproducenterne. Dette lovforslag fremsattes i Folketinget den 23. februar 1917, men dels p.g.a. ydre forhold dels p.g.a. partiernes divergerende opfattelser trak udvalgsbehandlingen længe ud, og først i juni 1917 kunne loven vedtages i Rigsdagens 2 kamre. Til gengæld var vedtagelsen enstemmig begge steder som følge af de skærpede ydre vilkår²⁰.

Med hensyn til det mere permanente landbrugsudvalg tog organisationerne først stilling i løbet af februar måned. I DsdL. udpegedes på et møde den 14. februar A. Tesdorpf, Niels Nielsen (Farringløse), Madsen-Mygdal, Anders Nielsen og Pinstrup med Mads Lambæk (Lem) som suppleant. De blev pålagt, »at forhandle med regeringen og de myndigheder, som måtte ønske at høre landboforeningernes råd, og til på landboforeningernes vegne at udtale sig om spørgsmål, som måtte foreligge vedrørende landbruget under krigen«²¹.

Husmandsforeningerne valgte deres repræsentanter den 21. februar. Det blev R. J. Vandman, P. Jeppesen (Drusebjerg), Johs. Hansen, Chr.

Johansen og Jens Holdgaard²². Den følgende dag samledes det nye landbrugsudvalg på ialt 13 medlemmer hos indenrigsminister Rode. Fra landboforeningernes side slog man straks fast, at der var tale om et »krigsudvalg«, hvorfor det ikke skulle have en permanent karakter. Man foretrak derfor, at ministeren indkaldte til møderne, således at man undgik spørgsmålet om udvalgets konstituering. Ove Rode og husmændene gik med hertil, selv om dette indebar, at udvalget foreløbigt kom til at fungere under betydeligt friere former, end man i hvert fald fra husmandsforeningernes side havde tænkt sig²³.

Niels Frederiksen (1874-1951):

Forpagter af lodegården Toftebjergård i Li. Karleby 1894, ejer (particellist) 1903 i St. Karleby.

Næstfmd. i den lokale husmandsforening 1908, medl. af D.s.sjæll. H. bestyrelse 1908, fmd. 1910-29.

Medl. af Hyllinge-Lyndby sogneråd 1909-13, medl. af Roskilde amtsråd 1911-22, medl. af Folketinget 1913-35 (RV), fmd. for RV.s rigsdagsgruppe 1929-34. Fmd. for Statens Jordlovsudvalg 1919-47.

Niels Frederiksens hovedindsats kom indtil 1919 til at ligge i rigsdagspolitikken, hvor han var sit partis ordfører i landbrugsspørgsmål. Under 1. verdenskrig blev han det lille landbrugs repræsentant i prisreguleringskommissionen (1914-21) og af modstanderne

beskyldt for dér at optræde som indenrigsminister Ove Rodes tro våbendrager. Ved sin deltagelse i »Det stående Landbrugsudvalg«, Erhvervenes Fællesudvalg, Ernæringsrådet samt ved sit formandsskab for Kødudvalget (1916-19) fik Niels Frederiksen en central placering i arbejdet, og han var i disse år afgjort husmandsbevægelsens førstekraft. Under forhandlingerne om et Lbr. i efteråret 1918 strakte Niels Frederiksen sig vidt for at få et forlig i stand. Skønt dette mislykkedes erklærede han sig ved senere lejligheder for tilhænger af nye forhandlinger.

For eftertiden er Niels Frederiksens navn især knyttet til oprettelsen af husmandsbrug. I 1911 blev han DsdH.s repræsentant i den nedsatte landbo-kommission, og efter jordlovgivningen i 1919 blev han leder af Statens Jordlovsudvalg og blandt husmænd kendt som »manden, der hentede jorden«.

Sammenligner man det nye udvalg med det gamle Landbrugsråd, ligner de hinanden ved organisationernes valg af repræsentanter. Af landboforeningernes mandat fremgår klart, at de i udvalget skulle tale landboforeningernes sag. Af mandatet fremgik endvidere, at repræsentanterne også kunne udtale sig, når ministeren *ikke* spurgte. Forskellene var dog større end ligheden. Dels sad de 3 medlemmer, der var udpeget af ministeren, men væsentligere var dog, at Lhs. og Andelsudvalget ikke var repræsenteret i det nye udvalg, omend de p.g.a. person-sammenfald, Anders Nielsen og Ad. Tesdorpf, kunne siges at have tilskuerplads. Dette ville atter indebære, at gårdmands- og husmandsrepræsentanterne stod lige, idet Jensen (Kleis) som venstrefolketingsmand måtte formodes at støtte landboforeningerne. Kun den konservative godsejer Wenzel Neergaard kunne siges at indtage en særstilling - hvilket han senest havde gjort på mødet den 23. og 24. januar 1917, hvor han - ifølge P. Munch - sammen med Sonne havde været meget misfornøjet med landboforeningernes store fordringer²⁴.

Med landbrugsudvalgets oprettelse var det større landbrugs krav om repræsentanter udpeget af organisationerne selv slået igennem. Alligevel må resultatet siges at være et kompromis. Rode havde skabt et organ, han i fremtiden måtte tage hensyn til; landboforeningerne havde sine repræsentanter, der dog p.g.a. Lhs. og Andelsudvalgets udelukkelse ikke havde samme store flertal som i det gamle Landbrugsråd. Denne ligestilling mellem landbo- og husmandsforeningerne fandt DsdL., der i medlemstal langt overgik DsdH., upassende, og det var afgjort en af grundene til, at man ikke ønskede at gøre udvalget - og dermed mandatfordelingen - permanent. Hertil kom så problemer omkring formandsposten. Her havde Rode tænkt sig Jensen (Kleis), men dette faldt ikke i god jord hos husmændene. Rode foreslog derpå i en samtale med Anders Nielsen nogle dage før mødet, at begge organisationer valgte en formand, der så på skift havde ledelsen, men heller ikke dette kunne man enes om²⁵.

Landbrugsudvalgets uformelle eksistens varede indtil kornlovens stadfæstelse den 3. august 1917²⁶. At dømme efter dagbogsreferaterne var Rode godt tilfreds med det nye udvalg, der »arbejder langt bedre sammen end det forrige«, hvilket ministeren tilskrev Wenzel Neergaards indsats, men også tidens vanskelighed²⁷.

Med den sidste bemærkning hentydede Ove Rode til den skærpede krigsførelse, der tog til efter erklæringen om den uindskrænkede Ubådskrig den 31. januar 1917. For Danmark betød dette en væsentlig indskrænkning i samhandelen med England. De manglende tilførsler

af gødning og foderstoffer blev nærmest halveret i 1917 og året efter ophørte de helt. Som følge heraf faldt landbrugets produktionsevne mærkbart. Optælling af varebeholdningerne viste, at der kunne blive mangel på levnedsmidler sidst på året, og for at sikre at befolkningen ikke skulle komme til at sulte, blev det nødvendigt at reducere husdyrenes antal. Dette gik navnlig ud over svineholdet, der ved krigens afslutning kun udgjorde o. 20% i forhold til februar 1917²⁸.

Det stod klart, at en rationering var nødvendig, og i begyndelsen af april overtog staten hele den indenlandske kornbeholdning. Det ydre tryk havde fået landbo- og husmandsforeningerne til at finde sammen, og det fik sit synlige udtryk i, at ekspropriationen skete med landbrugsudvalgets godkendelse²⁹.

Også i arbejdet med at finde et grundlag for den kommende kornlov, kunne de 2 organisationer finde hinanden m.h.t. ekspropriering af kornet og ligningsgrundlaget, der skulle ske på grundlag af jordværdien (350 kg. korn pr. 1000 kr. jordværdi). Derimod viste det sig atter umuligt at finde sammen om, til hvilken pris kornet skulle afleveres, og Ove Rode måtte derfor endnu engang gå en midtervej ved at foreslå 26 kr. for brødkornet og 23 kr. for foderkornet, hvortil kom at ligningsgrundlaget forhøjedes til 450 kg pr. 1000 kr. jordværdi. Det bemærkelsesværdige ved denne første af Rigsdagen vedtagne kornlov af 3. august 1917 var, at den vedtoges enstemmigt af både Folke- og Landsting³⁰.

Lovens vedtagelse betød samtidig en kodificering af »Det stående Landbrugsudvalg«. Forholdene kompliceredes dog af, at loven § 8 udover at omtale udvalget indeholdt en bestemmelse, hvorefter ministeren kunne tilkalde sagkyndige i ernæringsspørgsmål, landbrug og handel m.v. til medvirken i administrationen. Disse sagkyndige viste sig ifølge en Ritzau-meddelelse den følgende dag at være: den radikale godsejer C. Moesgaard-Kjeldsen, den socialdemokratiske rådmand Fr. Andersen, statskonsulent K. Hansen, der alle ligesom rådets sekretær, professor ved landbohøjskolen H. Møllgaard, var udnævnt direkte af indenrigsministeren. Hertil kom, efter indstilling af Det stående Landbrugsudvalg, Niels Frederiksen og P. P. Pinstrup³¹.

Ernæringsrådet var i virkeligheden også en kodificering af et allerede siddende udvalg. I forbindelse med statens ekspropriering i begyndelsen af april, havde Ove Rode den 4. april nedsat et sagkyndigt udvalg, der nærmere skulle overveje, hvorledes høsten 1917 skulle anvendes og fordeles, idet man forudsatte, at tilførslerne udefra helt standsede. Udvalget skulle ved sine forslag både tage hensyn til befolkningens direkte ernæring og til husdyrbestanden³².

Den officielle nedsættelse af Det stående Landbrugsudvalg og Ernæringsrådet, der skulle »lede arbejdet« vedrørende høstens anvendelse og fordeling, måtte uvægerligt rejse spørgsmålet om de 2 udvalgs kompetance, såvel indbyrdes som i forholdet til ministeren. I DsdL. blev sagen taget op og diskuteret den 14. august. Anken mod Ernæringsrådet var, at medlemmerne ikke var udpeget af organisationerne. Både Anders Nielsen og Madsen-Mygdal mente, at rådet ville underminere landbrugsudvalgets stilling, og den sidstnævnte hævdede, at man skulle have afvist at deltage i rådets nedsættelse³³. Resultatet af mødet blev, at man sendte en henvendelse til Rode, hvori man bad om en præcisering af de 2 udvalgs myndighed og ansvar. Ove Rode sendte spørgsmålet til udtalelse i Det stående Landbrugsudvalg, der som sit standpunkt hævdede, at alle sager af principiel natur samt udtalelser til offentligheden skulle forelægges og godkendes af udvalget. Ministeren accepterede denne formulering, men tilføjede - klog af skade - at eventuelle uoverensstemmelser mellem rådet og landbrugsudvalget, der ikke kunne løses ved forhandling, skulle afgøres af indenrigsministeriet³⁴.

Landbrugsudvalget i arbejde. Uldspørgsmålet - et spørgsmål om uld?

Sidst i august 1917 startede Det stående Landbrugsudvalg sin konstitutionelle periode. Det i sin tid prekære formandsspørgsmål fandt nu sin løsning ved, at denne post tilfaldt Wenzel Neergaard, mens Anders Nielsen og P. Jeppesen (Drusebjerg) begge blev næstformænd³⁵. En af landbrugsudvalgets vigtigste opgaver blev at tilvejebringe et grundlag for det følgende års kornordning. Navnlig fra landboforeningernes side var der utilfredshed både med det sene tidspunkt, loven kom på, og især med udskrivningsgrundlaget. For at understrege dette indkaldtes, som noget nyt, til et landsomfattende formandsmøde i København den 23. juli. I et forsøg på at imødekomme landbrugets ønsker anmodede indenrigsministeriet allerede i oktober Det stående Landbrugsudvalg om at begynde forarbejderne til kornloven for 1918. Opfordringen fremkaldte forslag fra Madsen-Mygdal, der byggede på en kombination af jordværdi og kornbehov (besætningens størrelse), og fra Pinstrup, der lagde arealernes foldudbytte til grund. Begge ønskede de dog højere priser: 30 kr. for brødkornet, 25 kr. for foderkornet pr. 100 kg. Fra Husmandsforeningernes side kom også 2 forslag frem,

nemlig fra Niels Frederiksen og den jyske husmand Jens Holdgaard (Ikast). Begge disse forslag byggede på jordværdien, hvor de første 3-4000 kr. skulle være ligningsfri. Holdgaard ønskede imidlertid derudover et fradrag i forhold til besætningernes størrelse, og lå i virkeligheden ikke langt fra Madsen-Mygdals forslag. Forskellen mellem de 2 forslag kom især frem i spørgsmålet om kornpriserne, hvor Niels Frederiksen krævede 26 kr. for brødkornet og 23 kr. for foderkornet, hvorimod Holdgaard foreslog henholdsvis 28 og 25 kr. Også hvad angik priserne på flæsk og kartofler var Holdgaard mere producentvenlig end Niels Frederiksens linie dog med stort flertal³⁶.

januar sejrede Niels Frederiksens linie dog med stort flertal³⁶.

Efter at Niels Frederiksens forslag blev foretrukket af DsdH., begyndte forhandlingerne i Det stående Landbrugsudvalg i januar 1918. Som

Peter Vilhelm Jeppesen (Drusebjerg) (1877-1953) Statshusmand i Gislunge 1902-11, parcellist i Drusebjerg ved Kundby 1911-34.

Fmd. for Svinninge husmandsforening, bestyrelsesmedl. af D.s.sjæll. H. 1907-17, af DsdH 1910-17. Redaktør af »Husmanden« 1913-24. Næstfmd. i Dansk Andels Gødningsforretning 1916-26, fmd. 1926-48. Medl. af Andelsudvalget 1937-46, medl. af Lbr. 1928-52 som andelsrepræsentant, præsidiemedl. fra 1940.

Medl. af Landstinget 1914-36 (RV).

Under 1. verdenskrig blev Jeppesen næstfmd. i Det stående Landbrugsudvalg, hvor han spillede en betydelig rolle, medl. af Chilesalpeternævnet og af Hudenævnet samt fmd. for Kornudvalget.

Som redaktør af det sjællandske husmandsblad var Jeppesen med til at understrege bevægelsens socialpolitiske islæt. Under forhandlingerne om et Lbr. fungerede bladet som talerør for DsdH.s synspunkter. På trods af forhandlingernes negative resultat stillede Jeppesen sig dog - som andelsmand - loyalt bag DAG.s tilslutning til rådet, og han indtrådte således i Lbr. 1928 og blev præsidiemedl. i 1940.

ventet kunne der ikke opnås enighed³⁷, og da Ove Rode i februar fik de 2 indstillinger, måtte han til atter at udarbejde et kompromisforslag, der kunne forelægges og vedtages af Rigsdagen. Fra landboforeningernes side søgte man at lægge pres på lovgivningsarbejdet, dels ved afholdelse af endnu et landsformandsmøde den 4. og 5. februar 1918 dels ved i marts, efter lovforslagets fremsættelse, at tilstille Rigsdagen en længere redegørelse for DsdL's syn på lovforslaget, som man fandt dybt uretfærdigt³⁸. Det hjalp dog ikke. Den 20. marts stadfæstedes kornloven for 1918. Ganske vist havde den taget højde for noget af den kritik, der også fra landboforeningerne var fremkommet, ved at pålægge de store landbrug en forholdsvis større afleveringspligt end de små, men i fastsættelsen af priserne havde Rode - og Rigsdagen - fulgt husmændenes forslag³⁹. Loven vakte bitterhed i landboforeningerne og i sommerens løb vedtoges adskillige protester på møder rundt omkring i landet, uden at disse dog fik virkninger⁴⁰.

I en sådan spændingsfyldt situation kunne der gå politik i behandlingen af ret almindelige og under normale omstændigheder uinteressante spørgsmål. Et eksempel herpå er uldordningen fra sommeren 1918. De standsede tilførsler af råstof og færdige tekstilvarer gjorde en statslig indgriben også på dette område nødvendig. Herom var alle enige, og da indenrigsministeren forelagde spørgsmålet for Det stående Landbrugsudvalg, indstillede udvalget den 7. maj, at der indførtes maksimalpris på uld under den forudsætning, at det samme indførtes på garn og klæder⁴¹. Alligevel kom der i den ministerielle bekendtgørelse, den 11. maj, kun maksimalpris på råstoffet. Dette var for så vidt normalt, men da maksimalprisen i slutningen af måneden blev fulgt op med en ny bekendtgørelse, der - bortset fra et mindre kvantum - pålagde uldproducenterne afleveringspligt, var strengen nået⁴². I forbindelse hermed oprettedes et Uldnævn, der skulle føre kontrol med ordningen og tage stilling til eventuelle stridsspørgsmål. Nævnet fik repræsentanter for tekstilfabrikanter og handelsorganisationer, men derimod ingen landbrugere⁴³. Først den 13. juni rettede Ove Rode henvendelse til landbrugsudvalget og bad dem vælge 2 repræsentanter til nævnet. Som i så mange andre spørgsmål stod udvalget også her delt. Mens husmandsforeningerne var villige til at indtræde i Uldnævnet, ønskede landboforeningernes repræsentanter, under henvisning til at spørgsmålet om afleveringspligten ikke havde været forelagt udvalget, ikke at indtræde heri, med mindre afleveringspligten enten bortfaldt eller vedtoges ved lov⁴⁴. Hermed rejste landboforeningerne atter det principielle og politisk ømtålelige spørgsmål, om lovgivnin-

gen skulle ske alene på ministerens foranledning eller om tillige Rigsdagen skulle medvirke.

Som sædvanlig sendte landbrugsudvalget en meddelelse om det på mødet vedtagne til offentliggørelse gennem Ritzaus Bureau. Ove Rode så først senere på dagen landboforeningernes udtalelse, men ved telefonisk indgriben og i forståelse med Wenzel Neergaard lykkedes det ham at få holdt udtalelsen tilbage, indtil forhandling med udvalget havde fundet sted⁴⁵. Dette skete den 19. juni, hvor Rode beklagede, at spørgsmålet om afleveringspligt ikke var blevet forelagt udvalget. Det var, hævdede han, en misforståelse. Ministeren fastholdt imidlertid, at afgørelsen af, hvad der skulle vedtages ved lov, alene lå hos regering og rigsdag, og at udtalelser herom lå uden for udvalgets kompetence. Dette var grunden til, at han havde ladet udtalelsen tilbageholde. Endvidere frygtede Rode, at en sådan udtalelse kunne virke hæmmende for uldens aflevering. Madsen-Mygdal svarede på landboforeningernes vegne, at udvalget måtte have lov til at offentliggøre, hvad det ønskede. Som landbrugets rådgivere skyldte udvalgsmedlemmerne deres *organisationer* samt disses medlemmer en redegørelse for den stilling, de indtog til de forelagte spørgsmål. Hvis dette ikke kunne indrømmes udvalget, ville landboforeningerne tage deres fortsatte deltagelse under overvejelse. Efter en »meget varm forhandling« endte sagen med, at landboforeningerne ville tage deres stilling til Uldnævnet op til fornyet overvejelse, mens Rode lovede at finde frem til en form, så spørgsmålet kunne forelægges Rigsdagen⁴⁶. Under påskud af at der i dagspressen var fremkommet vildledende oplysninger og angreb på repræsentanterne i udvalget, og samtidig for at understrege Madsen-Mygdals udtalelser, besluttede de 5 landboforeningsrepræsentanter efter mødet at lade deres synspunkter vedrørende afleveringspligten sive ud til »Fyns Tidende«, der bragte meddelelsen den 21. juni⁴⁷.

Striden må betegnes som en sejr for landboforeningerne. Som lovet forelagde Ove Rode forslaget for Rigsdagen og det blev stadfæstet som lov den 30. juli 1918⁴⁸. Hermed var principperne om Rigsdagens medvirken ved lovgivningen samt de organisationsvalgte repræsentanters ret til at udtale sig blevet hævdet. Heroverfor betød det mindre, at loven indholdsmæssigt ikke adskilte sig væsentligt fra den ministerielle bekendtgørelse (uldproducenterne fik dog lov til at beholde noget mere uld nu), eller at landboforeningerne måtte gøre Rode den indrømmelse i en udsendt erklæring at understrege, at den af dagspressen bragte meddelelse den 21. juni var udsendt af DsdL.s formandskab for

egen regning⁴⁹. For i fremtiden at undgå lignende episoder forlangte indenrigsministeren herefter ret til at gennemse Det stående Landbrugsudvalgs mødereferater, førend de udsendtes. Landboforeningerne gav sig også på dette punkt, men fastholdt dog retten til, hvis ikke ministerens indvendinger syntes berettigede, at udsende de meddelelser, som de selv fandt ønskelige⁵⁰.

I oppositionspartierne fulgtes uldstriden med opmærksomhed og foranledigede overvejelser om, hvorvidt den skulle danne udgangspunktet for et nyt angreb på regeringen for dens anvendelse af »bemyndigelsesloven«. Allerede den 15. juni fik J. C. Christensen på et partimøde i Venstre nedsat et udvalg bestående bl.a. af Niels Neergaard, Jensen (Kleis) og Pinstrup, der skulle overveje rimeligheden af, at der fremkom et ændringsforslag til den omstridte lov, »så den ikke gav rum for vilkårlighed«. Også de Konservative havde overvejelser i gang, men de fandt - muligvis under indtryk af parternes forlig - ikke tiden inde til en storpolitisk aktion⁵¹. Da så Rode fremsatte lovforslaget, gik planerne i sig selv.

Kapitel VII: Erhvervenes Fællesudvalg af 1917

Næsten samtidig med oprettelsen af Det stående Landbrugsudvalg medførte den tyske blokadeerklæring af 31. januar 1917, at der oprettedes et: »Erhvervenes Fællesudvalg« med repræsentanter for de 4 største erhvervsgrøene: landbrug, industri, handel og skibsfart. Formålet hermed var, under de nye forhold at etablere et organ, der kunne forestå fordelingen af den knappe skibstonnage¹. Initiativet hertil udgik fra Industrirådet og Grosserer-Societetet, hvis formænd i begyndelsen af februar 1917 henvendte sig til regeringen for at få oprettet et fordelingsudvalg.

På et meget tidligt tidspunkt af krigen var disse 2 erhvervsorganisationer kommet ind i billedet, når der skulle slutes handelsoverenskomster med de to krigsførende parter. Af hensyn til neutraliteten kunne regeringen som sådan ikke undertegne aftaler, der begrænsede vor handlefrihed, ligesålidt som man kunne acceptere krav om kontrol gennem herværende konsulater o.l. med de enkelte firmaers dispositioner. Det var da nærliggende at lade de store erhvervsorganisationer, der havde tilslutning hos de berørte brancher, optræde som garanter for, at de til landet importerede varer anvendtes som forlangt af de krigsførende. De første større aftaler af denne karakter afsluttedes i august 1915 med Tyskland og i november samme år med England. Mens samhandelen sydpå skete efter kompensationsprincippet vare for vare, foregik samhandelen vestpå efter rationstal. I takt med krigens udvikling strammede de krigsførende deres handelsbetingelser og herunder kravene om kontrolforanstaltninger i Danmark.²

Disse krav medførte, at arbejdet i erhvervsorganisationerne svulmede voldsomt op under krigen. Også i forholdet til vore neutrale naboer, Norge og Sverige, opstod der problemer, der krævede sin løsning. Allerede i efteråret 1915 havde Industrirådet og Grosserer-Societetet oprettet et »Fællesudvalg for dispensationssager«, der havde mulighed for at dispensere fra forbudet om genudførsel af engelske importvarer. Udvalget skulle dog fra de 2 nordiske lande indhente garantier mod genudførsel, ligesom man skulle tage hensyn til hjemmemarkedets forsyning med de pågældende varer. Også forholdet til Tyskland nødvendiggjorde et tæt samarbejde, og da tyskerne i sommeren 1916 øn-

skede at kæde eksporten af tyske varer hertil sammen med vor hesteeksport sydpå, førte det til oprettelsen af et »kompensationsudvalg« i september måned. Begge fællesudvalg var sammensat af 2 medlemmer fra Industrirådet og 2 fra Grosserer-Societetet³.

Efter den udvidede krigsførelse syntes overvejelserne inden for de 2 organisationer i første omgang at være gået i retning af en udvidelse af dispensationsudvalget. Regeringen ønskede imidlertid at også landbruget skulle være repræsenteret, og den foreslog derfor - efter uofficielle kontakter - at L. Broberg (F.D.B.), Niels Frederiksen, Madsen-Mygdal og Chr. Sonne valgtes til medlemmer af udvalget. De 2 sidste gjorde dog medlemskabet betinget af DsdL.s godkendelse⁴. Erhvervenes Fællesudvalg (E.F.) blev konstitueret den 23. februar 1917 og omfattede ialt 16 medlemmer - 4 fra hver erhvervsgræn. Fællesudvalgets formand blev Alexander Foss, der siden 1910 havde været formand for Industrirådet og siden 1915 konservativ folketingsmand, til næstformand valgtes formanden for Den danske handelsstands Fællesrepræsentation, C. C. Clausen. At udvalgets arbejde skulle foregå i snæver forbindelse med regeringen fik sit udtryk ved at en række af ministeriernes ledende embedsmænd samt formanden for prisreguleringskommissionen deltog i møderne⁵.

Den stærkt begrænsede tonnage der p.g.a. forlis, krav om tvangsrejser og udeblivelse af udenlandske skibe var til rådighed medførte dog, at fordelingsarbejdet i E.F. blev minimalt⁶, og det blev da også på et helt andet område, nemlig ved handelsforhandlinger med udlandet, at udvalget kom til at gøre sin største indsats.

De interskandinaviske forhandlinger:

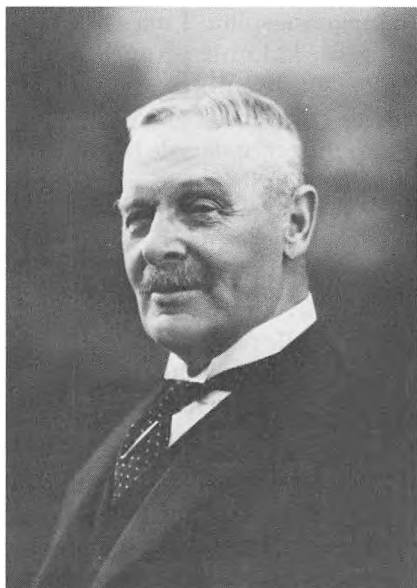
Umiddelbart efter den skærpede krigsførelse rejstes spørgsmålet om en vareudveksling med Norge og Sverige, der stod i en lignende situation som Danmark. Ved en sådan udveksling skulle ethvert af de 3 lande stille varer, som kunne undværes i hjemlandet og som var af væsentlig betydning for et af de 2 andre, til rådighed⁷. Efter underhåndsforhandlinger afholdtes det første fællesskandinaviske møde i Stockholm den 16. og 17. marts 1917 med erhvervsrepræsentanter for de 3 lande som deltagere. Allerede ved denne lejlighed blev der fra de enkelte lande fremsat ønsker; for Danmarks vedkommende var man interesseret i en række rå- og hjælpestoffer, mens man gerne ville have afsat det smør og flæsk, der ikke længere gik til England⁸. I de følgende måneder

fortsatte forhandlingerne, nu også på regeringsplan. I maj afholdtes et nordisk ministermøde og forhandlingerne kulminerede med kongemødet i Kristiania (nu Oslo) i dagene 25.-30. november 1917, hvor den officielle principbeslutning blev truffet⁹.

Allerede under de forberedende forhandlinger opdagede landbruget, at det var kommet i selskab med stærke og veludbyggede organisationer. Således måtte Chr. Sonne, der deltog i Stockholmmødet som landbrugets repræsentant, erkende, at »vareudvekslingen for danske interessers vedkommende væsentlig (havde) industriens tarv for øje«¹⁰. Fra landbrugets side var man heller ikke tilfreds med den ringe repræsentation. Da der derfor efter kongemødet skulle nedsættes komitéer til de kommende arbejdsmøder i foråret 1918, henvendte man sig til udenrigsministeriet med anmodning om en større deltagelse¹¹. Som et resultat heraf kom den danske komité foruden Foss, Clausen og Sonne til at omfatte Niels Frederiksen, mens Anders Nielsen, der ikke var medlem af E.F. deltog med status som »særlig sagkyndig«. Som komitéens sekretær deltog direktør Gunner Gregersen¹².

Forhandlingerne med Tyskland:

Den danske samhandel med Tyskland indtrådte i en ny fase, da tyskerne den 23. juni 1917 meddelte, at de ikke længere var i stand til at betale deres import kontant, men i stedet ønskede en kreditordning. For at koordinere samhandelen, der gennem det meste af krigen foregik efter kompensationsprincippet, hvori den danske landbrugseksport i 1917 fik en stadig vigtigere rolle, anmodede udenrigsministeriet på et møde den 27. og 28. juni landbrugsorganisationerne om, at nedsætte et udvalg til at føre forhandlinger med tyskerne angående landbrugseksporten m.h.t. mængde, pris og kredit. For industriens og handelens vedkommende var der som nævnt allerede i september 1916 blevet oprettet et kompensationsudvalg, hvori de 2 erhvervsgrøner hver havde 2 repræsentanter¹³. Fra regeringens side blev det betonet, at der skulle handles hurtigt, og den 13. juli nedsattes derfor et efter sin størrelse kaldet »13-mandsudvalg«, der bestod af 5 repræsentanter fra DsdL., 3 fra DsdH. og 5 fra Andelsudvalget. Til at føre de egentlige forhandlinger nedsatte dette udvalg en eksportdelegation på 4 personer: Anders Nielsen, Niels Frederiksen, Niels Porse og Ole Olsen. Hertil kom så en femte, Chr. Sonne, som man bl.a. af sproglige grunde anmodede om at være delegationens ordfører¹⁴.

*Ole Christian Saxtorph Sonne
(1859-1941):*

Praktisk landmandsuddannelse fra 1873 og allerede som 17-årig forvalter. Landbrugskandidat 1880. Lærer ved Lyngby landboskole 1883-85 og leder af Lhs. maltbyg- og hvededyrkningsforsøg 1883-1902. Sekretær i landbrugsafdelingen ved den nordiske udstilling i København 1888. Forpagter af Knuthenborg alvsgård 1889-1902, af Rosenlund 1905-19 og af Grængegård 1899-1935.

Deltog i omdannelsen af Maribo svineslagteri til andelsforetagende 1895, i oprettelsen af Maribo sukkerfabrik 1898 og blev formand for sukkerroedyrkerforeningen 1916-19. Medl. af frøkontrolkommissionen fra 1889 og fmd. 1927-35. Cen-

sor ved Landbohøjskolen 1890-1940 og medl. af dens tilsynsråd 1911-35. Medl. af Lhs. bestyrelsesråd 1898 og præsident 1919-33, æresmedlem fra 1934. Medl. af Lbr. 1919-27, valgt af DsdL., og 1927-33, valgt af Lhs. Medl. af Lbr. præsidium 1925-33. Fmd. for vildmosekommissionen 1920-35, næstfmd. i Hedeselskabets bestyrelse 1921-35 samt tilknyttet en lang række virksomheder både inden for landbrug, industri og forretningsverdenen.

Fmd. for Hunseby sogneråd 1898-1907, medl. af Landstinget 1902-1918 (frikonservativ), fmd. for Landstinget 1909-10. Landbrugsminister i Forretningsministeriet Friis (5. april - 5. maj 1920).

Med egenskaber som intelligens, viden, energi og stor arbejdsevne gjorde Sonne sig tidligt bemærket inden for dansk landbrug. Han fik flere smigrende tilbud, men foretrak en tilværelse som praktisk landmand. Fra april 1916 virkede han sammen med H. N. Andersen og Th. Madsen-Mygdal som dansk forhandler over for englænderne og fra juni 1917, som medlem af 13-mandsudvalgets eksporthandling og som medlem af Erhvervenes Fællesudvalg 1917-19, over for tyskerne. Disse forhandlinger skaffede Sonne stor anerkendelse inden for landbruget og bidrog utvivlsomt til hans valg til Lbr. i 1919. Som præsident for Lhs. arbejdede Sonne for den omlægning, der fandt sted i 1933, hvorefter selskabet trådte ud af Lbr. og i højere grad koncentrerede sig om landbrugsfagligt oplysningsarbejde. Med sin uafhængige position og sine forbindelser til andre dele af erhvervslivet blev det muligt for Sonne både i Erhvervenes fællesudvalg og i Rigsdagen at indtage en mere forstående holdning over for det øvrige samfunds situation end de øvrige organisationsfolk fra landbruget kunne og ville.

Få dage efter 13-mandsudvalgets nedsættelse begyndte forhandlingerne med tyskerne om en handels- og kreditoverenskomst for den kommende 4-måneders periode, regnet fra 1. august. Forhandlingerne foregik i 2 omgange, idet landbruget kunne afslutte sin overenskomst efter forhandlinger med tyske udsendinge i København den 19. og 20. juli, hvorimod industrien førte sine forhandlinger i Berlin i dagene 2.-7. august¹⁵.

Den manglende samtidighed viste sig uheldig set fra industriens synspunkt, idet den ene modydelse - landbrugseksporten - jo var fastsat, og man havde således kun kredittens størrelse tilbage som aktiv i forhandlingerne. Da man derfor atter nærmede sig en ny forhandlingsrunde, slog repræsentanterne for industri og handel over for udenrigsministeriet til lyd for, at de kommende forhandlinger måtte føres samtidigt¹⁶. Denne samtidighed bidrog på ingen måde til at forhandlingerne blev lettere, da de 2 erhvervsgruppers interesser nærmest var modstridende, men resultatet blev dog denne gang »langt gunstigere« for industriens vedkommende¹⁷. Eksportdelegationens medlemmer var derimod knap så tilfredse, idet industriens fordele var sket på landbrugets bekostning. Til denne interessemodsætning kom så et kompetancespørgsmål, nemlig eksportdelegationens stilling i forhold til E.F.

Baggrunden herfor var en redegørelse Alexander Foss havde tilsendt udenrigsministeriet, hvori han havde udtalt, at forhandlingerne var ført af E.F., og at landbrugets eksportdelegation i den forbindelse havde været underlagt fællesudvalget¹⁸. Om rigtigheden af denne udtalelse var der i 13-mandsudvalget delte meninger. Mens Chr. Sonne, delvis støttet af Madsen-Mygdal kunne gå ind for Foss' synspunkt, så længe forhandlingerne med modparten stod på, kunne andelsfolkerne Porse og Anders Nielsen ikke anerkende denne betragtning, hvori den sidste endog så »visse tendenser til overgreb«. Enden på diskussionen blev, at udvalgets medlemmer enedes om, at man måtte bevare den fulde indflydelse på forhandlingerne, hvori landbruget ikke blot måtte være ligestillet med de øvrige erhverv, men - med Sonnes udtryk - være »primus inter pares«¹⁹.

Diskussionen førte iøvrigt til, at der senere - i januar 1918 - fremkom tanker om at skabe identitet mellem eksportdelegationen og landbrugets repræsentation i E.F. Da dette krævede en udvidelse af fællesudvalget, optog Anders Nielsen kontakt med Foss, der tilbød en repræsentation på 3 medlemmer + 3 suppleanter. Da landbruget hertil svarede med at kræve 6 medlemmer, kom det dog ikke til yderligere forhandlinger²⁰.

Når der hos landbruget opstod utilfredshed med samarbejdet, en utilfredshed som blev stadig stærkere, skyldtes det først og fremmest en fornemmelse af, at industrien og handelen i fællesskabets navn tiltog sig fordele på landbrugets bekostning. Denne følelse fik yderligere næring ved, at samarbejdet foregik inden for industriens regi. Således afholdtes fællesudvalgets møder normalt i Industrirådets bygning, hvor også det administrative apparat havde til huse. Dernæst kom det ledende personale fra Industrirådets egne rækker.

Forholdene i Fællesudvalget:

Erhvervenes Fællesudvalgs administration voksede i løbet af det første arbejdsår til en anseelig størrelse. I sommeren 1918 bestod det af følgende sektioner:

- A) Generalsekretariatet på 12 personer. Omfattende en afdeling for tilførsler vestfra samt en russisk afdeling. Til denne gruppe regnedes også 4 sekretærer fra de deltagende erhvervsgrene. De deltog dog kun i møderne. Leder: direktør Harald J. Nielsen.
- B) Den interskandinaviske afdeling, der omfattede Norge, Sverige og Finland, på 17 personer. Leder: direktør Gunner Gregersen.
- C) Den statistiske afdeling på ialt 33 personer - fællesudvalgets største. Den lededes af et par unge cand.polit.'er: Ivar Egebjerg (leder) og F. Dalgas Rasmussen (stedfortræder).

Ialt bestod E.F.s administration af 56 personer, hvoraf flere dog arbejdede i 2 sektioner. Kun lederne og de 4 sekretærer blev ikke lønnet af fællesudvalget. At den store administration ikke var forudset, fremgår ved en sammenligning af de budgetterede og de faktisk afholdte udgifter. Mens man for året 1917 havde anslået udgifterne til knap 35.000 kr. (incl. lønninger og kontorhold), blev de faktisk afholdte udgifter - regnet fra 21/3 1917 til 21/3 1918 - på næsten det 3-dobbelte, nemlig ca. 102.000 kr. Denne udvikling fortsattes i krigens sidste år. Alene i de næste 4 måneder (til udgangen af juli) brugtes knap 99.000 kr. Disse udgifter kunne langt fra dækkes af importørernes gebyrer ved udstedelse af erklæringer, og de 4 erhvervsgrenes organisationer måtte derfor betale resten²¹.

Som nævnt var den administrative ledelse tæt forbundet med Industrirådet. Harald J. Nielsen, der var handelsdirektør i en industrivirksomhed, og Gunner Gregersen, direktør for Teknologisk Institut, var begge medlemmer af Industrirådet. Ivar Egebjerg og F. Dalgas Rasmussen havde begge siden 1917 været ansat som sekretærer i rådet²².

Efterhånden som arbejdets omfang voksede, blev det i stigende grad administrationen, der tog sig af sagerne på fællesudvalgets bekostning. Da hele administrationen imidlertid lå hos Industrirådet, følte landbruget sig sat udenfor som »statister i dette spil«²³. Utilfredsheden angik såvel forskydningen i arbejdet- og dermed i indflydelsen på sagernes afgørelse - som økonomien, hvor landbruget mente, der skete en sammenblanding mellem E.F.s og de øvrige organisationers regnskaber²⁴.

Også med dispensations- og kompensationsudvalgene var landbruget utilfreds. M.h.t. dispensationsudvalget påpegede man, at dette fra oprindelig blot havde været et kontrollerende organ, der skulle undersøge om handelsoverenskomsternes forpligtelser overholdtes, havde udviklet sig til et rådgivende organ for justitsministeriet angående udførselstilladelser, hvorved det i realiteten blev bestemmende over hjemmemarkedets forsyning med de pågældende varer. Hvad kompensationsudvalget angik var dets virksomhedsområde i oktober 1917 blevet udvidet til at omfatte alle varer, der importeredes fra Tyskland, samt disses fordeling. Her påpegede landbruget, at det som forbruger (import af redskaber og maskiner) havde en særlig interesse i at være medbestemmende på importens fordeling²⁵.

Medvirkende til denne utilfredshed var det føromtalte personsammenfald. Både i E.F. og de 2 udvalg var der 2 personer, der gik igen: Max Ballin og Gunner Gregersen. Max Ballin var i disse år en af dansk industris mest fremtrædende mænd. Som direktør for firmaet »Ballin & Sønner« lykkedes det ham i årene før 1. verdenskrig ved en kombination af teknisk overlegenhed og kapitalstyrke at beherske det danske lædermarked. I krigens sidste år fik han ydermere afgørende indflydelse på den hjemlige skotøjsindustri ved at opkøbe en række fabrikker. Netop på læderområdet indtrådte der under krigen en stærk modsætning mellem landbruget, der måtte sælge huder til maksimalpriser, og læderindustrien, der købte billigt, men solgte dyrt, ligesom det var lykkedes ved ændringer af varebetegnelsen at omgå de gældende udførselsforbud²⁶. Netop dette forhold var, hvad landbruget siden 1915 havde kritiseret og bl.a. brugt som argument for at få øget indflydelse. Også i direktør Gregersen så man industriens forlængede arm. Udover sin deltagelse i E.F.s skandinaviske arbejde, fungerede han som sekretær i begge de her nævnte udvalg²⁷.

På baggrund af denne almindelige utilfredshed med disse forhold anmodede landbrugets repræsentanter i slutningen af december 1917 justitsministeriet om enten at få repræsentanter i de 2 udvalg eller i det

mindste at blive hørt, inden afgørelsen blev truffet²⁸. Imidlertid skete der ikke noget i sagen, før landbruget bragte sagen frem i Rigsdagen. Det skete da gdr. Jensen (Kleis) under kornlovsdebatten, marts 1918, krævede ind- og udførslen lagt i et »fastere leje«, og at dispensationerne blev givet af en institution«, »hvori de forskellige erhverv og da navnlig landbruget er repræsenterede«, især da landbrugsvarerne var det eneste byttemiddel over for udlandet. Det hjalp. Under lovforslagets andenbehandling lovede indenrigsminister Rode, at der ville blive optaget 2 repræsentanter i dispensationsudvalget, ligesom der ville ske en udvidelse af landbrugets repræsentanter ved vareudvekslingsforhandlingerne, og få dage senere henvendte regeringen sig til Industrirådet og Grosserer-Societetet angående en ændring i de 2 udvalgs sammensætning²⁹.

Om landbrugets klager var berettigede, er vanskeligt at sige, da talmateriale ikke foreligger. Da landbruget henvendte sig til kompensationsudvalget for at få nærmere oplysning om importens fordeling, fik det et afvisende svar, og det samme var tilfældet, da man med en forestående forhandling for øje henvendte sig til udenrigsministeriet³⁰. På et møde i 13-mandsudvalget, i juli 1918, oplyste Sonne, at man kun havde interesse i 10% af dispensationssagerne, ligesom også interessen i kompensationsspørgsmål var beskedent³¹.

Efter regeringens initiativ afholdtes den 17. april 1918 i E.F. et møde om landbrugets ønsker, men både Industrirådet og Grosserer-Societetet viste sig at være ret forbeholdne. I de følgende måneder fulgte så drøftelser mellem organisationerne, hvorunder der skete en vis tilnærmelse, idet man tilbød landbruget at henlægge kompensationsudvalget under E.F. Derimod kunne man ikke acceptere en ændring i dispensationsudvalgets sammensætning, da arbejdet der væsentligst angik handelsoverenskomsterne, for hvilke de 2 organisationer alene havde ansvaret. Fra landbrugets side fastholdt man dog kravet om indflydelse på begge udvalg, og man ønskede ikke at modtage det foreslåede tilbud³².

Samtidig hermed foregik der mere private forhandlinger mellem Madsen-Mygdal og Foss, der syntes velvillig indstillet over for kravet om landbrugsrepræsentation i begge udvalg. Om Foss ved denne lejlighed handlede på egen hånd, uden tilstrækkelig rygdækning i organisationerne, kan ikke afgøres ud fra det foreliggende materiale. I landbruget stolede man imidlertid på ham, og 13-mandsudvalget havde allerede debatteret og godkendt Foss' forslag, da Industrirådet og Grosserer-Societetet uden at forelægge sagen for E.F. - hvilket land-

bruget hævdede var aftalt - den 18. juni meddelte justitsministeriet, at man ikke kunne gå ind på landbrugets ønske og ministeriets henstilling. Som svar på den fremførte kritik lagde de 2 organisationer iøvrigt ikke skjul på, at de 2 udvalgs arbejde var så sammenvævet med organisationernes kontorer, at en adskillelse ikke var mulig, men - tilføjede man - heller ikke hensigtsmæssig³³.

Landbrugets krav til samarbejde:

Med de 2 organisationers afvisning af landbrugets krav samt måden hvorpå dette var sket, var tålmodighedens grænse nået. På et møde i 13-mandsudvalget, den 10. og 11. juli 1918, brød den længe nærrede uvilje imod samarbejdet ud i lys lue, og efter en gennemgang af de forskellige punkter, der havde givet anledning til utilfredsheden - handelsaftalerne, administrationen, økonomien - var der i udvalget overvejende stemning for at afbryde samarbejdet. Da dette dog ikke lod sig gøre lige ud, gik man i gang med at drøfte et af Madsen-Mygdal udarbejdet forslag til forretningsorden for E.F.s formandskab, der udover Foss og Clausen bestod af Sonne og direktør Høst (fra skibsfarten). Forslagets hovedindhold var følgende:

- 1) Formandsmøder skulle afholdes når blot én af dets medlemmer ønskede det. Ved møderne skulle der føres protokol over de vedtagne beslutninger.
- 2) Hverken formand eller næstformand måtte på E.F.s vegne fremsætte udtalelser eller foretage handlinger, der enten ikke var enstemmigt vedtaget på et formandsmøde eller havde været til behandling i fællesudvalget.
- 3) I de under E.F. hørende organer måtte ingen ansættelse til ledende stillinger finder sted, undtagen formandskabet var enige herom. De hidtidige udnævnelser skulle tages op til revision.
- 4) E.F. og de øvrige organisationers organer skulle holdes adskilt. Der skulle føres selvstændigt regnskab, og udgifter, der ikke var budgetteret, måtte kun afholdes efter enstemmig godkendelse i formandskabet.

Som det ses, berørte forslaget alle de punkter, der hidtil havde vakt landbrugets utilfredshed, og gennemførtes det i den foreliggende skikkelse, ville landbrugsorganisationerne få en faktisk vetoret i alle spørgsmål. Imidlertid gjorde man sig ingen illusioner herom. Tværtimod var det på mødet den almindelige opfattelse, at Foss ikke ville

kunne acceptere forslaget, og at fællesudvalget derfor stod foran sin opløsning.

På 13-mandsudvalgets møde var der dog én modstander af det fremlagte forslag, nemlig forpagter Sonne. Han karakteriserede forslaget som en »håndfæstning«, der indeholdt punkter, som han ikke kunne påtage sig ordførerskabet for. Han ønskede derfor at træde tilbage fra E.F.s formandsskab, hvor der efter hans mening burde sidde en af organisationernes ledere, og så kun virke som »tilkaldt ved særlige lejligheder«. De øvrige deltagere mente dog stadig, at Madsen-Mygdal skulle forelægge forslaget for Foss, men da Madsen-Mygdal lagde vægt på, at landbruget i denne sag optrådte enigt, gennemgik man atter udkastet. Herunder ændredes pkt. 4 til: at udgifter i *almindelighed* ikke måtte afholdes uden et enigt formandsskabs godkendelse. Sonne var dog stadig ikke tilfreds, men mente at man hellere måtte gå hver til sit. Efter endnu en forhandling »i samtaleform« enedes man dog om at forelægge forslaget for Foss efter de forestående forhandlinger med tyskerne og endvidere at kontakte justitsministeriet angående dispensationsspørgsmålet⁵⁴.

Landbrugets krav blev fremlagt i E.F. på et møde den 2. august 1918, hvori Madsen-Mygdal og Sonne deltog. Madsen-Mygdal forlangte her både flere landbrugsrepræsentanter i E.F. og en strammere organisation. Da Industrirådet og E.F. gled over i hinanden, ønskede Madsen-Mygdal, at beslutningerne for fremtiden skulle tages i formandsskabet ud fra de principper, han havde nedfældet. Alexander Foss forsvarede heroverfor, delvis støttet af Sonne, den forløbne udvikling i samarbejdet. Hvad udgifterne angik, skyldtes de i væsentlig grad den statistiske afdeling, hvis oprettelse havde været nødvendig p.g.a. Tysklandsforhandlingerne, og fordi Statistisk Departement ikke ville oprette en særlig afdeling. Hvad forhandlingernes resultat angik, placerede Foss ansvaret hos de repræsentanter, som regeringen havde indsat i delegationen⁵⁵. Fællesudvalget udførte i virkeligheden kun det kontormæssige arbejde, hævdede han. Da Madsen-Mygdal imidlertid fastholdt, at en fortsættelse af samarbejdet måtte ske under nye former, erklærede Foss, at han anså de foreslåede bestemmelser for hæmmende på arbejdet, og såfremt de blev gennemført, ville han nedlægge posten som formand for E.F. Trods den skarpe modsætning på mødet, enedes man dog om at nedsætte et lille udvalg bestående af Madsen-Mygdal, Foss, Clausen og Høst til at finde frem til et forslag, som alle parter kunne tilslutte sig⁵⁶. Inden dette udvalg kom i gang, udspandt der sig en korrespondance mellem de 2 hovedaktører, der blev afgørende for forhandlingernes udfald.

I begyndelsen af august sendte Madsen-Mygdal en skrivelse til Foss, hvori han forlangte 1) ligeberettigelse for erhvervene m.h.t. fællesudvalgets ledelse og 2) adskillelse mellem E.F.s administrative virksomhed og Industrirådet. Han gjorde det samtidig klart, at hvis Foss ikke kunne anerkende disse principper, ville landbruget udtræde af E.F. På dette udspil svarede Foss et par dage senere ved at fremsende sit forslag til vedtægter for fællesudvalget. Det fastslog den ligelige repræsentations princip: 4 fra hver organisation. Herudover imødekom Foss pkt. 1 og 3 i landbrugets forslag, dog talte Foss kun om »ansættelser« (underforstået nyansættelser) i ledende stillinger. Pkt. 2 formulerede han således, at alle *vigtige* sager skulle forelægges formandskabet. Om den administrative virksomhed, pkt. 4, indeholdt forslaget derimod intet.

Foss' forslag kunne naturligvis ikke tilfredsstille landbrugets krav, og Madsen-Mygdal kritiserede da også i et brev til Foss, at denne ikke omtalte spørgsmålet om enstemmighed i formandskabet uden hvilket, der »intet positivt må foretages« og problemet om administrationens »fuldstændige adskillelse fra Industrirådet«. Foss forholdt sig imidlertid kølig hertil og svarede, at hvis landbruget m.h.t. det sidste mente andet og mere end et selvstændigt regnskab, som hele tiden havde været ført, og selvstændige embedsmænd og kontorer, f.eks. en flytning andetsteds hen, ville det være vanskeligt for Industrirådet og ham selv at gå med hertil. Foss var nu ved at komme til det resultat, som landbrugsrepræsentanterne i 13-mandsudvalget allerede den 11. juli havde erkendt lå i kravet, at E.F.s sprængning ville blive resultatet, og idet han bad Madsen-Mygdal om at stille forslag i det nedsatte 4-mandsudvalg, erklærede Foss, at han nærmest havde det indtryk, at der fra landbrugets side »ikke er noget egentligt ønske om at bidrage til en løsning af spørgsmålet, og at vi derfor ganske naturligt føres henimod en opløsning af udvalget«³⁷. Som svar skrev Madsen-Mygdal den 24. august et nyt brev, hvori han beklagede sig over Foss' forsøg på at gøre sagen til et kontorspørgsmål, og i utilslørede vendinger fastslog han derpå, hvad der for landbruget var sagens kerne: »at ændre det forhold, at fællesudvalgets administrerende virksomhed udelukkende er ledet af Industrirådets kræfter, d.v.s. af mænd, der samtidig indtager betroede stillinger inden for Industrirådet«. Hertil føjede Madsen-Mygdal den bemærkning, at landbrugets krav om en ændring ikke var blevet svækket ved industriens nej til medbestemmelse i dispositionsudvalgets afgørelser³⁸.

I Foss' overvejelser til landbrugets vedtægtsudkast måtte også de

Øvrige organisationers opfattelse medtages. Fra Grosserer-Societetets side havde formanden, C. C. Clausen, udtrykt betænkelighed ved det foreslåede. Han frygtede at E.F. herved ville blive en art overinstans, der let kunne forringe komitéens indflydelse. På komitéens møde den 16. august var der ganske stort flertal for denne opfattelse, men flere af medlemmerne fandt dog, at industrien havde haft et vel stort ord i det hidtidige samarbejde, og at begrænsning af sekretariatets »nogen egenmægtige ekspedition« var heldig³⁹.

Trods alle tegn på det modsatte kom det dog i slutningen af august til et møde mellem de 2 ledere. På dette lykkedes det Madsen-Mygdal, uden at kilderne nærmere fortæller hvordan, at forelægge landbrugets forslag på en sådan måde, at Foss kunne acceptere det som et forhandlingsgrundlag.

Efter denne vending i sagen holdt landbrugets 13-mandsudvalg et nyt møde, den 11. september 1918, for at tage stilling til, om forhandlingerne skulle fortsættes. På mødet optrådte Chr. Sonne nærmest som advokat for fællesudvalget og Alexander Foss. I det hidtidige samarbejde var han altid blevet underrettet om de foretagne dispositioner, og han havde ikke fået det indtryk, at Foss søgte at begrænse landbrugets handlefrihed. Når denne nu var gået ind på landbrugets forslag, tolkede Sonne - i modsætning til dem, der antydede, at det mere skyldtes ønsket om at bevare sin position - det som et udslag af »samfundsmæssige hensyn«. De øvrige mødedeltagere fastholdt dog deres kritik af den nuværende ordning. Når industrien nu syntes villig til forhandling, mente man kun det var fordi, landbruget truede med at klippe trådene over. I spørgsmålet om hvordan man skulle forholde sig til industriens pludselige - og uventede - imødekommenhed, var der i udvalget nogen uenighed. Mens Tesdopf og Niels Frederiksen gerne ville gå med til en forhandling, var Anders Nielsen og Niels Porse stadig stemt for, at samarbejdet i E.F. straks burde ophøre. Forhandlingstilhængerne var dog de fleste, og arbejdet med at finde frem til et resultat, som alle parter kunne tiltræde, tog nu sin begyndelse⁴⁰.

Først i oktober måned nåede man frem til et nyt udkast til vedtægter for E.F. Under indtryk af udvalgets faktiske arbejdsområde var formålsparagraffen blevet ændret til »at fremme det handelspolitiske samarbejde mellem erhvervene vedrørende Danmarks indførsel og udførsel, herunder vareudvekslingen med udlandet«. Udvalgets sammensætning blev udvidet, idet hver organisation kunne sende indtil 7 delegerede til møderne, hvortil så kom repræsentanterne for de »nærmest interesserede« ministerier. Formandsskabets sammensætning forblev

uændret, men kravet om protokol over vedtagne beslutninger, der skulle godkendes ved mødernes afslutning, var medtaget, ligesom det blev fastslået, at alle vigtigere sager - såsom udgifter, afgifter og ansættelser - skulle forelægges formandskabet. Udgifterne skulle så vidt muligt dækkes ved afgifter på de varer, ved hvis ind- og udførsel fællesudvalget var medvirkende, men herudover fordeles ligeligt mellem de 4 organisationer. Regnskabet skulle, efter vedtagelse i formandskabet, fremlægges i fællesudvalget til revision og beslutning. Udmeldelse af E.F. kunne ske ved udløbet af et regnskabsår (1. oktober) med 3 ugers varsel. Den vigtigste paragraf (§ 7) var dog den, der fastslog, at »medmindre det enstemmigt vedtages at afgøre en sag ved simpel stemmeflerhed, kræves der til vedtagelse af en beslutning, at ingen af grupperne har modsat sig beslutningen« (sic!). Hermed havde man sat trumf på og sikret sig, at ingen beslutning kunne tages i E.F., med mindre den havde landbrugets godkendelse⁴¹.

Trods de væsentlige indrømmelser landbruget havde opnået, var Anders Nielsen dog ikke tilfreds, da forslaget blev forelagt 13-mandsudvalget den 25. oktober 1918. Han efterlyste bestemmelsen om, at formanden for fællesudvalget ikke måtte udtale sig på forsamlingens vegne uden et enigt formandskabs tilslutning. Dernæst fandt han det urimeligt med en ligelig deling af udgifterne, når industrien havde størst fordel af samarbejdet. Endelig ønskede han en præcisering af, at E.F. kun skulle bestå, så længe krigen varede. Heroverfor hævdede Pinstrup og Porse imidlertid, at det hele var overflødigt, nu da freden var i sigte⁴². Resultatet blev, at man på mødet vedtog forslaget i dets hovedtræk, idet udvalgets krigspolitiske tilsnit dog understregedes ved i formålsparagraffen at indføje: »så længe krigen varer«. ligesom udtrædelse skulle kunne finde sted til enhver tid med 3 ugers varsel. Spørgsmålet om E.F.s regnskab blev af Madsen-Mygdal klaret på behændig vis, da han i et brev til Foss nævnte, at han som en »selvfølgelig forudsætning« gik ud fra, at paragraffen angående regnskabs fremlæggelse og revision gjaldt for hele det tidsrum, hvori udvalget havde virket⁴³.

Disse ændringer godkendtes af de øvrige erhvervs forhandlere, og den 31. oktober afholdt hele fællesudvalget et møde på Børsen, hvor de nye bestemmelser blev vedtaget. Det konstituerende møde blev derpå fastsat til den 11. november 1918⁴⁴.

For de øvrige 2 udvalgs vedkommende, hvori landbruget også ønskede øget indflydelse, blev resultatet af henvendelsen til justitsministeriet (jfr. s. 117) en aftale, hvorefter landbrugsorganisationerne skul-

le nedsætte et udvalg, der skulle gennemse fortegnelser over de ansøgninger, som ministeriet dagligt sendte til dispensationsudvalget. Her ud fra kunne man så rekvirere de sager, der havde særlig interesse for landbruget, og dernæst afgive en udtalelse til ministeriet. Som følge heraf nedsattes et 3-mandsudvalg med gdr. Niels Nielsen (Farringløse) som formand⁴⁵. For kompensationsudvalgets vedkommende opnåedes derimod ingen aftale.

Kapitel VIII: Styrkelsen af landbrugets organisationer

Dsdl. udbygges:

I modsætning til de øvrige erhvervsgrerne var landbrugets situation ved 1. verdenskrigs udbrud den, at man ikke stod med en centralorganisation, som kunne tale på erhvervets vegne. I takt med det stigende antal indgreb og ordninger, som skulle administreres, blev dette savn føleligt ikke mindst for landbruget selv.

Som det fremgår af de foregående kapitler foregik en væsentlig del af det erhvervspolitiske arbejde under krigen uden for det eksisterende organisationsmønster, ved særligt nedsatte udvalg med repræsentanter for landbrugets hovedorganisationer. For her at stille parterne lige, oprettedes der ofte et selvstændigt kontor eller sekretariat. For de enkelte organisationer indebar dette dog let en formindsket indflydelse på de pågældende spørgsmåls løsning.

Siden de mislykkede forhandlinger i 1911 var tanken om en fællesrepræsentation under en eller anden form gentagne gange dukket op. Et tilløb hertil kunne man sige var gjort med de tvangfri fællesmøder, hvis betydning dog gled helt i baggrunden efter oprettelsen af Landbrugsrådet i sommeren 1915. Efter rådets ophævelse stod man dog atter på næsten bar bund, men netop denne følelse af manglende organisationsforhold medførte, at der i de lokale foreninger og i landbrugsbladene påny fremkom opfordringer til at få problemet løst¹. I juni 1916 fremkom Stevns-Faxe herreders landboforeninger med en konkret opfordring til at danne et landbrugsråd. Opfordringen var ledsaget af et udkast, der opererede med et råd på 40 medlemmer, hvoraf landboforeningerne skulle have de 22, Lhs. og Andelsudvalget hver 2. Alene af denne grund havde forslaget dog ingen chancer, og det henlagdes af den sjællandske fælleslandboforening².

Mere farbar viste et jysk initiativ sig derimod at være. Det kom fra Ribe amts vestre Landboforening, hvis formand, plantør V. Pinholt (Vejers), opfordrede til indkaldelse til et jysk formandsmøde, hvor man skulle drøfte, dels hvorledes man »på bedste og virksomste måde« kunne forhandle med statsmyndighederne, dels det interne forhold i landboforeningerne, hvor der ikke altid var den fornødne enighed mellem de forskellige fællesforeninger³.

I den jyske fællesforening mente man dog ikke, tiden var inde til et formandsmøde, i stedet behandledes opfordringen på 2 bestyrelsesmøder den 14. og 28. juli. Resultatet af drøftelserne blev, at der nedsattes et udvalg bestående af Pinstrup, P. Th. Nielsen og Pinholt. De skulle udarbejde et forslag og derpå, eventuelt gennem DsdL., indkalde til møde om sagen⁴.

Udvalget tog fat på arbejdet i august, men mens der fra starten syntes at have været planer om en fællesrepræsentation omfattende samtlige 4 hovedorganisationer, koncentreredes arbejdet dog snart om mere beskedne, men lige så påkrævede mål, nemlig en tættere organisatorisk forbindelse mellem landboforeningerne⁵. I løbet af september drøftedes planerne både på møder i FajL. og DsdL. og den 30. september kunne de nye vedtægter for »De samvirkende danske Landboforeninger« forelægges⁶. I alt væsentligt lignende det Anders Niensens forslag fra 1907 (jfr. s. 56). Den afgørende ændring var oprettelsen af et fast sekretariat. Ledelsen opdeltes i et forretningsudvalg, der bestod af de 5 fællesforeningers formænd og næstformænd, ialt 10 medlemmer, og en bestyrelse på ialt 30 medlemmer, bestående af forretningsudvalget samt 20 medlemmer valgt af de enkelte fællesforeninger efter medlemstal. Det ville indebære, at jyderne fik ialt 17 pladser, sjællænderne 5, fynboerne 4, lolland-falstringerne 3 og bornholmerne 1 plads. Formands- og næstformandsposten skulle årligt gå på skift mellem de 4 største fællesforeninger⁷. I DsdL. godkendte man forslaget, og på efterårets delegeretmøder sejrede tidens alvor over de traditionelle modsætninger mellem øboerne og jyderne⁸, og den 1. april 1917 trådte de nye vedtægter i kraft. Ifølge den hidtidige turnus mellem de 3 største fælleslandboforeninger var det jydernes tur til at besætte formandsposten, og i kraft heraf indtog Anders Nielsen nu pladsen som landboforeningernes førstemand. Til posten som sekretær antoges den 33-årige cand. polit. Otto Himmelstrup, der siden 1911 havde været sekretær i Industrirådet. Endvidere oprettedes der faste kontorlokaler i Vester Voldgade 87, København⁹.

Skønt det udvidede samarbejde formelt først trådte i kraft fra april 1917, medførte udviklingen omkring kornordningerne, at bestyrelsen holdt sit første møde allerede 9. januar 1917 (jfr. s. 99). De skærpede forhold i dette år medførte iøvrigt ønsker om at få fastere ordning også omkring formandsposten, og i august 1917, vedtoges et af Cederfeld de Simonsen og Madsen-Mygdal udarbejdet forslag, hvorefter der skulle vælges 2 formænd, som skiftevis ledede forretningerne et år ad gangen. Denne ordning muliggjorde, at de samme personer kunne beklæde

posten for et længere åremål, hvilket givetvis ville styrke DsdL. udadtil. Dernæst kunne 2 landsdele indtage formandsposten samtidigt, hvilket ville styrke DsdL. indadtil. Endelig betød ordningen en mulighed for at besætte landsformandsposten uden samtidig at sidde på en af landsdelsposterne. Dette drog Madsen-Mygdal fordel af, da han sammen med Anders Nielsen i marts 1918 valgtes til formandsskabet for året 1918-19, endda som ledende formand¹⁰.

Medvirkende til, at landboforeningerne kunne enes om en fastere organisatorisk struktur, var utvivlsomt en protestbevægelse, der under navnet »gårdmandsforeninger« havde været under udvikling siden 1915. Foreningerne opstod som en reaktion mod de mange indgreb i erhvervet, som krigstiden skabte. Man kritiserede skarpt regeringens politik, som man fandt var rettet ensidigt imod landbruget, men også de eksisterende landbrugsorganisationers helt utilstrækkelige indsats herimod. Navnlige i »Nordjysk Landbrug«, der redigeredes af landbrugskonsulent Hans Calundan, kom denne kritik frem. Ved flere lejligheder angreb redaktøren de »gamle« organisationers manglende evne til at arbejde sammen, hvilket bl.a. skyldtes bindingen til de politiske partier¹¹. I løbet af krigsårene tog bevægelsen et ansæeligt omfang, der kulminerede i 1919 med o. 35.000 medlemmer. I sommeren 1917 sammensluttedes disse gårdmandsforeninger til »Dansk Landmandsforening«. Formålet var »at samle det arbejdende landbrug for gennem sammenslutning at kunne varetage og fremme landbrugets økonomiske interesser«. Foreningen havde sit udspring på Sjælland, hvor der i 1917 var 5 amtsforeninger, men den bredte sig til hele landet og havde i 1919 15 amtsforeninger. Selv om foreningen appelerede til hele landbruget, var det dog det større landbrug - gårdmænd og proprietærer - der tegnede profilen¹². Det betød imidlertid, at den nye forenings medlemmer i overvejende grad kom fra landboforeningernes rækker, og herfra så man da også med uvilje på bevægelsen og søgte at begrænse dens indflydelse.

Dansk Landmandsforening var en klar krisebevægelse. I 1919 fik den med Calundan som redaktør sit eget dagblad »Landmandstidende« med næsten 12.000 abonnenter. I begyndelsen af 1920'erne politiseredes bevægelsen gennem Landmandspartiet, der opstillede ved valget i 1924, men som kun fik ca. 12.000 stemmer. I det hele taget var bevægelsen på retur i takt med genindførelsen af normale tilstande, og i slutningen af 1920'erne svandt den sammen med bladet helt ind¹³.

Landmandforeningens betydning for det foreliggende emne blev, at den i 1917 påny satte gang i debatten om, hvorvidt vejen til øget

indflydelse gik gennem oprettelsen af nye organisationer eller gennem øget samarbejde mellem de eksisterende. I bladet »Vort Landbrug« gik redaktøren, Kristian Raunkjær, energisk ind for den sidste mulighed, men også i spørgsmålet om inden for hvilken organisation dette skulle ske, var der delte meninger¹⁴.

Andelsudvalget bliver bestyrelse:

Mens landboforeningerne således relativt hurtigt fik klaret sine organisatoriske problemer, hvorved de kom på linie med de øvrige landbrugsorganisationer, må det erkendes, at den oprindelige tanke om en fællesrepræsentation blev gemt væk. Så længe samarbejdet mellem Lhs., DsdL. og Andelsudvalget opretholdtes i forholdet til regeringen, var landboforeningernes indbyrdes relationer de øvrige uvedkommende, men da Det stående Landbrugsudvalg oprettedes uden Lhs. og Andelsudvalget, stod det klart for alle, at enigheden var brudt.

I Andelsudvalget blev det taget ilde op, at man ikke havde fået repræsentation i landbrugsudvalget. Man fandt, at landboforeningerne i deres forsøg på at etablere sig som nydannet landsorganisation havde skubbet Andelsudvalget til side, og den tanke at Anders Nielsen ikke havde sat al sin indflydelse ind, blev mere end antydet, da mejeriernes repræsentanter, Niels Porse og J. Petersen, udtrykte håbet om, at Anders Nielsen ikke ville lægge al sin arbejdsindsats over i landboforeningerne på Andelsudvalgets bekostning¹⁵.

Hvor berettiget denne kritik mod landboforeningerne var, er vanskeligt at sige. Givet er det, at man dér lagde vægt på over for offentligheden at stå så stærkt som muligt. Hertil kommer, at indenrigsminister Ove Rode i første omgang kun tilbød landbo- og husmandsforeningerne hver 3 pladser i det kommende udvalg¹⁶. Det kunne give problemer nok, og landboforeningerne »løste« dette ved at vælge 5, hvilket Rode senere accepterede¹⁷. Derimod skød kritikken af Anders Nielsen over målet. Han havde foreslået landboforeningerne at vælge L. Broberg (FDB) som en af sine repræsentanter, men dette var blevet afvist; dernæst havde han være hos Rode, men ligeledes uden resultat¹⁸.

At landboforeningerne lige som var sig selv nok i foråret 1917 må således anses for godtgjort. Derimod er det sværere at vurdere, i hvor høj grad dette afkølede forholdet til Andelsudvalget; men det måtte dog virke påfaldende, når næstformanden for de samvirkende sjællandske landboforeninger, gdr. Niels Nielsen (Farringløse), på et for-

mandsmøde den 3. maj udtalte, at Det stående Landbrugsudvalg var et udtryk for »det samlede danske landbrug«¹⁹. Nok så afgørende for tingenes tilstand var dog husmændenes og navnlig regeringens holdning. Ingen af disse ønskede en gentagelse af Landbrugsrådet af 1915, hvor repræsentanterne for Lhs., DsdL. og Andelsudvalget med Niels Frederiksens udtryk optrådte som »Tordenskjolds soldater« og brugte deres flertal til at majorisere landboforeningernes synspunkter igenem²⁰. At denne indstilling holdt sig ses af, at da landboforeningerne endelig i marts 1918 fik fremsat et forslag om optagelse af repræsentanter for smør- og flæskeeksportudvalget, mødte forslaget bestemt afvisning hos husmandsforeningerne. Samme skæbne overgik et nyt forslag, der fremsendtes få måneder senere og som tillige omfattede et ønske om, at Lhs. blev repræsenteret²¹.

At man fra ministeriets side kun regnede med landbo- og husmandsforeningerne, fik snart et synligt udtryk. Til kronprins Frederiks 18 års fødselsdag, den 11. marts 1917, modtog nemlig kun disse 2 landbrugsorganisationer indbydelse, derimod hverken Andelsudvalget eller Lhs., skønt kongen var protektor for det sidstnævnte. Dette generede Anders Nielsen noget, da indbydelsen ikke blot var »udtryk for den anerkendelse, man nød i hofkredse, men i samfundet som helhed«. Måske havde man, mente han, holdt sig for meget tilbage, og Andelsudvalget vedtog derfor at afsende et lykønskningstelegram²³.

Disse episoder medførte, at man inden for Andelsudvalget begyndte at diskutere, hvordan man udadtil bedre kunne markere udvalgets og andelsforeningernes virksomhed. Et af midlerne skulle være afholdelsen af årlige delegeretmøder, i stil med landboforeningerne, i stedet for de hidtidige, mere tilfældige, andelskongresser, hvoraf der havde været afholdt ialt 4, sidste gang i 1914²³. Med dette mål for øje afholdtes det første delegeretmøde i Århus den 22.-23. august 1917. Her udtalte Anders Nielsen bl.a.: »Dette mødes hovedhensigt er at lægge planer for et udvidet og omordnet samarbejde mellem andelsselskaberne herhjemme, således at vor organiserede virksomhed, indadtil såvel som udadtil, over for regering og rigsdag sidestilles og ligestilles med den organiserede handel og industri såvel som med de øvrige landbrugsorganisationer - det være sig det større eller det mindre landbrugs - på den måde, som andelsselskaberne i kraft af deres sociale og økonomiske betydning gør sig fortjent til«²⁴. M.h.t. et udvidet samarbejde optog man på mødet yderligere 4 andelsforetagender i Andelsudvalget, nemlig Andelsbanken samt andelsforeningerne for gødning, cement og kul, hvorefter udvalget omfattede ialt 12 organisationer med

22 medlemmer. Hertil kom så senere på året Andelskreatureksportforeningerne. Hvad angik et omordnet samarbejde, blev det vedtaget, at Andelsudvalget skulle udarbejde et udkast til vedtægter for den fremtidige organisation, som skulle forelægges på det følgende års delegeretmøde. Det skete den 31. juli 1918 i København, hvor »De samvirkende danske Andelsselskaber« så dagens lys²⁵. Ser man nærmere på vedtægternes indhold, var de holdt i ret uforpligtende vendinger. Formålet var at styrke og udvikle andelsbevægelsen, og i overensstemmelse hermed hed det, at nye andelsselskaber kunne optages. Af mere konkret art var bestemmelserne om, at der skulle afholdes årlige delegeretmøder, hvortil de pågældende organisationer selv skulle vælge repræsentanter, at Andelsbladet skulle være fællesblad samt, at Andelsudvalget skulle fungere som samvirksomhedens bestyrelse og ved indsamling og bearbejdning af oplysende materiale samt ved at forberede nye opgaver skulle støtte andelsbevægelsen²⁶. Vedtægterne var på det nærmeste en statusopgørelse over de allerede nåede resultater. Andelsudvalgets reelle situation var ikke ændret, og de årlige delegeretmøder holdt kun i nogle år. Når det ikke var muligt at udforme et mere konkret program, skal forklaringen først og fremmest findes i de forskellige interesser, som produktions- og indkøbsforeningerne repræsenterede, men også i at både gårdmænd og husmænd og for brugsforeningernes vedkommende tillige en del ikke-landbrugere havde forskellige økonomiske interesser og politiske synspunkter, der kun vanskeligt lod sig samle under én hat. Alt i alt må Anders Niensens og Andelsudvalgets initiativ i disse år derfor vurderes som et forsøg på at skabe en »andelsopinion« i den almindelige bevidsthed.

De tvangfri fællesmøder:

Skønt hovedparten af de erhvervs- og handelspolitiske spørgsmål under verdenskrigen var henvist til særlige ministerielt nedsatte udvalg, hører en kort omtale af de tvangfri fællesmøder, der - omend med lange mellemrum - afholdtes i disse år, dog med til billedet af landbrugets organisationsmønster.

Selv når der bortses fra de fællesmøder, der direkte drejede sig om organisationernes forhold til regeringen (7. juli og 19. august 1915 samt 25. februar 1916), må det konstateres, at tidens modsætninger ikke kunne holdes uden for diskussionerne, så snart man gik uden for rent landbrugsfaglige emner, som f.eks. oprettelsen af et landøkonono-

misk driftsbureau. Et eksempel på at man ikke kunne enes, var spørgsmålet om udsendelsen af konsulenter til udlandet samt oprettelsen af et udvalg, der skulle formidle kontakten mellem disse konsulenter og landbrugsorganisationerne. Spørgsmålet blev bragt frem på mødet den 23. november 1915, hvor professor Westermann, under en drøftelse af, hvorvidt man skulle udsende en ny konsulent til Tyskland, fremhævede ønskeligheden af et organ, udpeget af organisationerne, hvor trådene kunne samles. Dette fik tilslutning fra landboforeningerne og Andelsudvalget, hvorimod husmandsforeningerne først skulle drøfte sagen²⁷. Da regeringen imidlertid - formentlig af udenrigspolitiske grunde - ikke ønskede at genbesætte stillingen, blev drøftelserne stillet i bero. I maj 1916 blev spørgsmålet atter fremdraget, men husmændene gav et henholdende svar²⁸. Efter en intern drøftelse erklærede de dog, at de gerne så konsulentposten besat, hvorimod de ikke mente, at der var behov for et udvalg til at forhandle med organisationerne, da konsulenterne jo var statsansatte, og enhver organisation derfor kunne henvende sig til dem angående oplysninger af interesse for det danske landbrug²⁹.

Det er nærliggende at antage, at husmændenes modstand mod den foreslåede plan skete under indtryk af erfaringerne fra Landbrugsrådet af 1915 og det deraf følgende spændte forhold mellem ministeriet og landbrugsorganisationerne. Ikke blot fastholdt husmændene, at forbindelsen skulle gå via ministeriet, men gennem underhåndsforhandlinger var det tillige blevet klart, at husmændene kun ønskede landbo- og husmandsforeningerne samt Lhs. repræsenteret i et eventuelt »konsulentudvalg«, men derimod ikke Andelsudvalget. På grund af denne modstand fra husmændene fandt de øvrige det urealistisk, at sagen skulle vinde genklang hos regeringen, og den blev derfor stillet i bero³⁰. I efteråret 1917 søgtes sagen genoptaget, men uden at parterne ændrede standpunkt³¹.

Kapitel IX: Nye planer om en fællesrepræsentation

Landbrugets situation i 1917:

Landbrugets situation blev, som tidligere nævnt, forværret i løbet af 1917. Den mængde korn og foderstoffer, der var til rådighed, formindskedes med ca. 25%. Følgerne heraf blev en reduktion af husdyrholdet, hvilket atter betød en formindsket flæske- og smørekspport på henholdsvis o. 20 og 30%. Selv om dette i nogen grad modsvarede af prisstigninger, hvorved landbrugets indtægter holdt trit med byerhvervene, og selv om erhvervets driftsresultater målt ved forretningsprocenten lå meget højt i disse år, var man dog trådt ind i en fase, hvor der blev drevet rovdrift på jorden med en yderligere nedgang i landbrugsproduktionen som det sikre resultat¹.

I denne situation gjaldt det om for landbrugets repræsentanter at være om sig, hvad enten det drejede sig om handelsaftaler med udlandet eller forhandlinger f.eks. om kornpriserne med den hjemlige regering. Både ved samarbejdet med de øvrige erhverv gennem E. F. og ved deltagelsen i Det stående Landbrugsudvalg, der til en vis grad var landbrugets talerør over for det øvrige samfund, følte landbrugets topfolk savnet af en fælles landbrugsorganisation.

I løbet af efteråret 1917 syntes det i stigende grad at stå lederne klart, at et koordinerende organ var nødvendigt. Det var i hvert tilfælde den konklusion Anders Nielsen kom til, da indenrigsminister Rode opfordrede Det stående Landbrugsudvalg til at begynde forberedelserne til det følgende års kornordning². Også med henblik på de kommende interskandinaviske forhandlinger i begyndelsen af 1918 ønskede man fra landbrugets side en repræsentation, der mindede om Landbrugsrådet af 1915³, hvilket det som bekendt (jfr. s. 113) ikke blev til.

Også udadtil kom tanken om en fællesrepræsentation frem. Det skete på det jyske delegeretmøde, den 5. og 6. oktober, hvor både Anders Nielsen og Madsen-Mygdal gik stærkt ind for dannelsen af en sådan organisation under henvisning til, at det ikke mindst efter krigen ville være nødvendigt med et organ, der kunne bekæmpe statsmagtens regulerende og rationerende politik, og som udadtil kunne drøfte de handelspolitiske forhold med udlandet⁴. Denne appel fulgtes op af »Vort Landbrug«, hvor Kristian Raunkjær i 3 novembernumre gav en

oversigt over de hidtidige bestræbelser, der havde været udfoldet for at få oprettet et landbrugsråd, og bladet sluttede med at opfordre organisationernes ledere til at tage sagen op, og ikke »vende det døve øre til de mange røster, der i dette øjeblik lyder over det ganske land, og som kræver landbrugets faglige og erhvervspolitiske stilling styrket og udviklet«⁵.

Et forslag kommer frem:

En af disse røster var formanden for Kolding Herreds Landbrugsforening, gdr. Olav Olsen (Hjarup), der i begyndelsen af januar 1918 på en enstemmig bestyrelses vegne opfordrede FajL. til at afholde et formandsmøde med det formål at få dannet en »fællesorganisation for alle landbrugets foreninger« samt at udarbejde et forslag til vedtægter for en sådan organisation. Denne opfordring var, sluttede brevet, tiltrådt af samtlige landboforeninger i Vejle amt⁶.

Dette var dog en overdrivelse. Af foreningens forhandlingsprotokol fremgår nemlig, at bestyrelsen på et møde den 8. januar 1918 blot gav formanden mandat »til at forhandle med naboforeningerne« om at få sammenkaldt til et formands- eller delegeretmøde i Århus⁷. Da brevet er afsendt den 9. januar, må det anses for usandsynligt, at henvendelsen har været forelagt bestyrelserne for de øvrige 6 landboforeninger i amtet⁸.

At Olav Olsens opfordring var et indlæg i diskussionen om, på hvilken måde en sådan fællesorganisation skulle dannes, fremgår af et læserbrev, i »Vort Landbrug« den 20. december 1917, hvori Olav Olsen fastslog, at løsningen hverken gik om ad gårdmandsforeningerne eller mejeriororganisationerne, men derimod gennem de »gamle« landbo- og husmandsforeninger⁹.

Selve opfordringen fra Kolding Herreds Landbrugsforening adskilte sig ikke fra de mange andre, men den kom på det rette tidspunkt. De eksisterende hovedorganisationer havde fået klaret deres organisatoriske problemer, så mere kunne næppe opnås ad den vej. Samtidig talte forholdet til regeringen, de øvrige erhverv og ikke mindst uroen inden for landbrugets egne rækker alle stærkt for dannelsen af en fællesrepræsentation. På FajL.s kontor i Århus blev forslaget øjeblikkeligt taget op, og allerede den 15. januar 1918 havde FajL.s formand, Anders Nielsen, og de 2 næstformænd, Pinstrup og Mads Lambæk (Lem) sammen med foreningens sekretær, Lars Frederiksen, et møde (i Kø-

benhavn!), hvor et i hast udarbejdet vedtægtsudkast blev godkendt, ligesom man besluttede at indkalde til både bestyrelses- og formandsmøde den 31. januar¹⁰. Den følgende dag udsendtes mødeindkaldelse og vedtægtsudkast til samtlige jyske landboforeninger, idet der dog blev taget et vist forbehold p.g.a. den korte tid, der havde været til udarbejdelsen af forslaget¹¹. Når sagen behandledes med så stor hast, skyldtes det, at der i dagene 31. januar og 1. februar skulle afholdes kvægavls- og planteavlsmøder, hvortil hovedparten af FajL.s ledelse og repræsentanter for de lokale landboforeninger alligevel skulle¹².

Forslaget er aftrykt som bilag II og skal ikke her kommenteres i enkeltheder. I sin opbygning minder det om fælleslandboforeningernes vedtægter, men Lhs. forslag fra 1885 (bilag I) synes også at have været anvendt som forlæg (f.eks. ved § 2 B). En vigtig forskel er formålparagraffens bestemmelse om, at fællesrepræsentationen også skulle varetage erhvervets interesser over for udlandet. Det afgørende i forslaget

Lars Frederiksen (1883-1933):

Landbrugskandidat 1904, assistent ved foreningen De danske Atlanterhavsøer 1901-06, lærer ved Støvring højskole 1906-08, assistent hos statskonsulenten i svineavl 1908-14, konsulent i husdyravl i FajL. 1908-20 og tillige foreningens sekretær 1915-20. Adskillige studieophold og -rejser. Sekretær i Lbr. 1920-22, konsulent for DsdL. 1920-23. Forsøgsleder ved Landbohøjskolen 1922 og professor i husdyrbrug 1923-33.

Som sekretær i FajL. var Lars Frederiksen med ved udarbejdelsen af landboforeningernes vedtægtsudkast, da opfordringen til nye forhandlinger om et Lbr. kom frem i begyndelsen af 1918. Såvel hans faglige dygtighed som hans organisatoriske evner var medvirkende til, at han blandt mange ansøgere blev foretrukket til den vigtige post som Lbr.s sekretær i 1920. Allerede 2 år senere flyttede han dog til landbohøjskolen, hvor han navnlig blev kendt for sine fodringsforsøg. I Lbr. blev han erstattet af A. Høgsbro Holm.

var spørgsmålet om de deltagende organisationers repræsentation (§ 3). Mens dette for bestyrelsens vedkommende var ens for alle 4 organisationer, dog skulle Lhs. kun have 1 plads, var sammensætningen af repræsentantskab og delegeretforsamling højst ulige ikke mindst i forhold til organisationernes medlemstal. Ved udarbejdelsen tog man de talstørrelser, som tilfældigvis var gældende for de 4 landbrugsorganisationers forskellige forsamlinger, uden at bedømme virkningerne heraf. Det forekommer således grotesk at sammenligne Lhs. og DsdH.s repræsentationstal, og med den standende strid mellem landbo- og husmandsforeningerne i mange indenrigspolitiske spørgsmål må det forekomme højst ejendommeligt at foreslå afstemninger ved simpelt flertal (§ 5) og samtidig en repræsentationsmåde, der - såfremt de 3 organisationer stod samlet - ville give husmandsforeningerne en indflydelse på under 20%¹³.

Modtagelsen i landboforeningerne:

På møderne i FajL. den 31. januar 1918 var der en overvældende tilslutning til forslaget, der blev introduceret af Anders Nielsen og Olav Olsen. I sin indledning kom Anders Nielsen navnlig ind på de aktuelle forhold og fremhævede landbrugets utilfredsstillende placering både i Det stående Landbrugsudvalg og i E.F. Herudover henviste han til det »glimrende organisationsapparat« i de øvrige erhvervsgræne, hvormed disse »tilkæmper sig...en ganske dominerende stilling«. Olav Olsen holdt sig derimod til mere langsigtede, men fuldt ud så interessante betragtninger. Han beskæftigede sig med den erhvervsfordeling, der fandt sted i befolkningen, og som i fremtiden ville betyde, at landbrugerne ville komme i mindretal, hvorfor en organisation måtte indrettes derefter.¹⁴

Disse bemærkninger ramte noget meget centralt, og må opfattes som et indlæg i den erhvervspolitiske debat om landbrugets og industriens fremtidige placering i det danske samfund, der startede i 1912 med Alexander Foss' påstand om, at landbruget ikke meget længere ville være i stand til at skaffe beskæftigelse for befolkningstilvæksten. Dette vil blive behandlet nærmere senere, men Olav Olsen havde i det før omtalte læserbrev også taget bestik af de politiske konsekvenser af dette tidehverv: »Vi må jo frem for alt gøre os klart, at tiderne har forandret sig; hvordan det end bliver efter krigen, får vi ikke den tid tilbage, hvor vi havde en lydør regering og rigsdag«¹⁵.

Under debatten på møderne var det den almindelige opfattelse, at husmændene næppe ville gå med på det foreslåede grundlag, i hvert fald ikke på nuværende tidspunkt. Derimod var meningene delte på spørgsmålet om, hvorvidt man alligevel skulle optage forhandlinger med de øvrige 2 organisationer eller ej. En del mente nemlig, at en fællesrepræsentation uden husmandsforeningerne ikke ville have større værdi, dels fordi regeringen kun ville tage hensyn til husmændene, dels fordi samarbejdet mellem landbo- og andelsforeningerne i forvejen var ret veludbygget. Alligevel var der dog flertal for, at man -uanset husmandsforeningernes eventuelle afslag - straks burde indlede forhandlinger. For at gøre husmændene mere interesserede foreslog forstander Henrik Hauch (Asmildkloster landbrugsskole) derpå, at husmandsforeningerne fik 25 pladser i repræsentantskabet og 100 i delegeretforsamlingen. Dette fandt de øvrige, ikke mindst Pinstrup, var at gå for vidt, og på Anders Niensens forslag enedes man så om henholdsvis 21 og 84 pladser i de 2 organer. For Lhs. vedkommende var det lige omvendt. Her mente flere af mødedeltagerne, at selskabet havde fået for stor en repræsentation. Anders Nielsen forsvarede dette med, at han ellers frygtede for, at »heller ikke disse går med«.

Om økonomien (§ 7) blev der ikke sagt meget. Flere talere understregede vigtigheden af, at andelsselskaberne kom med og Anders Nielsen måtte - som andelsmand - gøre opmærksom på, at det måtte være en forudsætning, at den ene organisation ikke kunne vedtage større udgifter, som den anden så skulle betale. Foruden den ændrede sammensætning af fællesrepræsentationen skete der et par mindre ændringer, hvorefter landbrugsvidenskaben (§ 2 B) ikke skulle repræsenteres på delegeretmøderne, mens at dette derimod skulle tilbydes landbrugs-konsulenterne¹⁶.

Efter forslaget vedtagelse i FajL. oversendtes det til DsdL. for at blive behandlet på det landsformandsmøde, der skulle afholdes i København den 4. og 5. februar 1918 i anledning af den kommende kornlovs behandling¹⁷. Også her var stemningen positiv, og efter anbefaling fra Anders Nielsen og Madsen-Mygdal vedtog forsamlingen enstemmigt at overlade det videre initiativ til DsdL.s forretningsudvalg¹⁸.

På det bestyrelsesmøde, der afholdtes både før og efter landsformandsmødet, var stemningen derimod knap enstemmig. Madsen-Mygdal støttede ganske vist forslaget kraftigt, men lagde samtidig op til en hård kurs ved at gøre sin støtte betinget af, at man havde vilje til at føre forslaget igennem, selv om husmandsforeningerne og Lhs. ikke

ville være med. Iøvrigt mente han, at man netop ved at tilbyde husmandsforeningerne samarbejde kunne tvinge disse »maskerede politiske foreninger« til at bekende kulør. A. Tesdorpf gjorde derimod opmærksom på, at sagen slet ikke havde været drøftet inden for fællesforeningerne på Øerne, og at man derfor ikke kunne tage stilling til forslaget. Den tredje opfattelse kom fra Olav Olsen, der deltog som særlig indbudt. Han gjorde sig til talsmand for den opfattelse, at mejerierne og slagterierne skulle sikres en mere direkte repræsentation end forslagets. Denne tanke fik støtte fra Madsen-Mygdal, der rejste det principielle spørgsmål om rimeligheden af, at Andelsudvalget som sådan skulle repræsentere andelselskaberne, da der i udvalget også sad repræsentanter for kooperative virksomheder, der ikke var landbrugsfaglige, men rene handelsforetagender som f.eks. brugsforeningerne. Resultatet af diskussionen blev, at man afviste Tesdorpf's betænkeligheder og vedtog at sende det foreliggende udkast til de 3 øvrige organisationer med den bemærkning, at der var tale om et principforslag, hvis enkeltheder man så kunne forhandle om¹⁹.

De øvrige organisationers reaktion:

På landboforeningernes kontor gik man nu igang med at udsende forslaget sammen med individuelt udformede følgeskrivelser, der berørte den pågældende organisations indsats på dette felt, således Lhs. i 1885, DsdH. i 1910, mens Andelsudvalget blev mindet om den »betydelige omsætning«, men også kontakt til »alle danske jordbrugere« dets organisationer havde²⁰.

Lhs. reagerede først. Det skete på et præsidiemøde, den 27. februar, hvor man gik ind for deltagelse i forhandlingerne og valgte præsidenterne Bech og Westermann samt sekretær Hertel som de 3 repræsentanter, landboforeningerne havde anmodet hver organisation om at udpege til udarbejdelse af de endelige vedtægter²¹.

Et par dage senere holdt Andelsudvalget møde om forslaget. Også her var der hos deltagerne interesse for forslaget, men da andelsorganisationerne jo med brevets udtryk omfattede »alle danske jordbrugere« blev det fra de fleste taleres side gjort til en betingelse, at også husmandsforeningerne ville deltage i fællesrepræsentationen, da man i modsat fald frygtede, at der ville gå politik i andelsforeningerne. Kun 2 af mødedeltagerne, nemlig mejerirepræsentanten J. Petersen og Anders Nielsen selv, ønskede en fællesrepræsentation, selv om husmæn-

dene ikke gik med, hvilket i hvert fald Anders Nielsen var overbevist om, de ikke gjorde lige nu. Om forslaget enkeltheder udtalte han sig om § 7, der måtte ændres, så at repræsentantskabet, hvor Andelsudvalget udgjorde et mindretal, ikke kunne vedtage et budget, som udvalget så måtte betale den væsentligste part af. Endelig fastslog Anders Nielsen, at andelsforeningernes tilslutning til fællesrepræsentationen måtte ske via Andelsudvalget og ikke ved de enkelte organisationers repræsentation. Til forhandlere valgtes Broberg (F.D.B.), Porse (mejeri) og Fr. Møller (ægeksperten), og det vedtoges at holde nyt møde om sagen, hvis husmændene sagde nej²².

Mens de 2 organisationer reagerede positivt på DsdL.s henvendelse, lod husmandsforeningernes svar vente på sig. I en kort svarskrivelse meddelte man, at sagen ville blive forelagt på det næste bestyrelsesmøde²³. Herefter skete der ikke videre i sagen. Efter længere tids venten fremsendte landboforeningerne den 4. april en forespørgsel, om det bemeldte bestyrelsesmøde snart skulle afholdes?²⁴ Få dage senere, den 9. april, fandt mødet sted, men man vedtog her, at DsdH. ikke for tiden kunne tiltræde det foreliggende forslag. Til at affatte svarskrivelsen til DsdL. nedsattes et udvalg på ikke mindre end 3 mand, nemlig R. J. Vandman, Vilhelm Nielsen, der var bestyrelsens juridiske konsulent og iøvrigt direktør for Husmandsbrandkassen, samt foreningens sekretær J. M. Henriksen²⁵. Trods dette og rykkerskrivelsen gik der dog endnu godt en måned, før svaret nåede frem til landboforeningerne. Man meddelte da, at husmandsforeningerne ikke ønskede at deltage i de foreslåede forhandlinger, idet »landbruget under de nuværende forhold var tilstrækkeligt repræsenteret ved det nu siddende landbrugsudvalg«, men tilføjede, at man var villig til på et senere tidspunkt at genoptage spørgsmålet på grundlag af en »ligelig repræsentation«²⁶.

Husmændenes svar kom ikke som den helt store overraskelse. I brevet stod ikke andet end de fleste i forvejen vidste, hvad enten denne viden skyldtes underhåndskontakter²⁷ eller læsning i husmandsbladene. Allerede den 3. marts skrev »Husmanden«, hvis redaktør P. Jepsen (Drusebjerg) havde nære forbindelser til DsdH.s ledelse, således, at Det stående Landbrugsudvalg i alle henseende - både socialt og geografisk - var repræsentativt for Landbruget, lige som der jo sad andelsfolk - bl.a. Anders Nielsen og Madsen-Mygdal i udvalget! I det hele taget gjorde bladet sig ingen illusioner om hensigten bag fællesrepræsentationen. Når Andelsudvalget og Lhs. var med, skyldtes det kun ønsket om i saglighedens navn at udvide sin repræsentation i forhold

til husmandsforeningerne, og bladet benyttede iøvrigt lejligheden til at efterlyse Landmandsforeningens repræsentation. Var det meningen, spurgte bladet sarkastisk, at udelukke »denne livskraftige organisation« fra landbrugsrepræsentationen?²⁸

Når svaret således »lå i luften« kan det undre, at brevet var så længe om at komme frem. Kildematerialet selv svarer ikke herpå, men en rimelig forklaring får man ved at pege på den politiske situation i foråret 1918.

På grund af valgperiodens udløb skulle der afholdes rigsdagsvalg senest på dette tidspunkt, og da man vedtog at sætte 1915-grundloven i kraft den 21. april 1918, blev det bestemt, at valg til Folketinget skulle afholdes den følgende dag, mens valget til Landstinget først skulle finde sted den 11. maj. Mens der for landstingsvalgets vedkommende ingen tvivl var om udfaldet, var der ikke mindst p.g.a. den nye valgordning, der var en kombination af enkeltmandskredse ude i landet og forholdstalvalg i hovedstaden, stor usikkerhed og følgelig stor spænding om udfaldet. Valgets hovedspørgsmål blev den førte økonomiske politik under krigen. Her stod regeringspartierne og oppositionen skarpt over for hinanden. Kontrolministrene J. C. Christensen og Chr. Rottbøll var i januar 1918 udtrådt af regeringen, hvorimod Stauning blev siddende. I valgkampen delte befolkningen sig i nogen grad efter forbruger- eller producentinteresser, og de sidstnævnte samledes i kampen mod det »utal af bestemmelser og forordninger«, som - med Niels Neergaards udtryk - ingen djævel kunne hitte ud af, lige som man i Ove Rodes berømte »Gimletale« fra oktober 1916 så tegn på socialistiske tendenser²⁹. Med det nære sammenfald der var mellem De Radikale og husmandsforeningerne på den ene side og Venstre og landboforeningerne på den anden side, var det i denne spændingsfyldte politiske situation ikke helt ligeegyldigt, hvad man gjorde. Ved at fremkomme med et klart nej til dannelsen af en fællesrepræsentation kunne husmandsforeningerne under valgkampen komme til at stå i et uheldigt lys i mange radikale landbovælgeres øjne, og resultatet kunne da let blive, at husmændene fik prædikatet »maskerede politiske foreninger« sat på sig. Efter valget, hvor regeringspartierne vandt en kneben sejr, lettedes det politiske tryk, men først efter landstingsvalget blev postgangen mellem organisationerne normal. Tilbage står så det uopklarede spørgsmål, i hvor høj grad svarets indhold var dikteret af hensynet til den siddende regering?

Fællesmødet den 29. maj 1918:

Imidlertid var man i landboforeningerne blevet træt af at vente på husmændenes svar. Allerede i marts havde man udpeget sine forhandlere, Anders Nielsen, Madsen-Mygdal og Niels Nielsen, og den 8. maj - altså før kendskabet til husmændenes brev - indkaldte man Lhs. og Andelsudvalget til et fællesmøde den 29. maj 1918 for at drøfte forslaget »uanset den stilling husmandsforeningerne måtte indtage til spørgsmålet«³⁰.

På trods af husmændenes nej blev fællesmødet afholdt som planlagt. Her meddelte dog både Lhs. og Andelsudvalget, at man ikke kunne gå med i en fællesrepræsentation, hvor husmandsforeningerne manglede. Selskabets argumenter, der blev fremført af Bech, mod en fællesrepræsentation på det tilstedeværende grundlag var, at udtalelser herfra ville tabe betydeligt i vægt, lige som en eventuel senere forhandling - når krigen var forbi og Det stående Landbrugsudvalg ophævet - bedre ville kunne lykkes, når der var tale om en ny organisation end en udvidelse af en eksisterende. Andelsudvalgets ordfører Niels Porse, gav tanken sin principielle tilslutning, men mente heller ikke, at en fællesrepræsentation var mulig uden husmændene, i hvis afslag han mente lå politiske grunde. Iøvrigt troede han ikke, at regeringen ønskede ændringer i det nuværende forhold, men afgørende for Andelsudvalget var dog, at en deltagelse i en fællesrepræsentation kunne opfattes som om, man tog parti imod husmandsforeningerne, og dette frygtede man kunne føre til splittelse inden for andelsorganisationerne.

Fra landboforeningernes side gik man dog fortsat ind for planens gennemførelse. Madsen-Mygdal fastholdt, at det var nødvendigt at tage spørgsmålet op, og han fandt det urimeligt, at sagen skulle strandes på husmændenes modstand. Anders Nielsen indrømmede, at husmændene ikke havde noget at vinde ved en ændring i de organisatoriske forhold samt i forholdet til ministeriet »i hvilket de unægtelig havde ordførerskabet«. Men netop denne situation burde efter Anders Niensens opfattelse anspore de øvrige organisationer til et samarbejde, der kunne slå igennem over for ministeriet. For oprettelsen af en fællesrepræsentation talte endvidere hensynet til situationen efter krigen, hvortil de øvrige organisationer rustede sig med iver.

Mens en egentlig centralorganisation ikke syntes realisabel, greb andelsorganisationerne lejligheden til at rejse spørgsmålet om Andelsudvalgets deltagelse i Det stående Landbrugsudvalg. Denne mulighed

drøftedes derpå sammen med Madsen-Mygdals tanker om en genoptagelse af de interne trekantsmøder før møder hos ministrene og Westermanns forslag om hyppigere anvendelse af de tvangsfri møder. Udgangen af mødet blev imidlertid i sekretær Hertels pen følgende konklusion:

- 1) Den foreslåede fællesrepræsentation kunne ikke oprettes, når husmandsforeningerne ikke ønskede at deltage.
- 2) Man ville søge at få Det stående Landbrugsudvalg udvidet med repræsentanter for smør, flæsk og æg.
- 3) Hvis punkt 2 ikke lykkedes, da at på DsdL.s foranledning at indkalde til møder, hvor alle foreliggende spørgsmål kunne drøftes³¹.

Til at udarbejde en erklæring til offentligheden nedsattes et redaktionsudvalg bestående af Westermann, Madsen-Mygdal og Hertel. I denne udtryktes der, efter en kort debat på mødet, tillige ønsket om at Lhs. fik repræsentation i Det stående Landbrugsudvalg³². I meddelelsen til offentligheden havde de 3 organisationer udtrykt husmandsforeningernes standpunkt således, at de ikke »foreløbig ønskede at deltage i forhandlingerne...«. Denne formulering blev i »Ugeskrift for Landmænd« ændret til, at »husmændene havde stillet i udsigt, at de eventuelt senere ville deltage i forhandlingerne...«³³. Denne fortolkning fik imidlertid »Husmanden« til, den 9. juni, at fastslå, at når husmændene »foreløbig« havde afholdt sig fra deltagelse i forhandlingerne, måtte dette »foreløbig« forstås således, at det ikke var et tids- men et principspørgsmål, der var afgørende, idet man ikke ville fravige kravet om at måtte vælge halvdelen af repræsentationens medlemmer³⁴.

Andre udveje forsøges:

I overensstemmelse med fællesmødets beslutning rettede landboforeningerne allerede den følgende dag en henvendelse til indenrigsministeriet angående en udvidelse af landbrugsudvalget, der herved ville blive »et fyldigere udtryk for det danske landbrug og på samme tid blive tilført en sagkundskab af stor betydning for udvalgets arbejde«³⁵. Ove Rode sendte henvendelsen videre til Det stående Landbrugsudvalg, der behandlede spørgsmålet på sit møde den 20. juni. Hermed var resultatet givet på forhånd (jfr. s. 97) Landboforeningerne anbefalede en udvidelse og fremhævede, at Andelsudvalgets udtalelser i mælke-, smør- og flæskespørgsmål var ganske uundværlige, ligesom

man fandt det inkonsekvent, at Andelsudvalget manglede her, mens det var repræsenteret i forhandlingerne med udlandet gennem E. F. og landbrugets eksportdelegation. Husmændene ønskede derimod ingen ændringer, men benyttede dog lejligheden til at tage landboforeningerne på ordet ved at tilbyde at gå med til en udvidelse af udvalget på 4 mand, men således at husmandsforeningerne skulle udpege de 2. Dette ønskede landboforeningerne dog ikke at gå med til. Diskussionen på mødet viste med al ønskelig tydelighed, at der var tale om et politisk slagsmål, der naturligvis ikke blev mindre af den samtidige uldstrid (jfr. s. 108f.) Formanden, Wenzel Neergaard, søgte forgæves at mægle mellem grupperne. Han gik personlig ind for Andelsudvalgets og Lhs. deltagelse i landbrugsudvalget udfra ønsket om, at alle sager vedrørende landbruget kunne behandles på ét sted, men da udvalgets sammensætning var fastsat i kornloven, og en ændring i styrkeforholdet ikke kunne ske uden en dybtgående strid, der ville forhindre et fortsat samarbejde, måtte han »i den for det hele landbrug så alvorlige tid« anbefale, at man beholdt den nuværende ordning med tilkaldelse af sagkyndige i det fornødne omfang³⁶.

Landbrugsudvalgets indstilling, der den følgende dag sendtes tilbage til Ove Rode, lå på linie med det resultat, men var kommet til i marts 1918, da en lignende henvendelse var fremkommet fra landboforeningerne (jfr. s. 129)³⁷. Stillingen var i virkeligheden låst fast ved uforeneligheden mellem husmændenes krav om en lige repræsentation og landboforeningernes krav om en fælles repræsentation, fordi en sådan automatisk ville medføre en flertalsrepræsentation. På denne baggrund og understreget af episoden på mødet den 20. juni må parternes forslag karakteriseres som »paradeforslag« mere beregnet på offentligheden, herunder erhvervets egne rækker, end på modparten.

Helt afgørende for en ændring af Det stående Landbrugsudvalgs stilling var naturligvis indenrigsminister Rodes holdning. På baggrund af de hidtidige erfaringer havde han al mulig grund til at opretholde den eksisterende sammensætning, og han havde da også undladt at besvare landboforeningernes marts-henvendelse, som han anså for »kraftspild«³⁸. Dette gentog sig nu, og først da landboforeningerne demonstrativt havde sendt en rykkerskrivelse, svarede han den 17. august, at en udvidelse ikke lod sig gøre³⁹.

Mens man ventede på ministerens afgørelse i sommeren 1918, var forslaget om en fællesrepræsentation og organisationernes holdning hertil genstand for en ivrig debat inden for landbruget.

Fra landboforeningernes side var den uforsonlige tone fremherskende. På et møde på Dalum landbrugsskole, den 5. juli, rettede Madsen-Mygdal det hidtil skarpeste offentlige angreb på husmandsforeningerne, hvis nej skyldtes »partipolitiske interesser«, og hvis krav om halvdelen af mandaterne blev udlagt som en form for privilegeret valgret⁴⁰. Også bladet »Vort Landbrug« deltog ihærdigt i debatten. At der ikke var kommet noget ud af fællesmødet den 29. maj, tilskrev bladet lederens indbyrdes ufordragelighed, og bladet opfordrede til dannelse af en fællesrepræsentation trods husmændenes manglende deltagelse. Landbrugsudvalget havde bladet derimod ikke høje tanker om. Ikke mindst den samtidige uldstrid havde jo vist, at det var et »ministerielt censureret udvalg«. Iøvrigt var bladet meget omhyggelig med at referere møder, hvor fællesrepræsentationen havde været genstand for debat. Ifølge bladets referater endte disse møder altid med en opfordring til sammenhold inden for erhvervet med henblik på løsningen af fremtidens opgaver⁴¹.

Også inden for landboorganisationerne var der stemning for sagens videreførelse. Da Anders Nielsen den 6. juli gav bestyrelsen for FajL. en redegørelse for de hidtil førte forhandlinger, henstillede den, at man »energisk søgte fællesrepræsentationen dannet«⁴².

Det samme skete på det landsformandsmøde, der fandt sted den 21. august, hvor Madsen-Mygdal og Anders Nielsen refererede de førte forhandlinger. Formandsmødet giver et interessant indblik i landbrugets problemer, således som de tegnede sig i sommeren 1918. Det var kornproblemerne og deltagelsen i krigstids-udvalgene, der stod i centrum.

De ydre rammer for debatten var den produktionsindskrænkning, der opstod som følge af de svigtende leverancer af korn og foderstoffer. Omend det lykkedes at holde kornmængden på næsten samme niveau som i 1917, blev indskrænkningerne i husdyrbestanden en nødvendighed, hvis befolkningens ernæring skulle sikres. Resultatet af produktionsindskrænkningen, der var særlig stor for svinene, blev en stærkt faldende eksport. For kødets vedkommene skete der en halvering i forhold til 1917, smøreksperten faldt til en fjerdedel og flæskeeksporten gik praktisk tagt helt i stå⁴³. De ydre forhold havde landbrugsorganisationerne selvsagt ingen indflydelse på; dér hvor man kunne sætte ind var over for regeringen i spørgsmålet om, hvor meget korn man skulle aflevere, samt til hvilken pris dette skulle ske. Som nævnt var der i landbokredse i sommeren 1918 en stærk utilfredshed med kornlo-

ven af 20. marts, både med udskrivningsgrundlaget og med priserne, hvor regeringen havde fulgt husmændenes indstilling (jfr. s. 108)⁴⁴. I samarbejdet med de øvrige erhverv i E.F. gennemgik Madsen-Mygdal en række af de forhold som allerede er omtalt i kapitel VII. Siden hen var der kommet endnu et eksempel på, at landbrugets interesser ikke blev tilgodeset.

I juni 1918 rejste en dansk delegation til U.S.A. Fra oprindelig at dreje sig om en skibsfartsoverenskomst udviklede den sig til en handelsaftale. Det bevirkede at departementchef Julius Clan fra udenrigsministeriet skulle med, lige som Scavenius opfordrede Alexander Foss og C. C. Clausen til at deltage. Da de ikke personligt kunne dette, besluttedes det, at generalsekretæren i E.F., Harald J. Nielsen, skulle indtræde i delegationen med fuldmagt til at opnå den bedst mulige ordning for Industrirådet og Grosserer-Societetet⁴⁵. Af uopklarede årsager blev landbruget derimod ikke repræsenteret i delegationen. Den psykologiske virkning af delegationens sammensætning bidrog naturligvis til den almindelige misnøje med E.F. og da amerikanerne krævede begrænsninger i landbrugseksporten til Tyskland, kunne Madsen-Mygdal over for de forsamlede landboforeningsformænd demonstrere, hvorledes andre forhandlede om »landbrugets mest vitale interesser« uden at have fået erhvervets bemyndigelse.

Også til dispensations- og kompensationsudvalgene havde Madsen-Mygdal disse mere principielle kommentarer: »Når det nu erindres, at vor toldbeskyttede industri før krigen så godt som ingen eksport havde, men tværtimod måtte konkurrere med en betydelig import, der nu er standset, så forekommer det at være en bagvendt fremgangsmåde, at industrien får adgang til udførsel ved dispensationer. En sammenligning mellem industri og landbrug viser, at disse erhverv er behandlet på vidt forskellig måde. Hvor der endnu foregår eksport af landbrugsvarer, forlanger staten at få eksportindtægten, som det nu for nylig er sket for frøets vedkommende. Men industrien har ikke blot fri bane på hjemmemarkedet - i modsætning til landbruget, hvis varer omtrent alle er forsynede med maksimalpris - men den har adgang til dispensationsudførsel, uden at statskassen i mindste måde kræver andel i fortjenesten. Så meget urimeligere er dette forhold, som industrien fødes og opretholdes udelukkende ved råmateriale, som enten landbruget leverer eller som fremskaffes ved kompensationer, der også hovedsagelig hidrører fra landbruget«!

Madsen-Mygdal og Anders Niensens taler gjorde indtryk på forsamlingen, og der var enstemmig tilslutning til, at arbejdet mod dannel-

sen af en fællesrepræsentation skulle fortsættes, lige som der var adskillige, der krævede et brud med fællesudvalget, med mindre landbruget fik sine krav gennemført (jfr. s. 119). Skulle der være realiteter bag en sådan organisation måtte der også økonomiske midler til, og Madsen-Mygdal opfordrede derfor til, at der gennem indsamlinger i de enkelte landboforeninger tilvejebragtes et arbejdsfond. Også dette fik mødets tilslutning⁴⁶.

I landboforeningerne var der tydeligvis opbakning bag de fremførte planer, også økonomisk. Indsamlingen startede i efteråret 1918 og fortsatte frem til april 1921. Man havde da indsamlet ialt 639.000 kr.⁴⁷. Skulle fællesrepræsentation imidlertid realiseres, måtte dog endnu en betingelse opfyldes: at de øvrige organisationer ville være med!

I andelsbevægelsen var der delte meninger. På De danske mejeriforeningers Fællesrepræsentations årsmøde, den 28. og 29. juni 1918, understregede formanden, Niels Porse, at andelsorganisationerne gjorde rigtigt i at stille sig isoleret, for ikke at blive beskyldt for partiskhed. Han blev imødegået af bl.a. Olav Olsen og Jens Thomsen (begge Hjarup), der som repræsentanter for Sydjysk mejeriforening udtalte sig for mejeriernes deltagelse i en fællesrepræsentation. Også Anders Nielsen ønskede handling. Ikke mindst de vanskeligheder, der ville komme efter krigen gjorde en fællesrepræsentation nødvendig, således at den ene organisation ikke p.g.a. manglende kontakt kom til at skade den anden. Porse fastholdt dog sin opfattelse, da man på det nuværende tidspunkt, hvor der både fra regeringens og husmandsforeningernes side regnedes med Det stående Landbrugsudvalg som »det sande udtryk« for det danske landbrug, ikke fra mejeriforeningernes side kunne have interesse i et samarbejde med landboforeningerne, men derimod stod bedst på egne ben. På andelsselskabernes delegeretmøde, den 31. juli 1918, gentog Madsen-Mygdal sin tale - og angreb - fra Dalum-mødet den 5. juli, og Anders Nielsen sine argumenter, idet han især fremhævede den succes, som industriens og handelens erhvervsorganisationer havde haft. Der blev dog ikke truffet nogen beslutning på mødet⁴⁸.

Fra husmandsside blev beskyldningerne for partipolitik kun en enkelt gang kommenteret. Man efterlyste beviserne herfor, og fastslog endnu en gang ligelighedsprincippet⁴⁹. Derimod fremkom der i Andelsbladet et svar på Madsen-Mygdals angreb på husmandsforeningerne. Det var formanden for Det radikale Venstre, gdr. Kr. Tovborg Jensen (Klostermølle), der i et læserbrev gav udtryk for husmændenes opfattelse. Heri hed det: sålænge »vi fra regeringspartierne side ikke

er trygge for, at denne sammenslutning ikke bliver brugt til mere eller mindre åbenlyse angreb på vore ideer og vore mænd, sålænge må det jo ikke forundre, at husmandsforeningerne, hvis ledelse for øjeblikket er overvejende regeringsvenlig, holder på en lige repræsentation, thi der findes vel omtrent så mange medlemmer af deres anskuelse inden for landboforeningerne, at dette kan veje op mod det overtal landboforeningerne har fremfor husmandsforeningerne«. Desuden anså Tovborg Jensen det ikke for helt retfærdigt, når man tillige forlangte, at andelsforeningerne også skulle repræsenteres, »thi det er jo bare landboforeningernes mænd, der går igen lige som Tordenskjolds soldater for derved at skabe et dobbelt flertal over for husmandsforeningerne«⁵⁰.

Kapitel X: Andelsudvalget tager spørgsmålet op

Forhandlinger på et nyt grundlag:

Til trods for de varme ønsker om en fællesrepræsentation, som man navnlig fra landboforeningernes side nærede, var det dog vanskeligt at se, hvorledes planen kunne videreføres i sin foreliggende skikkelse. Efter modtagelsen af Ove Rodes svar den 17. august (jfr. s. 142) stod det klart for de implicerede, at skulle sagen gennemføres, måtte den gribes an fra en anden synsvinkel. Som den organisation, der omfattede både gård- og husmænd, stod Andelsudvalget med de bedste forudsætninger, og Anders Niensens dobbeltrolle som både andels- og landboforeningsformand kom nu planen til gode, da han på et møde den 22. august foreslog, at Andelsudvalget overtog initiativet og indbød til nye forhandlinger. Forslaget behandledes på endnu et møde den 6. september, hvor mejerimanden Niels Porse, der i første omgang havde været meget betænkelig ved landboforeningernes forslag, nu optrådte som en af planens varmeste fortalere. I landboforeningernes forslag skulle der dog foretages følgende ændringer:

- 1) DsdL., DsdH. og DsdA. skulle have ligelig repræsentation,
- 2) omkostningerne skulle dækkes af en arbejdsfond i stedet for årlige bidrag,
- 3) der skulle oprettes et fast kontor til at kontakte statsmagten,
- 4) fællesrepræsentationens formål burde udvides til også at omfatte bekæmpelse af ringe og truster.

Udvalget tilsluttede sig i det væsentlige Porses synspunkter, selv om der ikke var fuldstændig enighed om midlernes tilvejebringelse, som flere mente, at også de øvrige organisationer skulle bidrage til. Imidlertid var der enighed om ikke at udsende et færdigt forslag, men derimod nøjes med at trække hovedlinierne op¹.

På mødet havde man overladt det til forretningsudvalget (på 5 medlemmer) at udarbejde en indbydelse, og efter en intern godkendelse i Andelsudvalget, udsendtes den i slutningen af september til de øvrige 3 landbrugsorganisationer².

Indbydelsen var udarbejdet efter de retningslinier, der var aftalt på mødet. Det blev dog præciseret, at Lhs. skulle have en mindre repræsentation end de øvrige, ligesom fællesrepræsentationens omkostnin-

ger formentlig ville kunne dækkes af andelsselskaberne. M.h.t. det foreslåede kontor ønskede man, at det i vid udstrækning skulle tilvejebringe oplysninger fra ind- og udland.

Andelsudvalgets forslag fik overalt en god modtagelse. Denne gang svarede husmændene først. Allerede den 2. oktober meddelte man, at Vandman, Niels Frederiksen og sekretær J. M. Henriksen ville deltage³. Også Lhs. og DsdL. sagde ja til at komme.⁴

Når spørgsmålet om en fællesrepræsentation rejstes så hurtigt efter det mislykkede landboforeningsinitiativ, havde det flere årsager. Den væsentligste var den aktuelle krisesituation, hvori dansk landbrug befandt sig i sommeren 1918, navnlig i forholdet til de øvrige erhverv i E.F., hvor alle regnede med en sprængning af samarbejdet. Hertil kom den udenrigspolitiske situation. I 1918 kom der bevægelighed i krigsførelsen. Efter flere tyske fremstød vendte billedet i slutningen af juli, og efter de allieredes modfremstød den 8. august - »den sorte dag« - stod det klart for de fleste, at krigen gik mod sin afslutning⁶. Freden ville dog næppe gøre behovet for en organisation mindre. Tværtimod nærrede man store forventninger om afsætning af varer på de europæiske markeder, og her gjaldt det om at stå klar med en organisation, der kunne dirigere og koordinere afsætningen. Tog man ikke sagen i sin egen hånd var i hvert fald i andelskredse nogen frygt for, at landbrugs-eksporten også efter krigen ville blive spændt »for industriens og statens trækvogn«⁷. Denne mistænksomhed blev næppe mindre, da man fik præsenteret regningen for den dansk-amerikanske overenskomst af 18. september 1918. Den lagde væsentlige begrænsninger på eksporten sydpå, og påtvang landbruget en byttehandel, hvorefter der skulle føres 3 gange så meget korn til Norge, som vi modtog i salpeter. Uanset at overenskomsten ikke fik den tilsigtede betydning, dels fordi krigen ophørte dels fordi landbrugets produktionsapparat var så indskrænket p.g.a. de manglende foderstoftilførsler, havde den stor psykologisk virkning⁸.

Som nævnt stod Andelsudvalget i en position, der gjorde det muligt at indbyde til nye forhandlinger. Netop som organ for landbrugets produktions- og afsætningsforeninger var andelsselskaberne måske også den del af erhvervet, der havde størst behov for en fællesorganisation. Det ses navnlig af forslaget om statistisk kontor, der kunne kortlægge situationen. Man havde dog videregående planer med kontoret. Ikke for ingenting havde man været i E.F., man havde lært heraf, og under diskussionen på Andelsudvalgets møde, den 6. september, havde navnlig Porse slået til lyd for, at kontoret efterhånden skulle ud-

vikle sig til det, som industriens fælleskontor var for industrien, og blive i stand til at sætte sig i forbindelse med myndighederne »hver time på dagen«. I betragtning af den skepsis Porse tidligere på sommeren havde udtalt over for en fællesrepræsentation, virker hans iver for et handlekraftigt organ påfaldende. En forklaring herpå kan dog være de planer om et afsætningsfremstød for kondenseret mælk, som mejeriernes fællesorganisation netop i sommeren 1918 var ved at stille på benene (jfr. s. 186).

Niels Porse (1880-1969):

Landbrugskandidat 1903. Højskoleophold og udenlandsrejser. Lærer ved Malling landbrugsskole 1904-06. Forpagter af fødegården Porskær 1906, ejer 1916-27. Ejer af Eskemosegård 1927-49.

Fmd. for Århus omegns mejeriforening 1910-23, fmd. for Høver og omegns landboforening 1920-22. Medstifter og fmd. for Dansk Andels-Kulforretning 1913-28, fmd. for De danske Mejeriforeningers Fællesorganisation 1914-22, fmd. for Østjysk smørekseportforening 1918-25, medl. af Andelsudvalget 1915-25 og næstfmd. 1918-23, medl. af Lbr. 1919-25. Fmd. for statens mejeriudvalg 1919-28.

Fmd. for Birkerød sogneråd 1929-38, medl. af Frederiksborg amtsråd (V) 1943-54.

Inden for andelsbevægelsen er Niels Porses navn især knyttet til mejeriområdet, hvor han virkede med stor energi. Både i Andelsudvalget og i samarbejdet med andre organisationer indtog han ofte ret markante standpunkter, der tog sigte på at sikre den andelsgren, som han repræsenterede, og han opfattedes snart som udvalgets »kronprins«. I »Landbrugsrådet af 1915« støttede han Madsen-Mygdals og Anders Nielsens linie, og i 13-mandsudvalget var han en skarp kritiker af de øvrige erhv. Under krigen kom Porses forhandlingsevner iøvrigt til udfoldelse i en række udvalg: smørekseport-, mælke- og osteekseportudvalget. Han var drivkraften bag De danske Mejeriforeningers mælkeekseport, oprettet 1919, og da afsætningsmulighederne førte til selskabets likvidation i 1925, var også Porses skæbne beseglet. Han trak sig nu tilbage fra sine landøkonomiske tillidsposter og flyttede til Sjælland.

Når Andelsudvalget endvidere tog bekæmpelse af ringe og truster på programmet, skyldtes det næppe, at man planlagde en større kampagne på dette punkt, men vel snarere ønsket om at gøre denne »mærkesag« til en fællessag. Inden for landbruget kunne der næppe opstå strid herom, hvilket ses af, at sagen ved de senere vedtægtsudkast optrådte som det sidste punkt på programmet uden på noget tidspunkt at blive genstand for forhandling, for i den endelige version at stå uændret frem til 1961⁹. I samtiden fik det dog sin særlige betydning og var med til at understrege modsætningsforholdet til industrien. I Andelsbevægelsen havde man ikke glemt cementstriden i 1913, hvor F. L. Smidth-koncernen forsøgte at ødelægge den nyetablerede andels-cementfabrik i Nørresundby. Som medindehaver af denne koncern stod industriens førstemand, Alexander Foss¹⁰.

Når Anders Nielsen tog sagen op, spillede dog yderligere et par forhold ind. Hvor stærkt han end ønskede en fællesrepræsentation, og herom kan der ingen tvivl være, måtte det ikke blive på Andelsudvalgets bekostning. Dette udvalgs problem, omfattende såvel producent- som forbrugerinteresser, er tidligere berørt, og i forårets forhandlinger var det ved et par lejligheder blevet nævnt, at kun landbrugets produktionsforeninger burde indgå i en fællesrepræsentation. Da Anders Nielsen derfor foreslog nye forhandlinger, understregede han, at det måtte være Andelsudvalget som sådan, der skulle repræsenteres¹¹.

Endelig var der forholdet til husmændene. Som begrundelse for ikke at deltage i majmødet, havde de henvist til Det stående Landbrugsudvalg. Dette ville imidlertid ikke være muligt, når Andelsudvalget stod som indbyder. At disse overvejelser faktisk indgik i Anders Niensens planer, bekræftedes ved en senere lejlighed¹². Hvilke overvejelser, der lå bag husmændenes tilsagn, fremgår ikke af materialet, og det kan derfor ikke med sikkerhed siges, om de ikke mente at »kunne knibe uden om«, eller om de virkelig var interesserede. På baggrund af forhandlingernes forløb er den sidste mulighed den sandsynligste. Om Vandmans stilling kunne Fr. Møller således på mødet den 6. september oplyse, at denne ingenlunde stillede sig skeptisk til sagen, men endog gerne så den gennemført¹³.

Planerne tager en fastere form:

Den 24. oktober fandt det første møde mellem de 4 landbrugsorganisationer sted. Stedet for dette og adskillige af den følgende tids møder var

hotel »Danevirke« i København. Hotellet lå i Studiestræde 38, bedre kendt som »Grundtvigs Hus«, og var under rigsdagssamlingerne bopæl for flere af rigsdagsmændene, bl.a. P. Th. Nielsen og Niels Frederiksen, ligesom DsdH. fra 1918 oprettede sit faste kontor i bygningen¹⁴.

Kildeggrundlaget for nedenstående referat er Andelsudvalgets forhandlingsprotokol, samt et notat husmændene gjorde under mødet¹⁵. Overensstemmelsen mellem de 2 beretninger er svingende. Visse passager ligner hinanden, men skaber dog tvivl om rækkevidden af de faldne udtalelser, jfr. nedenstående fremstilling. Andre passager er gengivet så forskelligt, at kun talerens navn og rækkefølgen indicerer, at det er den samme udtalelse. Endelig er der udtalelser, som findes i det ene, men ikke i det andet referat - og omvendt. Forklaringen på disse uoverensstemmelser er formentlig, at parterne hver har lagt vægt på forskellige ting, men det medfører, at begge kilder må bruges med varsomhed, og en sikker konstatering af, hvad der egentlig er sagt på mødet, er ikke mulig.

Anders Nielsen indledte med at præcisere, at der var tale om en principdrøftelse. Kunne man enes om de foreslåede hovedpunkter, måtte den videre udformning af enkelthederne ske under de kommende forhandlinger. Med hensyn til oprettelsen af et fast kontor understregede Anders Nielsen, at det for andelselskaberne var en så vigtig opgave, at man ikke kunne lade den ligge, selv om de tilstedeværende organisationer ikke kunne enes herom. Både DsdL. og Lhs. ordførere, Madsen-Mygdal og Carl Bech, tilsagde deres støtte til forslaget, hvorefter husmændene var mere forbeholdne. Omend de ikke afviste forslaget, mente både Vandman og Niels Frederiksen, at tiden endnu ikke var inde til dannelsen af den foreslåede fællesrepræsentation. Niels Frederiksen erklærede rent ud, at den ensidighed, hvormed man fra det større landbrugs side gik frem under de ekstraordinære forhold, havde skabt modsætninger, som ikke så let lod sig overvinde¹⁶. Også Vandman kritiserede den holdning, hvormed husmændene var blevet »lagt for had« p.g.a. deres holdning til spørgsmålet¹⁷, og han henviste iøvrigt til Det stående Landbrugsudvalg som landbrugets repræsentation.

Selv om husmandsrepræsentanterne således viste tanken kølighed, havde de dog ikke fuldstændigt afvist den. Da Hertel ved mødets slutning foreslog nedsættelsen af et arbejdsudvalg på 4 mand - 1 fra hver organisation - gik også husmændene med hertil. Hvorvidt dette betød en accept af det foreliggende forhandlingsgrundlag, er kilderne imid-

lertid uenige om. Ifølge Andelsudvalgets referat kunne husmandsforeningerne »vist godt godkende det grundlag, hvorpå der er indbudt til dette møde«, d.v.s. acceptere en ligelig repræsentation¹⁸, hvorimod husmændenes eget referat lader Niels Frederiksen indskrænke sig til at udtale sin »sympati for den foreslåede tanke« - en udtalelse der ikke rummer nogen form for forpligtelse. Forhandlingsviljen havde dog hos alle parter sejret i første omgang, og det spændende spørgsmål blev nu, hvorledes Andelsudvalgets forslag, der ville give gårdmændene flertallet, kunne forenes med det, som Niels Frederiksen kaldte »berettigede interesser«?

Efter organisationerne havde udpeget deres forhandlere, afholdtes det første udvalgsmøde den 19. november. Mødedeltagere var Madsen-Mygdal (DsdL.), Niels Frederiksen (DsdH.), Anders Nielsen (Andelsudvalget) og Hertel (Lhs.)¹⁹. Til mødet havde Anders Nielsen udarbejdet denne skitse, der skulle danne forhandlingsgrundlag for dannelsen af en fællesrepræsentation:

Fællesrepræsentationens formål er:

1) at oprette et kontor for landbrugsstatistik, hvori samles

- a) en statistik over landbrugets ind- og udførsel, så vel hvad angår mængder og kvaliteter som priser,
- b) en statistik over landbrugets behov af såvel råvarer som industrielle forbrugsartikler.

Kontoret indsamler tillige oplysninger om firmaer samt om markeds- og prisforhold i ind- og udland af interesse for landbruget, og det indsamler oplysninger om syndikater, ringe og truster, der ved deres prispolitik fordyrer landbrugets produktion og udbytter forbrugerne.

- 2) Fællesrepræsentationen varetager på organisationernes vegne landbrugets interesser over for udlandet, derunder - efter overenskomst med regeringen - ledelsen af det udenlandske konsulentvæsen i overensstemmelse med forhandlingerne i det tvangfri møde den 5. maj 1916.
- 3) Fællesrepræsentationen virker hen til enig opræden i spørgsmål, som af regeringen forelægges landbrugets organisationer.

Der søges i det første virksomhedsår udarbejdet vedtægtsmæssige bestemmelser for fællesrepræsentationens arbejde og hele ordning, herunder indførelse af årsmøder, hvor organisationerne er ligeligt repræsenterede, og hvor der tages beslutning om virksomhedsplan, budget og regnskab. Med hensyn til organisationernes bidrag til fællesrepræsentationen tilvejebringes de ved en af de enkelte organisationer forud billigt plan.«²⁰

Forslaget er bemærkelsesværdigt ved sin prioritering af fællesrepræsentationens arbejde, der satte afsætningsforholdene i centrum, mens de indenrigske erhvervspolitiske forhold, herunder forholdet til statsmagten, fik en underordnet placering. Når skitsen i så høj grad antog karakter af et »kontorforslag«, som tilfældet var, skyldtes det utvivlsomt andelsproduktions- og eksportforeningernes ønske om et effektivt redskab i bestræbelserne på en energisk afsætningspolitik på det europæiske marked, nu da våbenstilstanden var indtrådt, og freden og et friere handelssamkvem med udlandet lå forude. Ikke mindst i overgangsfasen fra krigs- til fredsproduktion håbede man fra dansk side at få en chance.²¹ Omend forslaget således havde slagside i forhold til de landøkonomiske foreningers problemer, var det måske ikke helt uden chancer i efteråret 1918. Fra diskussionerne i E.F. havde der vist sig bred enighed om et eksportorgan, og da landbo- og husmandsforeningerne på dette felt ikke havde modstridende interesser, var der en mulighed for på denne måde at få en fællesrepræsentation i gang, uden samtidig at gå husmændenes interesser for nær i indenrigspolitiske spørgsmål, hvor adressen efter deres opfattelse stadig var Det stående Landbrugsudvalg.

Hvis Anders Nielsen havde håbet på at få sit forslag gennemført, blev han imidlertid skuffet. På mødet gjorde både Madsen-Mygdal og Niels Frederiksen det klart, at grundlaget, d.v.s. vedtægter med angivelse af formål, ledelse og økonomisk basis måtte være i orden førend et samarbejde kunne etableres. Hvad fællesrepræsentationens formålsparagraf angik, mente Madsen-Mygdal den skulle indeholde følgende punkter:

- 1) at fremme samarbejdet mellem de forskellige landbrugsorganisationer uden dog herved at berøve den enkelte organisation dens selvstændighed;
- 2) at varetage landbrugets interesser over for regering og rigsdag i alle sager af erhvervsmæssig natur;
- 3) at repræsentere landbruget over for udlandet;
- 4) at repræsentere landbruget i forhold til de øvrige erhverv;
- 5) at varetage landbrugets interesser - også i handelsmæssig henseende.

Også Niels Frederiksen fandt det ønskeligt med en fællesrepræsentation, men hidtil havde der været en væsensforskkel mellem landbo- og husmandsforeningernes arbejde og måske endog i social opfattelse. Førend det stod klart, på hvilken måde man ville nå målet, kunne han derfor ikke udtale sig. Iøvrigt havde han den opfattelse, at kun de 2

store landøkonomiske organisationer skulle danne fællesrepræsentationen, mens hverken Andelsudvalget eller Lhs. burde tages med. Dette fremkaldte dog modsigelser fra Madsen-Mygdal og Anders Nielsen, der begge hævdede, at repræsentationen i så fald ville blive utilstrækkeligt.

Da Anders Nielsen nu genoptog sit forslag om et kontor, til hvis oprettelse han allerede ønskede tilslutning, blev han atter skarpt afvist af Niels Frederiksen og Madsen-Mygdal, der hævdede, at sagen måtte dreje sig om en fællesrepræsentation i det hele taget. Samtidig lod Niels Frederiksen dog forstå, at husmændenes opfattelse af, hvem der skulle deltage i samarbejdet, ikke var urokkelig, idet han fatslog, at hvis formålet blev vidtspændende, kunne husmandsforeningerne ikke nøjes med $\frac{1}{4}$ repræsentation. Mødet havde afsløret ret forskellige opfattelser hos de 3 store organisationer, men det sluttede dog med enighed om et forslag fra Hertel, gående ud på, at Andelsudvalget inden næste møde skulle udarbejde et udkast til korte vedtægter, der skulle udsendes til udvalgets 4 medlemmer.

Umiddelbart efter mødet og under indtryk af de faldne udtalelser, udarbejdede Anders Nielsen nu følgende »udkast til program m.m. for det danske landbrugs fællesrepræsentation«:

»Fællesrepræsentationens *formål* er

- 1) at fremme samarbejdet mellem landbrugets organisationer,
- 2) at varetage landbrugets interesser over for regering og rigsdag i alle sager af almindelig erhvervmæssig natur,
- 3) at repræsentere landbruget over for udlandet, herunder - i forståelse med regeringen - at varetage ledelsen af det landøkonomiske konsulentvæsen i udlandet og eventuelt udsende egne konsulenter til udlandet med den opgave at varetage dels landøkonomiske, dels handelsmæssige interesser,
- 4) at repræsentere landbruget i dets forhold til landets øvrige erhverv,
- 5) at bekæmpe samfundsskadelige ring- og trustdannelser,
- 6) at oprette et kontor, som
 - a) indsamler oplysninger om firmaer og virksomheder såvel som markeds og prisforhold i ind- og udland af interesse for landbruget samt indsamler oplysninger om syndikater, ringe og truste, der ved deres prispolitik fordyrer landbrugets produktion og udbytter for brugerne,
 - b) udarbejder en statistisk over landbrugets ind- og udførsel, såvel hvad angår mængder som kvaliteter og priser, og
 - c) udarbejder en statistik over landbrugets behov af såvel råvarer som industrielle forbrugsartikler.

Ledelsen

Fællesrepræsentationen dannes af følgende fire organisationer: De samvirkende danske Landboforeninger, De samvirkende danske Husmandsforeninger, Det kgl. Landhusholdningsselskab og De samvirkende danske Andelselskaber. Hver organisation kan til fællesrepræsentationen vælge indtil 32 repræsentanter.

Fællesrepræsentationen holder et årsmøde, hvor der vælges et *Landbrugsråd* bestående af indtil 3 medlemmer for hver organisation, valgt af hver organisation for sig.

Landbrugsrådet forestår fællesrepræsentationens ledelse. Det vælger en formand og to næstformænd samt ansætter en sekretær, der tillige er kontorchef.

Midlernes tilvejebringelse

Indtil det i Andelsudvalgets skrivelse af 28/9-18 omtalte arbejdsfond er dannet, indhentes fra andelselskaber, der befatter sig med landbrugets omsætning, tilsagn om et så betydeligt årsbidrag, at fællesrepræsentationens virksomhed er sikret.

Det i ovennævnte skrivelse omhandlede fond tænkes dannet ved så store tilskud fra organisationerne, at renten i det væsentlige kan dække de løbende udgifter. Fondet som sådan må ikke angribes, og når Fællesrepræsentationen opløses, tilfalder fondets midler igen de organisationer, der har indbetalt dem.«²²

Efter dette (1. udkast) var renskrevet, foretog Anders Nielsen en del rettelser (2. udkast), og efter renskrivning heraf foretog han endnu en revision (3. udkast)²³. Ændringerne i disse 3 udkast, der er bevarede, viser Anders Niensens skiftende overvejelser og den gradvise udvikling henimod det forslag, der blev grundlaget for de endelige vedtægter.

Formålsafsnittet er en kombination af Anders Niensens oplæg til mødet den 19. november og Madsen-Mygdals udtalelser dér, altså en kombination af andelsproduktionselskabernes og de landøkonomiske foreningers interesser. Kun på et enkelt punkt gav dette afsnit anledning til overvejelser, nemlig fællesrepræsentationens forhold til konsulentvæsenet (pkt. 3). Fra at skulle »varetage ledelsen af det landøkonomiske konsulentvæsen i udlandet« i det 1. udkast ændredes fællesrepræsentationens opgave i 2. udkast til at skulle »bistå med oplysninger m.v....« om samme. I det 3. udkast kombineredes de 2 muligheder, hvorefter fællesrepræsentationen skulle«... medvirke ved ledelsen af og bistå med oplysninger m.v....«. Bag de forskellige formuleringer genkendes den diskussion om nedsættelsen af et »konsu-

lentudvalg«, som siden sommeren 1916 havde været ført mellem husmandsforeningerne og de øvrige 3 landbrugsorganisationer (jfr. s. 131), og den endelige formulering må ses som et forsøg på at imødekomme husmændenes synspunkt.

I ledelsesafsnittet var ligestillingen mellem de 4 organisationer fastholdt. I forhold til landboforeningernes forslag var antallet af organer begrænset til 2, en fællesrepræsentation på ialt 128 medlemmer (mod DsdL.s repræsentatnskab på 84) og et landbrugsråd på 12 medlemmer (mod DsdL.s bestyrelse på 8). Delegeretforsamlingen var derimod ude af billedet. I 2. udkast forøgedes antallet af medlemmer i landbrugsrådet til 20, 5 fra hver organisation, hvoraf de 4, 1 fra hver organisation, skulle udgøre et præsidium. I det 3. udkast tog Anders Nielsen skridtet fuldt ud og fjernede repræsentantskabsleddet. Tilbage var et råd på 20 medlemmer. Hvilke overvejelser, der lå bag dette drastiske skridt, er uvist. Antagelig har det været ud fra erkendelsen af, at store forsamlinger, hvad enten de var på 100 eller 400 medlemmer, ikke er anvendelige til ret meget andet end godkendelse eller forkastelse af forelagte spørgsmål, regnskaber og resolutioner. En egentlig forhandling ville være umulig. Det var i hvert fald den erfaring Anders Nielsen måtte gøre fra sit arbejde i landbo- og andelsorganisationerne, hvor hele et forberedende arbejde, herunder realitetsforhandlingerne, fandt sted på forretningsudvalgs- eller bestyrelsesplan. Et lille forhandlingsdueligt organ lå desuden på linie med traditionen fra de hidtidige landbrugsudvalg fra 1915 og 1917 samt Andes Nielsens tanker herom i efteråret 1917 (jfr. s. 132). Det samme gjorde navnet, som blev foreslået af Madsen-Mygdal på mødet den 19. november. Allerede i januar 1918 havde Pinstrup dog bragt navnet på bane²⁴. Derimod virker den foreslåede ligelige mandatfordeling overraskende. Den var uforenelig med både Andelsudvalgets indbydelsesskrivelse af 28. september, hvor Lhs. skulle have en mindre repræsentation, og navnlig med Niels Frederiksens udtalelser på mødet den 19. november. Det er derfor nærliggende at opfatte disse tal som et udspil til de kommende møder, hvor en regulering så kunne finde sted. Når antallet af medlemmer i landbrugsrådet derimod forøgedes til 20, skete det af praktiske grunde. Inden for landbo- og husmandsforeningerne var 5 et magisk tal - fællesforeningerne - men også i Andelsudvalget var forretningsudvalget netop på 5 mand. Da de største andelsforetagender var mejerierne, slagterierne og brugsforeningerne, kunne resultatet af den i første udkast foreslåede repræsentation i landbrugsrådet således blive, at Anders Nielsen, der sad i Andelsudvalget som foderstofrepræsentant, selv blev udelukket fra deltagelse²⁵.

Mens det m.h.t. midlernes tilvejebringelse oprindelig var tanken, at disse skulle skaffes af samtlige deltagende organisationer, lod Anders Nielsen dette spørgsmål stå ubesvaret i de følgende udkast. Her fastsloges det blot, at man skulle indhente tilsagn om årsbidrag fra de andelsselskaber, der befattede sig med landbrugets omsætning. I et bilag til 2. udkast opstillede han 2 måder, hvorpå pengene kunne skaffes til veje. Ifølge den ene måde (A) skulle kun andelsselskaberne betale, efter den anden måde (B) ville også de 3 øvrige organisationer komme til at betale en beskeden andel - 8% - af de samlede udgifter, der blev anslået til 50.000 kr.

	A	B	
1. Mejeriernes fællesorganisation	12	12	(1.000 kr.)
2. Andelsslagterierne	12	12	
3. Dansk Andels Ægekспорт	3	2	
4. Andelsfoderstofforretningerne	6	5	
5. Andelsgødningsforretningerne	1	1	
6. Andelskreaturekспортforeningerne	4	4	
7. F.D.B.	8	7*	
8. Andelskulforretningen	1	1	
9. Andelscementfabrikken	1	1	
10. Andelsbanken	1	1	
11. Ringkøbing amts Vareindkøbsforening & R. a. foderstofindkøbsforening	1	-	
12. DsdL.	-	2	
13. DsdH.	-	1	
14. Lhs.	-	1	
Ialt	50	50	(1.000 kr.)

* incl. Ringkøbing amts vareforening

Dette bilag, der tilsyneladende ikke har været drøftet med andre, forblev koncept, og i den følgende tids forhandlinger kom man ikke ind på emnet. Derimod blev programudkastet i sin 3. version som aftalt udsendt til de øvrige forhandlere, og sagen skulle så behandles på et møde i arbejdsudvalget den 6. december 1918²⁶.

Organisationernes stilling

Inden dette møde fandt sted, kom forslaget til behandling i landbo- og husmandsforeningerne. I DsdL.s forretningsudvalg var man godt tilfreds med forslaget, og i forventning om sagens heldige gennemførelse besluttedes det at lade organisationens repræsentanter udtræde af »de nu siddende udvalg«, såfremt landbrugsrådet blev oprettet. Også udadtil, på det sjællandske delegeretmøde, den 5. og 6. december, erklærede Madsen-Mygdal i sin tale, at der var gode udsigter til at nå et resultat²⁷. I DsdH. var forventningerne derimod knap så store. Efter at Niels Frederiksen havde redegjort for de førte forhandlinger og sin stilling til disse, fandt der i bestyrelsen en »indgående forhandling« sted. Resultatet af denne blev en bemyndigelse til Niels Frederiksen om at tilbyde samarbejde på følgende grundlag: at fællesrepræsentationen skulle bestå af 20 medlemmer, og at landbo- og husmandsforeningerne fik repræsentanter heri i forhold til deres samlede medlemstal²⁸.

Hvad Niels Frederiksens stilling var og hvad forhandlingerne nærmere drejede sig om, oplyser kildematerialet desværre ikke. Imidlertid var der med det nye tilbud tale om en vis imødekommenhed. Mens husmændene tidligere havde talt om 50% til hver af parterne, betød det foreslåede repræsentationsgrundlag, at husmændene højst ville kunne besætte 8 af landbrugsrådets 20 pladser, altså 40%²⁹. Hvem der var drivkraften bag den ændrede holdning i husmandsforeningerne, kan der kun gisnes om, men for Niels Frederiksens vedkommende kan der dog peges på en ændret holdning fra fællesmødet den 24. oktober, hvor han sammen med Vandman erklærede, at sagens løsning ikke lå lige for, til den 19. november, hvor han fastslog, at husmændene i et samarbejde ikke kunne nøjes med $\frac{1}{4}$ repræsentation. Det er derfor sandsynligt, at Niels Frederiksen har været tilhænger af den ændrede holdning. Det samme gælder Jens Holdgaard (Ikast), der i dagspressen havde gjort sig til talsmand for den nu foreslåede sammensætning af landbrugsrådet³⁰. Om der i DsdH.s bestyrelse har været modstandere af en forholdsmæssig repræsentation, lader sig ikke klarlægge, men beslutningen herom vedtoges med stort flertal, muligvis enstemmigt³¹.

Når husmændene opgav kravet om 50% repræsentation, var det naturligvis, fordi det i længden var uholdbart. Som det fremgår af bilag VI, havde landboforeningerne ca. 40.000 flere medlemmer end husmandsforeningerne, og kravet passede derfor dårlig med den demokratiske tankegang, som husmændene ellers lagde vægt på, ligesom det blev et for let mål for de beskyldninger om »privilegeret valg-

ret«, der lød fra modstandernes rækker - sidst fra Madsen-Mygdal på efterårets jyske delegeretmøde³². Kravet havde da også kun været muligt, fordi husmændene i Det stående Landbrugsudvalg havde en repræsentation, der var lige så stor som landboforeningernes. Da dette udvalg imidlertid var et produkt af krigen, måtte man efter våbenstilstandens ikrafttræden regne med udvalgets ophævelse inden for en overskuelig fremtid.

Den 6. december holdt arbejdsudvalget sit andet møde. Noget møde-referat er ikke bevaret, men resultatet af forhandlingerne ses i det »Udkast til vedtægter for Landbrugsrådet for de landøkonomiske hovedorganisationer«, der blev grundlaget for organisationernes stilling³³. Mens afsnittene angående rådets formål og økonomiske grundlag i alt væsentligt blev stående, viste det sig helt umuligt at forene Andelsudvalgets forslag, som DsdL. og Lhs. kunne tilslutte sig, med husmandsforeningernes krav om, at kun landbo- og husmandsforeningerne besatte rådets pladser. I sin indstilling til de 4 organisationer afgav arbejdsudvalget derfor på dette punkt en flertalsindstilling, støttet af Madsen-Mygdal, Anders Nielsen og Hertel, og en mindretalsindstilling støttet af Niels Frederiksen. Hermed havde udvalget sluttet sit arbejde, og forslaget skulle så på et senere fællesmøde forelægges de 4 organisationer til endelig afgørelse.

Inden dette blev afholdt, havde de 3 organisationer, der stod bag flertalsindstillingen, dog allerede - omend hver for sig - taget stilling til spørgsmålet.

På Lhs. bestyrelsesrådsmøde, den 13. december, var der overvejende stemning for at tilslutte sig flertalsforslaget, altså oprette landbrugsrådet, selv om det skulle blive uden husmandsforeningernes deltagelse. Bag tilslutningen stod flere grupper. Den største af disse, hvis stærkeste fortalere var baron G. Lerche (Birkendegård) og A. Krabbe (Søbækgård), syntes nærmest indigneret over husmændenes holdning til repræsentationsspørgsmålet. De fandt, at der var »gjort kur« nok til den side, og at husmændene, når »de kommer til fornuft«, kunne tilslutte sig fællesrepræsentationen. Andre, her i blandt Grut-Hansen (Kollekølle), mente dog, at en tilslutning måtte ske på en sådan måde, at man ikke for kraftigt afviste husmændenes ønsker. Chr. Sonne frygtede, at en udsættelse af spørgsmålet ville resultere i, at også Andelsudvalget ønskede at se tiden an. Kun 2 af mødedeltagerne, nemlig professor B. Bøggild og forstander J. K. Jensen (Haslev landbrugsskole), ønskede sagen udsat, da de mente, at et landbrugsråd uden husmænd under de nuværende forhold ville være at sætte sig selv ud af spillet³⁴.

Også på Andelsudvalgets møder den 18. og 19. december var der trods betænkeligheder fra nogle andelsgrene enighed om at gå ind for flertalsforslaget. Undtagen herfra var dog slagterepræsentanten Ole Olsen, der erklærede, at uden husmandsforeningernes medvirken så han ligeså gerne, at sagen ikke blev til noget. Om husmændenes standpunkt kunne Anders Nielsen iøvrigt fortælle, at de mente andelsforeningerne skulle forpligtes til at betale, hvis landbo- og husmandsforeningerne forlangte det. Denne udtalelse var naturligvis ikke uden en vis virkning, og flere talere udtrykte deres forargelse over husmændenes stilling til sagen³⁵.

Landboforeningerne afholdt bestyrelsesmøde den 19. december, hvor Madsen-Mygdal redegjorde for de førte forhandlinger, der efter hans mening nu var blevet til et valg mellem husmandsforeningerne eller andelsforeningerne. Et samarbejde med de førstnævnte frygtede han ville blive Det stående Landbrugsudvalg om igen »med megen snak og forhandling, men med ringe handling«, og han foretrak derfor et samarbejde med andelsforeningerne, hvortil også Lhs. burde slutte sig »af historiske og traditionelle grunde«. Størstedelen af bestyrelsen var enig heri, men mange ønskede dog, at man strakte sig så vidt som muligt, for at få husmændene med. Med denne tilføjelse vedtoges flertalsforslaget herpå enstemmigt³⁶.

Da repræsentanter for Lhs. og Andelsudvalget på DsdL.s møde havde tilkendegivet de 2 organisationers stilling til forslaget, kunne sagen synes klart. Det var den imidlertid ikke. Da de 2 indstillinger fra den 6. december ikke gav store muligheder for at finde en udvej, som alle parter kunne acceptere, genopstod nemlig Madsen-Mygdals gamle forslag om, at kun de andelsorganisationer, der havde direkte relation til landbruget, skulle deltage i fællesrepræsentationen. Tanken havde været luftet på et møde i landboforeningerne den 5. februar 1918 (jfr. s. 137) og den blev nu genfremsat under hånden i et forsøg på at finde et kompromisforslag, således at husmandsforeningernes krav kunne imødekommes samtidig med, at andelselskaberne fik den nødvendige repræsentation. Lige som i foråret mødte forslaget dog en enstemmig afvisning i Andelsudvalget, der ved en sådan deling ville »blive slået i stumper og stykker«³⁷. Afvisningen meddeltes landboforeningerne på mødet den 19. december.

Den følgende dag, den 20. december 1918, afholdt de 4 landbrugsorganisationer et fællesmøde om arbejdsudvalgets forslag. Mødet kom udelukkende til at dreje sig om repræsentationsspørgsmålet. Fra begge sider indledte man med at trække standpunkterne op, og parterne henviste i denne forbindelse til, at beslutningerne var truffet enstem-

migt af de kompetente organer. Madsen-Mygdal erklærede, at andels-selskaberne burde med, hvorimod Niels Frederiksen ikke fandt grundlag for nogen forhandling med mindre, der kom indrømmelse fra de 3 organisationers side. Han gik endda så vidt som at erklære, at landboforeningerne nu havde valget mellem andelsforeningerne og husmandsforeningerne.

Efter disse indledende fægtninger begyndte de egentlige forhandlinger, hvorunder parterne efterhånden nærmede sig hinanden. Trods Andelsudvalgets afvisning dagen før fremkom Madsen-Mygdal nu alligevel med forslaget om, at kun de andelsselskaber, der befattede sig med landbrugsvarer, skulle med. Niels Frederiksen holdt på sit forslag og mente, at man ved valg af repræsentanter kunne tage hensyn til de ledende andelsfolk. En sådan fremgangsmåde afviste Madsen-Mygdal imidlertid som værende uacceptabel for Andelsudvalget »i en tid med hævdelser af organisationernes selvbestemmelse«. Efter yderligere - taktisk præget - diskussion om grundlaget for repræsentationen, kom Niels Frederiksen til sages kerne: flertalsforslaget ville give husmændene en alt for ringe repræsentation! Hvis denne blev større, kunne det måske tænkes, at DsdH.s bestyrelse kunne godkende, at også Andelsudvalget fik repræsentation. Denne udtalelse i forbindelse med Madsen-Mygdals forslag syntes at åbne muligheden for et acceptabelt kompromis. Fra andelsside udtalte Fr. Møller (D.A.Æ.), at han skønnede, der var grundlag for at fortsætte forhandlingerne, og Vandman, der heller ikke mente, at sagen burde opgives, foreslog derpå, at drøftelserne skulle fortsætte i arbejdsudvalget, som så skulle udarbejde et forslag, der kunne vinde almindelig tilslutning.

Anders Nielsen, der givetvis frygtede, at Andelsudvalget ville komme til at betale prisen for et kompromis, søgte dog at aftvinge husmændene garantier, inden et sådant møde kom i stand. Først erklærede han, at Andelsudvalget ikke kunne deltage i forhandlingerne, når husmandsforeningerne ikke ville have dem med. Madsen-Mygdal måtte derpå anmode husmandsrepræsentanterne om en garanti for, at de personlig - på organisationens vegne kunne kun deres bestyrelse tale - ville gå med til Andelsudvalgets og Lhs. deltagelse i landbrugsrådet, samt at organisationerne selv fik ret til at vælge deres repræsentanter. Husmændene lod sig dog ikke lokke til noget, heller ikke til blot at ville »virke for« denne løsning. Da nu nogle af de øvrige mødedeltagere, nemlig Bech og Westermann fra Lhs. og Broberg fra Andelsudvalget, var villige til at gå ind på Vandmans forslag, så Anders Nielsen sig nødsaget til også at erklære sig for »tilfreds med de faldne udtalelser«³⁸.

Et kompromisforslag og dets skæbne:

Den følgende dag holdt arbejdsudvalgets 4 medlemmer det aftalte møde. Som landboforeningernes repræsentant indtrådte Niels Nielsen (Farringløse) i stedet for Madsen-Mygdal, der stod for at skulle på forhandlingsrejse til England. Ifølge kildematerialet³⁹ synes 2 emner at have været på tale: mandatfordelingen og tidspunktet for landbrugsrådets start. Niels Frederiksen insisterede nemlig på, at Det stæde Landbrugsudvalg ikke måtte ophæves, så længe de ekstraordinære forhold varede⁴⁰. Heroverfor hævdede Anders Nielsen, at det måtte være en forudsætning, at landbrugsrådet skulle afløse det nuværende landbrugsudvalg⁴¹. M.h.t. repræsentationsgrundlaget foreslog Niels Frederiksen, at landbo- og husmandsforeningerne hver fik 7 mandater, Andelsudvalget 4 og Lhs. 2 mandater. Denne fordeling betød, at husmændenes repræsentation kom ned på 35% (mod mindretals forslaget 40%). Også Andelsudvalgets repræsentation var dog dalet og udgjorde nu 20% (mod flertalsindstillingens 25%). Hvorvidt diskussionen om kun at medtage en del af udvalget i landbrugsrådet har haft indflydelse på den foreslåede fordeling, kan ikke afgøres. Resultatet blev i alt fald en væsentlig mindre repræsentation til Andelsudvalget end til de 2 landøkonomiske foreninger. I betragtning af, at andelsselskaberne ville komme til at bære udgifterne, mente Anders Nielsen da også, at forskellen blev for stor. Han foreslog i stedet, at Andelsudvalget fik 5 mandater, således at fordelingen blev: 7 - 7 - 5 - 2. Niels Frederiksen svarede herpå ved at foreslå fordelingen: 8 - 8 - 5 - 2, hvorved man ganske vist kom op på 23 pladser. Dette forslag vedtoges, og det aftaltes samtidig, at et afsluttende møde mellem organisationerne skulle afholdes på husmandsforeningernes kontor den 7. januar 1919⁴².

Med opnåelsen af dette kompromisforslag havde alle parter givet indrømmelser. Landboforeningerne og Andelsudvalget, som efter flertalsindstillingen hver skulle have haft 25% af mandaterne, ville nu få henholdsvis ca. 35% og 22% heraf. Til gengæld var Lhs. andel sunket til knap 9%. I alt ville de 3 organisationer således få godt 65% af mandaterne, mens husmændene måtte nøjes med knap 35%. De er vel subtilt at diskutere, hvem der gav den største indrømmelse. For husmændene var det måske nok en tilfredsstillende at have fastslået landbo- og husmandsforeningernes dominans, endog med lige mange mandater, over for de 2 øvrige organisationer. På den anden side indebar forliget, at husmændene i hvert fald i de mere kontroversielle spørgsmål - måtte

affinde sig med at føre en mindretalstilværelse. Netop dette forhold gør det forståeligt, at husmændene ikke ønskede rådet startet, førend de ekstraordinære foranstaltninger var afviklede. Ikke mindst erfaringerne fra 1915-16 havde belært dem om, hvordan det kunne gå, når organisationerne stod forskelligt i afgørende spørgsmål.

Nok så interessant er imidlertid Andelsudvalgets stilling til forliget. Her opstod der ret hurtigt betænkeligheder. Den placering, man havde fået, passede dårligt med de bestræbelser, Andelsudvalget havde udfoldet for at opnå en ligestilling med landbo- og husmandsforeningerne, og som bl.a. havde givet sig udtryk i dannelsen af De samvirkende danske Andelsselskaber og i forsøgene på at opnå repræsentation i Det stående Landbrugsudvalg. I betragtning af at Andelsudvalget var kommet med forhandlingsoplægget, herunder den ligelige repræsentation, kunne kompromisforslaget næppe være behageligt for Anders Nielsen. Foruden et prestigetab lå der i forslaget en mulighed for, at andelsselskaberne måtte betale for de øvrige organisationers beslutninger⁴³.

I et forsøg på at ændre forslaget i en for Andelsudvalget mere positiv retning, tog Anders Nielsen straks sagen op. For det første måtte han udskyde fællesmødet den 7. januar, dernæst måtte han have en intern drøftelse af spørgsmålet i Andelsudvalget, og endelig måtte han søge at påvirke de øvrige organisationers forhandlere til at gå ind for et ændret repræsentationsgrundlag.

Allerede den 22. december, efter sin hjemkomst til Svejstrup Østergaard (ved Skanderborg), skrev Anders Nielsen 2 breve, det ene til Niels Nielsen, det andet til Madsen-Mygdal. I brevet til Niels Nielsen foruddiskonterede han Andelsudvalgets stilling og gjorde det klart, at forslaget ville blive forkastet fra udvalgets side, og at landbrugsrådet ville lide skibbrud. Derfor opfordrede han Niels Nielsen til at gøre sin indflydelse gældende over for Niels Frederiksen og få ham til at gå ind på den »lige repræsentation«, dog med undtagelse af Lhs., der ikke forlangte dette. Som modydelse syntes Anders Nielsen indstillet på, at udsætte tidspunktet for rådets start i hvert fald nogle måneder: »Landbrugsudvalgets sønderlemmelse behøver vi dog i alle fald ikke at påbegynde før til kornlov«. Hvis enighed ikke kunne opnås, anbefalede Anders Nielsen, at de 3 organisationer, der stod bag flertalsforslaget, alene oprettede landbrugsrådet⁴⁴. Også i brevet til Madsen-Mygdal gjorde Anders Nielsen det klart, at den foreslåede mandatfordeling var uacceptabel. Brevet var iøvrigt præget af frygten for, at husmændene skulle få den dominerende indflydelse, specielt i forholdet til regering-

gen, hvor der inden for både landboforeningerne og Lhs. var folk, der »synker i knæ for regeringens ønsker«. Skulle sagen gennemføres i ro og skulle andelsselskaberne bære de væsentligste eller alle omkostningerne, mente Anders Nielsen derfor ikke, man kunne overlade magten »til den mindste, den yngste, den mest politiske landbrugsorganisation«. Han ønskede landboforeningernes forretningsudvalg eller bestyrelse indkaldt mellem jul og nytår for at tage stilling til spørgsmålet, men tilføjede, at hvis de 3 organisationer stod fast på deres og oprettede landbrugsrådet, kunne husmændene næppe holde stillingen⁴⁵.

Hvor berettiget Anders Niensens frygt var, i hvor høj grad den var hans egen eller beregnet på at gøre indtryk på Madsen-Mygdal og hans ligesindede, er vanskeligt at vurdere. Skulle husmandsforeningerne have flertal, krævede det, at 4 mandater skiftede side, enten p.g.a. forskydning i organisationernes medlemstal, eller ved at enkeltmedlemmer stemte sammen med husmændene. Utænkkelig var situationen dog ikke, da der inden for alle 3 organisationer var folk, der i opfattelse stod husmændene nærmere end Anders Nielsen og Madsen-Mygdal. Det gjaldt således Niels Nielsen. I sit svarbrev konstaterede han, at Anders Niensens betænkeligheder ligesom var vokset, efter han var kommet i enerum. Niels Nielsen mente, at Niels Frederiksen ville få det lige så svært i sin organisation, som Anders Nielsen i Andelsudvalget, og at det ikke var muligt for Frederiksen at strække sig videre. Iøvrigt mente han, at Anders Nielsen »med sin vanlige energi« kunne påvirke sagens udfald⁴⁶.

I sit svar afviste Madsen-Mygdal at indkalde DsdL. til møde, afgørelsen måtte træffes af andelsselskaberne. Han fandt det imidlertid sandsynligt, at andelsselskaberne ville svare, at når de fik mindre end $\frac{1}{3}$ af den samlede repræsentation, kunne de kun påtage sig at bære omkostningerne i forhold til deres repræsentation! Iøvrigt anså Madsen-Mygdal det for sikkert, at landbrugsrådet blev oprettet - med eller uden husmænd - og det gjaldt derfor om, at få det økonomiske grundlag i orden, 200.000 kr. anså han i den forbindelse for et minimum⁴⁷.

Inden for Andelsudvalget kontaktede Anders Nielsen i første omgang forretningsudvalget, der tilsluttede sig formandens opfattelse angående den utilstrækkelige repræsentation. Herpå meddelte man de øvrige forhandlere - Niels Frederiksen, Niels Nielsen og Hertel - at kompromisforslaget var »så afvigende fra det grundlag, hvorpå Andelsudvalget indbød til forhandlinger«, at det krævede en nærmere drøftelse, hvorfor det aftalte fællesmøde den 7. januar måtte udsættes⁴⁸.

En »nærmere drøftelse« fandt for Andelsudvalgets vedkommende sted på forretningsudvalgets møde den 9. januar 1919, hvor Anders Niensens afvisning af den foreslåede fordeling, der karakteriseredes som et »magtspørgsmål«, blev bakket op. Fr. Møller og Broberg tilsluttede sig kravet om den lige repræsentation. Niels Porse, der oprindeligt havde været ivrig tilhænger af forhandlingsoplæget, var nu blevet yderst forbeholden; som forslaget nu så ud, så han gerne at det slet ikke blev til noget. For imidlertid ikke over for offentligheden at give indtryk af, at det var Andelsudvalget, der spændte ben for sagen, mente Porse, at man burde udtage forslaget pkt. 6: efterretningskontoret, »der har mest værdi for os«, og indskrænke sig til oprettelsen af et sekretariat. Under denne forudsætning kunne han gå med til de 5

Niels Nielsen (Farringløse) (1874-1959)

Højskoleophold 1891-92, ejer af fødegården Ejlekærgaard ved Farendløse 1902. Tillige ejer af Højgaard ved Ringsted 1936.

Niels Nielsen gjorde sig navnlig bemærket som kvægavler, blev fmd. for den lokale kvægavlerforening og medl. af D.s.sjæll.L.s kvægavlsudvalg 1911, fmd. 1921-35, og fmd. for Sjællands stifts kvægopdrætterforening 1917-46. Næstfmd. i D.s.sjæll.L. 1916-20 og fmd. 1920-24. Fmd. for andelsmejeriet Vestervang 1915-35 og næstfmd. for Ringsted andelslagteri 1927-42. Medl. af Lbr. 1919-25. Medl. af Lhs. bestyrelsesråd 1922-43, af Statens husdyrbrugsudvalg fra 1928 og fmd. 1941-44 samt fmd. for Kærehaves

landbrugs- og husholdningsskole 1932-42.

Fmd. for Nordrupøster-Farendløse sogneråd 1907-13 og medl. af Sorø amtsråd 1910-22 (V).

Niels Nielsen sad under 1. verdenskrig i Det stående Landbrugsudvalg, som han til Andelsudvalgets store fortrydelse mente repræsenterede hele landbruget. Under forhandlingerne om Lbr. 1918-19 gjorde han sig til talsmand for det berettigede i DsdH.s krav om lige så mange repræsentanter i rådet som DsdL. - en opfattelse han imidlertid stod alene med.

mandater. Af Porses udtalelser iøvrigt fremgik, at han nærede en skepsis ikke blot over for husmændenes, men tillige over for landboforeningernes repræsentanter, der ikke i alle spørgsmål dækkede f.eks. hans opfattelse, og Porse forudså, at de 2 store landøkonomiske foreninger i visse situationer ville finde sammen over andelselskaberne. Den eneste af andelsfolkene, der kunne gå ind for kompromisforslaget, var Ole Olsen. Han lagde stor vægt på, at husmændene kom med i sammenslutningen, men stillet over for kollegernes modstand og mistænksomhed var han dog nærmest af den opfattelse, at hele planen om et landbrugsråd burde udsættes. »Når landboforeninger, husmandsforeninger og andelsforeninger trækker til hver sin side og mistænker hinanden for at ville tilrive sig magten, så må det hellere vente«. Efter yderligere diskussion enedes forretningsudvalget til sidst om at fastholde kravet om en ligelig repræsentation, som burde være på 5 mand, samt - trods Anders Nielsens betænkeligheder - at fjerne pkt. 6 fra forslaget⁴⁹.

På et bestyrelsesmøde den 24. januar konfirmeredes denne beslutning. Anders Nielsen malede her situationen op med mørke farver: andelselskaberne skulle betale det hele og ville få mindsteparten af indflydelsen, måske endda ikke få lov til at vælge sine egne medlemmer. Denne version blev gentaget ved flere, senere lejligheder, bl.a. ved delegeretmødet i september 1919 og siden ved Andelsudvalgets 25 års jubilæum i 1924⁵⁰, men at den var urigtig, leverede Andelsbladet selv beviset for ved i en kommentar til et læserbrev i bladet den 10. januar 1919 at oplyse, at »husmandsforeningerne hverken står stejlt på, at De samvirkende danske Andelselskaber ikke må komme med i landbrugsrådet med selvstændig stemmeret, eller at landhusholdningsselskabet skal holdes udenfor«⁵¹. Øjensynlig havde ingen af Andelsudvalgets medlemmer fået læst bladet ved denne lejlighed. Kun nogle få foretrak kompromisforslaget, og ved afstemningen stemte kun én, nemlig Rasmus Pedersen (Fyns Andels-Foderstofforretning), der anså sagens gennemførelse så vigtig, at man burde strække sig »en smule«, imod⁵².

Andelsudvalgets beslutning meddeltes de andre organisationer i et brev den 27. januar. Det blev heri fastslået, at det var den ligelige repræsentation, ikke antallet der var afgørende. Om kontoret hed det, at det udgik fra »at lette gennemførelsen af forslaget som helhed, hvilket man bedre kunne opnå ved ikke at opstille en for vidtspændende løfteparagraf«. På dette grundlag indbød man samtidig til fortsatte forhandlinger om dannelsen af et landbrugsråd⁵³.

Med beslutningen om at fjerne efterretningskontoret fra forslaget var en af de grundpiller, hvorpå hele andelsinitiativet hvilede, væk. Fra at have indtaget en overordnet plads, blev kontoret af de landøkonomiske foreningers repræsentanter på mødet den 19. november 1918 sat på linie (som pkt. 6) med de øvrige formål for den planlagte fællesrepræsentation. Da punktet som tidligere nævnt var af vital betydning for landbrugets afsætningsarbejde, foretrak man nu i den usikre situation omkring landbrugsrådets oprettelse at gå sine egne vegne. Det skete den 1. oktober 1920 ved oprettelsen af et handelsstatistisk kontor i København. Kontorets opgave blev:

- 1) at tilvejebringe sådanne oplysninger om erhvervsmæssige forhold i udlandet, som kan være af interesse for de danske andelsselskaber, f.eks. oplysninger om afsætningsforhold, markeds- og andre handelsforhold for de varer, som omsættes og sælges til udlandet af danske andelsselskaber, såvel som oplysninger om produktions-, omsætnings- og markedsforhold for varer, som i udlandet indkøbes af danske andelsselskaber.
- 2) at indsamle og bearbejde oplysninger om de danske andelsselskabers omsætning og tilvejebringe en statistik over hele den danske andelsbevægelse og dens virksomhed.⁵⁴

Som det fremgår af teksten, er der mange lighedspunkter med Anders Nielsens forslag fra efteråret 1918. Heller ikke i spørgsmålet om kontorets ledelse stod man på bar bund, da man valgte cand. polit. Fr. Dalgas Rasmussen til posten. Som tidligere omtalt (s. 116) havde han siden 1917 været ansat som sekretær i Industrirådet, hvor han havde deltaget i ledelsen af E.F.s handelsstatistiske afdeling.

Inden Andelsudvalget traf sin beslutning, havde også husmændene behandlet kompromisforslaget. Det skete på et bestyrelsesmøde den 15. januar, hvor formanden, R. J. Vandman, redegjorde for forhandlingerne på fællesmødet den 20. december, og hvor Niels Frederiksen refererede den følgende dags forhandlinger i arbejdsudvalget, hvis resultat afveg væsentligt fra, »hvad der var (mest) stemning for i sidste bestyrelsesmøde«. Efter en indgående diskussion, hvis indhold kilden undlader at afsløre, vedtoges det (»enstemmig«) at henholde sig til vedtagelsen på det sidste bestyrelsesmøde, nemlig en repræsentation alene sammen med landboforeningerne i forhold til organisationernes medlemstal⁵⁵.

Hermed havde også husmændene forkastet kompromisforslaget, men spørgsmålet er, om forkastelsen var så enstemmig, som kilden angiver? De 2 ovenfor i parentes anførte ord er nemlig tilføjelser til

den oprindelige tekst i forhandlingsprotokollen. Det kan være et ønske om at præcisere teksten, hvorved rettelserne bliver af redaktionel karakter, men er dog snarere et forsøg på, at gøre enigheden større end den faktisk var på mødet. Ved en senere lejlighed oplyste Niels Frederiksen, at han havde anbefalet kompromisforslaget til vedtagelse⁵⁶. Hvem der har været imod forslaget, og hvilke argumenter de har fremført, kan ikke afgøres, men det må anses for sandsynligt, at både Niels Frederiksen og Vandman har søgt at forsvare deres holdning på fællesmødet den 20. december, der jo gik videre i indrømmelser end husmandsforeningernes bestyrelse havde bemyndiget dem til. Navnlig fordi kompromisforslagets mandatfordeling var foreslået af Niels Frederiksen selv, forekommer det usandsynligt, at han på bestyrelsesmødet skulle have stemt imod sin egen indstilling. For denne tolkning taler yderligere den kendsgerning, at Frederiksens underskrift mangler i forhandlingsprotokollen⁵⁷.

Ingen af de 2 organisationer gik dog straks til offentligheden med deres beslutning. Først den 26. januar blev husmændenes afgørelse kendt gennem en kort notits i »Husmanden«⁵⁸. I spørgsmålet om at placere ansvaret for forhandlingernes sammenbrud fik husmændene imidlertid uventet hjælp af Andelsudvalget. I sin skrivelse af 27. januar, hvor udvalget præciserede sin stilling til et samarbejde, indbød man som nævnt samtidigt til nye forhandlinger om sagen i løbet af februar måned. Mens Lhs. og DsdL. i overensstemmelse med deres beslutninger fra december 1918 (jfr. s. 159 f) accepterede indbydelsen⁵⁹, kunne husmændene i deres svar henvise til, »at da Andelsudvalget har forkastet det af underudvalget stillede forslag, finder man p.t. ingen anledning til at optage ny forhandling«⁶⁰.

De 3 øvrige organisationer aftalte nu at afholde et fællesmøde for der at træffe den endelige afgørelse. På Andelsudvalgets forslag fastsattes mødedatoen til den 26. februar. Dette var ikke tilfældigt. Netop i de følgende dage skulle husmandsforeningerne afholde et par større møder, det jyske sendemandsmøde samt et formandsmøde på Sjælland, og Anders Nielsens plan var da den, at lade principbeslutningen om oprettelsen af et landbrugsråd komme som en »bombe« for husmændene og herved vise dem, at de øvrige landbrugsorganisationers tålmodighed nu var opbrugt, og at rådet kunne dannes uden dem. Muligvis forestillede han sig, at en sådan fremgangsmåde ville fremkalde krav fra husmændenes rækker om, at ledelsen tog sin tilling op til fornyet overvejelse, i hvert fald understregede Anders Nielsen, at man kun skulle træffe principbeslutningen om rådets oprettelse, samt at hus-

mændenes pladser skulle holdes åbne, hvorimod valget af repræsentanter til rådet ikke skulle finde sted før sendemandsmødet var overstået⁶¹.

På de 3 organisationers fællesmøde, den 26. februar 1919, var hovedemnerne netop problemet angående husmandsforeningernes deltagelse i samarbejdet og spørgsmålet om, hvem der havde ansvaret for kompromisforslagets skæbne⁶². Både Madsen-Mygdal og Anders Nielsen, sekunderet af henholdsvis Mads Lambæk og Niels Porse, lagde hele skylden på husmændene, der den 15. januar, altså før Andelsudvalgets stilling blev kendt, havde afvist forslaget. På et landsformandsmøde i DsdL. samme dag udtrykte Andes Nielsen dette endnu stærkere ved at understrege, at det var ud fra kendskabet til husmandsforeningernes afgørelse andelsselskaberne havde taget stilling⁶³. Af modsat opfattelse var dog A. Tesdorpf og Niels Nielsen, der begge gav Andelsudvalget ansvaret for det skete. Tesdorpf mente godt, udvalget kunne have accepteret de 5 mandater, og Niels Nielsen påstod endog, at havde Andelsudvalget godkendt forslaget, havde husmændene også gjort det. Grundlaget for denne opfattelse var ordlyden i deres brev til Andelsudvalget af 6. februar, og til trods for Madsen-Mygdal og Anders Niensens argumenter for at husmændene havde afvist forslaget først, fastholdt han denne opfattelse. Der kan næppe være tvivl om, at det ikke var ukendskab til husmandsbladernes indhold, men derimod ønsket om yderligere forhandling, der dikterede Niels Niensens adfærd⁶⁴. På det føromtalte landsformandsmøde samme dag uddybede han sine synspunkter og fandt, at der i husmændenes svar lå en mulighed for at få dem med, hvis mandatfordelingen blev: 8 - 8 - 5 - 2. Kom husmandsforeningerne ikke med, frygtede Niels Nielsen, at kløften mellem de 2 store landøkonomiske foreninger ville uddybes⁶⁵.

Også på det jyske sendemandsmøde, den 28. februar og 1. marts, kom man ind på skyldsspørgsmålet, da Poulin Husum, der var medlem af DsdH.s bestyrelse, under en diskussion om ønskeligheden af husmændenes tilslutning til landbrugsrådet hævdede, at det var Andelsudvalgets forkastelse af kompromisforslaget, der »slog forslaget i stykker« og fik husmandsforeningerne til at gå tilbage til det oprindelige krav. På sendemandsmødet var der iøvrigt ikke enighed om sagen. Således udtrykte flere sendemænd ønske om, at spørgsmålet blev sendt ud til behandling i de enkelte husmandsforeninger. Dette blev dog efter meningsudvekslinger i salen afværget med vedtagelsen af en resolution, der støttede bestyrelsen⁶⁶.

Da spørgsmålet om hos hvilken af parterne ansvaret for kompro-

misforslagets skæbne skal placeres, har spillet en vis rolle for den hidtidige opfattelse af forhandlingernes gang, idet man navnlig har hæftet sig ved husmandsforeningernes holdning⁶⁷, skal en udredning forsøges her.

Hvis husmændenes forklaring er rigtig, forudsætter den, at de på deres bestyrelsesmøde den 15. januar kendte Andelsudvalgets stilling til kompromisforslaget, og at de handlede i overensstemmelse hermed. At dette var tilfældet kan ikke uden videre afvises. Husmandslederne kan have fået en viden ved underhåndsmeddelelser o.l., og anmodningen om udsættelse af det aftalte fællesmøde den 7. januar måtte i hvert fald stærkt underbygge en formodning om, at forslaget kunne give vanskeligheder i Andelsudvalget. Men selv om man har haft en viden eller formodning, er dette ikke ensbetydende med, at det har været afgørende for husmændenes stilling. Tværtimod måtte en sådan viden antages at virke tilskyndende til en godkendelse, idet ansvaret for forslagens forkastelse da klart kunne lægges på andelsfolkene. Tilbage står imidlertid den kendsgerning, at der ikke i forbindelse med offentliggørelsen i »Husmanden« (jfr. s. 168) er henvist til Andelsudvalgets stilling. Først i husmændenes svarskrivelse - og ved senere lejligheder - gav man udvalget skylden.

Hvis omvendt husmandsforeningerne alene skal have skylden, indebærer det, at husmændenes nej den 15. januar indvirkede på Andelsudvalgets holdning den 24. januar. P.g.a. kildematerialets beskaffenhed kan dette med sikkerhed afvises. Dels var den reelle afgørelse truffet i forretningsudvalget allerede den 9. januar, dels nævnes husmændenes holdning til forslaget overhovedet ikke på nogen af møderne.

Konklusionen må derfor blive, at begge organisationer - og så vidt det kan ses uafhængigt af hinanden - forkastede kompromisforslaget, fordi de fandt deres repræsentation for lille. For Andelsudvalget skete dette dog i bevidstheden om, at man både i DsdL. og Lhs. var indstillet på om nødvendigt at oprette et landbrugsråd med andelsselskaberne alene.

Kapitel XI: Landbrugsrådet af 1919 dannes

Principbeslutningen træffes - de endelige vedtægter udarbejdes:

På fællesmødet den 26. februar 1919 foreslog Anders Nielsen, at de 3 organisationer skulle starte landbrugsrådet således, at landbo- og andelsforeningerne hver fik 5 mandater, Lhs. derimod kun 2. Desuden skulle 5 pladser holdes åbne til husmandsforeningerne, hvis de på et senere tidspunkt ønskede at tiltræde. Dette forslag vandt bred tilslutning hos samtlige tilstedeværende med undtagelse af Niels Nielsen, der gik imod forslaget¹.

Fællesmødets udfald betegner omend ikke et vendepunkt så dog et markant skel i udviklingen henimod landbrugsrådets oprettelse. Det, der indtil da havde været forhandlingernes egentlige problem: spørgsmålet om husmandsforeningernes repræsentation, kunne nu lades ude af betragtning. De 3 øvrige organisationers beslutning om alligevel at føre sagen gennem er markant på den måde, at den viste landbrugsorganisationenes vilje til at gennemføre planerne om en fællesrepræsentation, der skulle fremstå på erhvervets egne præmisser i modsætning til de ministerielle krigstidsudvalg. Beslutningen skal ses i sammenhæng med den misnøje, der i mange landbrugskredse havde været med de mange statsindgreb, og som nu i foråret 1919 slog ud i lys lue. P.g.a. det kronologiske sammenfald kan beslutningen opfattes som landbrugets erhvervspolitiske pendant til statslånskrisen - netop den 26. februar forelagdes statslånsforslaget for det Landsting, der som modydelse stillede kravet om tidsbegrænsning af »bemyndigelsesloven« af 7. august 1914 - med dens rigsdagspolitiske virkninger². Der er derfor grund til at understrege, at dette datomæssige sammenfald var en tilfældighed, og at de 3 organisationers stilling var gjort klar allerede i december 1918. Selve beslutningen lader sig derimod kun tolke i en større sammenhæng.

Til udarbejdelse af de endelige vedtægter nedsattes nu et 3-mandsudvalg bestående af Anders Nielsen, Madsen-Mygdal og professor Westermann. Når den sidstnævnte tiltrådte, skete det efter henstilling fra Hertel, der mente, at en af præsidenterne »med større myndig-

hed og dygtighed« kunne hævde selskabets standpunkt, end han selv var i stand til. Westermann gik ind derpå, hvis Hertel ville foretage rettelserne i det foreliggende udkast³.

Hertels skridt må ses som en reaktion på den beskedne repræsentation, der tildeltes selskabet. Fra at have været landbrugets førende organisation var Lhs. nu reduceret til den mindste og ubetydeligste af de 4 hovedorganisationer, og den måtte se sin repræsentation vokse eller aftage alt efter forhandlingernes gang. Ved Andelsudvalgets indbydelse til forhandlinger havde man på forhånd givet det »en mindre repræsentation«, i Anders Nielsens udkast var den sat op til 5 for derefter igen at synke, nu til 2 pladser. Under de hidtidige forhandlinger var dette forhold overhovedet ikke blevet berørt, men ved en udskiftning håbede Hertel nu, at Westermann med større held kunne tale selskabets sag. Lhs. utilfredshed kom iøvrigt til udbrud, da Westermann på det 7. og sidste tvangfri fællesmøde, der afholdtes den 13. februar, under en diskussion om ønskeligheden af et »konsulentudvalg« (jfr. s. 131) fandt det urimeligt, hvis selskabet dér skulle »nøjes med en så ringe repræsentation som den, man synes at ville indrømme det i landbrugsrådet«⁴.

Om selve udvalgsarbejdet foreligger ingen vidnesbyrd, men af resultatet: »Udkast til vedtægter for Landbrugsrådet« (aftrykt som bilag III) fremgår, at arbejdet stort set bestod i at skabe den nødvendige klarhed i paragrafferne, som et forpligtende samarbejde kræver. Grundlaget var flertalsforslaget fra december 1918 med de tilføjelser Anders Nielsens havde gjort den 26. februar, og hvorved landbrugsrådets størrelse blev nedbragt til 12 mand. Hvis Lhs. ved Westermanns indtræden i 3-mandsudvalget havde håbet på en ændring i repræsentationen, blev det skuffet. Angående økonomien fastsloges det, at rådet skulle lægge budgettet, men at andelsselskaberne skulle betale udgifterne. Først hvis budgettet blev overskredet, skulle samtlige organisationer træde til⁵. Efter at udvalget den 10. marts havde færdiggjort udkastet, udsendtes det til de 3 organisationer, som skulle vedtage eller forkaste forslaget i dets foreliggende form.

Den 29. marts behandlede forslaget i DsdL.s bestyrelse, hvor Madsen-Mygdal foreslog det vedtaget. Dog ønskede han - efter Anders Nielsens idé - indsat en tillægsparagraf, hvorefter husmandsforeningerne uden videre kunne indtræde i landbrugsrådet med 5 mandater, hvis dette skete inden 1. april 1920. Dette vandt almindelig tilslutning, og forslaget blev derpå enstemmigt vedtaget⁶. På et senere møde valgte landboforeningerne følgende repræsentanter: Madsen-Mygdal, Pin-

strup, Fr. Hansen (Askov), Chr. Sonne og Niels Nielsen med henholdsvis 14, 24, 23, 21 og 16 stemmer, mens Hauch og Lambæk blev suppleanter med henholdsvis 12 og 4 stemmer⁷.

På Lhs. bestyrelsesrådsmøde, den 2. april, var der ligeledes enighed om at gå ind for vedtægtsforslaget, omend flere var betænkelige ved, at husmændene ikke var repræsenteret⁸. Hvis der på mødet var utilfredshed med repræsentationens størrelse, kom det i hvert fald ikke til udtryk. Tværtimod udtalte Chr. Sonne sin frygt for, at de 2 øvrige organisationer sammen med husmandsforeningerne skulle forsøge at danne en ny fællesorganisation, hvis selskabet ønskede ændringer i det foreliggende udkast. På baggrund af stridens genstand virker denne udtalelse højst besynderlig, men den udtrykker formentlig ganske godt den usikkerhed, hvormed mange i selskabets rækker så på den nye udvikling vel nok med en fornemmelse af, at Lhs. fremtidige eksistens var betinget af deltagelse i landbrugsrådet. Efter præsidiets indstilling valgtes H. Hertel og A. Tesdorpf (i nævnte rækkefølge) til selskabets repræsentanter. Valget af Hertel, der siden 1901 havde været selskabets sekretær var usædvanligt, men skyldtes utvivlsomt hans dygtighed. At præsidiets lagde vægt på at få ham valgt, fremgik af Westermanns bemærkninger før afstemningen: »Det gælder her om, at der vælges en mand, der er nøje kendt med landhusholdningsselskabets sager, og som altid kan være til stede ved møderne«. Opfordringen kunne dårlig være stærkere⁹.

For de 2 organisationer gjorde den ejendommelighed sig gældende, at de i valget af repræsentanter til landbrugsrådet begge valgte en person uden for deres inderkreds. Det skete med landboforeningernes valg af Chr. Sonne og med Lhs. valg af Tesdorpf. Hvorfor valget faldt på Sonne, fremgår ikke af forhandlingsprotokollen¹⁰, selv om alene stemmetallet (21) er et bevis på, at en drøftelse har fundet sted. I sine erindringer anfører Sonne sin virksomhed under krigen som grunden¹¹; en forklaring, der lyder rimelig, når det erindres, at han siden 1916 sammen med Madsen-Mygdal havde deltaget i adskillige landbrugsforhandlinger med både England og Tyskland. Da Sonne netop i foråret 1919, efter sin 60 års fødselsdag, var ved at lægge op som aktiv landmand, ville det være en passende anerkendelse at indvælge ham i landbrugets kommende toporgan. Når Sonne derimod skriver, at han først fik meddelelsen om sit valg til rådet i januar 1920, efter hjemkomsten fra en jordomrejse, er dette næppe helt rigtigt. Landboforeningernes valg skete nemlig den 1. maj, og da Sonne først rejste 20 dage senere¹², lyder de usandsynligt, at han skulle have været uvidende

herom, så meget mere som navnene på de valgte medlemmer bragtes i landbrugsbladene¹³. Det påfaldende i Sonnes valg ligger imidlertid ikke i hans person, men derimod i den omstændighed, at han trods sine alsidige interesser aldrig havde gjort sig gældende inden for landboforeningerne, hverken på lands- eller lokalplan. Derimod sad han i Lhs. bestyrelsesråd.

Som nævnt valgtes Lhs. repræsentanter allerede den 2. april. Mod forventning blev det ikke en af de 3 præsidenter, der valgtes til at repræsentere selskabet, men derimod Tesdorpf, der var almindeligt bestyrelsesrådsmedlem. Valget af netop ham kunne synes mærkeligt, da han som formand for De samvirkende lolland-falsterske landboforeninger sad i DsdL.s bestyrelse og derfor var nærmest selvskreven til at komme i landbrugsrådet på en af de 5 pladser, jævnfør hele den år-vågenhed m.h.t. geografisk fordeling, der traditionelt var inden for landboforeningerne, når udvalgsposter o.l. skulle besættes¹⁴. Muligvis har Tesdorpf dog overvejet, om han skulle gå af som formand for den lolland-falsterske fællesforening. I hvert fald var dette udgangspunktet for den henvendelse til ham, hvori selskabet meddelte, at hvis han ikke dér ønskede at modtage genvalg, ville præsidiet foreslå ham som den ene repræsentant i rådet¹⁵. Tesdorpf's svar herpå kendes ikke, men resultatet blev, at han valgtes som den ene af selskabets repræsentanter i landbrugsrådet, samtidig med at han forblev formand for den lolland-falsterske fællesforening. Netop herved fik DsdL. en plads i overskud, og den fik Sonne.

Uden at vide det gjorde landboforeningerne hermed Lhs. en tjeneste. Inden for selskabets ledelse var der nemlig overvejelser om at indvælge Sonne i præsidiet, og nogle dage før starten af sin jordomrejse fik han en henvendelse fra professor Westermann, der bad ham om at efterfølge sig som præsident, når han selv med årets udgang trak sig tilbage. Sonne accepterede dette¹⁶. Med Chr. Sonnes valg til præsident, den 18. oktober 1919¹⁷, og frem til 1922, da Tesdorpf gik af som landboforeningsformand, var man således i den pudsige situation, at begge organisationer havde en af sine ledere siddende i Landbrugsrådet som repræsentant for den anden organisation. Geografisk set gik det derimod lige op, idet Sonne siden 1907 havde boet på Rosenlund (Lolland).

I Andelsudvalget holdt man møde om landbrugsrådsforslaget den 24. april, og også her kunne man godkende udkastet¹⁸. Husmændenes holdning til sagen blev her genstand for en hård kritik, også fra folk, der tidligere havde indtaget et mere forhandlingsvenligt standpunkt.

Det gjaldt således Ole Olsen, der nu mente, at husmændenes stilling ikke burde hindre oprettelsen af det landbrugsråd »vi så hårdt trænger til«. Af samme opfattelse var flertallet af de øvrige talere. Anders Nielsen hævdede, at med de »5 stole« til husmændene måtte betænkelighederne bortfalde, og Niels Porse mente, at som sagen nu stod, ville andelsforeningernes »taktiske stilling« være god under en eventuel »fejde« med dem. Kun én taler, Fr. Jensen (Dansk Andels-Gødningsforretning), udtrykte betænkelighed ved husmændenes fraværelse, men over for de mange øvrige indlæg bøjede han dog af, og forslaget kunne derpå vedtages enstemmigt. Som repræsentanter i landbrugsrådet valgtes forretningsudvalget: Anders Nielsen, Porse, Ole Olsen, Broberg og Fr. Møller.

I spørgsmålet om rådets økonomiske grundlag afslørede mødet derimod stor uenighed. Mens det siden forhandlingernes start havde stået

Adolph Valdemar Tesdorpf (1859-1929):

Praktisk landmandsuddannelse, landbrugskandidat 1883, landøkonomisk direktør for andelssukkerfabrikken i Nykøbing F. 1884-1927. Ejer af Pandebjerg, Frisenfeld, Gedsergaard og Ludvigsgave 1889, Boderup 1900, Ny Kirstineberg 1908 og Gjorslev 1925.

Fmdl. for De samv. lolland-falsterske Landboforeninger og medl. af DsdL. 1911-22, medl. af Lhs. bestyrelsesråd 1902-29 og selskabets repræsentant i Lbr. 1919-29, heraf i præsidiet 1919-25. Sad i ledelsen af flere erhvervsvirksomheder bl.a. Dansk Frøavlskompani og markfrøkontoret.

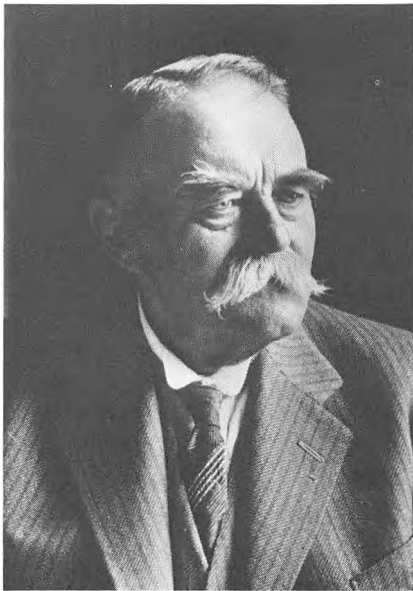
Som søn af storgodsejeren Edward Tesdorpf var Adolph Tesdorpf livsbane i nogen grad bestemt. Han blev kendt som en dygtig landmand, der drev sine landbrug mønsterværdigt. Under 1. verdenskrig sad Tesdorpf i Det stående Landbrugsudvalg. I diskussioner med ledere fra andre landbrugsorganisationer kunne Tesdorpf undertiden indtage standpunkter, der ikke altid var lige velkomne, og striden om hans placering i Lbr.s præsidium i 1919 var til en vis grad en reaktion herpå.

klart, at omkostningerne i alt væsentligt skulle komme fra de andels-selskaber, der tog sig af landbrugets omsætning, havde man ikke på noget tidspunkt haft en egentlig diskussion om, hvor store disse bi-drag skulle være eller under hvilken form de skulle ydes. Som nævnt havde Anders Nielsen i november 1918 anslået udgifterne til 50.000 kr., hvorimod Madsen-Mygdal i sit brev (jfr. s. 164) opererede med 200.000 kr. - et beløb som Anders Nielsen anså for »helt uigennemførligt«¹⁹. En afklaring af dette spørgsmål var nu nødvendigt. På mødet viste det sig, at kun få andelsselskaber havde vedtaget at yde økono-misk støtte, nemlig andelslagterierne, der ville stille 1 mill. kr. til rådighed, samt andelskreatureksportforeningerne, der ville yde et end-nu ikke nærmere bestemt beløb i forhold til deres omsætning. For de øvrige selskabers vedkommende var der ingen beslutning truffet.

På det følgende møde, den 14. maj, blev situationen noget klarere. Fra en række selskaber forelå der nu tilsagn, men ydelserne ville blive givet på den måde, at man i stedet for at indbetale kapitalen til en fond foretrak at båndlægge denne og kun indbetale de årlige renter heraf til landbrugsrådet. Denne fremgangsmåde blev stillet i udsigt af mejerier-nes fællesorganisation, der iøvrigt kun mente at kunne afse ¼ mill. kr. til formålet, Jysk Andels-Foderstofforretning, Andelsbanken, brugs-foreningerne og ægeksperten²⁰. Derimod manglede der stadigvæk op-lysninger om beløbenes størrelse. Disse kom først frem i løbet af juni måned.

Når denne betalingsform blev den foretrukne, skyldtes det vel første og fremmest forsigtighedshensyn. På et tidspunkt da ingen rigtig vidste, hvilket indhold landbrugsrådets formålsparagraf ville få, var andelsselskaberne betænkelige ved at binde for mange penge i foreta-gendet. Hertil kom så spørgsmålet om en eventuel udtræden af rådet. Forslagets § 9 fastslog nemlig, at hvis et selskab udtrådte af rådet, kunne det ikke få den indskudte kapital udbetalt, med mindre selve rådet blev opløst. Ved derimod selv at administrere sin kapital, kunne andelsselskaberne komme uden om dette problem. I debatten om en eventuel udtræden af landbrugsrådet delte Andelsudvalget sig i 2 lejre. Den ene, som Anders Nielsen repræsenterede, mente, at et sådant spørgsmål burde løses inden for Andelsudvalget som helhed, således at hvis nogle af selskaberne var utilfredse med rådets virksomhed, trak alle sig tilbage. Den anden kom til udtryk gennem Broberg, der fast-slog, at han repræsenterede forbrugerinteresser, og hvis disse ikke blev forsvarligt varetaget, ville brugsforeningernes bidrag blive trukket tilbage. En udtræden skulle derfor kunne ske, hvis FDB på 2 møder

med 1 års mellemrum udtalte ønske herom! Denne opfattelse var i virkeligheden en underkendelse af bestræbelserne på at gøre Andelsudvalget til det dominerende led inden for andelsbevægelsen, og den fastslog klart, at de enkelte selskaber havde - og skulle have - den endelige afgørelse. Bag uenigheden om dette principielle spørgsmål lå problemet om, hvorvidt alle de i Andelsudvalget deltagende organisationer, hvoraf en del var produktionsforeninger, en del indkøbsforeninger, nu også havde en så høj grad af interessesammenfald i forhold til det planlagte landbrugsråd, at den enkelte organisation kunne forsvare at overlade forvaltningen af de økonomiske midler til andre og højere organer. Fra landboforeningsside havde Madsen-Mygdal nogle gange rejst problemet i forbindelse med forhandlingerne, sidst i sit brev af 24. december 1918 til Anders Nielsen, hvor han direkte

Laurits Pedersen Broberg (1859-1937):

Højskoleophold 1873-75, gårdejer i Sjørsløv ved Viborg 1881.

Deltog i ledelsen af lokale andelsforetagender, mejeri og brugsforening, samt i Kjellerup og omegns landboforening. Medl. af FajL.s bestyrelse 1904-08. Medl. af FDB.s repræsentantskab 1898, af dets bestyrelse 1902, kontrollerende direktør 1908 og fmd. 1914. Medl. af bestyrelsen for JAF 1904-09, for DAG 1916-22 og for Andelsbanken 1917-25 samt 1933-37. Medl. af Andelsudvalget fra 1909 og fmd. 1929-37.

Medl. af Sjørsløv sogneråd 1894-1900, medl. af Landstinget (V) 1906-14, medl. af finansudvalget 1910-13.

Under 1. verdenskrig sad Broberg som andelsrepræsentant i Møllernævnet, Ernæringsrådet, i Erhvervenes Fællesudvalg samt i 13-mandsudvalget. Han deltog i forhandlingerne om et Lbr. i 1918, hvor han advarede andelsbevægelsen mod at tage parti i striden mellem landbo- og husmandsforeningerne. Efter at Lbr. var en kendsgerning, stod Broberg, der repræsenterede forbrugerinteresser, som talsmand for at lade andelsselskaberne selv forvalte de økonomiske midler - en holdning som fik flertal i Andelsudvalget.

nævnte Andelsbanken og FDB²¹. Netop disse 2 foretagender måtte være de mest problematiske, da de ikke var specielt landbrugsfaglige, men derimod handelsforetagender, der henvendte sig til en bredere kreds af befolkningen. Hidtil var disse spørgsmål blevet tilbagevist af Andelsudvalget, der med Anders Nielsen i spidsen havde lagt vægt på at fremstå som en enhed. Nu da man stod over for et konkret eksempel, viste enigheden sig ikke at kunne holde, og da kravet kom fra udvalgets egne rækker - og Broberg satte trumf på ved udtrykkelig at forlange den nævnte bestemmelse tilført protokollen - måtte Anders Nielsen bøje af. Også i spørgsmålet om pengenes anbringelsesmåde kom Anders Nielsen i mindretal, thi mens han og Ole Olsen ikke havde betænkeligheder ved at anbringe beløbene i en fond under landbrugsrådet, var både Broberg, Porse og Fr. Møller imod dette²².

I spørgsmålene om udtræden og økonomi var situationen for andelsselskabernes vedkommende herefter så forskellig fra, hvad der var forudsat i vedtægterne om de enkelte organisationers forhold til landbrugsrådet, at Anders Nielsen på det konstituerende møde måtte give meddelelse herom.

»Slagterimillionen« og andre bevillinger:

Efter at principbeslutningen om landbrugsrådets dannelse var truffet, blev De samvirkende danske Andels-svineslagterier den første organisation, der fulgte udkastet og stillede penge til disposition for rådet. Det skete på slagteriernes delegeretmøde, den 28. og 29. marts 1919, hvor Ole Olsen i sin beretning bl.a. redegjorde for de første forhandlinger, hvis negative resultat husmændene fik skylden for. M.h.t. behovet for et centralorgan lagde han især vægt på forhandlingerne i E.F., hvor landbrugets »få repræsentanter« havde stået over for de andre erhvervs godt samarbejdede organisationer med deres velordnede materiale og tilstrækkelige midler. For at landbruget nu kunne blive i stand til at hævde sin stilling som en sideordnet institution måtte der imidlertid kapital til, fortsatte Ole Olsen, »og her må vi ikke være karrige...«.

Efter formandens beretning gik forsamlingen over til forhandlingerne ifølge den udsendte dagsorden. Her figurerede pengene til det kommende landbrugsråd imidlertid ikke som et selvstændigt punkt. Derimod omhandlede pkt. 7 et forslag om, »at det på kontoen »Reservefondet« indestående beløb overgår til et fond, der sætter slagterierne i

stand til at løse nuværende og fremtidige større opgaver«. Af referatet fra et bestyrelsesmøde, der fandt sted den 5. marts, fremgår det dog, at det var pengene til landbrugsrådet, man havde i tankerne. Når andelslagteriernes bidrag således blev »pakket ind« er forklaringen utvivlsomt, at bestyrelsen ikke ønskede en større debat om spørgsmålet. Både gårdmænd og husmænd stod jo side om side som leverandører til andelsslagterierne. Fonds til fremme af producentinteresser, f.eks. afsætningsfremmende foranstaltninger, kunne derfor næppe påkalde større diskussion. Anderledes stillede det sig ved støtte til et organ, der som landbrugsrådet ikke omfattede husmandsforeningerne. Dette dilemma løste andelsslagteriernes bestyrelse på sin egen facon, da Ole Olsen mod slutningen af den 1. mødedag bad om at få afgjort spørgsmålet, fordi Madsen-Mygdal ikke kunne være til stede den følgende dag. Ole Olsen fremførte nu bestyrelsens forslag om, at der opstilledes

Ole Olsen (1849-1929):

Højskoleophold 1869-71, gårdejer i Tjæreby ved Haslev 1876-1907.

Medl. af Haslevegns landboforening 1887-1906, fmd. fra 1891. Næstfmd. i D.s.sjæll.L. 1901-11. Fmd. for Haslev andelsslagteri 1896-1918, fmd. for De samv. danske Andelsslagterier 1915-22, medl. af Andelsudvalget 1917-19, medl. af Lbr. 1919-21. Direktør i Østifternes landhypotekforening 1910-24.

Medl. af Terslev sogneråd 1880-85, medstifter af Ringsted Folkeblad 1891, medl. af Folketinget 1898-1906 (V), medl. af finansudvalget 1901-06.

Posten som fmd. for andelssvineslagterierne bragte under 1. verdenskrig Ole Olsen i begivenhedernes

centrum som medl. af flæskeeksportudvalget (1915) og kødudvalget (1916) samt som medl. af 13-mandsudvalgets eksportdelegation (1917). Under forhandlingerne om Lbr. i 1918 lagde Ole Olsen megen vægt på at få DsdH. med, så landbruget kunne optræde samlet, men i løbet af foråret 1919 skiftede han - under indtryk af de ændrede ydre forhold - dog standpunkt og gik nu energisk ind for Lbr., selv om husmændene ikke var repræsenteret.

et arbejdsfond, der ikke kunne røres, på 1 mill. kr., hvis renter skulle tilfalde landbrugsrådet til fri rådighed. Madsen-Mygdal anbefalede dernæst, at alle slagterier gav deres tilslutning til dette forslag. I det følgende blev landbrugsrådsbevillingen nu kædet sammen med Madsen-Mygdals person. Det skete da slagteriernes næstformand, forpagter J. Theilmann (Hvidkilde) under henvisning til Madsen-Mygdals indsats under krigen foreslog, at man enstemmigt gav dette bidrag. »Vi skylder ham tak for hans dygtige og uegennyttige arbejde, og vi kan ikke give det bedre udtryk for vor taknemmelighed end ved at give det foreslåede bidrag til landbrugsrådet«. Ifølge kilden udløste dette indlæg stærke klapsalver, og Ole Olsen trådte nu atter på talerstolen og udtalte, at det skulle glæde ham, »om vi enstemmigt, og med den motivering hr. Theilmann havde givet, i dag kunne vedtage forslaget«. Derpå foreslog han, at alle rejste sig og »derved tilkendegav, at man ønsker at bevilge 1 mill. kr. til landbrugsrådet«. Denne opfordring blev fulgt af den 175 store delegeretforsamling²³.

Når slagterimillionen i den følgende tid blev genstand for særlig omtale og kritik, var det dog hverken p.g.a. beløbets størrelse eller den lidt specielle måde, hvorpå sagen var blevet forelagt delegeretforsamlingen. Ganske vist blev afstemningsresultatet anfægtet af »Husmanden«, der hævdede, at énstemmigheden var fremkommet ved at en del havde undladt at stemme, hvorimod Ole Olsen til dagspressen kunne forsikre, at ingen havde hverken talt eller stemt imod²⁴. Det kritikken rettede sig imod, var pengenes oprindelse. De stammede nemlig fra eksport af slagteriaffaldsvarer, solgt gennem slagteriernes fælleskontor, og pengene tilhørte derfor leverandørerne, de enkelte andelshavere. Da disse som nævnt kom fra hele landbruget, medførte delegeretmødets beslutning, at de landmænd, der stod i husmandsforeningernes rækker, kom til at bidrage til et formål, som deres organisation ikke støttede. Fra husmandsforeningernes side rejste der sig da også straks kritik af denne disposition, hvis juridiske lovlighed blev draget i tvivl, og man krævede i stedet pengene udbetalt til andelshaverne. I kritikken, der især fremkom i »Husmanden«, truede man desuden med, at føre »kampen« mellem landbo- og husmandsforeningerne over i andelsforeningernes lejr²⁵.

I husmandsforeningerne blev sagen taget op på et fællesbestyrelsesmøde den 15. maj²⁶. Diskussionen drejede sig her om, hvorvidt man skulle tage kampen op inden for andelsforeningerne straks ved at søge flertallet erobret i disse, eller om man skulle søge yderligere forhandling, før man gik i aktion. Tilhængere af det første standpunkt var

bl.a. Vandman, og Emil Rasmussen (Fyn), mens Niels Frederiksen, Holdgaard og P. Jeppesen (Drusebjerg) anbefalede den sidste mulighed. Jeppesen mente dog ikke, at chancerne for at nå til forståelse var store, da »de kræfter inden for landboforeningerne, som vil krigen, er de stærkeste for tiden«, men efter endnu et forsøg ville husmændene stå stærkere moralsk set. Man vedtog derefter en af Niels Frederiksen udarbejdet resolution, hvori der protesteredes mod andelsslagteriernes fremgangsmåde, og man forbeholdt sig ret til, hvis enighed om rådets sammensætning ikke opnåedes, at tage spørgsmålet op på de enkelte slagteriers generalforsamling²⁷.

Andelsslagteriernes delegeretmøde var det første møde, hvor en større kreds af andelsfolk stilledes over for problemet om penge til det nye landbrugsråd. Allerede før dette krav var blevet præcist formuleret, havde andelskreaturforeningerne på deres generalforsamling i januar debatteret emnet, og de havde vedtaget at deltage i udgifterne ved rådets virksomhed, dog under den naturlige forudsætning, at Andelsudvalget blev repræsenteret. Af forhandlingerne fremgik dog, at man lagde vægt på, at alle organisationerne og navnlig husmandsforeningerne blev repræsenteret i rådet²⁸.

I løbet af juni og juli måneder kom spørgsmålet nu til debat i de øvrige andelsorganisationer. På Dansk Andels-Ægekports generalforsamling, den 3. juni, gik flere talere, deriblandt N. N. Stensgaard (Hurup), der var medlem af den jyske husmandsforenings bestyrelse, imod en bevilling, da rådet ikke repræsenterede hele landbruget. Fra anden side blev faren for en ny »slagterimillion«-affære med en eventuel splittelse af organisationen til følge fremdraget. Alligevel vedtoges det med stort flertal - kun 6 stemte imod - at give et årligt bidrag til landbrugsrådet på 500 kr.²⁹.

På F.D.B.s generalforsamling, den 13. juni, anbefalede Broberg at yde økonomisk støtte. Han forsikrede forsamlingen, at det ikke havde kunnet lade sig gøre at få husmændene med, og henvisningerne til Industrirådets og Grosserer-Societetets store indflydelse gjorde også her sin virkning. Kun en enkelt taler gik imod planerne, og forsamlingen vedtog med »meget stort flertal« at bemyndige bestyrelse og repræsentantskab til at »anvende et i forhold til andre andelsselskabers bidrag passende tilskud til landbrugsrådet«. Kun »ganske få« stemte imod³⁰.

Den følgende dag afholdt Andelsbanken sin generalforsamling. Også her fremkom protester, bl.a. frygtede man, at banken herved skulle blive en »standsbank«, hvilket ville skade den. Anders Nielsen,

der sad som formand for bankens bestyrelse, søgte at imødegå kritikken ved bl.a. at henvise til de 5 pladser, der stod klar til husmandsrepræsentanterne, og resultatet af afstemningen blev da også her en vedtagelse med »overvældende majoritet«, idet de 5 talere, der gik imod forslaget, kun samlede ca. 10 stemmer³¹.

Også på årsmødet i De danske mejeriforeningers Fællesorganisation, den 28-29 juni, blev spørgsmålet omtalt, skønt der her ikke fandt nogen beslutning eller afstemning sted. I sin anbefalelsestale udtalte Niels Porse, at den kendsgerning, at andelsselskaberne i så høj grad havde været medvirkende ved tilrettelæggelsen af rådets arbejde og tillige var »så godt repræsenteret«, ville blive en garanti for, at rådets beslutninger kun ville blive dikteret af »rent faglige hensyn«³².

Den største modstand kom fra Anders Niensens egen organisation, Jysk Andels-Foderstofforretning, der afholdt sin generalforsamling den 8. juli. Anstødsstenen var også her, at husmændene ikke var repræsenteret. Fra talerne kom et forslag om at udskyde bevillingen, til også husmændene sad i rådet, men stemningen for tilslutning under de foreliggende vilkår havde dog flertallet af forsamlingen bag sig, og modstanderne udgjorde ved afstemningen kun »en snes«³³.

For de øvrige andelsorganisationers vedkommende blev spørgsmålet om støtte til landbrugsrådet først drøftet på det følgende års generalforsamlinger, i foråret 1920. For så vidt angår de i 1919 afholdte generalforsamlinger og delegeretmøder, må det sammenfattende fastslås, at den modstand mod bevillingerne til rådet, der kom til udtryk, var meget beskedne. Dette kan dog ikke tages som et udtryk for, at opbakningen hos de enkelte andelshavere havde samme store omfang som i organisationernes kompetente organer. Den store tilslutning må snarere tilskrives, at hovedparten af mødedeltagerne kom fra gårdmandsklassen og altså organisatorisk var tilknyttet landboforeningerne. Medvirkende til udfaldet var naturligvis også den kraftige agitation, som andelsbevægelsens ledere førte på disse møder, hvor husmændene fik hele skylden, og hvor industriens og handelens erhvervsorganisationer blev holdt frem som efterlignelsesværdige eksempler.

Den 20. juni 1919:

Efter at de 3 organisationer havde godkendt det foreliggende udkast til vedtægter for »Landbrugsrådet«, besluttede man at offentliggøre planen. Det skete den 2. maj 1919³⁴. Tilbage stod nu at finde et tidspunkt

for rådets konstituering. Madsen-Mygdal foreslog i første omgang den 3. juni. Dette passede imidlertid ikke flere af Andelsudvalgets medlemmer, bl.a. afholdt Dansk Andels-Ægeksport sin generalforsamling denne dag, og de foreslog derfor den 6. eller 7. juni. Disse dage faldt netop mellem grundlovsdag, hvor Pinstrup skulle tale, og pinsedagene, hvor Hertel var forhindret, og man koncentrerede sig derpå om midten af juni. Her lagde FDB og Andelsbankens generalforsamlinger, den 13. og 14. juni, sig imidlertid hindrende i vejen, og man nåede således helt frem til den 20. juni, før alle deltagerne kunne komme³⁵.

Efter at det således var lykkedes at fastsætte en dato - iøvrigt 131 årsdagen for stavnsbåndets ophævelse i 1788 - kunne man i begyndelsen af juni udsende de officielle, trykte indbydelser til det konstituerende møde. Indbydelserne var underskrevet af Anders Nielsen, A. Tesdorpf og Pinstrup. Når det blev Pinstrup og ikke Madsen-Mygdal, der stod som indbyder på landboforeningernes vegne, skyldes det, at Pinstrup fra 1. april var ledende formand i DsdL. mens Madsen-Mygdal »kun« var formand³⁶.

Fredag den 20. juni 1919 kl. 9,30 fandt Landbrugsrådets konstituerende møde sted. Det skete i Lhs. lokaler på Vestre Boulevard i København. Samtlige deltagere var til stede med undtagelse af Chr. Sonne, der erstattedes af landboforeningernes 1. suppleant H. Hauch³⁷.

Straks ved mødets åbning redegjorde Anders Nielsen for det forbehold, alle andelsselskaberne havde taget, og hvorefter kun renterne ville blive udbetalt rådet. M.h.t. en eventuel tilbagetrækning af beløbene mente Anders Nielsen ikke, at dette kunne finde sted uden videre, i hvert fald ikke uden en forudgående beslutning i Andelsudvalget. Iøvrigt anså han spørgsmålet for at være af formel natur, hvorfor en vedtægtsmæssig ændring var unødvendig. Netop i spørgsmålet om, under hvilke omstændigheder beløbene kunne trækkes tilbage, er kilderne imidlertid uenige om rækkevidden af Anders Niensens udtalelser. Ifølge sekretær Stenbæks referat udtalte Anders Nielsen: »Antagelig ville det blive således, at det enkelte andelsselskab ikke uden videre kunne trække sit tilskud tilbage, men at *kun det samlede Andelsudvalg* kunne gøre dette. Kun hvis *Andelsudvalget* bliver i uoverensstemmelse med Landbrugsrådet, kan selskaberne trække deres bidrag tilbage«. I rådets mødeprotokol hedder det derimod: »Antagelig ville det blive således, at det enkelte andelsselskab ikke uden videre kunne trække sit tilskud tilbage. Dog kan *enkelte andelsselskaber* betinge sig at trække deres bidrag tilbage efter beslutning inden for Andelsudvalget«³⁸. Uoverensstemmelsen mellem de 2 kilder afspejler de divergeren-

de synspunkter, der kom frem på Andelsudvalgets møde den 4. juni (jfr. s. 176ff.), og hvoraf det fremgår, at den sidste version er den rigtige. Forklaringen på den opståede uoverensstemmelse er antagelig, at Anders Nielsen, der næppe har været begejstret for udvalgets vedtagelse, på mødet har udtrykt sig tvetydigt om spørgsmålet, og at Stenbæk i sit referat har gengivet Anders Niensens personlige opfattelse. Ved renskrivningen har det så, ikke mindst af hensyn til andelsselskaberne, været nødvendig at korrigere udtalelsen. Ole Olsen, der ikke havde været til stede under Andelsudvalgets diskussion af sagen den 4. juni, udtrykte sin utilfredshed med, at de enkelte selskaber således efter forgodtbefindende kunne trække deres penge tilbage, og han understregede, at for slagteriernes vedkommende ville noget sådant kun ske, hvis Landbrugsrådet blev opløst. Fra landboforeningsside kunne man naturligvis ikke uden videre acceptere Anders Niensens vurdering angående det økonomiske grundlag, og man foreslog derfor, at der skulle søges juridisk bistand til en afklaring af spørgsmålet. Diskussionen herom vedtog man dog at henlægge til en senere lejlighed.

Derefter gik man over til valget af præsidium, der skulle bestå af 3 mand. Valget af den ledende præsidet skete i enighed, idet Madsen-Mygdal på Anders Niensens forslag og med hele forsamlingens tilslutning valgtes dertil. Som kandidater til de 2 øvrige præsidieposter pegede man fra Andelsudvalgets og Lhs. side på henholdsvis Anders Nielsen og Tesdorpf. Ved den påfølgende skriftlige afstemning skete så det uventede: Anders Nielsen fik 9 stemmer, hvorimod forsamlingen vragede Tesdorpf ved kun at give ham 3 stemmer, mens 6 af de tilstedeværende i stedet stemte på sekretær Hertel, skønt denne ikke var opstillet.

Valgets overraskende udfald var pinligt, og Hertel erklærede da også straks, at han - på grund af manglende tid - ikke kunne modtage hvervet, og han spurgte om man ikke kunne betragte Tesdorpf som valgt uden afstemning? Heroverfor udtalte Tesdorpf, at han efter det stedfundne ikke var tilbøjelig til at modtage valget, og at han foretrak, at Lhs. fik lejlighed til at vælge en anden kandidat. Anders Nielsen greb nu ind og spurgte, om man ikke med den af Tesdorpf givne motivering kunne betragte Hertel som midlertidigt valgt og så afvente de forestående ændringer i selskabets præsidium (sic!)³⁹. Hertel fastholdt imidlertid sin vægring, og en ny afstemning måtte så finde sted. Resultatet heraf blev, at Tesdorpf og Hertel hver fik 4 stemmer, mens 2 stemmesedler var blanke. Madsen-Mygdal, der ledede mødet, erklærede herpå Tesdorpf for valgt. Denne afgørelse var der dog ikke fuld

enighed om, og en tredje afstemning måtte til. Tesdorpf fik denne gang 8 stemmer, mens 3 stemmesedler var blanke. Tesdorpf blev nu anmodet om at erklære sig for villig til at indtræde i rådets præsidium, men under indtryk af de 3 afstemninger forstår man godt hans betænkeligheder herved: »De kan jo forstå mine herrer, at den afstemning, der har fundet sted her i dag, har i allerhøjeste grad forbavset mig. Om det er min person, eller hvad det er, man er imod, ved jeg ikke. Havde jeg anet noget herom, så havde jeg bedt mig fritaget for at indtræde i Landbrugsrådet som repræsentant for landhusholdningsselskabet. Lysteligt er det jo ikke for mig at indtræde på disse vilkår, men da jeg ikke ser, hvorledes vanskeligheden skal kunne løses, når konstitutionen skal finde sted her i dag, tager jeg midlertidigt imod valget«.

Hermed sluttede mødet, og allerede samme dag skulle det første ordinære møde finde sted. Landbrugsrådet var nu en kendsgerning, men fødslen havde ikke været uden dramatik. Alle de praktiske sider af sagen, såsom lokaler, personale etc. havde man endnu ikke beskæftiget sig med. Det økonomiske fundament for rådets virke var alt andet end afklaret, og det netop afsluttede møde havde afsløret en brist i den tillid, der måske var den mest afgørende forudsætning for, at samarbejde skulle føre til gode resultater for de deltagende landbrugsorganisationer.

Spørgsmålet er derfor, hvorfra kom modstanden mod Tesdorpf's kandidatur? Alene stemmetallene giver problemer. På trods af at der var 12 stemmeberettigede til stede, blev der ved de 3 afstemninger kun afgivet henholdsvis 9, 10 og 11 stemmer. En rimelig forklaring på dette fås, hvis det antages, at den ledende præsident og de 2 kandidater afholdt sig fra at stemme første gang, at Madsen-Mygdal og Tesdorpf ikke stemte anden gang, og at kun Tesdorpf undlod at stemme tredje gang. Hvad der iøvrigt gemmer sig bag stemmetallene, lader sig kun delvis afdække. Det må således anses for givet, at Hertel, som den loyale og pligtopfyldende mand han var, har stemt på Tesdorpf. Tilbage bliver der så ved den første afstemning 8 stemmer, hvoraf jo de 6 stemte på Hertel, d.v.s., at modstanden mod Tesdorpf kom både fra Andelsudvalget og landboforeningerne. Hvad der ligger bag den anden og tredje afstemning, lader sig derimod ikke opklare ud fra det foreliggende kildemateriale. Anders Nielsens ihærdighed for at få Hertel valgt antyder dog, at det især var blandt andelsfolkene modstanderne skulle søges.

Andelsfolk kontra private kapitalister:

Denne formodning bekræftes ved gennemlæsning af Andelsudvalgets forhandlingsprotokol. Allerede i januar 1919, under drøftelse af repræsentationen i det kommende landbrugsråd, udtrykte Niels Porse nogen bekymring for landboforeningernes evne til at repræsentere mejerierne - som han forudså kun ville få én repræsentant i rådet og slet ingen i ledelsen - over for udlandet, selv ikke af »en så udmærket mand som Madsen-Mygdal«⁴⁰. Han angreb dernæst A. Tesdorpf, »der ved hjælp af fremmed kapital arbejder for oprettelsen af private mælkekonserveringsanstalter i direkte modstrid med andelsmejerierne«. For at hindre valget af uheldige elementer i landboforeningernes ledelse, foreslog Ole Olsen, der selv var betænkelig ved i slagterispørgsmål at skulle repræsenteres af Tesdorpf, at antallet af mandater fra hver organisation skulle nedsættes til 5⁴¹. Dette vedtoges, og kom siden til at gælde for de 2 store organisationers vedkommende.

Baggrunden for Porses og andres kritik af Tesdorpf var de forventninger, der også i landbrugskredse nærmedes til efterkrigstidens marked. Inden for mejeriernes fællesorganisation mente man, at en farbar vej lå i produktion af behandlet mælk, herunder kondenseret mælk eller »mælkelme« og planer herom fremlagdes for en større kreds på mejerorganisationens årsmøde den 28.-29. juni 1918. Imidlertid var der også fra nogle private mejeriers side, uden for organisationen, bestræbelser på at få oprettet en produktion. En del landmænd lod sig lokke af disse virksomheders tilbud om højere afregningspriser for den leverede mælk end andelsmejerierne kunne give, og på årsmødet måtte både formanden, Niels Porse, og næstformanden, J. Petersen (Brædstrup), derfor i ret kraftige vendinger advare landmændene mod disse »private kapitalister«⁴².

En af disse private mælkefabrikker var A/S Dansk Værne Kloster, der lå i Nykøbing Falster, og som formand for fabrikkens bestyrelse sad netop A. Tesdorpf⁴³. Det var altså i kampen om mælken og det udenlandske marked, Porses og Tesdorpf's interesser stødte sammen. Netop i løbet af vinteren 1918-19 forberedtes »De danske mejeriforeningers mælkeeksport«, og det konstituerende møde fandt sted den 23. juli 1919⁴⁴. Under disse omstændigheder måtte det for andelsmejerifolkene være en ubehagelig tanke, i bogstaveligste forstand at skulle sidde til bords i Landbrugsrådet med konkurrenter.

Med nedskæringen til de 5 pladser troede man at have udelukket denne mulighed, og Lhs. valg af Tesdorpf var derfor en streg i regnin-

gen. På Andelsudvalgets møde den 4. juni - dagen efter udsendelsen af den officielle indbydelse, hvor Tesdorpf stod som repræsentant for Lhs. - blev spørgsmålet taget op. At få ham indvalgt i præsidiet ville selvfølgelig være endnu mere ubehageligt, og man enedes derfor om at søge dette undgået⁴⁵. Som ovenfor refereret blev dette energisk forsøgt ved afstemningerne og ved Anders Niensens, noget respektløse, udtalelse på det konstituerende møde, og først da Hertels vægring gjorde klart, at uden Tesdorpf's valg til præsidiet kunne konstitueringen ikke finde sted, svandt modstanden ind.

Selv om Tesdorpf efter afstemningen havde erklæret, at han kun midlertidigt tog imod valget, overvandt han dog sine betænkeligheder, idet han forblev i rådets præsidium indtil 1925, hvorefter han sad som almindeligt medlem i rådet indtil sin død i 1929⁴⁶. Forholdet mellem de 2 organisationer var dog i den følgende tid noget køligt, således undlod Lhs. at lade sig repræsentere, som normalt var, ved andelsselskabernes næste delegeretmøde, den 26-27. september 1919⁴⁷.

Offentlighedens reaktioner:

Beslutningen om Landbrugsrådets oprettelse offentliggjordes som nævnt (s. 182) den 2. maj. Andre samtidige begivenheder, navnlig de urolige forhold i Tyskland, bevirkede dog, at nyheden i dagspressen henvistes til en notits på midtersiderne, hvis den i det hele taget kom med. Mens de fleste blade indskrænkede sig til kendsgerningerne⁴⁸, fik begivenheden dog sin særlige udformning i »Politiken«, der kunne berette, at det store landbrugs organisationer havde oprettet et »gårdmandsråd«⁴⁹.

I den landbrugsfaglige presse bragte »Andelsbladet« nyheden uden kommentarer, mens »Vort Landbrug« tillige bragte et kort rids over de tidligere forsøg og herunder ikke forsømte at nævne sin indsats ved forhandlingernes genoptagelse. Samtidig langede bladet ud efter de »partipolitisk prægede husmandsforeninger«, der ikke ville med i det faglig-økonomiske samarbejde, ligesom det advarede imod at indføre »almindelig valggeometri« i spørgsmålet om mandaterne i rådet, som husmandsforeningerne havde foreslået. Det ville efter bladets opfattelse skabe uro, splittelse og strid, som ville være ødelæggende for rådets »saglige overvejelser og beslutninger«⁵⁰. Fra husmandsside kom der på dette tidspunkt ingen kommentarer.

Meddelelsen om Landbrugsrådets konstituering var ligeså sparsom, som ved planens fremkomst. Ganske vist stod det at læse i en lang række blade, men overalt som en notits på en af midtersiderne. Kun ét blad, det nystartede »Landmandstidende«, gav rådet en kommentar med på vejen. Bladet, der var talerør for Landmandsforeningens synspunkter (jfr. s. 127), stillede sig skeptisk over for nytten af et sådant råd, hvor jo de folk sad, »der under krigen har samarbejdet på det intimeste«. Der var, skrev bladet, »intet nyt blod, ingen nye friske kræfter, ingen repræsentanter for det mindre landbrug, og hvad nytter det hele så? Midt i sit pessimistiske syn var det dog bladet en trøst, at en af »landbrugets allerdygtigste repræsentanter« og en af de »retline- de, virkelige mænd«, nemlig Pinstrup, var kommet med i det nye Landbrugsråd⁵¹.

Kapitel XII: Landbruksrådet etablerer sig

Ved sin start stod Landbruksrådet over for en række opgaver, der efter sin karakter kan opdeles i 1) de rent praktiske spørgsmål, 2) andelsselskabernes økonomiske støtte, 3) landbrugets udtræden af krigstidens nævn og udvalg samt 4) foranstaltninger til eksportens genoptagelse¹.

På rådets 1. ordinære møde den 20. juni om eftermiddagen gik det meste af tiden med en videredrøftelse af formiddagens problemer. Ifølge rådets vedtægter skulle hele Landbruksrådet afholde møde mindst 2 gange om året - i juni og december - mens præsidiets skulle forestå ledelsen og administrationen mellem møderne. Til at varetage de daglige forretninger skulle der lige som i de øvrige landbrugsorganisationer ansættes en sekretær. Disse bestemmelser gav gode muligheder for at få et stærkt præsidium, ligesom sekretærposten i den rigtige mands hænder kunne forvandles til en meget indflydelsesrig post. Ved behandlingen af sekretærspørgsmålet blev organisationernes gensidige skepsis atter åbenbar. Madsen-Mygdal foreslog nemlig sekretær Hertel, der afslog og i stedet pegede på landboforeningerne, hvor Himmelstrup var sekretær. Dette ønskede Anders Nielsen imidlertid ikke, og resultatet blev derfor, at Landbruksrådets adresse foreløbig blev Dalum landbrugsskole, hvor Madsen-Mygdal var forstander.

Også diskussionen om de økonomiske midler fortsattes. På Pinstrups forespørgsel blev det præciseret, at de fleste af andelsselskaberne agtede at tage beløbene med sig, hvis de udtrådte af rådet. Noget overblik havde man dog ikke. Brugsforeningerne fastholdt, at de ville tage pengene med sig, hvorimod mejerierne i modsætning til tidligere (jfr. s. 176) nu ville lade pengene, der samtidig blev forhøjet til 400.000 kr., blive stående. For de øvrige selskabers vedkommende forelå der ingen klar tilkendegivelse, og Madsen-Mygdal anmodede derfor om en oversigt over hvilke selskaber, der ville bidrage efter vedtægterne, og hvilke, der kun ville yde støtte på andre betingelser. Herefter måtte sagen så fastlægges under juridisk bindende former.

Udtræden af krigstidsvalgene:

I forholdet til omverdenen vedtoges det på mødet at rette en officiel henvendelse til statsmagten. Det skete i 3 enslydende skrivelser til

udenrigsministeriet, indenrigsministeriet og landbrugsministeriet, hvori man præsenterede sig som den organisation, der fremtidig skulle varetage »landbrugets almindelige interesser« i ind- og udland, og man anmodede dernæst ministerierne om for fremtiden at forelægge spørgsmål, som man ønskede til udtalelse i en eller flere af de deltagende organisationer, for Landbrugsrådet. I henvendelsen tilføjedes, at organisationerne indtil videre fortsat ville deltage i krigstidens udvalg og nævn, men at man forventede, at disse snarest ville blive ophævet. For Det stående Landbrugsudvalgs vedkommende ville man dog kun deltage i møderne indtil den gældende kornlovs udløb². At man skulle udtræde af de forskellige udvalg var der allerede den 20. juni truffet principbeslutning om, men det skulle ske »når tid og lejlighed syntes passende«³.

Landets situation havde siden det tyske sammenbrud i november 1918 været afventende. Samhandelen sydpå antog kun et ubetydeligt omfang, da tyskerne ikke kunne betale. Med vestmagterne forblev krigens handelsaftaler i kraft, omend de gradvis lempedes. Først efter den 12. juli 1919, da de allieredes blokade ophævedes, begyndte den frie handel imidlertid at komme rigtig i gang. Forventningerne om normale tilstande havde dog allerede tidligt på året fremkaldt en almindelig optimisme i samfundet, og utilfredsheden med statsmagtens mange indgreb under krigen fik nu gennemslagskraft. Politisk fandt denne utilfredshed sit udtryk i »statslånskrisen« i februar og marts, der var et klart opgør ikke bare mod bemyndigelsesloven af 7. august 1914, men mod restriktionspolitikken i almindelighed. Resultatet af krisen blev afviklingsloven af 11. april 1919, og i den følgende tid ophævedes de fleste krigstidsudvalg⁴.

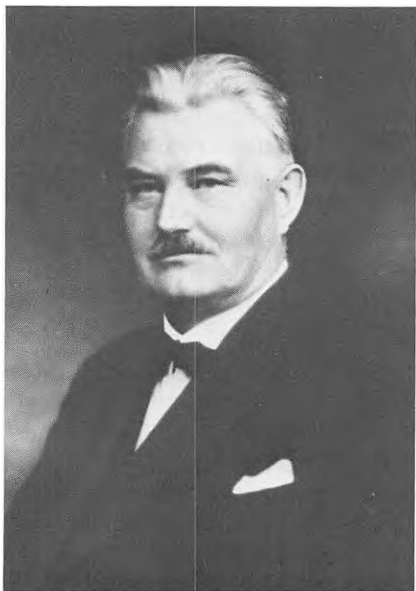
I overensstemmelse hermed ophævedes en række af landbrugsudvalgene. Allerede i maj havde Anders Nielsen for 13-mandsudvalgets vedkommende slået på, at udvalget og eksportdelegationen måtte ophæves, når Landbrugsrådet trådte i funktion. På et møde den 16. juli var der enighed om, at forudsætningerne for udvalgets eksistens nu var borte, hvorpå udvalget ophævede sig selv⁵. Også fra husmandsside gik man ind herfor, men man protesterede dog mod den opfattelse, at opgaverne herefter skulle overgå til det nye Landbrugsråd⁶. Hvad angik kødudvalget (jfr. s. 95) vedtog man på samme møde at henstille til landbrugsministeriet, at udvalget ophævedes. Også Erhvervenes Fællesudvalg ønskede landbruget ophævet snarest muligt, og Madsen-Mygdal blev pålagt at kontakte Alexander Foss og C. C. Clausen med henblik herpå⁷.

For Det stående Landbrugsudvalgs vedkommende var forholdet imidlertid mere kompliceret. De usikre tilførsler og de stigende priser gjorde i foråret 1919 den ernæringsmæssige situation uafklaret. En række udførselsforbud for landbrugsvarer blev derfor opretholdt, og i regeringen anså man først og fremmest af sociale grunde (forbrugerhensyn), men sikkert også under indtryk af tidens revolutionære stemninger, det for påkrævet i et vist omfang at bibeholde priskontrollen over bl.a. brødkorn, og man forberedte derfor en kornlov for det kommende høstår⁸.

Nu da freden var en kendsgerning, var det imidlertid slut med den politiske borgfred, der bl.a. havde betydet, at kornlovene for 1917 og 1918 kunne samle bred enighed hos rigsdag og organisationer. Allerede under efterårets forhandlinger 1918 havde der været antydninger fremme om, at Landbrugsrådet skulle overtage Det stående Landbrugsudvalgs opgaver (jfr. s. 162f.), og i løbet af foråret 1919 stod det klart, at landboforeningerne ikke ville medvirke ved administrationen af en ny kornlov, hvilket man sidst havde meddelt indenrigsminister Rode i Landbrugsrådets præsentationsskrivelse den 26. juni. Alligevel havde man fulgt Rodes opfordring og udarbejdet et kornlovsforslag, der ligesom husmandsforeningernes blev fremlagt af repræsentanterne i Det stående Landbrugsudvalg, men først så sent som den 11. juli. Den væsentligste forskel på de 2 forslag var, at landboforeningerne krævede hvert kg. rug eller hvede betalt med tilsvarende mængder majs eller foderkager - nogen bestemt pris skulle ikke fastsættes - mens husmandsforeningerne ville have en lempeligere ligning end året før, samt at kornet afleveres til en pris af 28 kr. pr. 100 kg.⁹.

Som så ofte før forsøgte indenrigsministeren at finde en mellemvej, og han fremsatte derfor den 4. august et kornlovsforslag, der pålagde landmændene afleveringspligt for al rug og hvede til en pris af 30 kr. pr. 100 kg. Selve kornligningen skulle ligesom tidligere ske efter jordværdiprincippet¹⁰. Situationen var dog på dette tidspunkt alt for spændt til, at dette kompromisforslag kunne komme igennem lovgivningsprocessen. Fra landboforeningernes side gik man straks i aktion. Den 6. august, samme dag som 1. behandlingen i Folketinget skulle finde sted, samlede man sine repræsentanter i Det stående Landbrugsudvalg til et møde, hvor det vedtoges at udtræde af dette. Man udarbejdede derpå en skarpt formuleret skrivelse, som Pinstrup overrakte Rode under eftermiddagens forhandlinger. Som direkte grund til udtrædelsen angav man, at det fremsatte kornlovsforslag var i modstrid med DsdL.s indstilling. Af skrivelsens øvrige indhold fremgik det dog,

at det i virkeligheden var et opgør med den hidtidige måde, hvorpå landbruget var repræsenteret i forhold til regeringen, først og fremmest i sammensætningen af Det stående Landbrugsudvalg. Således fastlog man endnu engang, at udvalget i modsætning til Landbrugsrådet af 30. august 1915 aldrig havde været et fuldgyldigt udtryk for det samlede danske landbrug fordi Lhs. og Andelsudvalget var udelukke-

Henrik Andreas Rosenauer Hauch (1876-1957):

Forst- og jagtlærerbrev 1897, landbrugs- og højskoleophold 1897-1900, landbrugskandidat 1902. Lærer ved Lyngby landboskole 1902-08, forstander for Asmildkloster landbrugsskole 1908-34, derpå ejer af Sølund ved Viborg.

Medl. af bestyrelsen for Viborg amts landsøkonomiske forening, fmd. for Fajls planteavlssudvalg 1916-30, fmd. for FajL. 1930-47, derpå æresmedlem. Medl. af DsdL. fra 1917 og fmd. 1932-47. Medl. af Hedeselskabets bestyrelse 1921, næstfmd. 1931. Medl. af Lhs. bestyrelsesråd 1922-34. Suppleant til Lbr. 1919, ordinært medl. fra 1920, vicepræsident 1932 og ledende præsident 1933-50.

Medl. af Landstinget 1918-53 (V), fmd. for tingets finansudvalg 1928-36, fmd. for Venstres landstingsgruppe 1936-40. Minister uden portefeuille 10. april - 8. juni 1940 samt landbrugsminister 1950-51. Iøvrigt medl. af en række kommissioner, råd og institutioner.

Under forhandlingerne om Lbr. i 1918 stod Hauch endnu i anden række, men ønskede allerede da at vise større imødekommenhed over for husmandsforeningerne end topledernerne Madsen-Mygdal og Pinstrup var villige til. At DsdH. indtrådte i Lbr. i 1933 skyldtes vel først og fremmest den økonomiske krises virkninger på landbrugserhvervet, men det var dog ikke uden betydning, at forhandlingerne herom førtes mellem Hauch og husmandsføreren Jens Holdgaard. Hauch blev kendt som en dygtig forhandler både under 1930'ernes krise og under besættelsen. Som landbrugsminister 1950-51 kom han dog p.g.a. kornordninger og maksimalpriser på fødevarer i så stærk modsætning til landbrugets organisationer, at det medførte hans afgang som minister.

de. Ved behandlingen af de mangeartede spørgsmål, som havde været forelagt udvalget, havde det dernæst vist sig, »at hver gang landboforeningernes repræsentanter ikke så sig i stand til at dele de anskuelser, som ministerens partipolitiske medarbejdere fremsatte ... har ministeriet fuldstændigt ignoreret de fra landbruget fremsatte sagligt begrundede forslag«¹¹.

Da venstremanden Jensen (Kleis) i sit ordførerindlæg havde berørt emnet, fik landboforeningerne yderligere den fjer i hatten, at Ove Rode måtte oplæse hele skrivelsen for Folketinget. hvorved den inddroges i den efterfølgende debat. Fra regeringspartiets side tog man straks til genmæle. Netop sammenligningen med Landbrugsrådet af 1915 fik Rode til at fastslå, at Det stående Landbrugsudvalg havde lovgrund under sin eksistens. Det måtte være op til Rigsdagen at afgøre, hvorledes en kornlov skulle administreres og følgelig også hvorledes et administrativt organ - et landbrugsudvalg - skulle sammensættes. For organisationernes vedkommende ville Rode »indtil det sidste« antage, at det ikke var DsdL. som sådan, der nedlagde arbejdet, men at det blot var de 5 medlemmer, der ikke længere ønskede valg til landbrugsudvalget. Hvis det sidste var tilfældet, mente han derfor, at skrivelsen skulle være rettet til DsdL.s bestyrelse, ikke til ham. Var det første tilfældet, ville det derimod været et udslag af den syndikalisme, »som for øjeblikket foruroliger samfundet« og i virkeligheden et angreb mod den bestående samfundsorden¹². Også Niels Frederiksen beskæftigede sig i sit ordførerindlæg med skrivelsen. Han tog skarpt afstand fra beskyldningen for, at DsdH. optrådte som ministeriets forlængede arm og fastslog, at selv om man stod i de danske husmandsforeninger, kunne man også være repræsentant for det danske landbrug¹³. Landboforeningernes synspunkter blev imidlertid fastholdt af Pinstrup, der den følgende dag kunne meddele, at også 2 af de 3 mand ministeren havde udpeget til Det stående Landbrugsudvalg - nemlig Jensen (Kleis) og Wenzel Neergaards efterfølger, statsrevisor Døcker - agtede at udtræde af dette. Også her forsøgte Rode sig med en legalistisk argumentation, der dog ikke overbeviste modstanderne¹⁴.

Debatten om landbrugsudvalget kunne dog ikke rokke ved selve lovforslaget. Fra alle sider i Rigsdagen erkendte man nødvendigheden af en kornlov for høståret 1919-20, men oppositionspartierne benyttede deres flertal i Landstinget til at ændre lovforslagets bestemmelser om ombytningsforholdet mellem brød- og foderkorn fra 10:7 til 1:1 i overensstemmelse med landboforeningernes ønsker samt at nedsætte et udvalg, der skulle bistå ministeren med lovens udførelse. Dette

udvalg skulle bestå af 3 repræsentanter fra DsdL., 3 fra DsdH samt 1 handelskyndigt medlem fra Andelsudvalget¹⁵. Folketinget godkendte uden sværdslag disse ændringer, og hermed var Det stående Landbrugsudvalg ophævet.

At tiden endnu ikke var inde til et frit marked på det ernæringsmæssige område blev tydeligt demonstreret det følgende år, da venstregeringen Neergaard med konservativ støtte forelagde kornloven for høståret 1920-21. Prisen til hvilken der skulle afleveres var ganske vist steget betydeligt, hemlig til 43 kr. pr. 100 kg., mens majsprisen kun lå på 37 kr., men priserne på verdensmarkedet lå for brødkorn da helt oppe på 60-70 kr. pr. 100 kg.¹⁶.

Samtidig med kampen mod Det stående Landbrugsudvalg forsøgte man i landboforeningerne også at bekæmpe det pr. 1. februar 1919 oprettede »Centralkontor for import af foderstoffer til Danmark«. Dette kontor oprettedes på foranledning af »Majsnævnet« med det formål at opnå en udligning af priser og fragter i den første efterkrigstid, hvor forsyningsforholdene antagelig ville være meget svingende. I ledelsen sad repræsentanter for såvel staten som foderstofimportørerne fra både andels- og private selskaber. Fra landboforeningsside fik man imidlertid gennemtrumfet, at centralkontoret skulle ophæves, når enten indenrigsministeren, centralkontoret selv eller Det stående Landbrugsudvalg ønskede dette. Da denne indrømmelse blev givet, benyttede landboforeningerne allerede den 12. februar sit faktiske flertal i landbrugsudvalget til at ophæve centralkontoret, hvis virksomhed så skulle ophøre med udgangen af august 1919. Fra regeringens og importørernes side ønskede man dog, at centralkontoret skulle fortsætte sin virksomhed, og på et møde i marts fik husmændene, der p.g.a. Madsen-Mygdals og Tesdorpf's fravær havde fået flertal, ophævelsen udskudt til udgangen af 1919¹⁷. Fra landboforeningsside fastholdt man imidlertid med henvisning til det private initiativs fordele kravet om kontorets snarlige ophævelse, og da Ove Rode i juli meddelte, at kontoret for majsens vedkommende skulle fortsætte hele høståret 1919-20, gik landboforeningerne i aktion. På et stort anlagt møde i FajL. i september, hvori Rode deltog, blev ordningen skarpt kritiseret, og på andelsselskabernes delegeretmøde i Århus den 26. og 27. i samme måned, måtte ministeren love at bøje sig for forsamlingens afgørelse. Da denne derpå med stort flertal vedtog, at man ønskede foderstofcentralen ophævet med udgangen af 1919, tog ministeren konsekvensen heraf, og ophævede centralkontorets monopol¹⁸.

At afviklingen af krigstidsudvalgene skete i Landbrugsrådets første

tid kunne måske give det indtryk, at rådet overtog udvalgenes virksomhed. Dette var ikke tilfældet; restriktionspolitikken skulle vige for kræfternes frie spil. Med Landbrugsrådets start begynder et nyt kapitel i den erhvervspolitiske historie, som det imidlertid falder uden for denne undersøgelses rammer at beskrive.

Forholdet til andelsselskaberne:

I spørgsmålet om økonomien gik det kun langsomt fremad. Endnu på Landbrugets møde den 6. august 1919 kunne Anders Nielsen ikke sige noget bestemt om hvilken betalingsform, de forskellige andelsselskaber ville anvende¹⁹. For størsteparten af selskabernes vedkommende lå beløbenes størrelse dog nogenlunde klart: slagterierne og mejerierne ville stille renten af henholdsvis 1 mill. kr. og 400.000 kr. til rådighed; brugsforeningerne derimod kun 200.000 kr. - dog til 6% imod de øvrige selskabs 5%; Andelsbanken ville betale renten af 100.000 kr. og Jysk Andels-Foderstofforretning renten af 150.000 kr.²⁰. Herudover havde andelsægeksporforeningerne stillet en årlig ydelse på 500 kr. i udsigt - svarende til renten af 10.000 kr. - ligesom andelskreatureksportforeningerne ville betale et beløb, hvis størrelse imidlertid endnu ikke var fastsat²¹. I alt var der således givet løfte om en kapital på 1.860.000 kr., hvilket beregnet til 5% ville give et rentebeløb på ca. 93.000 kr.²².

Det var dog næppe uden en vis stolthed Anders Nielsen på andelsselskabernes delegeretmøde, den 26.-27. september, meddelte forsamlingen dette tal, og han udtrykte da også håbet om, at Landbrugsrådet ville påskønne denne offervillighed og vise sig andelsselskabernes tillid værdig²³! På baggrund af de faktiske begivenheder var det store ord, Anders Nielsen her kom med, men de ligger helt på linie med, hvad både han og andre landbrugsledere udtalte på de store møder, hvor der skulle agiteres for Landbrugsrådets sag.

Virkeligheden var en anden. Ganske vist betød tilsagn om støtte fra endnu et par andelsselskaber, nemlig Øernes Andelsselskab for indkøb af Foderstoffer, der foreløbig ville bidrage med 1.000 kr. pr. år, og Dansk Andels-Gødnings forretning, der bevilgede 5.000 kr.²⁴, at Landbrugsrådet ville kunne operere med et budget på o. 100.000 kr. årligt, men da offervilligheden skulle udtrykkes mere konkret, fik rådet besked om, at beløbene kunne trækkes tilbage med 1 års varsel²⁵. Med pengenes indbetaling gik det meget langsomt. I januar 1920 var det besluttet at gøre Andelsbanken til Landbrugsrådets bankforbindelse,

men først i midten af marts indkom de første beløb på rådets konto, og bidragene fra de 2 største organisationer, slagterierne og mejerierne, hvis kapital alene udgjorde 1,4 mill kr., kom først i løbet af maj 1920²⁶.

Samtidig blev det nu muligt at opstille en oversigt over de former, hvorunder selskaberne ville yde deres bidrag. Heraf fremgik, at de store organisationer, nemlig slagterierne, mejerierne, brugsforeningerne, Jysk Andels-Foderstofforretning samt Andelsbanken, ville yde støtten for 20 år, mens de øvrige organisationer kun ønskede at give bidrag for 1 år ad gangen. Af disse betalte kun ægekspportforeningerne fra rådets start, hvorimod de øvrige, gødningsforretningen, Øernes foderstofforretning samt kreaturekspportforeningen, sparede et halvt års kontingent ved at meddele, at støtten blev givet fra den 1. januar at regne. Fra de øvrige andelsselskaber, som var medlemmer af Andelsudvalget, kom der ikke nogen form for økonomisk støtte. Når Landbrugsrådet alligevel kunne begynde sin virksomhed på et tidligere tidspunkt, skyldtes det, at andelsslagterierne udlånte 13.500 kr. til rådet, indtil regnskabet var kommet i orden²⁷.

Omind indbetalingen af det økonomiske grundlag for rådets eksistens skete med en vis træghed, syntes der til gengæld med beslutningen om, at ville yde størstedelen af det disponible beløb i en 20-årig periode at være sikret rådet en vis kontinuitet i arbejdet²⁸. Væsentligere for en vurdering af andelsselskabernes bidrag er dog de vilkår, hvorunder de blev ydet. De efterlod nemlig ingen tvivl om, at Landbrugsrådets skæbne helt og holdent lå i andelsbevægelsens hænder. Som tidligere nævnt (s. 176f.) lå en væsentlig del af forklaringen herpå i udformningen af rådets vedtægter (se bilag III. § 9), hvorefter en andelsorganisation ved en eventuel udtræden kunne få sine penge i klemme. Hertil kommer så endnu et forhold, der må antages at have indvirket på de trufne dispositioner: at det nyoprettede Landbrugsråd i sit indhold ikke helt svarede til, hvad man fra andelsselskabernes side havde ønsket under efterårets forhandlinger i 1918, hvor oprettelsen af landbrugsstatistisk kontor havde haft en ret fremtrædende plads (jfr. ss. 148f. og 152).

Dette havde som nævnt (s. 167) fået Andelsudvalget til at oprette sit eget handelsstatistiske kontor, der påbegyndte sin virksomhed den 1. oktober 1920. Allerede inden da havde man i Landbrugsrådet erkendt behovet for statistisk information, og fra 1. april 1920 ansatte man derfor DsdL.s sekretær Himmelstrup til at indsamle materiale fra ind- og udland om emner af interesse for landbruget. Efter starten af Andelsudvalgets kontor fandt man dog ordningen upraktisk, og man

begyndte at overveje muligheden for et samarbejde mellem de 2 institutioner. Fra Andelsudvalgets side reagerede man positivt på forslaget under den forudsætning, at Landbrugsrådet ville betale 25-50% af udgifterne, og da rådet accepterede dette, startede samarbejdet den 1. oktober 1921 - foreløbigt for 1 år - under Fr. Dalgas Rasmussens ledelse. Året efter tog man skridtet fuldt ud, idet kontoret blev lagt ind under rådets sekretariat, og man kan således hævde, at Andelsudvalgets »efterretningskontor« ad omveje alligevel kom med ind under Landbrugsrådets opgaver, selv om det ikke står i vedtægterne²⁹.

I Landbrugsrådets første virkeår var der imidlertid endnu et forhold, der i sin uafklarethed måtte mane til forsigtighed i andelsorganisationerne, nemlig husmandsforeningernes stilling til den nyoprettede fællesrepræsentation. Kom husmændene ikke med, frygtede man i andelskredse, at striden mellem landbo- og husmandsforeningerne ville blive overført til andelsforeningerne, hvilket ville svække - i værste fald splitte - bevægelsen. På den anden side kom husmændene med i rådet, ville de landøkonomiske organisationer udgøre et solidt flertal, hvilket nogle andelsledere frygtede ville blive på andelselskabernes bekostning. Det er derfor rimeligt nærmere at se på forholdet mellem Landbrugsrådet og husmandsforeningerne.

Forholdet til husmandsforeningerne:

Efter deres afslag til at deltage i nye forhandlinger i begyndelsen af februar 1919 havde husmandsforeningerne ikke deltaget i møder angående Landbrugsrådets oprettelse. I alle lejre og ikke mindst på andelselskabernes generalforsamlinger blev dette beklaget, men ingen formåede at løse repræsentationsspørgsmålet på en for alle parter tilfredsstillende måde.

Fra husmandsside forholdt man sig afventende. Hvis Anders Nielsen havde regnet med, at husmændene tabte modet, da de øvrige organisationer dannede Landbrugsrådet (jfr. s. 168), regnede han forkert. Tværtimod syntes medlemmerne på sendemands- og formandsmøderne med få undtagelser at slutte op om ledelsens krav om en forholdsmæssig repræsentation³⁰. »Slagterimillionen« fremkaldte dog en kraftig protest, hvilket bl.a. kom til udtryk ved henvendelsen til slagterierne den 15. maj (jfr. s. 181).

Netop truslen om at føre striden ind på andelsbevægelsens område, var formentlig medvirkende til, at der i den følgende tid forsøgtes

underhåndsforhandlinger om et forlig mellem landbo- og husmandsforeningerne. Den 23. maj kunne flere radikale og socialdemokratiske blade således berette, at sådanne forhandlinger kunne ventes. Man hæftede sig især ved, at konstitutionen af rådet endnu ikke havde fundet sted, og satte det i forbindelse med blæsten omkring »slagterimillionen«³¹. Forhandlinger kom igang, men deres form og indhold kan ikke afgøres, da det øvrige kildemateriale forholder sig fuldstændig tavs herom. Den 30. maj meddelte »Fyns Socialdemokrat«, at forhandlingerne nu var så langt fremskredne, at de ville blive officielt genoptaget, ligesom husmændenes indtræden i Landbrugsrådet kun var et spørgsmål om tid³². »Husmanden« kunne bekræfte, at forhandlinger havde fundet sted, men meddelte også at de ikke ville føre til noget resultat, da de »kamplystne elementer i øjeblikket føler sig for sikre i sadlen«³³.

Straks efter Landbrugsrådets oprettelse afsendte man et eksemplar af vedtægterne til husmændene, hvori man gjorde opmærksom på til-lægsparagraffen³⁴. Fra husmandsside kom der ikke noget direkte svar herpå, men oprettelsen kommenteredes i »Husmanden«, der fastslog at rådet repræsenterede det store landbrug, hvilket bladet understregede ved at gøre opmærksom på, at 2 af præsidenterne, nemlig Madsen-Mygdal og Tesdorpf var godsejere³⁵, ligesom den nære tilknytning til landboforeningerne blev bemærket. Med hensyn til den givne frist, 1. april 1920, lod bladet endvidere forstå, at man næppe skulle regne med husmandsforeningerne på det foreliggende grundlag, snarere syntes bladet stemt for oprettelsen af et Landbrugsråd for det mindre landbrug³⁶. Fra ledelsens side kommenterede Niels Frederiksen på de sjællandske husmandsforeningers sendemandsmøde, den 18-19. juli, situationen således: »Man må ikke tro, at vi er uden indflydelse fremtidig, fordi adressen på det store landbrugs Landbrugsråd er blevet Madsen-Mygdal«³⁷.

Et, formentlig privat, forslag til forlig fremkom på Jysk Andels-Foderstofforretnings generalforsamling den 8. juli 1919, da den jyske husmand Jens Jensen (Als Brohuse) foreslog at give husmændene 7 i stedet for 5 pladser i Landbrugsrådet³⁸. Forslaget kommenteredes af »Husmandshjemmet«, der gjorde opmærksom på, at dette forhold (12:7) nogenlunde ville svare til forholdet mellem landboforeningernes og husmandsforeningernes medlemstal³⁹. Skønt Anders Nielsen på generalforsamlingen erklærede sig for tilhænger af nye forhandlinger, lovede han dog intet. På 13-mandsudvalgets afsluttende møde nogle dage senere kom man dog ind på emnet. Niels Frederiksen

erklærede her, at den eneste udvej til at få husmændene med i Landbrugsrådet var at give dem »8 repræsentanter mod 12 til det store landbrug« - foreløbig for 5 år, hvorefter den endelige fastsættelse af tallene skulle finde sted. Mens Anders Nielsen syntes interesseret i forhandlinger på dette grundlag, mødte forslaget hård modstand hos Madsen-Mygdal, der fandt, at landboforeningerne havde strakt sig »endog meget vidt« ved at tilbyde husmændene lige så mange mandater, som landboforeningerne selv havde⁴⁰. Da denne udtalelse ikke gav grundlag for videre forhandlinger, skiltes man uden at foretage sig mere.

Som nævnt gjaldt tillægsparagraffen indtil 1. april 1920. Allerede i november blev der dog sluttet uofficielle kontakter⁴¹, og i januar 1920 blev spørgsmålet taget op i husmændenes bestyrelse. Efter at Vandman her havde redegjort for de første underhåndsforhandlinger, fulgte en diskussion, der dog endte med en fastholdelse af det gamle krav: at kun landbo- og husmandsforeningerne skulle repræsenteres i Landbrugsrådet i forhold til deres medlemstal⁴². Som forhandlere udpegede bestyrelsen: Vandman, Chr. Johansen og N. P. Andreasen (Uby). Fra Landbrugsrådets side udpegedes ligeledes 3 forhandlere: Fr. Hansen (Askov), Anders Nielsen og Madsen-Mygdal⁴³. Med kendskab til parternes hidtidige standpunkter, syntes chancen for at finde frem til en løsning på forhånd lille. Da Andelsudvalget næppe kunne acceptere en mindre repræsentation end den nuværende, og da landboforeningerne ikke ville tolerere, at husmændene fik flere pladser end de selv havde - ifølge husmændenes forslag ville det blive 8 mod DsdL.s 5 - var der kun én mulighed tilbage, nemlig en reduktion, muligvis en fjernelse, af landhusholdningsselskabets repræsentation fra Landbrugsrådet. Det var tillige en mulighed, der næppe kunne tænkes at fremkalde protester fra husmændene. Det syntes da også at være tankegangen bag de udtalelser, Madsen-Mygdal fremsatte på rådets møde den 25. februar om en »mulig reorganisation« af forholdet mellem selskabet og rådet⁴⁴.

Forhandlingerne med husmændenes repræsentanter begyndte den 11. marts. Her diskuterede man dels husmændenes optagelse i rådet for et kortere tidsrum, dels en forøgelse af rådets medlemstal. Af kilden fremgår ikke om emnerne har været drøftet i sammenhæng eller hver for sig. Det afgørende møde fandt dog sted den 18. marts. Husmændene foreslog her, at de skulle have 7-8 repræsentanter⁴⁵. Til gengæld ville de anerkende Andelsudvalgets deltagelse i rådet, dog således at dets repræsentanter regnedes for en del af DsdL.s repræsentation⁴⁶.

Selve spørgsmålet om forholdet mellem landbo- og husmandsforeningernes repræsentation i rådet skulle så først tages op på et senere tidspunkt. Forslaget var et forsøg på at komme ud af dødvandet med æren i behold. Husmandsforeningerne ville så kunne hævde, at de kun sad i Landbrugsrådet med landboforeningerne, mens disse og andelsorganisationerne ville kunne hævde, at hver organisation havde sin egen repræsentation. Fra rådets side førtes forhandlingerne af Madsen-Mygdal og Fr. Hansen. De afviste husmændenes forslag, men tilbød i stedet, at de - foreløbigt for 1 år - kunne indtræde i Landbrugsrådet med 5 repræsentanter. Da husmændene derpå spurgte, om de 5 mand kunne tage plads med fuld stemmeret, fik de det svar, at det kunne de ikke, førend de blev faste medlemmer. Forhandlingerne havde ikke bragt de 2 parter nærmere, og efter den sidste oplysning afbrød husmændene mødet⁴⁷.

Den skærpede holdning til husmandsforeningernes optagelse i Landbrugsrådet, som mødet havde givet udtryk for, var næppe uden forbindelse med, at det kun var landboforeningernes repræsentanter, der deltog i mødet. Disse syntes nemlig ikke for enhver pris at være interesseret i husmændenes medlemsskab. Som nævnt følte de allerede at have strakt sig til det yderste ved at give husmændene lige så mange pladser som den langt større landboforeningsorganisation. Skulle husmændene nu have endnu flere pladser i rådet, ville det være en ydmygelse for DsdL. som organisation, der ville være uholdbar for samarbejdet og som formentlig ville skabe interne vanskeligheder i forholdet til medlemmerne.

I forholdet til omverdenen var det imidlertid ikke det organisatoriske, men derimod det saglige element, der var afgørende. Således udtalte Madsen-Mygdal nogle dage senere på andelsslagteriernes delegeretmøde om husmandsforeningernes medlemskab, at de skulle være velkomne, »hvis det er en faglig og upolitisk sammenslutning, men hvis de ikke er det, så vil det være en ulykke at få dem med«. Ved denne og mange andre udtalelser syntes det dog at skinne igennem, at Madsen-Mygdals opfattelse af husmandsforeningernes politiske islæt var ret nøje forbundet med størrelsen af deres repræsentation. På denne måde kunne det oprettede Landbrugsråd karakteriseres som en »faglig organisation«, hvorimod Det stående Landbrugsudvalg blot havde været en »politisk diskussionsklub«⁴⁸.

Nogle dage efter den sidste forhandling modtog Vandman en skrivelse fra Landbrugsrådet, hvori man foreslog, at forhandlingerne blev udskudt i 1 år, d.v.s. indtil marts 1921. I dette tidsrum kunne husmæn-

dene 1) få tilsendt rådets beretninger og meddelelser, og 2) ved et udvalg på 5 mand deltage i rådets forhandlinger og i dets afstemninger, ligesom udvalget kunne forlange eventuelle mindretalsindstillinger tilført protokollen og de officielle meddelelser om møderne⁴⁹. Dette tilbud, som fremsendtes »efter anmodning fra Madsen-Mygdal«, afveg noget fra husmændenes referat og gav anledning til en diskussion om, hvilken version, der var den rigtige. Fra rådets side hævdede man nemlig, at det var urigtigt, når husmændene påstod, at de i den foreløbige periode skulle være uden stemmeret. Fra husmandsside fastholdt man dog at have fået denne besked⁵⁰.

Selv med den i skrivelsen givne indrømmelse måtte det være vanskeligt for husmændene at acceptere forslaget. Sad man der først, selv om det kun var foreløbig, var der skabt et præcedens, der kunne vanskeligg-

Jens Christian Holdgaard (1874-1936):

Husmand ved Ikast 1900-17.

Medl. af bestyrelsen for Ikast husmandsforening 1906, fmd. 1908. Fmd. for De samvirkende Husmandsforeninger for Ringkøbing amt 1914-30. Medl. af D.s.jy.H. og DsdH. 1910, fmd. for D.s.jy.H. 1929, fmd. for DsdH. 1932-36. Præsidiemedlem af Lbr. 1933-36.

Medl. af Ikast sogneråd 1906-18. Medl. af Landstinget 1918-20, 1920-21 og 1936. Medl. af Folketinget 1924-32 (RV). Medl. af finansudvalget 1929-32. Medl. af Statens Jordlovsudvalg 1919-36, af Hedeselskabets bestyrelse 1921-36 samt en lang række andre tillidshverv.

Under 1. verdenskrig indvalgtes Holdgaard i Det stænde Landbrugsudvalg (1917), hvor han spillede en fremtrædende rolle. Han sad desuden i Majsnet. Holdgaards egenskaber, ikke mindst hans forhandlingsvilje, kom til fuld udnyttelse under verdenskrisen, hvor hans forhandlinger med Henrik Hauch førte til DsdH.s indtræden i Lbr. 1933. Som medlem af landbo-kommissionen af 1931, af Valutanævnet og flere andre kriseudvalg indtog Holdgaard en fremtrædende position i udformningen af den økonomiske politik i 1930'erne.

gøre eventuelle senere forhandlinger. På et bestyrelsesmøde vedtog man da også ikke at anbefale forslaget, men iøvrigt at overlade afgørelsen til det forestående landsmøde⁵¹, der dog gav bestyrelsen »fuld tilslutning« til den trufne indstilling⁵².

Hermed var sagen afgjort. Afgørelsen betød dog ikke, at husmændene var sat uden for døren. Tværtimod kunne Chr. Johansen på det jyske sendemandsmøde, den 19-20. november 1920, udtale, »at De samvirkende danske Husmandsforeninger altid bliver spurgt angående vor stilling, og får de samme meddelelser fra konsulenterne i udlandet som fællesrepræsentationen, så foreløbig er der ingen grund til at indtræde der, vi har vor fulde frihed og vor fulde ret«⁵³. Netop konsulenternes indberetninger var et eksempel herpå. Som tidligere nævnt (s. 131) havde de 3 øvrige landbrugsorganisationer ønsket at formidle forbindelsen mellem statskonsulenterne i udlandet og landbrugets organisationer. Efter Landbrugsrådets dannelse var sagen blevet genoptaget, denne gang med held, idet landbrugsministeriet efter et møde den 11. juli 1919 besluttede, at fortrolige indberetninger fra konsulenterne for fremtiden skulle videresendes fra ministeriet til Landbrugsrådet, som så skulle sørge for mangfoldiggørelsen til de i rådet deltagende organisationer⁵⁴. I begyndelsen af 1920 udtrykte husmændene over for ministeriet ønsket om, at dette atter overtog trykning og distribution af beretningerne. Fra Landbrugsrådets side afvistest dette, man ønskede den hidtidige fremgangsmåde fastholdt. Ministeriet bøjede sig herfor, men til gengæld måtte rådet forpligte sig til at sende husmændene beretningerne i 80 eksemplarer⁵⁵.

Den kamp inden for andelsorganisationerne, der fra husmandsside var blevet talt om i forsommeren 1919, udeblev. Ganske vist udsendte samvirksomheden i februar 1920 en opfordring til de lokale husmandsforeninger om på slagteriernes forestående generalforsamlinger under regnskabet's behandling at rejse spørgsmålet om lovligheden af bevillingen til Landbrugsrådet⁵⁶, men selv om initiativet gav »Andelsbladet« anledning til at omtale »angrebene mod andelsselskabernes bevillinger til Landbrugsrådet«, fik opfordringen, så vidt det kan ses, ingen større virkning⁵⁷. Et enkelt sted tog man dog alle muligheder i betragtning. Fra formanden for Silkeborg andelsslagteri kom til Landbrugsrådet en anmodning, om man ville fremsende et »kort og fyndigt resumé« over rådets foreliggende og løste opgaver, så en eventuel kritik kunne imødegås. Noget forsvarsskrift blev det dog ikke til, men rådet fremsendte en oversigt, udarbejdet af den nyvalgte sekretær

Lars Frederiksen, over de forhandlinger, der førte til rådets dannelse, samt ordlyden af rådets formålsparagraffer⁵⁸.

Også på andelsslagteriernes delegeretmøde, den 26. marts 1920, slap man for ubehageligheder, idet kun én af talerne, formanden for Roskilde andelsslakteri, kom ind på problemet og ønskede betalingen til rådet standset⁵⁹. På de øvrige møder og generalforsamlinger, hvor bevillingsspørgsmålet var på dagsordenen, gik det også let. I Øernes andelsselskab for indkøb af Foderstoffer og i andelskreatureksportforeningerne, hvis generalforsamlinger først nu tog stilling til pengebeløbets størrelse bevilgedes begge steder 1.000 kr., uden at det - ifølge kilden - kom til diskussion⁶⁰. Det kom der derimod på andelsgødningsforretningens generalforsamling den 24. marts. Forklaringen herpå er, at foreningens næstformand var ingen ringere end »Husmanden«s redaktør: P. Jeppesen (Druesbjerg). På et forudgående bestyrelsesmøde var han gået imod den foreslåede bevilling (på 5.000 kr.); men da den blev vedtaget, erklærede han sig loyal over for afgørelsen og var altså med til at forelægge den for generalforsamlingen. Her var flere talere imod, men foreningens formand Fr. Jensen, der oprindeligt selv havde haft betænkeligheder (jfr. s. 175), og brugsforeningsdirektøren, L. Broberg, slog dog stærkt på nødvendigheden af et Landbrugsråd og anbefalede støtten, der da også blev bevilget med »overvældende majoritet«⁶¹.

Med det negative udfald af forhandlingerne i 1920 var situationen ligesom låst fast; det havde ikke vist sig muligt at nå frem til en sammensætning af Landbrugsrådet, som begge parter kunne acceptere. Skønt spørgsmålet lejlighedsvis blev bragt frem på husmændenes sendemandsmøder⁶², forblev situationen gennem 1920'erne uændret, og landbruget havde i denne periode 2 adresser: Landbrugsrådet og De samvirkende danske Husmandsforeninger. I landbrugsspørgsmål blev de begge spurgt af statsmagten, ligesom de havde hver sin repræsentation i de forskellige udvalg og kommissioner.

Der skulle et ydre tryk til, nemlig landbrugskrisen i begyndelsen af 1930'erne, førend parterne fandt sammen. De nærmere omstændigheder omkring denne begivenhed falder uden for nærværende undersøgelse, men det er dog ikke uden interesse at konstatere, at de 2 drivkræfter bag sammenslutningen, der fandt sted i juni 1932, hed Henrik Hauch og Jens Holdgaard; samt at sammenslutningen skete på grundlag af 6 mandater til hver af de 3 organisationer: landboforeningerne, husmandsforeningerne og andelsforeningerne, hvorimod land-

husholdningsselskabet med udgangen af 1933 gled ud af Landbrugsrådet⁶³.

Samarbejdet i rådet forløb dog ikke uden vanskeligheder, og i 1939 - den direkte foranledning var uenighed om fastsættelsen af kronekursen i forhold til det engelske pund - trådte husmandsforeningerne for både første og sidste gang ud af Landbrugsrådet⁶⁴.

Kapitel XIII: Sammenfatning og vurdering

Hvorfor oprettedes Landbrugsrådet?

I sin tale på det fynske delegeretmøde i november 1919 kom Madsen-Mygdal ind på spørgsmålet om årsagen til Landbrugsrådets oprettelse. Han fremhævede her navnlig landbrugets erfaringer under verdenskrigen samt forventningerne om de vanskeligheder, der kunne følge efter krigen¹.

Krigen havde været følelig for det danske samfund. De svigtende leverancer af råstoffer til landbruget (især korn, foderstoffer og gødning) måtte sætte grænser for produktionen, herunder den animalske. Neutralitetspolitikken krævede en vis omlægning af udenrigshandelen, og den indre forsyningspolitik medførte direkte indgreb i prisdannelse, produktion og fordeling i et sådant omfang, at situationen af en senere tid er blevet sammenlignet med statsmagtens indgriben i samfundslivet i begyndelsen af 1930'erne².

I denne situation hvor »nye opgaver væltede ind over hovedorganisationernes ledende folk«, måtte ønsket om et koordinerende organ naturligt melde sig for landbruget. Mødet og samarbejdet med de øvrige erhvervsrenes organisationer gjorde ikke dette ønske mindre. Tværtimod var interesseforskellene i forhandlingerne kommet klart frem, navnlig mellem landbrugets og industriens repræsentanter. Især på de interne møder kom modsætningsforholdet »ofte meget kraftigt og voldsomt frem«³. I dette samarbejde lærte landbruget endvidere, at den erhvervsorganisation, der havde det bedst udbyggede organisationsapparat bag sig, høstede de største fordele. Netop de øvrige erhvervsformåen på dette område blev der da også henvist til gang på gang under landbrugsorganisationernes forhandlinger 1918-19. Navnlig Erhvervenes Fællesudvalg havde imponeret og syntes i et vist omfang at have dannet forbillede for landbruget, bl.a. for forslaget om et statistisk kontor. Man ville med andre ord have »en repræsentation i lighed med, hvad andre erhverv havde skabt sig, en organisation med den myndighed og magt, som fulgte med at have landbrugets hovedorganisationer i ryggen«⁴.

Men når dette var tilfældet, bliver spørgsmålet om, hvorfor Landbrugsrådet oprettedes, i virkeligheden til spørgsmålet om, hvorfor erhvervsorganisationer i det hele taget oprettedes?

nu, sagde Foss, opstået en tilstand, hvor »industrien var i færd med at blive tilsidesat for andre interesser til skade for hele landet«. Landbruget stod fjendtligt over for industrien, og handel, søfart og fiskeri kunne ikke i fremtiden hævde sig med industrien i betydning; »men industrien er svag, fordi den ikke har samlet sig til værn for sine fællesinteresser«¹⁰.

For landbrugets vedkommende falder dannelsen af fællesorganisationerne, som det fremgår af kap. III, tidsmæssigt godt ind i det ovenfor skitserede mønster, ligesom opgaverne ud over koordineringen af det landbrugsfaglige klart antog en erhvervspolitisk og for andelselskaberne tillige en afsætningsmæssig karakter. Også forhandlingerne om dannelsen af et landbrugsråd passer i mønstret. Analogt med handelen ønskede man ved henvendelsen til regeringen i 1879 at få oprettet et landbrugsministerium, og det er interessant at se, at argumentet i den næste henvendelse fra 1884, om oprettelsen af et departement eller direktorat, netop gik ud på, at »oprettelsen af et handelsdepartement var stillet i nærliggende udsigt«¹¹. Initiativet førte - som omtalt - til forhandlinger i 1885 om en centralorganisation for landbruget, men i modsætning til handelens organisationer kunne man her ikke enes om betingelserne, og først 35 år senere lykkedes det at nå et resultat i form af Landbrugsrådet af 1919.

Sammenfattende må det således fastslås, at i spørgsmålet om Landbrugsrådets tilblivelse kan der peges dels på nogle langsigtede faktorer, nemlig strukturændringerne i det danske samfund i perioden o. 1880-o. 1920 dels på nogle mere kortsigtede, nemlig vanskelighederne for landbrugserhvervet under 1. verdenskrig. Det er derfor rimeligt som afslutning på denne undersøgelse, at trække nogle linier op, der belyser landbrugets økonomiske, erhvervsmæssige og politiske placering i og betydning for samfundet i årene 1880-1920, samt dernæst at se nærmere på landbrugsorganisationernes erhvervspolitiske aktivitet, organisatoriske forhold og partipolitiske relationer i dette åremål og specielt i krigsårene.

Landbrugets økonomiske situation 1880-1920:

Helhedsbilledet viser et erhverv i støt fremgang. Opgjort i faste priser steg produktionsværdien fra 1880 til 1914 med næsten 140%¹². Baggrunden herfor var den arbejdsintensivering, der var en følge af produktionsomlægningen. Resultatet heraf blev en forøgelse af land-

brugsproduktionen, der i årene 1881-1914 for okse- og kalvekøds vedkommende blev på 100%, for smørret ca 240%, for mælken 250% og for flæsket godt 500%¹³. Denne ekspansive udvikling ledsagedes af en prisudvikling, der ganske vist kunne svinge noget, men som efter århundredeskiftet viste en klar opadgående tendens. Skønt også udgiftssiden var stigende, må det antages, at der i perioden var tale om en pæn økonomisk fremgang, navnlig for de mindre gårdmænd og husmændene¹⁴. Med til billedet hører eksporten, hvor landbruget gennem hele perioden 1880-1914 tegnede sig for 85-90%¹⁵.

I 1914 vendte hele denne udvikling. Ganske vist bevarede landbruget sin produktionsevne nogenlunde ubeskåret frem til 1917, men neutralitets- og forsyningspolitiske forhold greb dog ind i erhvervets- og erhvervsorganisationernes - tilvante dispositionsfrihed. I 1917 begyndte det at gå galt. Høsten satte bundrekord og den stærkt formindskede kornmængde nødvendiggjorde indskrænkninger i husdyrbestanden, navnlig blandt svinene. I 1918, da korn- og foderstofimporten helt ophørte, forværredes situationen, og man måtte skride til omfattende besætningsreduktioner.

Landbruget og industrien 1880-1920:

Med den betydning landbruget havde i det danske samfund før 1914 måtte den økonomiske fremgang komme de sekundære og tertiære erhverv til gode. Sideløbende hermed var industrialiseringen imidlertid slået afgørende igennem i 1890'erne, og det medførte et betydeligt antal arbejdspladser samt en stærkt stigende produktion. For de 2 erhverv ser bruttofaktorindkomsten således ud¹⁶:

Løbende priser: (mill. kr.)	Landbrug	Industri	Industri & Håndværk m.v.
1880	353	43,8	138,1
1890	342	63,4	185,2
1900	376	131	272
1914	759	259	480

De erhvervsorganisationer, landbruget i 1918-19 kunne se hen til, var følgende:

Inden for handelen var der i engrosledet »Grosserer-Societetet« (1742) og »Provinshandelsforeningernes Fællesudvalg« (1901) (fra 1929: Provinshandelskammeret), hvoraf den sidste var en sammenslutning af en række landsdelsforeninger, stiftet i årene 1877-92. Allerede i 1883 udvikledes et samarbejde mellem de 2 foreninger i »Den danske handelsstands Fællesrepræsentation«. For detailhandelens vedkommende dannedes i 1890 en hovedorganisation for den københavnske detailhandel. I provinsen dannedes i årene efter århundredeskiftet (1901-05) centralorganisationer for de enkelte landsdeles købmandsforretninger, og i 1907 opstod landsforeningen »De samvirkende detailhandlerforeninger i Danmark« (siden: De samvirkende købmandsforeninger i Danmark).

For håndværket og industriens vedkommende var der den i 1879 stiftede »Fællesrepræsentation for dansk Industri og Håndværk«. Denne organisation varetog imidlertid fortrinsvis håndværksmestrenes interesser (fra 1946 hed organisationen: Håndværkets Fællesrepræsentation, nu Håndværksrådet) med det resultat, at den store industri i 1910 oprettede sin egen organisation: »Industrirådet«, blandt hvis største medlemmer kan nævnes »Foreningen af jernindustriens Fabrikker« fra 1885 (København) og 1895 (provinsen) samt »Tekstilfabrikantforeningen« fra 1895.

Også skibsfarten havde sine organisationer. Her skal nævnes »Dansk Dampskibsrederiforening« fra 1884, der sammen med et par foreninger for småskibsfarten i 1897 stiftede »Fællesrepræsentationen for dansk Skibsfart«.

Udover disse erhvervsorganisationer var der så arbejdsmarkedets 2 hovedorganisationer: »Arbejdsgiverforeningen af 1896« og »De samvirkende Fagforbund« fra 1898⁵.

Fælles for disse organisationer er, at deres dannelse falder inden for få årtier, i den sidste fjerdedel af det 19. årh. og begyndelsen af det 20. årh. Hvad angår organisationernes formål, er det gennemgående tema: varetagelsen af erhvervets interesser, uden at disse dog er nærmere defineret.

Forsøg på at præcisere erhvervs- eller interesseorganisationernes opgave i samfundet er dog gjort i den mere teoretiske litteratur om emnet. Således fastslår Hans C. Christiansen (1954), at en organisation dannes »med den klart afgrænsede opgave at varetage en gruppes særinteresser«. Poul Meyer (1959) har tilsluttet sig denne opfattelse,

men tillige fremhævet, at organisationerne i deres stræben efter at fremme medlemmernes økonomiske og sociale interesser samtidig får indflydelse på den politiske proces. Endelig har Erik Rasmussen beskæftiget sig med problemet og søger at skelne mellem økonomiske og idéelle interesseorganisationer, af hvilke den førstnævnte type »henvender sig til et bestemt udsnit af befolkningen, hvis fordel dens krav og hele virke tager sigte på at fremme i forhold til den øvrige befolkning«⁶

Når behovet for oprettelsen af erhvervs- eller interessegrupper opstod i slutningen af det 19. årh., må det ses på baggrund af den udvikling, der sammenfattende betegnes som »industrialiseringen« af det danske samfund, og hvis væsentligste kendetegn var: fabriksfremstillede varer, arbejdets mekanisering, befolkningsvandringen til byerne og transportsystemets udvikling. Med den specialisering, som industrialiseringen førte med sig, blev samfundets forskellige grupper i stigende grad afhængige af hinanden og i takt hermed opstod behovet for gennem organisationer at søge forbedringer opnået og forringelser undgået⁷. Organiseringen startede omkring 1880 med den såkaldte »børsopposition«, ledet af en kreds omkring C. F. Tietgen, der rejste krav om bl.a. skatteomlægning og toldnedsættelser. Herudover krævede man først et handelsministerium, siden et handelsdirektorat under indenrigsministeriet, og - da dette mislykkedes - Grosserer-Societetet gjort til handelskammer, repræsenterende handelen i videste forstand, d.v.s. også bankerne, skibsfarten og industrien. Da heller ikke denne plan lykkedes, oprettede man i stedet den føromtalte fællesrepræsentation for den danske handelsstand (1883). Lignende grunde, ønsket om at være medbestemmende om håndværkets forhold, herunder indflydelse på lovgivningen og administrationen af håndværkerspørgsmål, var årsagen til dannelsen af den få år ældre fællesrepræsentation for industri og håndværk⁸.

Da først denne organisering af samfundets grupper var begyndt, antog den en selvforstærkende karakter. I varetagelsen af sine interesser viste den organiserede gruppe sig snart bedre egnet end den uorganiserede, og ville man ikke sakke bagud i konkurrencen, måtte den uorganiserede gruppe derfor også organisere sig. Ikke mindst statsmagtens stigende deltagelse i samfundslivet og den deraf følgende regulering af vilkårene for erhvervsudøvelse, har været stærkt befordrende for denne udvikling, der af Erling Olsen er blevet karakteriseret som en »kædereaktion«⁹. Netop dette forhold havde Alexander Foss for øje, da han i 1910 talte for oprettelsen af »Industrirådet«. Der var

Faste priser (mill. kr.)	Landbrug	Industri	Industri & Håndværk m.v.
1880	495	59,3	226,1
1890	555	97,0	325,3
1900	609	192	462
1914	966	361	771

For begge erhvervs vedkommende viser de løbende priser en fordobling for perioden 1900-1914. Trækker man nu prisstigningerne ud, vil det ses at den reale vækst har været forholdsvis størst for industriens vedkommende, samt at denne tegner sig for en stadig større part af den sekundære erhvervssektor på håndværkets bekostning. Mens forholdet mellem landbrugets og industriens andel af bruttofaktorindkomsten (løbende priser) ændredes i tiden 1890-1900, således at landbruget gik tilbage fra ca. 37% til knap 30%, mens industrien gik frem fra o. 7% til godt 11%, lå disse tal praktisk taget konstante indtil 1914.

Denne udvikling måtte virke befæstende på den klassiske opfattelse af, at Danmark var et landbrugsland, d.v.s. et land, hvor landbruget var det største og bærende erhverv. Troen på at industrien havde nogen virkelig fremtid for sig var ikke til stede, og med kendskab til de sociale forhold i udlandet var ønsket der heller ikke. En udtalelse fra finansminister Vilhelm Lassen i 1907 om, »at der i Danmark ikke trænges til en voksende industri, fordi landbruget nu er i en sådan udvikling, at det kan optage landets befolkningstilvækst« dækkede ganske godt den offentlige mening¹⁷.

Fra den opvoksende industris side forsøgte man at gøre op med denne opfattelse. Det skete dels ved oprettelsen af landsforeningen »Dansk Arbejde« i 1908 og især ved dannelsen af Industrirådet i 1910, hvor »skorstensbaronerne« fik overtaget over håndværket og den »kunstindustrielle« fløj. Derpå forsøgte den nye organisations førstemand, Alexander Foss, over for offentligheden at danne en industriel opinion. Det skete ved et foredrag i Industriforeningen den 23. marts 1912, hvor Foss talte over emnet: Danmark som industriland! På et statistisk grundlag forsøgte han at påvise, at landbruget på lidt længere sigt ikke ville være i stand til at opsuge og beskæftige den fortsatte befolkningstvækst, og allerede i 1925 ville industri og håndværk be-

skæftige lige så mange som landbruget. Grundlaget for en udvikling som industriland fandt Foss var til stede p.g.a. landets beliggenhed (billig søtransport) og dets forholdsvis veluddannede arbejdskraft. Mere betænkelig var han ved kravene om kapital og teknisk kunnen, og her kunne den dynamiske industrimand ikke undlade at komme med et par hjertesuk over visse af tidens tendenser: den manglende sparevilje og for lidt praktik i uddannelserne¹⁸.

Foredraget vakte uhyre opsigt og foranledigede forpagter Sonne til ved et møde i Nationaløkonomisk Forening at afholde foredraget: Danmark som landbrugsland¹⁹. Sonne kritiserede her det statistiske grundlag for Foss' spådomme og mente, at han skød over målet; men en afvisning af sagens kerne - en kommende erhvervsforskydning i industriens favør - gav Sonne ikke.

Også for industrien blev verdenskrigens udbrud mærkbart, idet de fleste råvarer blev krigskontrabande. Da tilførslerne af kul og koks vestfra imidlertid fortsatte, og da industrien nu måtte gøre en større del af forarbejdningen selv, skete der faktisk en produktionsforøgelse, der i 1916 var på 20% i forhold til 1913. I takt med stigende importvanskeligheder skete der dog et fald, og i 1918 var produktionen kun 80% af førkrigsniveauet²⁰. Når det i krigens første tid lykkedes at opretholde tilførslerne nogenlunde, skyldtes det i ikke ringe grad det arbejde, som Industrirådet iværksatte. Allerede i december 1914 begyndte rådet at indsamle oplysninger om de tilstedeværende importvanskeligheder, og på et stort møde den 12. januar 1915 slog Foss til lyd for et øget samarbejde mellem regering og industri. Fra de krigsførende magters side blev der for fortsat varelevering stillet krav om garantier mod genudførelse til modstanderen, og da regeringen p.g.a. sin neutralitetspolitik ikke ønskede at stå som garant, førte forhandlingerne efterhånden til, at Industrirådet over for den udenlandske magt - i første omgang englænderne - skulle stå som garant for medlemmernes overholdelse af de indgåede forpligtelser²¹.

Den af situationen fremkaldte forøgede efterspørgsel af industrivarer førte til 3-dobling af priserne i årene 1914-17. Samtidig gav den manglende konkurrence mulighed for en række »gullaschprodukter«, der kunne afsættes både i udlandet og på hjemmemarkedet.

1917 blev også for industrien et skelsættende år. Rationeringer blev nødvendige, og nogle industrigrene måtte standse med stigende arbejdsløshed til følge. Takket være store lagerbeholdninger blev det dog først i 1918 virkningerne af afspærringen slog fuldt igennem med en arbejdsløshedsprocent på godt 18 på årsbasis til følge²².

Landbruget og den politiske udvikling 1880-1920:

Jævnside med den økonomiske skete der også store ændringer i Danmarks politiske liv. På Rigsdagen fik efterånden 4 partier repræsentation. I 1870 dannedes Det forenede Venstre, og som modvægt hertil kom Højre i 1881. I 1884 fik Socialdemokratiet (grdl. 1871) sine første repræsentanter indvalgt, og endelig opstod Det radikale Venstre i 1905. Disse partiers virke skete under en grundlov (1866), hvor valgetten til Folketinget var begrænset af køn, alder og sociale kriterier (mænd over 30 år med egen husstand), hvilket navnlig ramte tjenestekarlene på landet og mange håndværkersvende i byerne. Hertil kom de særlige forhold omkring valget af medlemmer til Landstinget, hvis befolkningsunderlag var ret snævert.

Ser man på vælgerbefolkningens deltagelse i det politiske liv, således som den kommer til udtryk ved folketingsvalgene, var den set med nutidens øjne ret lav. I tiden 1881-1898 lå stemmeprocenten for landet som helhed på 55-60%, i købstæderne dog noget højere. Efter århundredeskiftet ændredes forholdene dog noget, og stemmeprocenten var derfor stigende til 80% i 1920²³.

Nok så interessant for nærværende undersøgelse er imidlertid afstemningsresultaterne og navnlig det antal mandater, partierne fik til deres rådighed. Af særlig interesse er de valgte medlemmers erhvervs-mæssige baggrund. En sådan opgørelse er foretaget af Victor Elberling²⁴. Den viser for Folketingets vedkommende frem til 1901 og for Landstingets vedkommende frem til 1918, at o. halvdelen af medlemmerne var landbrugere (i bred forstand). Efter 1901 gik landbrugets andel i Folketinget dog klart tilbage og udgjorde i 1913 37%, i 1918 33% og i april 1920 kun 29%. Ser man nærmere på landbrugernes fordeling på de 4 partier i Folketinget, tegnede Venstre sig indtil 1901 for mellem 85 og 95% af disse. I Landstinget tilhørte størsteparten - o. 75% - derimod Højre. I tiden 1901-20 bliver mønstret mere broget, idet landbrugere nu oprådte hos Venstre og hos de Radikale, hvor de udgjorde henholdsvis godt 60% og 40% af partiernes folketingsgrupper. I 1920 var denne andel dog reduceret til henholdsvis 53% og knap 30%. I Landstinget holdt landbrugere som nævnt skansen indtil 1918 med o. halvdelen af Højre, Venstres og de Radikales grupper. Mens denne andel ved de følgende valg reduceredes for de Konservatives vedkommende til o. 1/3 i 1920, var den hos de øvrige 2 partier voksende, for Venstres vedkommende til o. 2/3

Spørgsmålet er nu, hvad disse parlamentariske styrkeforhold kom til at betyde for landbruget? I årene frem til 1901 sad vekslende højreregeringer ved magten. Dette skete dog under voksende modstand fra det store venstreparti, der efter 1872 havde fået flertal i Folketinget og som derfor krævede parlamentarismeprincippet gennemført. Denne forfatningskamp skærpedes i 1875, da godsejer J.B.S. Estrup blev konseilspræsident, og kampen kulminerede med provisorietiden 1885-94. Til trods for at denne kamp skærpede modsætningsforholdet mellem gods-ejere og bønder, som det også fremgår af landbrugsrådsforhandlingerne 1885-86, og tillige mellem land og by, må det dog ikke overses, at der også var områder, hvor de store og mindre store landbrugere kunne finde hinanden på Rigsdagen i et interessefællesskab. Der er tidligere gjort opmærksom på konverteringen af landbrugets gæld i 1886, 1894 og 1897 samt margarinelovgivningen i 1888; og den alvorlige landbrugskrise i 1890'erne var en stærkt medvirkende omend næppe eneste årsag til det politiske forlig i 1894, i hvis kølvand fulgte landbrugsministeriets oprettelse (1896) og statshusmandsloven (1899), der blev starten på en statsstøttet udstykningspolitik.

Med parlamentarismens gennemførelse - »systemsiftet« - i 1901 tilfaldt regeringsmagten Venstre. Det skete i den 11. time. Trods en parlamentarisk basis på 92 ud af ialt 114 folketingspladser i 1901 var Socialdemokratiet og efter 1905 Det radikale Venstre i hastig vækst, og allerede i 1909 var Venstres absolutte flertal i Folketinget brudt. Med undtagelse af en kort periode, hvor de Radikale dannede en mindretalsregering (oktober 1909 - maj 1910), beholdt Venstre dog regeringsmagten frem til 1913, men man måtte - ligesom alle regeringer siden hen - skaffe sig parlamentarisk rygdækning hos et eller flere af de øvrige partier. I denne periode gennemførtes en lovgivning, der på flere felter var til gavn for landbruget. I 1902 kom loven om fæste-, leje- og tjenestehuse og året efter afløsningen af hartkornskatterne. Hvad jordpolitikken angik, oprettedes Statslånefonden i 1904 samtidig med, at 1899-lovens bestemmelser i højere grad sigtede mod husmandsbrug, der økonomisk kunne hvile i sig selv. Ikke mindst fra husmandsorganisationernes og de Radikales side lød der røster om en ny målsætning i jordpolitikken, og dette resulterede i nedsættelsen af en landbokommission i 1911, der skabte grundlaget for den omfattende jordlovgivning, der dog først gennemførtes i 1919. Iøvrigt blandede regeringen sig i overensstemmelse med sin liberale tradition ikke syndeligt i erhvervslivet, der på sin side i disse år heller ikke havde hjælp

behov. På det politiske område gennemførtes derimod flere af Venstres mærkesager, således den kommunale valgretsreform i 1908 og grundlovsændringerne i 1915. Imidlertid var udviklingen ved at løbe fra Venstre. Vel indførtes der i 1908 almindelig valgret til kommunalrådene - også for kvinder - men en bestemmelse om, at man skulle have boet i kommunen i over 2 år, udelukkede dog mange tjenestefolk. For 1915-grundlovens vedkommende blev også valgretten til Folketinget almindelig for alle over 25 år, men en valgretsalder på 35 år og en vis selvsupplering gav dog Landstinget karakter af en konservativ faktor i lovgivningsprocessen.

I 1913 gav valget de Radikale mulighed for at danne regering med socialdemokratisk støtte. De 2 partier repræsenterede i overvejende grad arbejderne, husmændene og de mindre funktionærer. P.g.a. krigen kom denne regering til at sidde helt til 1918, og derpå atter til 1920. I Landstinget bevarede derimod Venstre og de Konservative, der repræsenterede gårdmændene, det store landbrug, industrien og handelen, flertallet til 1936, og situationen var derfor den, at enhver indtil da siddende regering altid måtte tage i betragtning, at et af Folketinget vedtaget lovforslag kunne fældes af Landstinget.

Sammenfattende tegner der sig for perioden 1880-1920 et billede af et landbrugserhverv, der i alt væsentligt ved egne kræfter gennem en produktionsomlægning til animalske varer tilpassede sig nye tiders krav og muligheder. Årene op til 1914 var landøkonomisk og afsætningsmæssigt en blomstringsperiode. Det var imidlertid også en periode, hvor industrien var i kraftig fremgang, og for den opmærksomme iagttager var der adskillige tegn på, at dogmet om »Danmark som landbrugsland« ikke ud i al fremtid kunne stå uanfægtet. I det politiske liv var der i det 20. årh.s begyndelse nye samfundslag på vej frem, og med næsten halvdelen (48%) af vælgerne i ryggen lykkedes det i 1913 p.g.a. valgsystemet med flertalsvalg i enkeltmandskredse disse grupper at erhverve flertallet (55%) i Folketinget²⁵. Dette var et varsel om et næste »systemskifte«, hvor Venstres rolle som det dominerende parti ville være udspillet. Omend det for partiets tilhængere måtte være en trøst at notere en fremgang ved krigens slutning, der i 1920 medførte regeringsmagten, var det dog for landbovælgerne en kendsgerning, at deres repræsentation på tinge var på retræte. På denne baggrund må det siges, at gdr. Olav Olsens nytårsbetragtninger 1917/18 (jfr. s. 136) om et samfund, »hvor landbrugerne ville komme i mindretal«, og hvor man ikke længere kunne regne med »en lydhør regering og rigsdag«, rummede en god portion sandhed.

Krigen og det danske samfund:

For landbrugets organisationsledere var de aktuelle problemer dog givetvis de drivende kræfter. Krigsudbruddet vendte op og ned på tingene. Hensynet til neutralitetspolitikken og knapheden på de sædvanlige ressourcer udefra nødvendiggjorde efterhånden som krigen skred frem en stadig indgriben i samfundets økonomiske liv i form af maksimalpriser, rationering, produktionsreguleringer og udførselsforbud i et omfang, ikke mange havde forestillet sig.

En primær opgave for regeringen blev at sikre befolkningens nødvendige forsyninger, først og fremmest levnedsmidler. Dette må naturligvis være enhver regerings opgave, men i valget af midler spillede det givetvis ind, at regeringen og dens støtteparti overvejende repræsenterede forbrugernes interesser over for producenterne og handelsstanden (Cohn)²⁶. Flere af disse midler og navnlig landbrugets pligtaflevering til faste priser er tidligere behandlet. For erhvervslivet som helhed medførte de en udbredt utilfredshed med regeringen. Den omfattende indgriben brød jo helt med datidens liberale opfattelse, og trods erhvervenes gode indtægter i krigens første år var der et stærkt ønske om at gøre disse endnu større. Dette kunne dog kun ske ved salg til verdensmarkedets priser, uden statslig indblanding. Også hos forbrugerne var der imidlertid utilfredshed. Til trods for de mange ordninger var lønningerne ikke fulgt med priserne, og i 1916 var reallønnen sunket til 86 mod 100 i 1914²⁷. Efter 1917 skærpedes disse modsætninger i samfundet. Der blev nu for alvor tale om varemangel og produktionsindskrænkninger, og den store arbejdsløshed skabte uro og gav baggrund for syndikalistiske strømninger..

Det er tidligere nævnt (s. 70f.), at hele den omfattende reguleringspolitik kun var mulig ved et udstrakt samarbejde med erhvervslivets organisationer, samt at ordningerne var til fordel for begge parter. På det udenrigspolitiske område fik dette samarbejde sin særlige betydning med Industrirådets og Grosserer-Societetets handelsoverenskomster med England og Tyskland. Med den betydning landbruget havde for den ernæringspolitiske situation, blev mangelen af en egentlig fællesrepræsentation særlig følelig. I stedet oprettede man til lejligheden »Landbrugsrådet af 1915«, der rettelig var et samarbejdsudvalg skabt af de 4 organisationers ledere, som erhvervets talerør.

Landbrugsorganisationernes forudsætninger for samarbejde:

For bedre at forstå forløbet af de 4 organisationers samarbejde under krigen, skal der kort redegøres for deres stilling til den erhvervspolitiske linie, de organisatoriske forhold samt organisationernes forbindelser til de politiske partier.

For såvel Lhs. som DsdL. og DsdH.s vedkommende var der tale om landøkonomiske foreninger, d.v.s. organisationer som gennem forsøgsvirksomhed, oplysning, konkurrence og udstillinger opmuntrede landbruget til kvantitative og kvalitative forbedringer og derigennem sikre den enkelte landmand det bedst mulige resultat. Andelselskaberne var et supplement hertil med produktionsfællesskabets fordele som det bærende element. På det afsætningsmæssige område kunne hele erhvervet tilslutte sig princippet om den fri konkurrence uden toldpolitiske eller andre indgreb fra statsmagtens side.

På andre områder var der dog ikke enighed. Det er tidligere nævnt, at husmandsbrugets berettigelse netop skyldtes produktionsomlægningen, og den helt overvejende del - formentlig o. 90% - af husmandens indtægter kom fra den animalske produktion. For gårdenes vedkommende var produktionen mere alsidig, omend hovedindtægten også her kom fra dyrene, og for det store landbrug fordelte indtægterne sig nogenlunde ligeligt på kornavl og animalsk produktion. Disse forhold gav interesseforskelle m.h.t. kornprisernes højde, og i praksis kom skellet mellem det kornsælgende og det kornkøbende landbrug til at gå ved den tønne hartkorn, der traditionelt skilte gårdmanden og husmanden.

På det jordpolitiske område var der heller ikke enighed. På dette område havde DsdH. i modsætning til de øvrige organisationer en klart formuleret politik: man ønskede at fremme udstykningen til husmandsbrug og det endda på georgistiske principper, således som det i 1919 blev realiseret med jordrentebryggerne. Fra det øvrige landbrugs side talte man nedsættende om »statsfæste«²⁸, hvilket havde sin baggrund i en forestilling om selvejet som et fundamentalt og bærende princip i det danske landbrug.

Endelig var der skattepolitikken, hvor DsdH. ønskede det offentliges inddragelse af samfundsskabte grundværdier og indtil da en progressiv beskatning af indtægter og formuer²⁹. Dette var husmændenes svar på Venstres skattereform (1903), der lempede skattebyrden på landet, men mest for det mellemstore og store landbrug³⁰. Taget under

ét syntes DsdH. i højere grad villig til at påkalde sig samfundets - d.v.s. statsmagtens - støtte til at fremme husmændenes vilkår. Dette må ses i sammenhæng med organisationernes medlemsmæssige baggrund.

For DsdL.s vedkommende havde organisationen i 1915 næsten 100.000 medlemmer, for størsteparten gårdmænd, men dog tillige og navnlig i Jylland en del husmænd. Ser man på ledelsen af de lokale landboforeninger havde gårdmændene allerede i 1880'erne indtaget størsteparten af bestyrelsespladserne, men endnu ved århundredeskiftet var det i over halvdelen af disse foreninger kutyme at vælge en af de store landbrugere - ofte en lokal godsejer - til formandsposten. I de følgende årtier blev det dog mere og mere almindeligt med en gårdejer i formandsstolen, og ved krigens slutning sad disse på o. 70% af formandspladserne³¹. For fællesforeningernes vedkommende valgtes den første gårdejer så sent som 1909, da N. Jensen (Toustrup) blev formand for FajL., og for de øvrige landsdelsorganisationer skete det langt senere. Som minoritetsgruppe blev husmændene derimod underrepræsenteret, og hvad angår formandsposterne var der så godt som ingen husmænd³².

I DsdH. var man i 1915 nået op på o. 53.000 medlemmer. Ikke mindst p.g.a. optagelseskriteriet om maksimalt 1½ td. hartkorn var medlemsskaren ret homogen, omend en del ernærede sig ved forskellige former for bierhverv (havebrug, hønseri, kaninavl og biavl) ligesom en del ikke selv havde noget landbrug. Såvel på det lokale som på landsdels- og landsplan var det imidlertid husmænd, der sad på posterne. For DsdL. og DsdH. betød disse medlems- og ledelsesmæssige forhold, at begge organisationer kunne føre en ret entydig erhvervspolitisk linie over for mange af krigstidens problemer, f.eks. kornspørgsmålet.

Hvad Lhs. angår viser en gennemgang af medlemslisterne, at selskabets knap 800 medlemmer i helt overvejende grad kom fra det store landbrug, hvortil kom en række landbrugsforskere og -konsulenter. Gårdejerne var i fåtal, og husmænd var der overhovedet ikke. Ser man på selskabets ledelse (præsidium og bestyrelsesråd) var også her godsejertendensen udtalt³³.

For andelsselskabernes vedkommende foreligger der, såvidt vides, ingen tilsvarende opgørelser. Hvad de største selskaber angår, er det dog muligt alene ud fra deres størrelse at sige noget om deltagelsen i landbrugets andelsforetagender. En opgørelse fra 1914 (se bilag V) viser, at andelsmejerierne havde o. 175.000 medlemmer og andelsslakterierne o. 135.000 medlemmer³⁴. Hvis vi sætter det samlede antal

landbrug til knap 185.000 og DsdL. og DsdH. til henholdsvis 100.000 og 53.000, er det ud fra disse tal klart, at andelsproduktionsforeningerne havde tilslutning i begge lejre³⁵. For brugsforeningerne foreligger der 2 opgørelser, fra 1914 og 1918. De viser, at bevægelsen i landdistrikterne i disse år voksede fra 1470 foreninger med o. 204.000 medlemmer til 1583 foreninger med godt 252.500 medlemmer³⁶. Tallene er et udtryk for, at også denne andelsgren havde sine medlemmer ikke blot hos gård- og husmænd, men desuden rakte et godt stykke ud over de egentlige landbrugeres kreds.

Om ledelsen af andelsforeningerne foreligger der ingen statistik, men det er en almindelig antagelse, at disse i overvejende grad blev ledet af gårdejere, altså folk, der også tilhørte landboforeningernes medlemskreds³⁷. I andelsselskabernes fællesorganisationer var denne tendens udpræget, for årene 1915-19 var der således hverken i Andelsudvalget eller i mejeriernes og slagteriernes fællesledelser en eneste husmand³⁸. I brugsforeningernes fællesledelse var billedet nok mere varieret, men for landbrugsrepræsentanterne dog meget klar. I repræsentantskabet sad der således: 9 ikke-landmænd (hvoraf 3 var lærere), 20 gårdejere (incl. 1 proprietær), men ingen husmænd. I bestyrelsen sad: 1 ikke-landmand, 4 gårdejere og 1 husmand - nemlig R. J. Vandman³⁹.

Af disse eksempler ses, at der for andelsselskabernes vedkommende var en klar uoverensstemmelse mellem ledelsens og medlemsgruppens sociale sammensætning. Hertil kom så et udbredt personsammenfald af folk, der indtog ledende poster inden for både landbo- og andelsforeningerne. Et godt eksempel herpå er de 2 organisationers repræsentanter i Landbrugsrådet af 1915. Her falder Anders Niensens karriere naturligvis straks i øjnene, men mindre kunne også gøre det. Th. Madsen-Mygdal var 1915-19 formand for Odense eksportslagteri, Pinstrup var i 1912 formand for det nyoprettede andelskartoffeleksportforenings repræsentantskab, og Niels Porse blev efter krigen formand for Høver og omegns landboforening⁴⁰.

Den medlemsmæssige baggrund tillod ikke andelsselskaberne at føre anden erhvervs politik end produktions- og afsætningsfremmende foranstaltninger, og på dette punkt adskilte andelsbevægelsen sig fra de 3 øvrige organisationer. Da man derfor under krigen tryk indgik i et samarbejde som »Landbrugsrådet af 1915«, rummede dette med den sammensætning ledelserne havde både lokalt og på topplan en stor fare for i mange af de foreliggende spørgsmål at »tage parti« ved at stille sig på linie med landboforeningernes repræsentanter.

Ser man dernæst på forbindelserne mellem landbrugsorganisationerne og de politiske partier under krigen, blev dette forhold yderligere understreget.

For at en interesseorganisation på tilfredsstillende vis kan varetage sine medlemmers interesser, må den kunne øve indflydelse på statsmagtens afgørelser. Det er derfor af interesse at undersøge, hvorledes forbindelserne er mellem landbrugsorganisationerne og de politiske partier. At der var tale om nære relationer mellem Venstre og landboforeningerne på den ene side og mellem Det radikale Venstre og husmandsforeningerne på den anden side er almindelig kendt og vælgermæssigt begrundet⁴¹. For forholdet mellem partier og organisationer i begyndelsen af dette århundrede er tidligere redegjort (jfr. s. 47ff). Ser man på forholdet under krigen, og bruger man antallet af organisationsledere, der på et (eller flere) tidspunkt(er) sad i Rigsdagen, som mål, hvilket er en overkommelig, men naturligvis ikke fyldestgørende metode, fremkommer følgende resultat: i DsdL.⁴² var der ud af ialt 34 personer 12 rigsdagsmænd; heraf tilhørte de 10 Venstre, 1 Højre (lensgreve Moltke) og 1 de Radikale (P. Pedersen fra Lolland-Falster). For DsdH.s vedkommende⁴³ var der ud af ialt 28 personer 5 rigsdagsmænd; 4 radikale og 1 socialdemokrat (Mads Jensen (Aale)).

Også blandt Andelsudvalgets medlemmer fandtes rigsdagsmedlemmer, nemlig 7 ud af ialt 35; heraf var de 6 venstremænd og 1 konservativ (J. Theilmann). Den efter denne fremgangsmåde mindst »politiske« organisation var Lhs., der i sin ledelse kun havde 1 rigsdagsmand, den allerede under landboforeningerne nævnte lensgreve Moltke⁴⁴.

Disse tal, i forbindelse med at en lang række af de øvrige organisationslederes partipolitiske tilhørsforhold på anden vis er kendt, gør det klart, at erhvervsorganisationernes adfærd under og efter krigen ikke kan adskilles fra den almindelige politiske kamp. Særlig tydeligt blev dette, når folk som P. Th. Nielsen og Pinstrup fra Venstre eller Niels Frederiksen fra de radikale trådte frem, hvad enten det var på Folketingets talerstol, på årets delegeret-eller sendemandsmøde eller på valg- og agitationsmøder rundt omkring i landet.

Samarbejdet under krigen:

Ud fra det foregående er det betegnende, at kravet om en landbrugsrepræsentation udgik fra landboforeningernes rækker, at det fik tilslutning hos Lhs. og Andelsudvalget, hvorimod husmandsforeningerne

ikke følte dette behov. Selve etableringen af »Landbrugsrådet af 1915« gik problemfrit, og trods de kritiske røster angående regeringens politik stillede husmændene ikke særlige betingelse for samarbejdet. Ejheller arbejdet i rådet gav i starten anledning til mislyde fra husmændenes side, skønt de hurtig måtte erfare, at Andelsudvalget og Lhs. i de fleste spørgsmål stillede sig på linie med landboforeningerne. Denne holdning hos husmandsforeningerne skyldtes, at man opfattede rådet som ministerens råd, d.v.s., at man skulle behandle foreliggende spørgsmål og afgive en indstilling til regeringen eller prisreguleringskommissionen, som så skulle træffe den endelige afgørelse. Kort sagt: et landbrugsråd der arbejdede på regeringens præmisser.

I modsætning hertil viste det sig ret hurtigt, at landboforeningerne og Andelsudvalget arbejdede på at skabe et landbrugsråd, hvis medlemmer var valgt og udpeget af organisationerne og altså skulle fremføre organisationernes synspunter på de forelagte spørgsmål. Som en logisk konsekvens heraf kunne disse organisationer ikke anerkende, at det skulle være regeringen og prisreguleringskommissionen alene, der traf beslutningerne, og slet ikke at disse tilflød offentligheden uden at organisationernes indstilling også blev kendt. I så fald ville man blot blive et alibi, som regeringen kunne bruge i sin politik, og dette ønskede disse organisationer både af erhvervspolitiske og partipolitiske grunde ikke at medvirke til. Man ønskede kort sagt et landbrugsråd på landbrugets egne præmisser.

Striden fandt sin »løsning« ved Landbrugsrådets ophævelse i februar 1916. I striden med ministeriet tog Lhs. landboforeningernes og Andelsudvalgets parti, og efter opløsningen af rådet fortsatte disse 3 organisationer med at udveksle synspunkter i forbindelse med møderne med regeringen.

Både indenrigsminister Rode og husmandsforeningerne tog ved lære af det hidtidige samarbejdes forløb, og næste gang - ved oprettelsen af Det stående Landbrugsudvalg - blev resultatet derfor, at kun DsdL. og DsdH. blev repræsenteret, med lige mange mandater, hvortil kom 3 repræsentanter for prisreguleringskommissionen. Det formelle grundlag for at kun at medtage disse 2 organisationer var, at udvalget skulle forbedre de kommende kornordninger. Husmandsforeningerne var godt tilfredse med denne ordning, landboforeningerne det modsatte, skønt det var dem, der havde presset på for udvalgets oprettelse. Utilfredsheden gav sig først udtryk i landboforeningernes modvilje mod en formalisering af arbejdet, i næste omgang ved et par forsøg på at få tilført udvalget den ekspertise, som man påstod, at netop Andels-

udvalget og Lhs. var i besiddelse af. Når samarbejdet alligevel holdt, skyldtes det utvivlsomt de alvorlige udenrigspolitiske forhold fra 1917. Skulle regeringen hævde sin autoritet, måtte den have en bredere rygdækning for reguleringspolitikken, men dette kunne kun ske ved at inddrage oppositionspartierne i lovgivningsarbejdet. Venstre og de Konservative krævede på sin side dette ført tilbage til Rigsdagen, hvilket betød, at regeringen atter måtte tage hensyn til Landstinget. Resultaterne heraf viste sig snart. Det lykkedes landbrugsudvalget at nå til enighed om kriterierne for 1917-kornloven, men dog ikke om priserne, og loven vedtoges derpå enstemmigt af Rigsdagen.

Det stående Landbrugsudvalg var efter hele sin karakter at opfatte som et ministerielt udvalg, hvilket lagde en vis dæmper på landboforeningernes aktionsmuligheder, selv om utilfredsheden var stor. Karakteristisk for situationen er det svar, som Anders Nielsen gav indenrigsminister Rode, da denne i efteråret 1917 opfordrede udvalget til at begynde forberedelserne til næste års kornordning. Anders Nielsen svarede tilbage med at beklage sig over de mange udvalg, og brevet sluttede: »Kun verdenssituationen er skyld i, at det nuværende system bliver tolereret«⁴⁵. I spørgsmålet om ad hvilke kanaler, der skulle lovgives, virkede landboforeningerne dog nærmest som erhvervspolitiske venstreforeninger, hvilket »uldstriden« i sommeren 1918 er et godt eksempel på.

Forhandlingerne 1918-19:

Når forhandlingerne om dannelsen af en fællesrepræsentation for dansk landbrug begyndte i 1918, har det flere årsager. I forholdet til regeringen arbejdede landboforeningerne energisk på at skaffe sine medlemmer en bedre kornordning med højere priser og fuld rådighed over den del af avlen, som ikke skulle afleveres. Dette arbejde skete dels i landbrugsudvalget dels ved en række store møder rundt omkring i landet. Havde arbejdet i landbrugsudvalget afsløret gårdmændenes og husmændenes interessermodsatninger, så havde samarbejdet med de øvrige erhverv i Erhvervenes Fællesudvalg til gengæld vist, at skellet her gik mellem hele landbruget og de øvrige erhvervsgrøner. Det var dels kommet frem ved handelsforhandlingerne, men navnlig ved administrationen af de mange ordninger, hvor landbrugets manglende organisatoriske udbygning var blevet åbenbar. Hertil kom så de organisatoriske problemer, der for landboforeningerne var opstået efter oprettelsen af »Dansk Landmandsforening«.

Forhandlingerne i foråret 1918 på grundlag af DsdL.s oplæg havde imidlertid ikke de bedste forudsætninger for at lykkes. Lige så naturligt det var for Lhs. og Andelsudvalget at gå ind i disse forhandlinger, lige så forståeligt var det både ud fra selve oplægget og mandatfordelingen i Det stående Landbrugsudvalg, at DsdH. - efter en formentlig politisk bestemt kunstpause - sagde nej tak til et samarbejde, der ville føre situationen tilbage til »Landbrugsrådet af 1915«. Dette nej måtte blive bestemmende for forhandlingernes skæbne. Et fællesorgan uden husmænd ville på dette tidspunkt være uden indflydelse, hvortil kom andelsledernes frygt for en organisatorisk splittelse inden for de enkelte andelsselskaber.

Større udsigt til succes havde det forhandlingsoplæg Andelsudvalget lagde frem i efteråret 1918. Forskellige forhold var bestemmende herfor. Når der ses bort fra det taktisk snedige i indbydelsen, må det for det første fremhæves, at det nye oplæg på et punkt adskilte sig fra DsdL.s, nemlig hvad angår oprettelsen af et oplysningskontor, et punkt også husmandsforeningerne måtte formodes at være interesseret i. Dernæst var der forholdet til E.F., som netop i september var i et dødvande (jfr. s. 122). Endelig var der den ændrede udenrigspolitiske situation, der formentlig var afgørende for husmandsforeningernes ja til forhandlinger. En genindtræden af normale tilstande ville betyde ophævelse af Det stående Landbrugsudvalg, og dermed DsdH.s favorable position.

Den følgende tids forhandlinger viste, at husmændene var interesseret i en fællesrepræsentation i form af et landbrugsråd, hvori samtlige 4 organisationer havde sæde, når blot de kunne opnå en rimelig repræsentation. Men netop problemet om en rimelig repræsentation, ikke blot til husmandsforeningerne, men til alle de deltagende organisationer, blev den knast, hvorpå forhandlingerne strandede. Et forsøg på at fordele mandatene blev gjort med kompromisforslaget (8-8-5-2) i december 1918, men det forkastedes af både andelsfolkene og husmændene (i nævnte rækkefølge), så vidt det kan ses uafhængigt af hinanden.

Denne gang havde man dog taget højde for situationen, og jævnsides med opgøret på den politiske arena under »statslånskrisen« vedtog Lhs., DsdL og Andelsudvalget nu at oprette deres eget Landbrugsråd, der på den erhvervspolitiske front dels skulle tage kampen op *mod* hele krigstidens reguleringspolitik og da navnlig Det stående Landbrugsudvalg, dels skulle tage kampen op *for* en bedre hævvelse af landbrugets interesser i forhold til omverdenen.

Landbrugsorganisationernes forhandlingspositioner 1880-1920

Vurderer man de 4 organisationers betydning under samtlige forhandlingsfaser, falder der umiddelbart i øjnene, at denne undergik væsentlige ændringer.

I 1885 stod et talmæssigt lille, men traditionsrigt og velanskrevet Lhs. over for spørgsmålet om under en eller anden form at oprette et centralorgan i samarbejde med de unge fælleslandboforeninger. Da selskabet hidtil havde været ene om at udtale sig på landbrugets vegne, var hele debatten i høj grad et spørgsmål om Lhs. placering i det fremtidige organisationsmønster. Dette syntes selskabet til fulde at have forstået, for ser man på mandatfordelingen havde forslagetets ophavsmænd, J. C. la Cour, sikret sit selskab 36 pladser, mens landboforeningernes repræsentanter, der havde langt flere medlemmer bag sig, kun skulle have 19 pladser (jfr. s. 26).

I 1908 da landbrugsrådstanken næste gang dukkede op, var udkastet forfattet af landboforeningerne (jfr. s. 58). Forholdet var nu vendt om og Lhs. kunne få 2 eller 3 pladser i et landbrugsråd på henholdsvis 10 eller 16 pladser.

Disse ændringer i talstørrelserne må ses i forbindelse med den organisatoriske og den almindelige politiske udvikling. Mens Lhs. 1885-1908 havde lidt under en langsom, men støt tilbagegang på o. 150 medlemmer og i 1908 kun talte 743, havde landboforeningerne i samme tidsrum mere end fordoblet deres medlemstal, der i 1908 lå på o. 82.000 (bilag VI). Hertil kommer, at deres organisationsvæsen var blevet bedre udbygget; men afgørende var det generationsskifte, der i de mellemliggende år var indtrådt, og som havde båret gårdmandstanden frem i første linie, økonomisk, politisk og socialt, og som havde reduceret godsejernes betydning tilsvarende. Rollerne var altså byttet om, men i begge forhandlingsituationer majoriserede den stærkere organisation den svagere i en sådan grad, at denne betakkede sig et samarbejde.

Med husmandforeningernes landbrugsrådsforslag i slutningen af 1910 opstod en ny situation. Den organiserede husmandsbevægelse havde siden århundredeskiftet gjort en kométagtig karriere, og DsdH. omfattede i 1910 ca. 39.000 medlemmer, mens DsdL.s samme år lå på godt 86.000. Forslaget om, at de deltagende organisationer - DsdL., DsdH. og Lhs. - skulle repræsenteres i forhold til deres medlemstal, ville derfor give landboforeningerne et solidt flertal. At også dette

initiativ mislykkedes, må ses på baggrund af det omtalte konkurrenceforhold mellem landbo- og husmandsforeningerne om at opnå de mindre landbrugeres gunst. I opfordringen er det derfor nærliggende at se et ønske fra husmandsforeningernes side om ad denne vej at erhverve sig de øvrige organisationers blå stempel, og netop derfor afviste Lhs. og DsdL. forslaget uden reel sagsbehandling.

Ved forhandlingerne i 1918-19 stod andelsselskaberne på linie med de 2 store landøkonomiske organisationer. Lige så indlysende det var at placere DsdL. og DsdH. i en fællesrepræsentation, lige så klart var det, at andelsselskaberne måtte tilvejebringe det økonomiske grundlag for denne. Derimod var Lhs. forhandlingsposition stærkt svækket. At dette blev tilfældet, skyldtes vel i nogen grad den traditionelle indstilling hos selskabets præsidium. Således tilskrev H. C. Larsen i sin nekrolog over professor Westermann dennes manglende mod til »på bekostning af noget af selskabets selvstændighed og gamle traditioner at lade det træde i organiseret samarbejde eller sammenslutning med de medlemstærke fællesforeninger og andelsselskaber«⁴⁶. Den væsentligste årsag var dog utvivlsomt de øvrige organisationers indstilling. Efter at være organisatorisk fuldt udbygget var disse organisationer rede til at overtage Lhs. hidtidige funktioner, og fra husmandsside var der også tidligere givet udtryk for, at selskabet ikke burde regnes for mere end dets medlemstal berettigede til, altså en almindelig landboforening. Fra de 2 øvrige organisationers side så man venligere på denne landbrugsorganisationernes nestor, der jo under krigen havde vist sig at stå på landbo- og andelsforeningernes side, men når man talte om selskabets traditionelle og historiske rolle, var det i virkeligheden et par sikre stemmer på disse 2 organisationers synspunkter, man mente.

Så længe krigstidens ekstraordinære forhold stod på, og så længe den radikale regering sad ved magten, var et tilsagn fra husmandsforeningerne en lige så afgørende forudsætning for, at et landbrugsråd kunne etableres, som Lhs.s og DsdL.s accept var det i henholdsvis 1885-86 og i 1910. Sålænge Det stående Landbrugsudvalg fungerede, kunne enhver ændring i mandatforholdene imidlertid kun betyde en ringere repræsentation for husmændene, og derfor kom der ingen forhandling.

I efteråret 1918 begyndte situationen imidlertid at blive labil, og husmandsforeningerne gik ind i forhandlingerne i første omgang med krav om, at landbo- og husmandsforeningerne alene skulle besætte pladserne efter medlemstal. Enden på forhandlingerne blev nogle for-

delingstal, der ville give DsdH. o. 35% af pladserne, og husmændene vurderede da situationen derhen, at de ville få større indflydelse ved at stå alene. Denne holdning blev fastholdt i de følgende år, trods ændrede parlamentariske magtforhold.

Også for Andelsudvalget gav fordelingstillene problemer. Som den organisation, der skulle finansiere Landbrugsrådet gik man ind i forhandlingerne under den selvfølgelige forudsætning, at samarbejdet skulle foregå på lige fod med de 2 store landøkonomiske foreninger. Med sit forhandlingsinitiativ i efteråret 1918 søgte man fra andelsside at udnytte situationen til egen fordel ved at opstille nogle målsætninger (oplysningskontoret, bekæmpelsen af ringe og truster), som navnlig andelsselskaberne ville nyde godt af. I de følgende forhandlinger måtte Andelsudvalget bøje af i spørgsmålet om Landbrugsrådets opgaver, men værre var det dog, at også den lige repræsentation blev anfægtet. Det skete med husmændenes påstand om, at andelsselskabernes repræsentation de facto ville betyde forøget landboforeningsrepræsentation, og altså en formindsket husmandsrepræsentation. Da denne påstand næppe kunne modbevises, søgte man fra landboforeningernes side en udvej ved at foreslå, at kun andelsorganisationer med *direkte* forbindelse til landbruget skulle deltage i samarbejdet. Set fra Andelsudvalgets synspunkt var dette det værste, der kunne ske, det ville være en underminering af hele udvalgets eksistens. Skulle et forlig imidlertid opnås, måtte der fires et eller andet sted, og resultatet blev derfor at Andelsudvalget kun fik 5 ud af 23 pladser. Dette fandt andelsselskaberne dog uacceptabelt, især når man samtidig skulle tilvejebringe det økonomiske grundlag. Da man i 1919 skulle skaffe penge til Landbrugsrådet var den reviderede mandatfordeling, der gav Andelsudvalget 5 ud af 12 pladser, tilstrækkelig til at fremkalde kritik på de forskellige generalforsamlinger.

For DsdL. var mandatproblemerne knap så store. Med sine i 1918 over 106.000 medlemmer mod DsdH.s knap 61.000 var man solidt placeret i forhandlingerne, hvilket også fremgik af landboforeningernes eget forhandlingsoplæg fra januar 1918. Uanset de forskellige mandatfordelinger, som senere kom på tale, var man så længe Andelsudvalget og Lhs. var deltagere, sikker på et solidt flertal for sine synspunkter. Da husmandsforeningerne under forhandlingerne imidlertid fastholdt kravet om forholdsmæssig repræsentation, og da andelsselskabernes medvirken måtte anses for påkrævet, kunne der dog tænkes andre talkombinationer, der både tilgodeså husmændenes krav og andelsselskabernes krav om en større andel af mandaterne, nemlig en

mindre repræsentation for DsdL. og/eller Lhs. Fra landboforeningsside tog man tærkt afstand fra noget sådant. DsdL. kunne ikke, hævdede man, som den langt største landøkonomiske organisation med respekt for sig selv gå med til et mandattal, der var mindre end det, DsdH. havde. Dette synspunkt blev stærkt fremhævet af Madsen-Mygdal i sommeren 1919 og atter i 1920, hvor det var på tale at give husmændene 7-8 pladser i Landbrugsrådet.

Sammenfattende må det siges, at de 3 store organisationers krav til et samarbejde var uforenelige. DsdL. kunne ikke acceptere en repræsentation, der var mindre end DsdH.s, Andelsudvalget kunne ikke acceptere en repræsentation, der var mindre end DsdL. og DsdH.s, og DsdH. kunne ikke acceptere, at de øvrige - med Lhs. 3 - organisationer havde en repræsentation, der tilsammen var over 1½ gange så stor som sin egen.

Fællesrepræsentationen for det danske landbrug blev derfor heller ikke i 1919 til noget. Når Landbrugsrådet, som efter sin sammensætning må karakteriseres som fællesrepræsentationen for det mellemstore og store landbrug, alligevel oprettedes, må det ses på baggrund af det behov, der vitterlig var for dette erhvervsorgan, hvilket alle erkendte. For andelsselskaberne var eksportinteresserne givetvis den drivende faktor og samtidig forklaringen på, at man overvandt betænkelighederne ved at gå ind i et samarbejde med kun den ene halvdel af de landøkonomiske organisationer. For landboforeningerne var de indenrigspolitiske forhold - stormløbet mod reguleringspolitikken - nok så afgørende. Netop de politiske spændinger havde dog en væsentlig indflydelse på husmandsforeningernes stilling i 1918-19, og det er vel et spørgsmål, om ikke forhandlingerne havde fået en anden udgang, hvis man havde ventet 1 år eller 2? Tilbuddet til DsdH. om »de 5 stole« i Landbrugsrådet var ganske vist et forsøg på at samle hele erhvervet bag det nye organ, men rigtignok samling på DsdL. og Andelsudvalgets betingelser. Husmandsforeningerne tog ikke imod tilbuddet, måske fordi de opdagede, at de udenfor ikke var uden indflydelse, og tilbuddet fik derfor sin største betydning ved at virke beroligende på kritiske røster inden for de 3 organisationers egne rækker.

Initiativtageren til Landbrugsrådet:

Et ofte omdebatteret emne i historien er, i hvor høj grad enkeltpersoner har formået at påvirke et begivenhedsforløb. For nærværende undersøgelse rejser det spørgsmålet om, hvem var initiativtageren til

Landbrugsrådets oprettelse? 2 navne melder sig i den forbindelse straks: Th. Madsen-Mygdal og Anders Nielsen (Svejstrup Østergaard).

At Madsen-Mygdal skulle have æren, kom første gang til udtryk i 1924, da Hertel skrev en biografisk artikel til Salmonsens konversationsleksikon. Han karakteriserede heri Madsen-Mygdal bl.a. som »ledende præsident for Landbrugsrådet, der væsentlig ved hans initiativ oprettedes i 1919...«⁴⁷. Denne opfattelse er videreført af Hans Jensens iøvrigt noget mere udførlige artikel i Dansk biografisk Leksikon fra 1943 samt i flere af nekrologerne over Madsen-Mygdal fra samme år⁴⁸, og er siden blevet gentaget i Landbrugsrådets jubilæumsskrift fra 1959, hvor Niels Jørgensen betegner Madsen-Mygdal som »ham, der som den kloge og uomtvistelige leder blandt andre førende mænd samlede landbruget i Landbrugsrådet af 1919«⁴⁹. Ikke mindst den kendsgerning, at Madsen-Mygdal blev rådets første ledende præsident og iøvrigt tegnede billedet udadtil, har antagelig bidraget til den almindelige opfattelse, at også Landbrugsrådets oprettelse var hans værk⁵⁰.

Fra anden side har man dog nok så meget hæftet sig ved Andelsudvalget og ikke mindst Anders Niensens initiativ i sagen. Det gælder således A. Axelsen Drejers bog om andelsbevægelsen fra 1929, hvori det hedder, at det især skyldtes »Andelsudvalgets mænd, at sagen i 1918-19 blev ført frem til sin løsning«, samt hans artikel fra 1944 i anledning af rådets 25 års jubilæum, hvor Anders Niensens rolle fremhæves⁵¹. Også i andre jubilæumsartikler fik Anders Nielsen æren for rådets oprettelse⁵². Sidst er denne opfattelse kommet til udtryk i K. Horup Laursens afhandling fra 1968⁵³.

At Anders Nielsen spillede en væsentlig rolle i de forskellige forhandlingsfaser, fremgår af de foregående kapitler. Det var således hans forslag, der i sommeren 1907 fik sat gang i debatten om et landbrugsråd. Da resultaterne af denne og de følgende års diskussioner forblev resultatløse, var det atter Anders Nielsen, der i december 1912 opkastede tanken om »tvangsfri fællesmøder« mellem de 4 store landbrugsorganisationer. Verdenskrigen bragte nye dimensioner ind i billedet, og behovet for et organ, der kunne tale landbrugets sag blev hurtigt føleligt. Initiativet til »Landbrugsrådet af 1915« kom fra Madsen-Mygdal på Fyn, men forslaget blev støttet fuldt ud af Anders Nielsen, der som rådets formand tegnede billedet udadtil. I selve arbejdet og i rådets spændte forhold til ministeriet trak de 2 på samme hammel. Rådets størrelse og form syntes iøvrigt at have virket inspirerende for Anders Niensens senere tanker både i efteråret 1917 og 1918. Med sin

centrale placering inden for landboforeningerne i disse år havde Anders Nielsen gode muligheder for at fremme den opfordring, der i januar 1918 lød fra Kolding Herreds Landbrugsforening, omend det ikke kan afgøres, i hvilken grad han medvirkede ved forhandlingsoplæggets udformning. Under forhandlingerne slog han kraftig til lyd for en fællesrepræsentation - også uden husmandsforeningerne - og på dette punkt gik han altså videre end sine kolleger i Andelsudvalget. Da heller ikke dette initiativ lykkedes, og da anmodningen om en ændret sammensætning af Det stående Landbrugsudvalg slog fejl, havde det været naturligt atter at henlægge spørgsmålet. Imidlertid tog Anders Nielsen endnu engang handsken op ved at indkalde til forhandlinger i Andelsudvalgets regi. At forhandlingerne kom i gang og i det hele taget kom så langt, som tilfældet blev, må vel tilskrives de ydre omsændigheder mere end Anders Nielsen, men uden hans initiativ, var der på dette tidspunkt næppe sket noget.

Under forhandlingerne omkring Landbrugsrådets oprettelse stod Anders Nielsen således i første linie, og det spørgsmål må da naturligt melde sig, hvorfor blev han ikke valgt til rådets ledende præsident? Hans hidtidige karriere inden for dansk landbrug var enestående. Allerede som 26 årig blev han valgt til formand for Skanderborg landboforening, og han overværede i denne egenskab de jyske delegeretmøder i 1885 og 1886, hvor landbrugsrådstanken første gang drøftedes. Senere indtrådte han i bestyrelsen for Lhs. og FajL., hvor han placerede sig i første række. Anders Nielsens hovedindsats kom dog til at ligge i andelsbevægelsen, hvor han var drivkraften bag oprettelsen af adskillige store fællesorganisationer, hvis formand han tillige blev (jfr. den biografiske artikel s. 82).

Denne aktivitet var i sig selv usædvanlig, og da Anders Nielsen tillige blev formand for Andelsudvalget i 1909 indtog han efterhånden en position indenfor landbruget, der gjorde det naturligt at udpege netop ham til formand, da landbrugsorganisationerne i 1915 for første gang skulle forsøge et tættere samarbejde. Striden mellem Anders Nielsen og ministrene Scavenius og Rode udviklede sig til en strid mellem landbruget og regeringen. Fra 1916 befæstede Anders Nielsen sin position yderligere, da han valgtes til formand for FajL., en post der som følge af reorganiseringen af landboforeningerne bragte ham frem til formandsposten i DsdL. 1917-1919. I disse år stod Anders Nielsen på magtens tinde. Som førstemand i de 2 største landbrugsorganisationer var han selvskrevet medlem af ethvert udvalg uanset hvordan det blev skåret til⁵⁴. At denne dobbeltposition imidlertid ik-

ke var helt uden problemer, fremgår af de 2 organisationers forskellige stilling ved forhandlingerne i sommeren 1918.

Bag denne usædvanlige karriere stod et menneske, hvis egenskaber ikke alene bestod af intelligens og stor arbejdsevne, men tillige af den fornødne selvtillid og ambitioner om at nå til tops. Hertil kom efter flere af hans samtidiges udsagn et organisationstalent ud over det almindelige⁵⁵. Også vejen til målet beherskede Anders Nielsen. En af hans kritiske beundrere, P. Jeppesen (Drusebjerg) har karakteriseret ham som »agitatoren af Guds nåde«, der kunne forvandle ord, der i andres mund lød ganske almindelige, til slagord, der borede sig ind i tilhørernes bevidsthed med det resultat, at disse ofte blev vundet for den sag, som Anders Nielsen ønskede at fremme⁵⁶.

På denne baggrund måtte det være både en nærliggende og tillok-kende opgave for Anders Nielsen at få skabt en fællesrepræsentation for landbruget og dernæst - som kronen på værket - at se sig selv som ledende præsident. At man inden for Andelsudvalget havde blik for denne posts betydning, viser drøftelserne i udvalget forud for Landbrugsrådets konstituering. I juni 1919 rejste Niels Porse nemlig det spørgsmål, hvilken organisation, der skulle besætte den ledende præsidentpost. Selv mente Porse, at da andelselskaberne havde rejst sagen og var »fuldkommen uberørt af politik«, burde posten besættes af en andelsmand. Anders Nielsen og de øvrige medlemmer var dog stemt for, at denne post skulle tilfalde Madsen-Mygdal, uden at der heri skulle ligge nogen præcedens for, at landboforeningerne skulle besætte posten. Når Madsen-Mygdal blev foreslået, skyldtes det ifølge Anders Nielsen, »dels fordi Madsen-Mygdal eger sig til stillingen, og dels fordi taleren (Anders Nielsen) ikke havde tid dertil«⁵⁷.

Denne udtalelse kan tolkes på 2 måder. Den kan være udtryk for en erkendelse af, at det i modsætning til krigstiden under normale forhold var uhensigtsmæssig at have den samme person siddende i spidsen for 2 så store organisationer som Landbrugsrådet og Andelsudvalget, og at Anders Nielsen nu ønskede at vende tilbage til den andelsbevægelse, hvor hans hovedindsats så ubetinget lå⁵⁸. Udtalelsen kunne imidlertid også gå på de organisatoriske svagheder, der var indbygget i andelsbevægelsen både m.h.t. medlemmer (gårdmænd, husmænd og ikke-landbrugere) og interesser (producenter, forbrugere), jfr. s. 130, hvilket måtte stille Andelsudvalget svagere end rene landbrugerorganisationer som DsdL. og DsdH. i det foreliggende spørgsmål.

Var landboforeningerne således organisatorisk i en bedre position,

var det dog næppe uden betydning, at man tillige stod med en velegnet kandidat: Thomas Madsen-Mygdal. Madsen-Mygdal var af uddannelse lærer og derpå landbrugskandidat. Efter i en årrække at have virket som planteavlskonsulent under FajL. blev han i 1908 i en alder af 32 forstander for Dalum landbrugsskole ved Odense, en post han beholdt indtil 1920. Inden for landbruget var Madsen-Mygdal respekteret for sin faglige dygtighed, derimod gjorde han sig ikke gældende i det offentlige liv eller inden for organisationerne. Vel nærmest p.g.a. sin far, landstingsmand N. P. Madsen-Mygdal, regnedes sønnen for radikal, hvilket bevirkede at han i 1913 modtog en opfordring til at indtræde i Zahles regering - som trafikminister. Madsen-Mygdal ønskede imidlertid kun at indtræde, hvis han kunne få landbrugsministerposten, og dermed gik sagen i sig selv⁵⁹.

Madsen-Mygdals offentlige debut skete i januar 1915, da han både i skrift og tale tog kraftig afstand fra maksimalpriserne på brødkorn. Kernen i hans angreb var, at disse ordninger ensidigt ramte landbruget, mens industrien og handelen stadig havde mulighed for store avancer. I hele sin fremfærd viste Madsen-Mygdal sig som en ren liberalist, hvilket han fik lejlighed til at demonstrere i den plan over tilskud til familieforsørgere, som han fremlagde ved et privat møde for rigsdagens medlemmer i august 1915, og hvorefter de sædvanlige økonomiske mekanismer (udbud og efterspørgsel) skulle opretholdes, mens de trængende skulle have et tilskud⁶⁰. Arbejdet i Landbrugsrådet af 1915 bragte Madsen-Mygdal frem i første linie, og om efteråret valgtes han til næstformand i den fynske fællesforening. Tidligere samme år var han blevet formand for Odense eksportslagteri, og derfra fortælles det, at hans beretninger på slagteriets generalforsamlinger vidnede om klog indsigt, samt at hans udredninger var af stort format og hans fremstilling klar og myndig⁶¹. Hans deltagelse i englandsforhandlingerne - sammen med Sonne - fra maj 1916 og krigen ud, styrkede givetvis hans position, og med starten af Det stående Landbrugsudvalg i 1917 fremtrådte Madsen-Mygdal i stigende grad som talsmand for landboforeningernes synspunkter. Dette blev slået fast for alle, da han i marts 1918 sammen med Anders Nielsen valgtes til DsdL.s nye formandskab, men i kraft af et større stemmetal blev den ledende formand for 1918-19.⁶² I agitationen mod kornlovsforslaget i 1918 var Madsen-Mygdal primus motor, og det samme gjaldt i opgøret med regeringens reguleringspolitik i foråret 1919.

Set på denne baggrund måtte det være en selvfølge at pege på Madsen-Mygdal som Landbrugsrådets ledende præsident. Hans store

indsats havde dog også påkaldt sig opmærksomhed på det politiske plan, hvor Venstre havde ham i kikkerten. På et tidspunkt under »statslånskrisen« var der optræk til et regeringsskifte, og den 28. februar havde 2 københavnske aviser, Politiken og Socialdemokraten, bragt, hvad man mente var J. C. Christensens ministerliste, hvor bl.a. Pinstrup var nævnt⁶³. Disse meddelelser var dog forhastede. Den 6. marts skrev J. C. Christensen til Madsen-Mygdal og spurgte ham, om han kunne tænke sig at blive landbrugsminister, hvilket H. N. Andersen havde anbefalet. Madsen-Mygdal svarede dog et par dage senere, at han fremdeles ønskede at stå uden for aktiv politik⁶⁴. På dette punkt skiftede Madsen-Mygdal dog hurtigt opfattelse. Han havde endnu ikke siddet et år som Landbrugsrådets ledende præsident, før der atter blev kaldt på ham. Det skete som følge af folketingsvalget i april 1920, der atter gav Venstre regeringsmagten. Den 1. maj modtog Madsen-Mygdal derfor atter en opfordring til at blive landbrugsminister, denne gang af Niels Neergaard, der skønnede, at det ville være af »væsentlig betydning« for ministeriets gerning, at have ham med⁶⁵. Som bekendt svarede Madsen-Mygdal denne gang ja og udnævntes den 5. maj 1920. Han udtrådte derfor af Landbrugsrådets ledelse, hvor P. P. Pinstrup blev ledende præsident (1920-33). I perioden 1920-24 udviklede Madsen-Mygdal sig til regeringens stærke mand, og devisen om »kræfternes frie spil« var især knyttet til hans person. Også inden for sit parti øgedes hans indflydelse, og 1926-29 dannede Madsen-Mygdal den næste venstre regering med sig selv som stats- og landbrugsminister⁶⁶.

FORTEGNELSE OVER ANVENDT KILDEMATERIALE:

A. UTRYKTE KILDER:

Landbrugsrådets arkiv:

Kontoret, Kbh.:

Rådsmøder (20/6 1919-15/12 1920)	1 bd.
Rådsmøder 1919-1924	1 bd.
Præsidiemeddelelser (26/6 1919-3/8 1921)	1 bd.
Præsidiemeddelelser 1920 (indhold: mødereferater, andre meddelelser, efterretningsskrivelser etc.)	1 bd.

Erhvervsarkivet:

7 A 1: Alm. oplysninger om Landbrugsrådet	1 pk.
---	-------

Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs arkiv (Erhvervsarkivet):

Protokol for præsidiemøder, bd. 9 (1910-16) og bd. 10 (1916-21)	2 bd.
Protokol for bestyrelsesmøder, 1916, 1918, 1919	3 bd.
Brevkopibøger, bd. 89, 90, 91, 94 og 95	5 bd.
Journal-sager: 126/1915; 30 ^a /1916; 118/1916; 57/1919 (heri: 57/1918).	

De samvirkende danske Landboforeningers arkiv (Kontoret, Kbh.):

Protokol over bestyrelses- og forretningsudvalgmøder 1913-17	1 bd.
Protokol over bestyrelsesmøder 1917-22	1 bd.
Protokol over forretningsudvalgmøder 1917-33	1 bd.
Protokol vedrørende »Landbrugsrådet af 30/8 1915«, 1915-16	1 bd.
Heri: Bilag: »Kontrol med udførsel af kød, flæsk m.m.« (8 sider) og bilag: Oversigt over Landbrugsrådets virksomhed (34 sider).	
Protokol vedrørende 13-mandsudvalget 1917-19	1 bd.
Protokol vedrørende landbrugets fællesrepræsentation, 29/5 1918 .	1 bd.

Andelsudvalgets arkiv (Erhvervsarkivet):

Forhandlingsprotokol, 1910-17 og 1917-25	2 bd.
Sager: (A) Om samarbejdet mellem de fire landbrugsorganisationer 1913-19	1 pk.
Heri:	
I: Diverse vedrørende »De tvangsfri møder«, 1913, 1915-17	1 læg.
II: De 4 landbrugsorganisationer og prisreguleringskommissionens sammensætning, 1915	1 læg.
III: Diverse vedrørende Landbrugsrådets oprettelse 1916-19 + diverse	5 læg.
(B) Diverse 1920	1 læg.

De samvirkende danske Husmandsforeningers arkiv (Erhvervsarkivet):

Forhandlingsprotokol 1906-33	1 bd.
Kopibog, 1918-30	1 bd.
Sager: L3/1918, L3/1919, L3/1920, L4/1918	4 læg.
Niels Frederiksens papirer, bl.a. vedrørende Erhvervenes Fællesudvalg 1917-19	1 pk.

De samvirkende danske Andels-svineslagteriers arkiv (Kontoret, Kbh.):

Forhandlingsprotokol 1916-21	1 bd.
------------------------------------	-------

Foreningen af jyske Landboforeningers arkiv:

Kontoret, Århus:

Forhandlingsprotokol 1916-18	1 bd.
Journaler 1916 og 1918	2 bd.

Erhvervsarkivet:

Sager: 1916 (Sager vedr. Landbrugsrådet); 33/1916; 37/1916; 94/1917; 104/1917; 4/1918; 7-9/1918; 3/1920.	
--	--

De samvirkende Landboforeninger i Sjællands Stifts arkiv (Kontoret, Kbh.):

Mappe 33: grp. 161: De samvirkende danske Landboforeninger 1898-1920.

Mappe 35: grp. 167: Oprettelse af Landbrugsrådet 1886-1916.

Mappe 45: grp. 244: Landbrugsrådet af 1919, 1916-44.

De samvirkende jyske Husmandsforeningers arkiv (Erhvervsarkivet):

Forhandlingsprotokol 1915-21	1 bd.
------------------------------------	-------

De samvirkende sjællandske Husmandsforeningers arkiv (Erhvervsarkivet):

Forhandlingsprotokol 1902-30	1 bd.
------------------------------------	-------

Kolding Herreds landbrugsforenings arkiv (Kontoret, Kolding):

Forhandlingsprotokol nr. 2, 1912-32	1 bd.
---	-------

Industrirådets arkiv (Erhvervsarkivet):

Erhvervenes Fællesudvalg:

7/EF-18: Korrespondance 31/5 1917-31/10 1918, Ind- og udgået (væsentlig til og fra Alex. Foss).	1 pk.
---	-------

Grosserer-Societetets arkiv (Erhvervsarkivet):

Forhandlingsprotokol, 1915-17 og 1917-20	2 bd.
--	-------

Kontoret for udenrigshandel. Erhvervenes Fællesudvalg: Korrespondance 31/1-20/11 1918	1 pk.
---	-------

Indenrigsministeriets arkiv (Rigsarkivet):

Det stående Landbrugsudvalg:

Mødeprotokol 1917-19	1 bd.
Visdomsbog (register)	1 bd.
Journaler 1917-19	3 bd.
Journaler: 1/1917; 1 BE/1918; 29/1918; 59/1918; 186/1918.	

Udenrigsministeriets arkiv (Rigsarkivet):

79 D 161 a: Grosserer-Societetets og Industrirådets fællesudvalg for kompensationsager	1 pk.
79 D 161 b: Samme titel som 161 a + kompensationslister og -regnskaber	1 pk.
79 J 85: Erhvervenes Fællesudvalg	1 læg.

Folketingets bibliotek og arkiv (Christiansborg):

De lukkede rigsdagsmøder 24/3 1916 og 16/1 1917	2 bd.
Finansudvalgets møde 29/2 1916	1 bd.

Alexander Foss' arkiv (Rigsarkivet):

Korrespondance F-H	1 pk.
--------------------------	-------

Thomas Madsen-Mygdals arkiv (i familiens eje):

Korrespondance fra årene 1915-19.

Anders Nielsens (Svejstrup Østergaard) arkiv (Erhvervsarkivet):

Kopibog 1910-28	1 bd.
Diverse år, diverse sager	1 pk.

Ove Rodes arkiv (Rigsarkivet):

A 2: Breve til Ove Rode, pk. nr. 26	1 pk.
---	-------

B. TRYKTE KILDER:

Særtryk:

De samvirkende danske Husmandsforeningers bibliotek:

Stenografisk referat af landsstævnet i Odense 11-12/1 1916.

Danmarks Veterinær- og Jordbrugsbibliotek:

Forhandlingerne i landbrugsrådsudvalget (8 siders oversigt over forhandlingerne 28.-29. maj 1886 samt 2 bilag).

Det kgl. Biblioteks småtrykssamling:

Landvæsen: De samvirkende danske Andelsslagteriernes delegeretmøder 1912 ff.: Heri referat af delegeretmødet 28.-29. marts 1919.

Årsberetninger m.v.

- Årsberetning om Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs virksomhed 1885-88, 1910-11, 1912-14, 1915-19.
- Beretning om De samvirkende danske Landboforeningers (før 1916: forretningsudvalgs) virksomhed 1895-1920.
- Beretning om virksomheden i De samvirkende Landboforeninger i Sjællands stift 1880-82, 1884-87, 1908, 1911, 1917-18.
- Beretning om Foreningen af jyske Landboforeningers delegeretmøder 1872, 1879, 1884-86, 1907-08, 1911, 1916-18.
- Beretning om Fyns stifts patriotiske Selskabs virksomhed, 1880, 1884-85.
- Beretning om delegeretmøde i De samvirkende Landboforeninger i Fyns stift (indtil 1913: Beretning om det fynske delegeretmøde...) 1912, 1916, 1919.
- Beretning om Landbrugsrådets virksomhed 1919-20, 1923, 1924, 1932, 1934.
- Dansk Industrieretning 1915-18. udg. af Industriforeningen i København 1921.
- Handelsberetning for året 1917. udg. af Grosserer-Societetets komité, Kbh. 1918.
- De overordentlige Foranstaltninger. Virksomheden i Den overordentlige Kommission af 8. august 1914, Det stående Landbrugsudvalg og Ernæringsrådet m.v. bd. I, IV-VII, IX-XIII. (1914-1918).

Tidsskrifter:

- Andelsbladet 1908-09, 1917-20.
- Dansk Landbrug 1943.
- Fyns Stifts Landbrugstidende 1944.
- Husmanden 1907, 1910-12, 1915-20, 1922.
- Husmandshjemmet 1907, 1911-12, 1915, 1919, 1922-23, 1951.
- Jysk Landbrug 1944.
- Medlemsblad for De fynske Landboforeninger 1887.
- Medlemsblad for Danmarks Agrarforening 1896.
- Nordjydsk Landbrug 1916.
- Tidsskrift for Industri 1917-18.
- Tidsskrift for Landøkonomi 1880, 1883, 1885-86, 1911, 1917, 1919, 1935, 1943-44.
- Ugeskrift for Landmænd 1909, 1918, 1943.
- Vort Landbrug 1882-83, 1907, 1915-19.

Aviser:

- Ålborg Amtstidende 1959.
- Ålborg Venstreblad 1919.
- Berlingske Tidende 1919.
- Fyns Socialdemokrat 1919.

Fyns Tidende 1918.
 Fyns Venstreblad 1919.
 Holbæk Amts Avis 1919.
 Holbæk Amts Venstreblad 1919.
 Kolding Folkeblad 1919.
 Landmandstidende 1919.
 Nordsjællands Venstreblad 1919.
 Politiken 1919.
 Ringsted Folkeblad 1919.
 Socialdemokraten 1919.
 Vejle Amts Folkeblad 1919.
 Vestkysten 1919.

Fremstillinger, opslagsværker:

- Andelsudvalget (udg.): Danske Andelselskaber. En oversigt over de under De samvirkende danske Andelselskaber hørende organisationer. Århus 1919.
- K. Bjerke m.fl.: Dansk Landbrug fra 1880 til 1938. Kbh. 1939.
- C. Bjørn: Jørgen la Cours arbejde i dansk landbrugs tjeneste. Erhvervshistorisk Årbog 1968, ss. 83-139.
- C. Bjørn: Andelsudvalget i 75 år. Andelsbladet 1974, nr. 7.
- Chr. Blangstrup m.fl. (red.): Salmonsens konversationsleksikon, 2. udg. Kbh. 1915-30.
- A. Bruun: Jubilæumsbogen. Kbh. 1905.
- Hj. Clausen & Cl. Clausen: Andelselskabet Odense eksportslagteri 1897-1947. U.st. u.å.
- E. Cohn: Danmark under Den store Krig. En økonomisk oversigt. Kbh. 1928.
- E. Cohn: Privatbanken gennem 100 år. II. Kbh. 1958.
- H. C. Christiansen: Nationalt og internationalt samarbejde mellem virksomhederne. Hages håndbog for handel og industri, II. 7. udg. Kbh. 1954.
- J. Christiansen: Manden der hentede jorden. Bogen om Niels Frederiksen. Kbh. 1948.
- P. Dollerup: Brugsforeningerne 1866-1896. Sociale, økonomiske og politiske undersøgelser i de danske brugsforeningers historie fra 1866 til 1896. Kbh. 1966.
- A. Axelsen Drejer m.fl.: Den danske Andelsbevægelse. Kbh. 1929.
- A. Axelsen Drejer: De danske mejeriforeningers Fællesorganisation. Århus 1937.
- A. Axelsen Drejer: Andelsslagterierne i Danmark 1887-1937. Kbh. 1937.
- A. Axelsen Drejer: Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger. Kbh. 1946.
- V. Dybdahl: De nye klasser. Politikens Danmarks Historie, bd. 12. Kbh. 1965.

- V. Dybdahl: Partier og Erhverv. Studier i partiorganisation og byerhvervenes politiske aktivitet ca. 1880-ca. 1913. I-II. Århus 1969.
- V. Dybdahl: Historisk kommentar til nationaløkonomi. Århus 1971.
- V. Elberling: Danmark under verdenskrigen og i efterkrigstiden. Uddrag af aviserne 1914-23. Kbh. 1939.
- V. Elberling: Rigsdagens medlemmer gennem 100 år. I-III. Kbh. 1949-50.
- V. Elberling: Rigsdagsmændenes livsstilling. Den danske Rigsdag IV. Kbh. 1949.
- P. Engelstoft & Dahl (red.): Dansk biografisk Leksikon. Kbh. 1933-44.
- A. Falk-Jensen & H. Hjorth-Nielsen: Candidati og Examinati juris (1736-1936), Candidati politices (1852-1936) og Candidati actuarii (1922-1936). I-V. Kbh. 1954-59.
- A. Foss: Danmark som industriland. Kbh. 1912.
- A. Foss: Memoirer fra 1. verdenskrig. Kbh. 1972.
- I. Gejl & Chr. R. Jansen: Korn, Købmænd og Kornkompagni. Korn- og foderstofhandelen 1880'erne -1960'erne. Århus 1971.
- H. Green & H. Stein: Greens Danske fonds og aktier. 1919. II. Kbh. 1919.
- J. Hansen: Hovedtræk af Industrirådets historie 1910-1935. Kbh. 1935.
- K. E. Svendsen & Sv. Aa. Hansen: Dansk Pengehistorie 1700-1960. I: Kbh. 1968.
- Sv. Aa. Hansen: Økonomisk vækst i Danmark 1720-1970. I-II. Kbh. 1972-74.
- H. Hauch: Erindringer. Ugebladet »Landet« 1955-56.
- J. K. Haugaard (red.): Foreningen af jyske Landboforeninger 1872-1922. Århus 1926.
- H. Haushofer: Die deutsche Landwirtschaft im technischen Zeitalter. Deutsche Agrargeschichte (ed. G. Franz) V. Stuttgart 1963.
- V. Heiselberg (red.): »Landbruget«. I-IV. Udsendt af Landbrugsrådet i anledning af 40 års jubilæet 20. juni 1959. Kbh. 1959.
- S. Henningsen: Det 20. århundrede. 1900-1917. En verden i udvikling og krig. Kbh. 1965.
- O. Bus Henriksen & A. Ølgaard: Danmarks udenrigshandel 1874-1958. Kbh. 1960.
- H. Hertel: Andelsbevægelsen i Danmark. Kbh. 1917.
- H. Hertel: Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs historie. II. Kbh. 1919.
- H. Hertel: Hvad bybefolkningen bør vide om dansk landbrug. Kbh. 1923.
- Hof- og Statskalender for 1917 og 1918.
- Chr. R. Jansen: Udenrigsministerium og privat diplomati. Erhvervshist. Årb. 1971.
- H. Jensen: Den politiske udvikling mellem verdenskrigene 1920-1939. Schultz Danmarkshistorie. VI. Kbh. 1943.
- H. Jensen: Dansk jordpolitik 1757-1919. 2. del. Skrifter udgivet af Institutet for Historie og Samfundsøkonomi IV. Kbh. 1945.

- P. Jeppesen: Husmandsbevægelsens historie gennem 25 år. Kbh. 1927.
- P. Jeppesen-Drusebjerg: Dansk Andels Gødningsforretning 1901-1941. Kbh. 1941.
- H. Chr. Johansen: Den økonomiske og sociale udvikling i Danmark 1864-1901. Kbh. 1962.
- T. Jørgensen: Jens Holdgaard. Kbh. 1942.
- T. Kaarsted (udg.): Indenrigsminister Ove Rodes dagbøger 1914-1918. Århus 1972.
- T. Kaarsted (udg.): Ministermødeprotokol 1916-1918. Kirkeminister Th. Povlsens referater. Århus 1973.
- T. Kaarsted (udg.): Konseilspræsident C. Th. Zahles dagbøger 1914-1917. Århus 1974.
- T. Kaarsted: Storbritannien og Danmark 1914-1920. Odense University Studies in History and Social Sciences. Vol. 17. Odense 1974.
- Kraks blå bog 1918-19, 1921, 1931.
- Kraks Vejviser 1918.
- Landøkonomisk Årbog 1900-20, 1961-62. (fra 1967: Landbrugsårbogen).
- K. P. Lauridsen m.fl.: De samvirkende lolland-falsterske Landboforeninger 1897-1947. Nykøbing F. 1947.
- K. Horup Laursen: Anders Nielsen, Svejstrup Østergaard. Erhvervshist. Årb. 1968.
- C. Lind & J. Pedersen: Statshusmandsbrug i Fyns stift. Kbh. 1933.
- Lovtidende 1914-15, 1917-18 (afd. A).
- P. Meyer: Politik. Kbh. 1959.
- Ministerialtidende 1915 (afd. A).
- J. H. Monrad: Et land bygges op. Venstre i 100 år. 1901-1939. Kbh. 1970.
- P. Munch: Under verdenskrigen. Schultz Danmarkshistorie. VI. Kbh. 1943.
- P. Munch: Erindringer 1870-1909, 1909-14 og 1914-18. Kbh. 1959-61.
- J. Nielsen: Kolding Herreds Landbrugsforening 1869-1919. Kolding u.å. (1919).
- J. W. Oldam: Selskabets medlemmer. Erhvervshist. Årb. 1968.
- E. Olsen: Interessegrupperne og den økonomiske politik. Nationaløkonomisk Tidsskrift, bd. 97. 1959.
- E. Olsen: Danmarks økonomiske historie siden 1750. Kbh. 1962.
- E. Helmer Pedersen: Agrarbevægelsen. Fynske Årbøger IX,1. 1965.
- R. J. Petersen-Børup & H. Dorph Petersen: De danske landmandsforsamlinger i det 19. årh. Kbh. 1900.
- A. Pille: Rasmus Jensen Vandman. Hans liv og virke for husmandssagen. U.st. 1943.
- E. Rasmussen & R. Skovmand: Det radikale Venstre 1905-1955. Kbh. 1955.
- E. Rasmussen: Statslånskrisen 1919. En redegørelse for dens forløb, med særligt henblik på folketingsparlamentarismen. 2. udg. Århus 1970.
- E. Rasmussen: Velfærdsstaten på vej 1913-1939. Politikens Danmarks Historie, bd. 13. Kbh. 1965.

- E. Rasmussen: Komparativ politik. I. Kbh. 1968.
- H. J. Rasmussen m.fl.: De samvirkende lolland-falsterske Landboforeninger 1897-1922. Nykøbing F. 1922.
- Rigsdagsårbog 1891-1920, div. årgange.
- Rigsdagstidende 1911-12, 1916-18, 1919-20.
- E. Scavenius: Dansk udenrigspolitik under den første verdenskrig. Kbh. 1959.
- F. Skrubbeltrang: Danske landboforhold. Det danske landbrugs historie. V. Kbh. 1934-45.
- F. Skrubbeltrang: Den danske husmandsbevægelse. Kbh. 1943.
- F. Skrubbeltrang: Den danske husmand. II. Kbh. 1954.
- Chr. Sonne: Danmark som landbrugsland. Nationaløkonomisk Tidsskrift. bd. 52. 1914.
- Chr. Sonne: Min livsmelodi. Kbh. 1938.
- Statistisk Årbog 1915 og 1919.
- Statistiske Efterretninger 1925, nr. 17: Småbrugeres arbejde for andre.
- Statistiske Meddelelser 4.36.4: Deltagelsen i landbrugets andelsvirksomhed 1909. Kbh. 1911.
- Stat. Medd. 4.39.3: Folkehøjskoler og landbrugsskoler i 1906/07-1910/11. Kbh. 1912.
- Stat. Medd. 4.39.6: Stathusmandsbrug oprettede i finansårene 1900/01-1910/11. Kbh. 1912.
- Statistisk Tabelværk 1964, VI: Vurderingen af landets faste ejendomme pr. 1. september 1960. Kbh. 1964. (Indeholder tillige oplysninger om tidligere vurderinger).
- H. Stenbæk: Andelsudvalget 1899-1924. Århus 1924.
- B. Thomas: The Changing Pattern of Anglo-Danish Trade 1913-63. Erhvervshist. Årb. 1965.
- B. Nüchel Thomsen: Andelsbevægelsen og kapitalisterne. Festskrift til Povl Bagge. Kbh. 1972.
- N. Thomsen: Dagbladskonkurrencen 1870-1970. Politik, journalistik og økonomi i dansk dagspresses strukturudvikling. I. Kbh. 1972.
- S.C.A. Tuxen (red.): Festskrift ved Foreningen af jyske Landboforeningers 25 års jubilæum. Århus 1897.
- J. Tvedegaard: 50 års arbejde i landbrugets tjeneste. De samvirkende danske Landboforeninger 1893-1943. »Dansk Landbrug« 1943, ss. 355-62 og 379-86.
- A. Vigen: Rigsdagen og erhvervsorganisationerne. Den danske Rigsdag III. Kbh. 1950.

FORKORTELSLISTE:

And.bl.	Andelsbladet
And.udv.	Andelsudvalget
Best.møde	Bestyrelsesmøde
Best.prot.	Bestyrelsesprotokol
Da. beretn.	Beretning om De samvirkende danske Landboforeningers virksomhed
DBL.	Dansk biografisk leksikon
DIB.	Dansk Industrieretning
DLH.	Det danske landbrugs historie
DsdL.	De samvirkende danske Landboforeninger
D.s.sjæll.H.	De samvirkende sjællandske Husmandsforeninger
D.s.sjæll.L.	De samvirkende Landboforeninger i Sjællands stift
D.s.jy.H.	De samvirkende jyske Husmandsforeninger
D.st.L.	Det stående Landbrugsudvalg
FajL.	Foreningen af jyske Landboforeninger
FU.møde	Forretningsudvalgsmøde
FU.prot.	Forretningsudvalgsprotokol
Fyn. beretn.	Beretning om delegeretmøde i De samvirkende Landboforeninger i Fyns stift
Forh.prot.	Forhandlingsprotokol
Hmd.	Husmanden
Hmd.hj.	Husmandshjemmet
I-min.	Indenrigsministeriet
Jy. beretn.	Beretning om Foreningen af jyske Landboforeningers delegeretmøde
Lbr.	Landbrugsrådet
Lbr. beretn.	Beretning om Landbrugsrådets virksomhed
Lhs.	Det kgl. danske Landhusholdningsselskab
Lhs. beretn.	Årsberetning om Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs virksomhed
Min.Bktg.	Ministeriel bekendtgørelse
Overord. komm.	De overordentlige Foranstaltninger. Virksomheden i Den overordentlige Kommission m.m.
Præs.prot.	Præsidi protokol
Rgd.T.	Rigsdagstidende; F.F. = Folketingets forhandlinger; L.F. = Landstingets forhandlinger.
Sjæll. beretn.	Beretning om virksomheden i De samvirkende Landboforeninger i Sjællands stift
T.f.Ind.	Tidsskrift for Industri
T.f.Lø.	Tidsskrift for Landøkonomi

Ugeskr. f. Ldm. Ugeskrift for Landmænd
U-min. Udenrigsministeriet
V.L. Vort Landbrug

NOTER OG KILDEHENVISNINGER

Kap. I:

- 1) V. Dybdahl: Historisk kommentar til Nationaløkonomi (1971), s. 63f. En moderne behandling af håndværker- og handelsorganisationerne forelig-ger i samme forfatters disputats: Partier og Erhverv (1969), I, s. 285ff.
- 2) E. Cohn: Danmark under den store Krig. Kbh. 1928, s. 275ff. Anders Vi-gen: Rigsdagen og erhvervsorganisationer, Den danske Rigsdag III, Kbh. 1950, ss. 452f., 456f. og 460.
Erik Rasmussen: Velfærdsstaten på vej 1913-1939, Politikens Danmarks Historie bd. 13, (1965), ss. 89ff. og 198.
- 3) F. Skrubbeltrang: Det danske Landbrugs historie, V, (1934-45), ss. 451f., 510ff., 518 og 559f.
- 4) Vort Landbrug 1917, ss. 489ff., 501ff. og 515ff.
- 5) H. Hertel: anf. værk, II, s. 352ff. og J.K. Haugaard: anf.v. s. 80ff.
- 6) P. Jeppesen: anf.v. ss. 46ff., 61, 65ff. og 125f.
- 7) H. Stenbæk: anf.v. s. 48ff.
- 8) Dansk Landbrug 1943, ss. 355-62 og 379-86.
- 9) I. Beretning om Landbrugsrådets virksomhed 20. juni 1919-19. juni 1920. (1920), s. 5ff.
- 10) T.f.Lø. 1944, s. 337ff.
- 11) A. Axelsen Drejer: Landbrugsrådets forudsætninger og tilblivelse..., Land-bruget, I, (1959), s. 4ff.
- 12) En evt. debat har dog ikke sat sig spor i det trykte kildemateriale, jfr. litte-raturlisten.

Kap. II:

- 1) Kun Lhs. har for denne periode et velordnet arkiv. For de øvrige organisa-tions vedkommende (incl. FajL. og D.s.sjæll.L.) er der ikke fundet ma-teriale udover det, som kendes fra den trykte litteratur. For årene 1907-11 er Lhs., DsdL. og DsdH.s forh.protokoller på enkelte punkter lagt til grund for fremstillingen.
- 2) Udover de i kildefortegnelsen nævnte værker bør Niels Frederiksens erin-dringer i »Husmandshjemmet« fra 1951 nævnes. Desværre nåede han ikke inden sin død samme år frem til landbrugsrådsforhandlingerne.
- 3) Lhs. brevkopibog, bd. 90, s. 47.
- 4) U-min.arkiv: 79 J 85: møderef. 29/8 og 10/10 1917. DsdH.arkiv: N. Fre-deriksens papirer: møderef. 25/5 1918. EF's arkiv findes overvejende under Industrirådets arkiv (41 pk.), men tillige under Grosserer-Societetets (3 pk.).

Kap. III:

- 1) F. Skrubbeltrang: DLH, V, ss. 252f. og 370ff.
R. J. Petersen-Børup og H. Dorph Petersen: De danske landmandsforsamlinger i det 19. årh. (1900).
- 2) Lhs. beretn. div. årg. J. Oldam: Selskabets medlemmer. Erhvervshistorisk Årbog 1968, s. 165ff.
- 3) Jy. beretn. 1872.
- 4) Sjæll. beretn. 1880-82, s. 17ff.
- 5) Beretning om Fyns Stifts patriotiske Selskabs virksomhed, 1880, s. 38ff. og 1881, ss. 4 og 64.
- 6) Samme, 1885, s. 50.
- 7) Sjæll. beretn. 1880-82, s. 16. Dette underordningsforhold kodificeredes i vedtægterne (§ 10). J. Bruun: Jubilæumsbogen (1905), s. 7.
- 8) V.L. 1882-83, ss. 165ff. og 201ff.
- 9) C. Bjørn: Jørgen la Cours arbejde i dansk landbrugs tjeneste. Erhvervshist. Årb. 1968, s. 119f.
- 10) Sv. Aa. Hansen: Økonomisk vækst i Danmark, I, ss. 143ff., 183ff. og 208ff.
- 11) Samme, s. 213. Sv. Aa. Hansen: Dansk Pengehistorie, I, ss. 312 og 315.
- 12) Sv. Aa. Hansen: Økon. vækst. I, s. 216f.
- 13) R. J. Petersen-Børup og H. Dorph Petersen: anf.v. s. 98.
- 14) Skr. af 11/11 1879. Jy. beretn. 1879, s. 32ff.
- 15) Jy. beretn. 1884, bilag til post II; s. 8.
- 16) Beretn. o. Fyns Stifts patr. Selsk. virksomhed 1884, s. 16. Sjæll. beretn. 1884-85, s. 28, og 1885-86, s. 20f. og 23f.
- 17) Lhs. beretn. 1885-86, s. 45ff.
- 18) T.f.Lø. 1880, s. 95ff. og 1883, s. 656ff. og 1885, s. 656ff.
- 19) Navnet synes inspireret af det tyske »Landwirtschaftsrat«. I 1872 var et sådant blevet oprettet for hele det tyske rige. Rådet var et selvstændigt organ i modsætning til de »Landwirtschaftskammern«, der fandtes i adskillige tyske stater og dels virkede som selvstændige organer dels som statsforvaltningsorganer.
H. Haushofer: Die deutsche Landwirtschaft im technischen Zeitalter (1963), ss. 178 og 212.
- 20) T.f.Lø. 1885, s. 643ff. C. Bjørn: anf. afh. s. 121.
- 21) Lhs. beretn. 1886-87, s. 129. C. Bjørn: anf. afh. s. 121.
- 22) Lhs. beretn. 1885-86, s. 52f.
- 23) Jy. beretn. 1885, ss. 27-51 passim.
- 24) Sjæll. beretn. 1885-86, ss. 63-74 passim. V. Elberling: Rigsdagens medlemmer, I, s. 16 og II, s. 148.
- 25) Beretn. o. Fyns Stifts patr. Selsk. virksomhed 1885, s. 11.
- 26) Lhs. beretn. 1886-87, s. 131.
- 27) C. Bjørn: anf. afh. s. 122. F. Skrubbeltrang: DLH, V, ss. 391 og 407.

- 28) Forhandlingerne i landbrugsudvalget. 8 siders oversigt udsendt til Lhs. bestyrelsesmedlemmer (særtryk). Bestyrelsesrådet godkendte på et møde 1-2. juli 1886 præsidiets indstilling. Lhs. beretn. 1886-87, s. 131.
- 29) Fællesudvalgets forslag er aftryk i Lhs. beretn. 1886-87, s. 131ff., hvor de §§, der ikke opnåedes enighed om, hedder 7, 14-16. Kun stemmetal, ikke navne, er angivet i kilden.
- 30) T.f.Lø. 1885, s. 710.
- 31) Dette var dog ikke nogen selvfølge. Ganske vist stod det i Lhs. forslag, men fællesudvalget ændrede dette til: »Bestyrelsen vælger sekretæren..« (§ 7). Lhs. beretn. 1886-87, s. 133.
- 32) Jy. beretn. 1886, s. 34ff.
- 33) Sjæll. beretn. 1886-87, s. 33. Medlemsblad for De fynske Landboforeninger 1887, s. 54f.
- 34) Lhs. beretn. 1887-88, s. 42f.
- 35) Sjæll. beretn. 1885-86, s. 72.
- 36) Lhs. beretn. 1885-86, s. 33ff. V. Elberling: Rgd. medl. I-II, passim.
- 37) Jy. beretn. 1886, s. 40. Lhs. beretn. 1885-86, s. 33f.
- 38) T.f.Lø. 1886, s. 487ff.
- 39) Sv. Aa. Hansen: Økon. vækst, I, s. 235f. H. Chr. Johansen: Den økonomiske og sociale udvikling i Danmark 1864-1901, s. 38.
- 40) E. Olsen: Danmarks økonomiske historie, s. 60. E. Helmer Pedersen: Agrarbevægelsen. Fynske Årbøger IX,1 (1965), s. 185f.
- 41) Medlemsblad for Danmarks agrarforening, 1896, nr. 23.

Kap. IV:

- 1) Sv. Aa. Hansen: Økon. vækst, II, s. 206f. og samme: Dansk Pengehistorie I, s. 343.
- 2) Sv. Aa. Hansen: Økon. vækst, I, ss. 255 og 285f.
- 3) Samme s. 219.
- 4) F. Skrubbeltrang: DLH, V, ss. 413, 420 og 442ff.
- 5) Samme s. 420.
- 6) Da. beretn. div.årg.
- 7) Da. beretn. 1895, s. 15f. Reglement for fællesforeningernes stående forretningsudvalg.
- 8) Samme s. 5f.
- 9) Samme s. 15f.
- 10) Samme 1912-13, s. 4ff.
- 11) Samme, div.årg.
- 12) F. Skrubbeltrang: Den da. husmand, I, s. 227.
- 13) Samme s. 250.
- 14) Landøkon. Årb. div.årg., Den da. husmand, I, s. 310 og II, s. 84.
- 15) P. Jeppesen: Husmandsbevægelsens historie gennem 25 år, s. 44f. Den da. husmand, I, s. 310ff. og II, s. 38f.

- 16) DsdH. forh.prot. 1906-33.
- 17) Tallene er i underkanten af de virkelige, idet statistikken kun medtager landejendomme beliggende i landkommunerne og over 1 td. land. Fra 1932 forhøjedes denne grænse til 1 ha.
Statistisk Tabelværk 1964, VI, s. 20. Tabel 18.
- 18) Da. beretn. 1907, s. 17.
- 19) DsdH. forh.prot. 23/3 og 11/11 1907. Da. beretn. 1907, s. 12f.
- 20) Landøkon. Årb. 1908, s. 34ff. Ordningen trådte i kraft 1/4 1907.
- 21) P. Munch: Erindringer 1909-14, s. 7.
- 22) DsdH. forh.prot. 20/12 1909. Landøkon. Årb. 1911, s. 31.
- 23) F. Skrubbeltrang: DLH, V, s. 413.
- 24) P. Jeppesen: Husmandsbevægelsens historie..., s. 29ff.
- 25) St. M. 4.39.6: Statshusmandsbrug oprettede i finansårene 1900/01-1910/11 (1912), s. 14ff. Til sammenligning refereres til undersøgelser fra 1923, der viser, at for husmandsbrug på 3-5 ha. gik kun 15,4% på arbejde hos andre i gennemsnitlig 96 dage om året, og fra 1933 der viser, at hos de fynske stats-husmænd på 3,3-5 ha. arbejdede kun 20% for andre og heraf var ca. halvde-len ved mælkekørsel. For husmandsbrugene over 5 ha. arbejdede ca. 10% for andre. St. E. 1925, nr. 17: Småbrugerens arbejde for andre. C. Lind & J. Pedersen: Statshusmandsbrug i Fyns stift. (1933), s. 17f.
- 26) F. Skrubbeltrang: DLH, V, s. 454.
- 27) St. M. 4.39.3: Folkehøjskoler og landbrugsskoler 1906/07-1910/11, (1912), s. 14f.
- 28) F. Skrubbeltrang: Den da. husmand, I, ss. 251, 264 og 279.
- 29) F. Skrubbeltrang: Den da. husmand, II, s. 43.
- 30) P. Munch: Erindringer 1870-1909, ss. 199ff.
- 31) Samme s. 211.
- 32) Samme ss. 182, 185 og 202.
- 33) Rigsdagsårbogen, div. årg.
- 34) F. Skrubbeltrang: Den da. husmand, I, ss. 284f., 317 og II, s. 19ff.
- 35) Landøkonomisk Årb. 1906 og Rigsdagsårbog 1906.
- 36) F. Skrubbeltrang: DLH, V, s. 433f. E. Olsen: Danmarks økonomiske histo-rie, s. 57f. B. Nüchel Thomsen: Andelsbevægelsen og kapitalisterne. Fest-skrift til Povl Bagge (1972), s. 301ff.
- 37) A. Axelsen Drejer: Den danske Andelsbevægelse (1929), ss. 137ff. og s. 195f. For årene 1903 og 1909 foreligger der Statistisk Departements under-søgelser over »Deltagelsen i landbrugets andelsvirksomhed«. St.M. 4.36.4. (1911).
- 38) P. Døllerup: Brugsforeningerne 1866-1896, ss. 152f, 195 samt F. Skrubbel-trang: DLH, V, s. 431.
- 39) F. Skrubbeltrang: DLH, V, s. 424f.
- 40) Sv. Aa. Hansen: Økon. vækst, I, s. 298f. A. Axelsen Drejer: Den danske Andelsbevægelse, s. 256ff.

- 41) A. Axelsen Drejer: anf.v. s. 265ff.
- 42) Landøkon. Årb. 1913. H. Hertel: Andelsbevægelsen i Danmark (1917), s. 174f.
- 43) Landøkon. Årb. 1900. H. Hertel: anf.v. s. 252f.
- 44) Landøkon. Årb. div. årg. H. Hertel: anf.v. passim. A. Axelsen Drejer: anf.v. passim.
- 45) A. Axelsen Drejer: anf.v. s. 246. Ib Gejl & Chr. R. Jansen: Korn, Købmænd og Kornkompagni, s. 88ff.
- 46) Landøkon. Årb. 1902, s. 124.
- 47) H. Hertel: anf.v. s. 547ff. C. Bjørn: Andelsudvalget gennem 75 år. Andelsbladet 1974, nr. 7, s. 127ff.
- 48) F. Skrubbeltrang: DLH, V, ss. 410 og 446. Lhs. beretn. 1907-08, s. 221ff.
- 49) Lhs. beretn. og Landøkon. Årb. div. årg.
- 50) Jy. beretn. 1908, s. 102, bilag XIV. Da. beretn. 1905, s. 43.
- 51) Da. beretn. 1907, s. 57ff.
- 52) Jy. beretn. 1907, s. 228ff.
- 53) V.L. 1907, s. 543f.
- 54) Da. beretn. 1907, s. 62ff.
- 55) Samme 1908, s. 10ff.
- 56) Sjæll. beretn. 1908, ss. 25 og 50.
- 57) Da. beretn. 1908, s. 14.
- 58) Jy. beretn. 1908, s. 96ff.
- 59) Andelsbladet 1908, s. 805f.
- 60) Ugeskr. f. Ldm. 1909, s. 555 og And.bl. 1909, s. 695f.
- 61) Husmanden 1907, ss. 333, 393, 418. Husmandshjemmet 1907, s. 372.
- 62) Hmd. 1910, s. 158, P. Jeppesen: anf.v. s. 44f.
- 63) Hmd. 1910, s. 154 samt Landøkon. Årb. 1911, passim.
- 64) DsdH. til Lhs. 16/12 1910. Lhs. beretn. 1910-11, s. 121ff.
- 65) T.f.Lø. 1911, s. 19f.
- 66) Lhs. præsprot. 1910-16, s. 19f.
- 67) Lhs. til DsdH. 28/3 1911. Lhs. beretn. 1910-11, s. 124f.
- 68) Da. beretn. 1911-12, s. 51.
- 69) Et referat fra mødet er ikke fundet i materialet. Husmanden 1911, s. 641ff. giver en kort gengivelse af mødets forløb, dog uden enkeltheder. I Husmandshjemmet 1911, s. 473f. er Jørgen Niensens tale gengivet. Fra landboforeningsside er blot konstateret, at mødet endte resultatløst, således Da. beretn. 1911-12, s. 51.
Mødedeltagerne var for landboforeningernes vedkommende følgende: Jylland: N. Jensen (Toustrup) og Pinstrup, Sjælland: F. Moltke og H. Madsen (Ringsted), Fyn: Cederfeld de Simonsen og F. H. Skov, Lolland-Falster: A. Tesdorpf og Chr. Mortensen, Bornholm: V. Rasch og R. P. Madsen. For husmandsforeningernes vedkommende: Jylland: Jørgen Nielsen og E. Danielsen, Sjælland: Niels Frederiksen og Chr. Hansen,

Fyn: Johs. Hansen og N. J. Nielsen, Lolland-Falster: R. Jensen Vandman og Chr. Madsen, Bornholm: J. M. Henriksen og J. P. Nielsen.

70) P. Jeppesen: anf.v. s. 50.

71) Hmd. 1911, s. 641ff.

72) Ifølge hans egne oplysninger på det fynske delegeretmøde 1912. Fyn. beretn. 1912, s. 79.

73) Da. beretn. 1911-12, s. 51. Sjæll. beretn. 1911, s. 36, Jy. beretn. 1911, bilag s. 6.

74) DsdL. FU-prot. 1917-33, s. 66.

75) Rgd.T. F.F. 1911-12, sp. 3728f.

76) Da. beretn. 1911-12, s. 50f.

77) Hmd.hj. 1912, s. 121f.

78) Hmd. 1912, ss. 65 og 98.

79) Hmd.hj. 1912, s. 85.

80) F. Skrubbeltrang: Den da. Husmand I, s. 286 og II, s. 43.

81) Rgd.T. F.F. 1911-12, sp. 3648ff. 3677f. og 3707f. Hmd.hj. 1911, s. 291f. og 1912, s. 359f.

82) Hmd.hj. 1911, ss. 167f. og 292f.

83) Fyn. beretn. 1912, s. 68ff.

84) Lhs. beretn. 1912-13, s. 156 og 1913-14, s. 144ff.

85) DBL, XVII, s. 9ff.

Kap. V:

1) E. Rasmussen: Velfærdsstaten på vej 1913-1939. Pol. Dan. Hist. bd. 13, s. 54ff. Ole Bus Henriksen & A. Ølgaard: Danmarks udenrigshandel 1874-1958, s. 42f. Brinley Thomas: The Changing Pattern of Anglo-Danish Trade 1913-1963. Erhvervshist. Årb. 1965, s. 345ff.

2) Lovtidende 1914 A, ss. 683, 691 og 746.

Overord. Komm. I, s. 2f.

3) E. Cohn: Danmark under den store krig, s. 17ff.

4) Cohn: anf.v., s. 59ff.

5) Samme, ss. 27 og 73.

6) Samme, ss. 15f. og 71f.

7) Samme, s. 261.

8) Samme, s. 271f.

9) Madsen-Mygdal til And. Nielsen 26/6 1915. And.udv. arkiv: Div. vedr. de tvangfri møder.

And.udv. til Lhs. 27/6 1915. Lhs. arkiv: 126/1915.

10) Lhs. beretn. 1915-16, s. 152ff.

11) E. Rasmussen: Pol. Dan. Hist., bd. 13, s. 76.

12) Da. beretn. 1915-16, s. 102ff.

13) Pol. Dan. Hist., bd. 13, ss. 76 og 89.

Indenrigsminister Ove Rodes dagbøger 1914-1918, s. 68f.

- 14) Pol. Dan. Hist., bd. 13, s. 72.
- 15) Lhs. beretn. 1915-16, s. 164ff.
- 16) And. Nielsen til H. Stenbæk 10/8 1915. And.udv. arkiv: Div. vedr. de tvangfri møder.
- 17) Lhs. beretn. 1915-16, s. 164ff.
- 18) Samme, s. 168f.
- 19) Overord. Komm. IV, s. 595f.
- 20) Hj. Clausen og Cl. Clausen: Andelselskabet Odense Eksportslagteri 1897-1947, s. 163. Lhs. brevkopibog, bd. 89, s. 239.
- 21) Forhandlingsprotokol for Landbrugsrådet af 30. august 1915. DsdL. arkiv. Overord. Komm. IV, s. 601.
- 22) Lbr. forh.prot. 16/9, 1915. Overord. Komm. IV, s. 608. P. Munch: Erindringer 1914-18, s. 103.
- 23) Lbr. forh.prot. 12/10. Cohn: anf.v. s. 54f.
- 24) Cohn: anf.v. s. 59ff. Rode: Dagbøger, s. 81. Zahle: Dagbøger, s. 47ff.
- 25) Ifølge Lbr. beregninger lå fortjenesten på det tyske marked på 123-263 kr. pr. 100 kg. flæsk. Problemets omfang var der uenighed om. Slagterierne mente således ikke, at salget til Tyskland havde større betydning, men at der derimod fandt en omgåelse sted på hjemmemarkedet, hvor flæsket og kødaffaldet forarbejdedes til pølser o.l. produkter, for hvilke der ikke var maksimalpriser.
»Kontrol med udførsel af kød, flæsk m.m.«, s. 1. (Bilag til Lbr. forh.prot.). Lbr. forh.prot. 16/2 1916.
- 26) Lbr. forh.prot. 9/9 og 1/10. »Kontrol med...«, s. 1ff. Zahle: dagbøger, s. 75.
- 27) V.L. 1915, s. 404f. eller Hmd.hj. 1915, s. 597f.
- 28) Lbr. forh.prot. 11/10.
- 29) T. Kaarsted: Storbritannien og Danmark 1914-1920, s. 90ff. Cohn: anf.v. s. 49.
- 30) Lbr. forh.prot. 11/10. »Kontrol med...«, s. 3.
- 31) Lovtidende 1915 A, s. 837ff. (§ 20: s. 856).
- 32) Lbr. forh.prot. 20/11. »Kontrol med...«, s. 4ff.
Vandman følte sig inkompetent til at underskrive forslaget, hvorimod Chr. Johansen, på nær en enkelt sætning, underskrev.
- 33) Ministerialtidende 1915 A, s. 214.
- 34) Lbr. forh.prot. 16/2 1916. Kødudførselskontrollen bestod kun af 2 veterinærinspektører, én for Øerne og Sydjylland, én for Nord- og Midtjylland. Hof- og Statskalender for 1917, sp. 738.
- 35) »Kontrol med...«, s. 6ff.
- 36) Lbr. forh.prot. 12/10, 16/10 og 6/11. Overord. Komm. IV, s. 685.
- 37) Cohn: anf.v., ss. 23 og 57.
- 38) V.L. 1915, s. 481 eller Hmd.hj. 1915, s. 724.
- 39) U-min. til I-min. 13/11 1915. I-min. til Lbr. 27/11.
And. Nielsen til I-min. 3/12. I-min til Overord. Komm. 27/11. I-min. til Lbr. uden dato.

Oversigt over Landbrugsrådets virksomhed, pkt. 24: Stillingen til indenrigsministeriet og prisreguleringskommissionen. (bilag til Lbr. forh. prot.)

- 40) Lbr. forh.prot. 16/12.
- 41) Samme, 17/12. Oversigt..., pkt. 24.
- 42) Samme, 16/12.
- 43) DsdH. forh.prot. 27/8 og 27/10 1915.
- 44) Hmd. 1915, s. 580.
- 45) Lbr. forh.prot. 16/12.
- 46) Hmd. 1915, s. 820.
- 47) D.s. sjæll. H. forh.prot. 8/1 1916.
- 48) DsdH. forh.prot. 11/1 1916:
- 49) Vandman til Lbr. og Vandman til I-min. 14/1 1916. Lbr. forh.prot. 19/1 1916. Overord., Komm. V, s. 857.
- 50) Stenografisk referat fra landsmødet, 1916. DsdH. bibliotek.
- 51) V.L. 1916, s. 51ff. og Hmd. 1916, s. 147.
- 52) Lbr. forh.prot. 11/2 1916.
- 53) Lukkede rigsdagsmøde 16/1 1917, s. 149 og s. 158.
- 54) Lhs. beretn. 1915-16, s. 184ff.
- 55) I-min. til And. Nielsen 25/2 1916. Overord. Komm. V, s. 930.
- 56) Chr. R. Jansen: Udenrigsministerium og privat diplomati. Erhvervshist. Årbog 1971, s. 275ff. E. Scavenius: Dansk udenrigspolitik under den første verdenskrig, s. 55f. H. Stenbæk: Andelsudvalget 1899-1924, s. 44ff.
- 57) U-min. til landbrugsmin. 21/2 og landbrugsmin. til And.udv. 23/2 1916. Her ref. i skr. fra landbrugsmin. til And. udv. 16/3 1916. FajL. arkiv: Sager vedr. Landbrugsrådet, 1916.
- 58) And.udv. forh.prot. 7/3 1916.
- 59) U-min. via landbrugsmin. til And.udv. 14/3 1916. FajL. arkiv: Sager..., 1916.
- 60) Zahle: Dagbøger, s. 80f. Finansudvalgets forh.prot. 1915-16, s. 80f.
- 61) And.udv. forh.prot. 7/3 1916.
Også for eftertiden har begivenhederne hidtil stået i sammenhæng omend på den omvendte måde. Således anfører E. Cohn, anf.v. s. 276, at Anders Nielsens vægring ved at træde tilbage var årsagen til husmændenes udtræden af rådet. Den samme forklaring giver E. Rasmussen i Pol.Dan.Hist., bd. 13, s. 90. Som nævnt blev And. Nielsens rolle i forhandlingerne først klarlagt på mødet den 17. februar 1916.
- 62) Zahle: Dagbøger s. 91. Det lukkede rigsdagsmøde 24/3 1916. Folketingets arkiv.
- 63) Det lukkede rigsdagsmøde 24/3 1916. T. Kaarsted: Storbritannien og Danmark 1914-1920, s. 95.
- 64) I-min. til landbrugsorganisationerne 19/4 1916. Lhs.arkiv: 30^a/1916. Zahle: Dagbøger, s. 100f. T. Kaarsted: anf.v. s. 95f.

- 65) Sonne til Madsen-Mygdal 3/6 1916. Madsen-Mygdals arkiv.
- 66) T. Kaarsted: anf.v. s. 97.
- 67) De 3 org. til I-min. 7/3 1916. Overord. Komm. V, s. 936f. Mødereferat 7/3 1916. FajL. arkiv: Sager..., 1916.
- 68) I-min. til Lhs. 24/3 1916. Overord. Komm. V, s. 956ff.
- 69) Skr. sendtes til Ritzøus bureau 7/3 1916. Lhs. brevkopibog, bd. 90, s. 63.
- 70) Lhs. brevkopibog, bd. 90, ss. 66-68, 71, 77-78.
Overord. Komm. V, s. 956ff.
- 71) Lhs. brevkopibog, bd. 90, ss. 145 og 156.
DsdL. mødereferat 5/5 1916, s. 6. And. udv.arkiv: Div. vedr. Lbr. oprettelse, 1916. (jfr. note 77).
- 72) Mødereferat 8/3 1916. FajL.arkiv: Sager..., 1916.
- 73) Lhs. præsesprot. 4/5 1916, s. 254.
- 74) DsdL. mødereferat 5/5 1916, s. 7. And.udv.arkiv: Div. vedr. Lbr., 1916.
- 75) Mødereferat 8/3 1916. FajL.arkiv: Sager..., 1916.
- 76) DsdL. mødereferat 5/5 1916, s. 8. And.udv.arkiv: Div. vedr. Lbr., 1916.
- 77) Om fællesmødet den 5. maj 1916, der ikke må forveksles med det samme dag afholdte »tvangfri fællesmøde«, findes i And.udv.arkiv: Div. vedr. Lbr., 1916. 2 referater. De er imidlertid så forskellige både m.h.t. talernes omfang og rækkefølge og ved brugen af direkte og indirekte tale, at et fælles forlæg må anses for udelukket.
Det ene referat er udarbejdet af And.udv.'s sekretær og trykt i Århus 9/5 1916. Det er påtegnet »strengt fortroligt« og har oprindeligt kun været beregnet på udvalgets egne medlemmer.
Det andet referat er maskinskrevet. Dets ophavsmand angives ikke, men er sandsynligvis DsdL.'s eget referat. Et tilsvarende referat er fundet i D. s.sjæll.L. arkiv: 64-7/1916: mødereferat (grp. 167), og inden for landbofor- eningerne var det almindeligt at sende efterretningsskrivelser til hinanden.
- 78) Da. beretn. 1916-17, s. 48f.
- 79) And.udv. til Lhs. 15/5 1916. Lhs.arkiv: 30^a/1916.
Lhs. til And.udv. 16/5 1916. Lhs. brevkopibog, bd. 90, s. 335.
- 80) Sonne til Madsen-Mygdal 3/6 og 9/6 1916. Madsen-Mygdals arkiv. Cohn: anf.v., s. 61f. Da. beretn. 1916-17, s. 33 og 1917-18, s. 86. Overord. Komm. VI, s. 1271ff.
- 81) Da. beretn. 1916-17, s. 7. T.f.Lø. 1917, s. 152. Under hensyn til mødernes karakter enedes man om ikke at offentliggøre referaterne. Lhs. brevkopi- bog, bd. 91, s. 580.
- 82) Mødereferat 26/6 1916. And.udv.arkiv: Div. vedr. Lbr. 1916.
- 83) Madsen-Mygdal til And. Nielsen 20/9 1916. Madsen-Mygdals arkiv. Sonne til Rode 18/9 1916. Over Rodes arkiv: A 2, pk. 26.
- 84) Jy. beretn. 1916, s. 119ff. Da. beretn. 1917-18, s. 7.

Kap. VI:

- 1) Landøkon. Årbog for 1917, s. 21. Overord.Komm.registerbind, s. 10f.
- 2) Overord. Komm. V, s. 1265.
- 3) Cohn; anf.v. s. 56.
- 4) Overord. Komm. VI, ss. 1570ff. og 1583ff. Da P. Th. Nielsen døde den 25/11 1916, og da hans efterfølger Jørgen Jensen (Kleis) endnu ikke var indtrådt, kom gårdejernes synspunkt ikke frem i kommissionen. Fodringsforbudet kom som Min. Bktg. 13/1 1917. Overord. Komm. VII, s. 1690.
- 5) T.f.Lø. 1917, s. 151ff.
- 6) Overord. Komm. VII, s. 1656.
- 7) Samme, s. 1668 T. Kaarsted: Ministermødeprotokol 1916-1918, s. 43.
- 8) Munch: Erindringer 1914-18, s. 178.
- 9) Overord. Komm. VII, s. 1667.
- 10) Samme, s. 1669ff.
- 11) Ministermødeprotokol 1916-18, s. 44f.
- 12) J. C. Christensen blev sammen med den frikonservative Chr. Rottbøll og socialdemokraten Th. Stauning den 30. september 1916 udnævnt til ministre. De 2 første sad til januar 1918, mens Stauning sad helt til foråret 1920. E. Rasmussen: Pol. Dan. Hist., bd. 13, ss. 120ff. og 132f.
- 13) Munch: Erindringer 1914-18, s. 179.
- 14) A. Vigen: Rigsdagen og erhvervsorganisationerne. Den danske Rigsdag III, s. 455.
- 15) Det lukkede rigsdagsmøde 16/1 1917. Folketingets arkiv.
- 16) DsdL. forh.prot. 1913-17, s. 142. Det lukkede rigsdagsmøde 16/1 1917, s. 72.
- 17) Ministermødeprotokol, s. 60, DsdL. forh.prot. s. 151f.
- 18) Med undtagelse af Tesdorpf og Niels Nielsen var repræsentanterne identiske med dem, der i februar udpegedes til Det stående Landbrugsudvalg. DsdL. forh.prot. s. 151f. DsdH. forh.prot. 23/1 1917.
- 19) Overord. Komm. VII, s. 1669ff. Munch: Erindringer 1914-18, s. 179f.
- 20) Ministermødeprotokol 1916-18, ss. 60ff. og 82. Rgd.T. 1916-17, F.F. sp. 2594ff., 3974f. og L.F. 1859ff., Tillæg A, sp. 4695ff. og C, 1559ff.
- 21) DsdL. forh.prot. 1913-17, s. 159.
- 22) DsdH. forh.prot. 21/2 1917.
- 23) Husmanden 1917, s. 123.
- 24) Munch: Erindringer 1914-18, s. 180.
- 25) Rode: Dagbøger 1914-18, ss. 143 og 151.
- 26) Udvalgets uofficielle karakter gav sig bl.a. udslag i, at der ikke førtes protokol ved møderne. En sådan findes først fra august 1917, da udvalget blev lovfæstet.
- 27) Rode: Dagbøger 1914-18, ss. 159 og 165f.
- 28) F. Skrubbeltang: DLH, V, s. 514f. Cohn: anf.v. s. 129f.
- 29) Min. Bktg. 3/4 og 4/4 1917. Overord.Komm. VII, ss. 2084f. og 2091f. Ministermødeprotokol 1916-18, s. 125.

- 30) Udvalgets indstillinger blev afgivet 28/6 1917. Da. beretn. 1917-18, s. 23ff. Ministermødeprotokol 1916-18, s. 171f.
Lovforslaget fremsattes i Folketinget 13/7. Rgd.T. F.F. sp. 4252 og L.F. sp. 2023. Lovtidende 1917 A, s. 993ff.
- 31) Hertil kom senere L. Broberg efter indstilling fra Andelsudvalget. Overord. Komm. IX, ss. 2669 og 2842. Landøkon. Årb. 1918, s. 22.
- 32) Cohn: anf.v. s. 118.
- 33) DsdL. udv.prot. 1917-33, s. 7f.
- 34) DsdL. til I-min. 17/8; D.st.L. til I-min. 22/8; I-min. til D.st.L. 24/8 1917. D.st.L. arkiv: 1/1917. Overord.Komm. IX, ss. 2780f. og 2853.
- 35) Det stående Landbrugsudvalgs mødeprotokol 29/8 1917-23/9 1919. Protokollen er ført efter møderne, og den anfører derfor kun udvalgets indstilling(er) til de forelagte spørgsmål, ikke selve forhandlingerne. D.st.L. arkiv: 1/1917. Overord.Komm. IX, s. 2842.
Om møderne se P. Jeppesen: anf.v. s. 65f.
- 36) Da. beretn. 1917-18, s. 23ff. DsdH.prot. 10/1 1918.
- 37) Overord. Komm. XI ss. 4100, 4161 og 4274. D.st.L. prot. s. 23ff.
- 38) Da. beretn. 1917-18, s. 35ff.
- 39) Lovtiden 1918 A s. 600 Overord.Komm. XI, s. 4590ff. Cohn: anf.v. 125f.
- 40) Da. beretn. 1918-19, s. 43ff. A. Vigen: Den danske Rigsdag III, s. 458f.
- 41) D.st.L. prot. s. 42.
- 42) Min. Bktg. af 11/5 og 31/5 1918. Overord. Komm. XII, ss. 4988f. og 5194f.
- 43) Overord. Komm. XII, s. 5284.
- 44) D.st.L. prot. s. 52f. Overord. Komm. XII, ss. 5322 og 5340ff.
- 45) Sjøll. beretn. 1918, s. 149f.
- 46) D.st.L. prot. s. 54 og Sjøll. beretn. 1918, s. 150f.
- 47) Fyns Tidende 16/6 og 21/6 1918, s. 3.
- 48) Lovtidende 1918 A, s. 1017ff. Overord. Komm. XIII, s. 5862ff.
- 49) V.L. 1918, s. 308.
- 50) DsdL. til I-min. 21/6 D.st.L. arkiv: 29²/1918.
Telegram af 21/6 og DsdL. til D.st.L. 27/6 1918. D.st.L. arkiv: 186¹/1918.
- 51) E. Rasmussen: Statslånskrisen 1919, s. 22f.

Kap. VII:

- 1) J. Hansen: Hovedtræk af Industrirådets historie 1910-1935, s. 144f. Dansk Industriberetning 1915-18, I, s. 79f. (DIB). Handelsberetning for året 1917, s. 7. Tidsskrift for Industri 1918, s. 89ff. (T.f.Ind.)
- 2) Cohn: anf.v. s. 47ff.
- 3) DIB, I, ss. 62, 96ff. J. Hansen: anf.v. ss. 121f og 130f.
- 4) Ind.råd og Gross.Soc. til U-min. 9/2 og svarskr. 22/2 1917 U-min. til landbrugsmin. 13/2 og svarskr. 20/2 1917.
UM arkiv: 79 J 85. Rode: Dagbøger, s. 150f. Gross.Soc. forh.prot., 1915-17, s. 402f. DsdL. forh.prot. 1913-17, ss. 166f. og 173.

- 5) DIB, I, s. 79f. T.f.Ind. 1918, s. 90. Hof- og Statskalender 1918, tillæg, sp. 51.
- 6) P. Munch: Schultz Danmarkshistorie, VI, s. 63ff.
13-mandsudvalgets forh.prot., s. 54.
- 7) J. Hansen: anf.v. s. 147. Cohn: anf.v. s. 105.
- 8) DIB, I, s. 107f.
- 9) Samme, s. 108f. E. Scavenius: anf.v. s. 86f. Zahle: anf.v. s. 132f.
- 10) Chr. Sonne: Min livsmelodi, s. 96.
- 11) Andelsbladet 1917, s. 1019. 13-mandsudvalgets forh.prot. s. 30. DsdL. best. prot. 1917-22, s. 43.
- 12) DIB, I, s. 109.
- 13) Samme, ss. 81 og 96f. Da. beretn. 1917-18, s. 119.
E. Scavenius: anf.v. s. 84f. Zahle: anf.v. s. 128.
- 14) Da. beretn. 1917-18, s. 119ff. og 1919-20, s. 109ff. A. Foss: Memoirer, s. 47f.
- 15) Samme, 1919-20, s. 110. DIB, I, s. 97. 4-måneders intervallet fortsatte resten af krigen.
- 16) Da. beretn. 1919-20, s. 111.
- 17) DIB, I, s. 100. A. Foss: Memoirer, s. 48ff.
- 18) 13-mandsudvalgets forh.prot. s. 29f. I T.f.Ind. 1917, s. 280 hedder det, at forhandlingerne skete under fællesudvalgets »auspicer«.
- 19) 13-mandsudv. forh.prot. ss. 28-35.
- 20) Samme, s. 40f.
- 21) Industrirådets arkiv: 7/EF 18: Oversigt, udateret. Vedlagt under 5/8 1918. DIB, I, s. 80.
- 22) Kraks blå bog, 1918, ss. 211 og 476. A. Falk-Jensen & H. Hjorth-Nielsen: Candidati og examinati..., I, s. 347 og III, s. 383. Dalgas Rasmussen flyttede 1/10 1920 til Andelsudvalget som leder af deres nyoprettede handelsstatistiske kontor.
- 23) 13-mandsudv. forh.prot. ss. 50 og 60.
- 24) 13-mandsudv. forh.prot. s. 50. Ind.råd.arkiv: 7/EF 18: Gregersen til Foss 23/5 1918.
- 25) DIB, I, s. 62. DsdL. udv.prot. 1917-33, s. 68ff.
- 26) Sv. Aa. Hansen: Økon. vækst I, s. 300. Da. beretn. 1919-20, s. 97ff.
- 27) DIB, I, ss. 62 og 98.
- 28) DsdL. udv.prot. 1917-33, s. 68ff. Da.beretn. 1919-20, s. 91ff.
- 29) Rgd.T. 1917-18, F.F. sp. 3927 og 4348 samt tillæg B, sp. 2847. Justitsmin. til Ind. råd og Gross.Soc. 15/3 1918. UM arkiv: 79 J 85. Da. beretn. s. 94f.
- 30) DsdL. til U-min. 6/4 1918. UM. arkiv: 79 D 161a.
- 31) 13-mandsudv. forh.prot. s. 53.
- 32) DsdL. udv.prot. 1917-33, s. 68ff. Da.beretn. 1919-20, s. 95.
DIB, I, ss. 24ff. og 167ff.
Ind. råd og Gross.Soc. til justitsmin. 18/6 1918. UM arkiv: 79 D 161b.
- 33) 13-mandsudv. forh.prot. s. 48f. DsdL. udv.prot. 1917-33, s. 93. Da. beretn. 1919-20, s. 96.
Ind. råd og Gross.Soc. til justitsmin. 18/6 1918. UM arkiv: 79 D 161b.

- 34) 13-mandsudv. forh.prot. s. 48ff.
- 35) Den eneste der nævnes i forbindelse med forhandlingerne var kontorchef Styhr fra udenrigsministeriet. DIB, I, ss. 96 og 100.
- 36) Ind.råd arkiv: 7/EF 1918: Industrirådets mødereferat (I) ligger under 5/8 1918. Nogle dage senere sendte DsdL, sit referat (L), udarbejdet af sekretær O. Himmelstrup, med den begrundelse, at Industrirådets ikke var helt dækkende. På 2 punkter afviger referaterne fra hinanden. Mens Sonne i I-versionen støtter Foss' synspunkter, udtrykker han i L-versionen en langt højere grad af forståelse for landbrugsledernes synspunkter. Med kendskab til hans øvrige udtalelser, især på 13-mandsudvalgets møder, må I-versionen foretrækkes. I L-versionen, men ikke i I-versionen, er Madsen-Mygdals udtalelser til Foss trukket meget skarpt op. L-versionen ligger under 10/8 1918.
- 37) Madsen-Mygdal til Foss 8/8 og 17/8 1918. Foss til Madsen-Mygdal 12/8 og 19/8 1918. UM arkiv: 79 J 85.
- 38) Madsen-Mygdal til Foss 24/8 1918. DsdH. arkiv: Niels Frederiksens papirer. Mødeindkaldelse 30/8 1918, bilag nr. 7.
- 39) Gross.Soc. forh.prot. 1917-20, s. 136f.
- 40) 13-mandsudv. forh.prot. s. 59ff. Chr. Sonne: anf.v. s. 99f.
- 41) Udkast til vedtægter for E.F. (udateret). Gross.Soc.arkiv: korrespondance 1918.
- 42) 13-mandsudv. forh.prot. s. 65f.
- 43) Madsen-Mygdal til Foss 26/10 1918. Gross.Soc.arkiv: korrespondance 1918.
- 44) Aa. Møller (E.F.) til W. Borberg (Børsen) 29/10 1918. Gross.Soc.arkiv: korrespondance 1918. Vedtægtsforslag og mødereferat 31/10 1918. DsdH. arkiv: Niels Frederiksens papirer.
- 42) Da. beretn. 1919-20, s. 96f.

Kap. VIII:

- 1) V.L. 1916, ss. 225f., 245ff. og 429f.
- 2) N. Hansen til D.s.sjæll.L. 22/6 1916. D.s.sjæll.L. arkiv: 161-1/1916 (244).
- 3) Pinholt til FajL. 18/6 1916. FajL.arkiv: 37/1916.
- 4) Jy. beretn. 1916, ss. 56 og 59.
- 5) And.udv. forh.prot. 11/8 1916. FajL.arkiv: 37/1916.
- 6) Jy. beretn. 1916, s. 62. DsdL. forh.prot. 1913-17, ss. 116 og 121.
- 7) Da. beretn. 1916-17, s. 97ff.
- 8) Jy. beretn. 1916, s. 72ff. Sjæll.beretn. 1916, s. 210ff.
Fyn. beretn. 1916, s. 43ff.
- 9) Da. beretn. 1917-18, s. 7. Kraks blå bog 1931, s. 407.
- 10) Da. beretn. 1917-18, s. 9ff.
- 11) F.eks. Nordjydsk Landbrug 1916, s. 159f.
- 12) Landøkon. Årb. 1918ff.
- 13) N. Thomsen: Dagbladskonkurrencen 1870-1970, I, s. 372f.

- 14) V.L. 1917, ss. 211f., 366ff., 465f. samt mange læserbreve (passim). And.bl. 1917, ss. 1041 og 1063.
- 15) And.udv. forh.prot. 9/3 1917.
- 16) DsdL. forh.prot. 1913-17, s. 151f.
- 17) Sjæll. beretn. 1917, s. 40f.
- 18) Rode: Dagbøger s. 150f.
- 19) Sjæll. beretn. 1917, s. 69.
- 20) Rigsdagens lukkede møde 16/1 1917, ss. 54 og 101. Folketingets arkiv.
- 21) D. st.L. prot. ss. 35f. og 56ff.
- 22) And.udv. forh.prot. 9/3 og 24/3 1917.
- 23) H. Stenbæk: anf.v. s. 54f.
- 24) And.bl. 1917, s. 632.
- 25) Samme 1917, ss. 558, 633ff. og 1918, ss. 97, 557ff. og 583ff.
- 26) H. Stenbæk: anf.v. s. 54ff.
- 27) Lhs. beretn. 1915-16, s. 171ff.
- 28) Samme 1916-17, s. 142ff.
- 29) DsdH. til Lhs. 2/6 1916. Gengivet i skr. Lhs. til And.udv. 7/6 1916. And. udv. arkiv: Div vedr. de tvangfri møder.
- 30) Lhs. best.prot 21/10 1916, s. 21 og 16/12 1916, s. 6f.
- 31) Lhs. beretn. 1917-18, s. 147.

Kap. IX:

- 1) Cohn: anf.v. ss. 163 og 278. Sv. Aa. Hansen: Økon. vækst, II, s. 11.
- 2) And. Nielsen til D.st.L. 1/11 1917. D.st.L. arkiv: 59²/1917.
- 3) And.udv. forh.prot. 7/11 1917.
- 4) Jy. beretn. 1917, ss. 39 og 169f.
- 5) V.L. 1917, ss. 489ff., 501ff. og 515ff. (citater s. 518).
- 6) O. Olsen til FajL. 9/1 1918. FajL. arkiv: 4/1918.
- 7) Forh.prot. for Kolding Hrd. Landbrugsforening 8/1 1918.
- 8) Landøkon. Årb. 1918, s. 69f.
- 9) V.L. 1917, s. 565.
- 10) Notat fra tlf. samtale mellem Pinstrup og FajL. kontor 10/1 1918. FajL. arkiv: 4/1918. FajL. forh.prot. s. 77.
- 11) Rundskr. nr. 1/1918 16/1 1918 samt »Udkast til vedtægter for landbrugets fællesrepræsentation«. FajL. arkiv: 7/1918.
Forslagets ophavsmand er formentlig sekretær Lars Frederiksen.
- 12) Jy. beretn. 1918, s. 75.
- 13) Af Lhs. 36 bestyrelsesmedlemmer var kun 3 gårdejere, resten tilhørte det større landbrug. I Andelsudvalget sad ingen husmænd.
Landøkon. Årb. 1918, passim.
- 14) FajL.arkiv: 7/1918: blyantskrevet referat af bestyrelsesmødet. Samme 9/1918: maskinskr. ref. af formandsmødet. Møderne er her refereret under ét, da emnerne på mange punkter faldt sammen.

- 15) V.L. 1917, s. 565.
- 16) Som note 14.
- 17) Da. beretn. 1917-18, s. 107ff.
- 18) Samme, s. 112. V.L. 1918, s. 77.
- 19) DsdL. best.prot. 1917-22, s. 76ff. DsdL. udv.prot. 1917-33, s. 56f.
- 20) DsdL. til DsdH. 5/2 og DsdL. til Lhs. og And.udv. 9/2 1918. Da. beretn. 1917-18, s. 112ff.
- 21) Lhs. præs.prot. 1916-21, s. 87.
- 22) And.udv. forh.prot. 1/3 1918.
- 23) DsdH. til DsdL. 26/2 1918. DsdH. arkiv: L 4/1918 (kopi).
- 24) DsdL. til DsdH. 4/4 1918. Samme.
- 25) DsdH. forh.prot. 9/4 1918.
- 26) DsdH. til DsdL. uklar datering 8. eller 10/5 1918. DsdH.arkiv: L 4/1918. Brevet blev imidlertid først modtaget af landboforeningerne den 14/5 1918. Madsen-Mygdal til Hertel 15/5 1918. Lhs.arkiv: 57-3/1918.
- 27) På et møde i DsdL. 24/4 1918 vedtoges det uofficielt at spørge husmændene på et fællesmøde senere samme dag »hvordan sagen lå«. Om de fik svar, er uvist. DsdL. udv.prot. 1917-33, s. 65f.
- 28) Hmd. 1918, ss. 131, 147f. og 355.
- 29) P. Munch: Schultz Danmarkshistorie, VI, s. 87ff. E. Rasmussen: Pol. Dan. Hist. bd. 13, s. 150ff.
- 30) DsdL. best.prot. 1917-22, s. 83. DsdL. til Lhs. og And.udv. 8/5 1918. Lhs.arkiv: 57-3/1918.
- 31) Forhandlingsprotokol for mødet 29/5 1918. DsdL. arkiv.
- 32) Da. beretn. 1918-19, s. 50f. V.L. 1918, s. 270.
- 33) Ugeskr. f. Ldm. 1918, s. 312.
- 34) Hmd. 1918, s. 355.
- 35) DsdL. til I-min. 30/5 1918. Overord.Komm. XII, ss. 5269. og 5266.
- 36) D.st.L. forh.prot. ss. 56ff.
- 37) Samme, s. 35. Overord.Komm. XII, 5443ff.
- 38) Rgd.T. 1917-18, F.F. sp. 4035f.
- 39) DsdL. til I-min 2/8 og I-min. til DsdL. 17/8 1918. Overord.Komm. XII, ss. 6032 og 6030.
- 40) V.L. 1918, s. 335ff.
- 41) Samme, ss. 283ff., 309, 321, 404f. og 315ff.
- 42) FajL. forh.prot. s. 96.
- 43) Cohn: anf.v. s, 278.
- 44) Samme: anf.v. s. 125f. Da. beretn. 1918-19, s. 45ff.
- 45) DIB, I, s. 134. E. Scavenius: anf.v. s, 88. A. Foss: Memoirer, s. 67ff.
- 46) Mødereferat 21/8 1918. ss. 1-29. D.s.sjæll.L. arkiv: 46-21/1918. (161).
- 47) Dansk Landbrug 1943, s. 385.
- 48) Andelsbladet 1918, ss. 428, 488ff., 562f. og 587ff.
- 49) Hmd. 1918, s. 499f.

- 50) Andelsbladet 1918, s. 601f. Kr.T.J. var 1909-17 fmd. for Ringkøbings amts landbo- og husmandsforeninger. 1916-20 fmd. for Det radikale Venstre. Desuden sad han i bestyrelsen for Vareforeningen for Ringkøbing amt. DBL, XXIV, s. 601f.

Kap. X:

- 1) And.udv. forh.prot. 22/8 og 6/9 1918.
- 2) And.udv. til FU-medlemmer 11/9 og til Lhs., DsdL. og DsdH. 28/9 1918. And.udv.arkiv: Div.vedr.Lbr. Lhs.arkiv: 57-9/1918.
- 3) DsdH. forh.prot. 2/10 1918. DsdH. til And.udv. 2/10 1918. And.udv.arkiv: Div.vedr.Lbr. 1918.
- 4) Lhs. til And.udv. 4/10 og DsdL. til And.udv. 19/10 1918. And.udv. arkiv: Div.vedr.Lbr. 1918.
- 5) Gross.-Soc. forh.prot. 1917-20, s. 141.
- 6) S. Henningsen: Det 20. årh. 1917-1933, s. 44.
- 7) And.udv. forh.prot. 6/9 1918.
- 8) Cohn: anf.v. s. 107f.
- 9) Landøkon. Årb. 1961 og 1962, sp. 83.
- 10) Sv. Aa. Hansen: Økon. vækst I, s. 299. Kraks blå bog 1921, s. 200.
- 11) And. udv. forh.prot. 22/8 1918.
- 12) Dette oplystes på Lhs. bestyrelsesrådsmøde 4/10 1918 af forpagter Selchau-Hansen, formand for Danske landboeres Frøforsyning 1915-1940. Lhs. best. prot. 4/10 1918. s. 13f. DBL. XXI, s. 599f.
- 13) And.udv. forh.prot. 6/9 1918.
- 14) Kraks Vejviser 1918, afs. VII, s. 1848. J. Christiansen: Manden der hentede jorden, (1948), s. 97.
- 15) And.udv. forh.prot. 24/10 1918. Referatet er tilsyneladende indskrevet efter et forlæg, der ikke er bevaret. Et maskinskrevet referat identisk med protokollens findes i Lhs. arkiv: 57-9/1918. DsdH.arkiv: L 3/1918 (husmændenes notat).
- 16) Ifølge husmændenes referat udtalte Niels Frederiksen videre: »... og jeg må fremhæve, at der for samfundets velfærds skyld er så mange berettigede interesser, der ike må gås for nær«.
- 17) Husmændenes referat nævner direkte Madsen-Mygdal i denne forbindelse.
- 18) Ifølge Andelsudvalgets protokol gav Niels Frederiksen samtidig en positiv vurdering af hele andelsbevægelsens arbejde. Denne mangler imidlertid helt i husmændenes referat.
- 19) And.udv. forh.prot. 19/11 1918; samt maskinskr. ref. (med uvæsentlige varianter) i Lhs.arkiv: 57-11/1918. Skr. fra DsdL., Lhs. og DsdH. til And.udv. 31/10, 6/11 og 13/11 1918, And. udv.arkiv: Div. vedr. Lbr. 1918.
- 20) And.udv.arkiv: Div. vedr. Lbr. 1918. Forslaget er udateret, men ifølge skr. til FU-medlemmer 17/11 1918 var skitsen forelagt og i det væsentlige godkendt af FU.

- 21) E. Rasmusseri: Pol. Dan. Hist. bd. 13, s. 197.
- 22) And.udv.arkiv: Div.vedr.Lbr. 1918. Selve udkastet er udateret, men omtales i et brev fra sekretær Stenbæk til Anders Nielsen 21/11 1918, og må derfor være udarbejdet den 19. eller 20/11.
- 23) En nøjagtig datering af 2. og 3. udkast er ikke mulig, men da forslaget diskuteredes på et FU-møde i DsdL. 4/12 1918, er 3/12 den senest mulige dato.
- 24) And.udv. forh.prot. 19/11 1918. FajL.arkiv: 7/1918.
- 25) And.udv.'s FU bestod fra juni 1917 af Anders Nielsen (formand), L. Broberg og Ole Olsen (næstformænd) samt Niels Porse og - fra sommeren 1918 - Fr. Møller. Efter at Anders Nielsen var gået af som formand for FajL. i efteråret 1918, kunne han ikke påregne valg som landboforeningsrepræsentant.
- 26) And.udv. til Lhs. 28/11 1918. Lhs. arkiv: 57-12/1918.
- 27) DsdL. udv.prot. 1917-33, s. 101. Sjæll.beretn. 1918, s. 286.
- 28) DsdH. forh.prot. 5/12 1918.
- 29) I 1918 havde DsdL. o. 106.000 medlemmer, DsdH. o. 63.400 medlemmer. Landøkon. Årb. 1919, passim. F. Skrubbeltrang har dog i »Den danske Husmand«, II, s. 84 på grundlag af foreningernes årsberetninger opgjort husmandsforeningernes medlemstal til 67.214. Anvendes dette tal, ville DsdL. få 12, DsdH. 8 pladser i rådet.
- 30) Læserbrev i Ringkøbing amts avis, gengivet i Husmanden 1918, s. 692f.
- 31) DsdH. forh.prot. 5/12 1918. Protokollen nævner ikke ordet enstemmigt, men dette oplyste Niels Frederiksen og Vandman på fællesmødet 20/12 (And.udv. forh.prot. 20/12 1918) og Hertel på Lhs. møde 13/12 1918 (Lhs. best.prot. 13/12 1918, ss. 5-7). Derimod antyder referatet af et senere bestyrelsesmøde i DsdH., hvor mødet 6/12 omtales, at enigheden ikke har været fuldstændig. Det anføres her, at der var »stemning« for det nævnte forholdstalsforslag. Udtrykket er senere rettet til »mest stemning«. DsdH. forh.prot. 15/1 1919.
- 32) Jy. beretn. 1918, s. 80.
- 33) Lhs.arkiv: 57-11/1918 samt Da. beretn. 1918-19, s. 55f. Ang. mødedato: DsdL. til D.s.sjæll.L. 7/12 1918. D.s.sjæll.L. arkiv: 52-8/1918 (244).
- 34) Lhs. best.prot. 13/12 1918, ss. 5-7.
- 35) And.udv. forh.prot. 18 og 19/12 1918. Grundlaget for Anders Nielsens udtalelser er uvis. Muligvis har Niels Frederiksen fremsat kravet på mødet 6/12, muligvis er det opfundet til lejligheden. I det øvrige kildemateriale (herunder landbrugsbladene) er der ikke fundet noget, der kan underbygge påstanden, som ellers nok kunne tænkes at fremkalde kommentarer.
- 36) DsdL. best.prot. 1917-22, s. 116ff.
- 37) And.udv. forh.prot. 18 og 19/12 1918.
- 38) Samme 20/12 1918.
- 39) Noget egentlig forhandlingsreferat er ikke bevaret. I Lhs.arkiv: 57-13/1918 er et blyantsnotat fra mødet 21/12, formentlig nedskrevet af Hertel. Et

brudstykke af et referat er desuden fundet i And.udv. arkiv: Div.vedr.Lbr. 1918, (notat 21/12). Da begge notaterne er skrevet på DsdH.'s papir, har mødet fundet sted på husmændenes kontor.

40) Således ifølge Lhs.notat.

41) Ifølge hans eget referat på FU-møde. And.udv. forh.prot. 9/1 1919.

42) Lhs. notat. Om vedtagelsen var enstemmig, kan ikke afgøres. På et senere fællesmøde hævdede Anders Nielsen, at der ikke vedtoges noget, men at der blot skulle føres »uforbindende« forhandlinger om forslaget. And.udv. forh.prot. 26/2 1919. Heroverfor står dog Niels Nielsens udsagn om, at Niels Frederiksen var gået ind på forslaget under den udtrykkelige forudsætning, at alle parter anbefalede forslaget. D.s.sjæll.L.arkiv: 56-6/1919 (161): Ref. af landsformandsmøde 26/2 1919, s. 21f.

43) Frygten kom flere gange til udtryk, f.eks. And.udv.forh.prot. 9/1 1919.

44) And.Nielsen til Niels Nielsen 22/12 1918. And. Nielsens kopibog, s. 170.

45) And.Nielsen til Madsen-Mygdal 22/12 1918. Samme, s. 168f.

46) Niels Nielsen til And. Nielsen 27/12 1918. And. Nielsens arkiv: Div.år, div. sager (læg: Andelsudvalget).

47) Madsen-Mygdal til And. Nielsen 24/12 1918. Samme.

48) And.udv. til Fr. Møller og Ole Olsen 27/12 1918 samt svartelegammer 28/12. And.udv.arkiv: Div. vedr. Lbr. 1918.

And.udv. til Hertel 28/12 1918. Lhs.arkiv: 57-13/1918.

49) And.udv. forh.prot. 9/1 1919.

50) And.bl. 1919, s. 774, H. Stenbæk: anf.v. s. 49f.

51) And.bl. 1919, s. 21f.

52) And.udv. forh.prot. 24/1 1919.

53) And.udv. til Lhs. 27/1 1919. Lhs.arkiv: 57-1/1919.

54) And.bl. 1920, s. 892.

55) DsdH. forh.prot. 15/1 1919.

56) 13-mandsudv. forh.prot. 16/7 1919. Dette støttes af Niels Nielsens oplysning om, at Niels Frederiksen personligt havde lovet at ville arbejde for forslagets vedtagelse i sin organisation. And.udv. forh.prot. 26/2 1919.

57) DsdH. forh.prot. 15/1 1919. Af 13 mulige findes der 9 underskrifter i protokollen, deriblandt Vandman, Holdgaard og Chr. Johansen. Efter denne undersøgelses afslutning har lektor E. Helmer Pedersen henledt opmærksomheden på en udtalelse, som P.P., Pinstrup fremsatte under et møde mellem Landbrugsgådet og repræsentanter for DsdH. den 4/2 1932, der placerede ansvaret for forhandlingernes sammenbrud hos Niels Frederiksen (Lbr. forh.prot. 1932-34, s. 2). Denne vurdering strider i høj grad mod det samtidige kildemateriale. Både Andelsbladets og Niels Nielsens oplysninger (jfr. noterne 51 og 56) peger på en forhandlingsvenlig Niels Frederiksen. Hvis han var modstander af forhandlingerne, havde han ikke behøvet at fremkomme med sit kompromisforslag (7-7-4-2) på mødet den 19/12, men kunne have henholdt sig til sin bestyrelses beslutning om repræsenta-

tion for landbo- og husmandsforeningerne alene, eller han kunne have brugt Anders Niensens forslag (7-7-5-2) som påskud til at sprænge forhandlingerne. Tænker man sig at Niels Frederiksen alligevel på DsdH.'s møde den 15/1 1919 gik imod sit eget kompromisforslag (8-8-5-2), hvilket f.eks. kunne ske under indtryk af Andelsudvalgets betænkeligheder (jfr. note 48), virker det ejendommeligt, at dette ikke senere blev fremført, jfr. Niels Frederiksens udtalelser den 16/7 1919 (note 56). Konklusionen må derfor være, at DsdH.'s nok stærke men dog ikke enerådende mand ved denne lejlighed er blevet underkendt af sin bestyrelse.

58) Hmd. 1919, s. 60.

59) Lhs. og DsdL. til And.udv. 28/1 og 14/2 1919. And.udv. arkiv: Div. vedr. Lbr. 1919.

60) DsdH. til DsdA. 6/2 1919. And.udv. arkiv: Div. vedr. Lbr. 1919.

61) And.udv. forh.prot. 12/2 1919.

62) Samme 26/2 1919.

63) D.s.sjæll.L. arkiv: 56-6/1919 (161). Møderef. s. 22f. og 25.

64) Niels Nielsen havde iøvrigt skrevet flere læserbreve i Husmanden. Hmd. 1918, ss. 500f. og 564f.

65) D.s.sjæll.L. arkiv: 56-6/1919 (161), møderef. s. 21f.

66) And.bl. 1919, ss. 170, 173-76. Hmd.hj. 1919, s. 102f.

67) Således H. Hertel: Lhs. historie II, s. 359; J. Tvedegaard i »Dansk Landbrug 1943, s. 384f.; P. Jeppesen: anf.v. s. 67. samt DLH, V, s. 560, E. Olsen: Dan. økon. hist., s. 76 og E. Rasmussen: Pol. Dan. Hist. bd. 13, s. 198.

Kap. XI:

1) And.udv. forh.prot. 26/2 1919.

2) E. Rasmussen: Statslånskrisen, s. 44ff.

3) Hertel til Westermann 26/2 og dennes svar s.d. Hertel til And.udv. 27/2 1919. Lhs.arkiv: 57-4,5,6/1919.

4) Lhs. beretn. 1918-19, s. 156.

5) Lhs. arkiv: 57-7/1919.

6) DsdL. best.prot. 1917-22, s. 125ff. Bestyrelsen havde sikret sig dækning ved at forelægge spørgsmålet for landsformandsmødet den 26/2. Efter indlæg fra bl.a. Madsen-Mygdal og Anders Nielsen havde forsamlingen »enstemmigt« vedtaget at støtte det fortsatte arbejde for oprettelsen af et landbrugsråd, selv om husmændene ikke var med. D.s.sjæll.L. arkiv: 56-6/1919 (161): Ref. 26/2 1919, s. 26.

7) DsdL. best.prot. 1917-22, s. 135. Afstemningen var skriftlig.

8) Lhs. best.prot. 2/4 1919, ss. 3-5.

9) A. Tesdorpf boede på Pandbjerggaard (Lolland).

10) DsdL. best.prot. 1917-22, s. 135.

11) Chr. Sonne: anf.v. s. 135.

12) Samme, s. 103.

- 13) V.L. 1919, s. 213ff. And.bl. 1919, s. 367f.
- 14) Fra lokal side opfattede man da også Tesdorpf som repræsentant for de lolland-falsterske landboforeninger. H. J. Rasmussen m.fl.: De samv. lolland-falsterske Landboforeninger 1897-1922, s. 24 samt K.P. Lauridsen m.fl.: Samme 1897-1947, s. 44.
- 15) Lhs. til Tesdorpf 21/3 1919. Lhs. kopibog, bd. 94, s. 224. For det tilfælde at Tesdorpf skulle afslå, ville man spørge baron Wedell-Neergaard (Svenstrup). Lhs.præs.prot. 1916-21, s. 151f.
- 16) Chr. Sonne: anf.v. s. 125f.
- 17) T.f.Lø. 1919, s. 496.
- 18) And.udv. forh.prot. 24/4 1919.
- 19) Samme, 9/1 1919.
- 20) Samme, 14/5 1919.
- 21) Madsen-Mygdal til And. Nielsen 24/12 1918. And. Nielsens arkiv: Div. år. div.sager (læg: Andelsudvalget).
- 22) And.udv. forh.prot. 14/5 og 4/6 1919.
- 23) De samv. danske Andels-svineslagteriernes forhandlingsprotokol 1916-21, 5/3 og 28.-29/3 1919. For årene 1917-19 bragte Andelsbladet ikke referat af slagteriernes delegeretmøder. Trykte referater herfra kan dog findes i Det kgl. Biblioteks småtrykssamling: D.s.d.A. delegeretmøder 1912 -. For 1919-mødets vedkommende er dog konstateret flere uoverensstemmelser m.h.t. formuleringen af de enkelte sætninger.
- 24) Hmd. 1919, s. 276. Ringsted Folkeblad 23/4 1919, s. 1.
- 25) Hmd. 1919, ss. 229f., 245f., 275f. og 326ff. Derimod forholdt både Vort Landbrug og Andelsbladet sig tavse om affæren, hvilket affødte et læserbrev fra proprietær E. Bojsen (Lethenborg), der beklagede sig over, at man ikke i Andelsbladet kunne læse om »slagterimillionen«. And.bl. 1919, s. 306f.
- 26) Samtlige 5 provinsielle fællesforeningers bestyrelser deltog i dette møde, hvor så vigtige emner som den kommende jordlovgivning og skattespørgsmålet behandlede. Hmd. 1919, s. 322.
- 27) DsdH. til andelsslagteriernes fællesrepræsentation 17/5 1919. DsdH. kopibog s. 76.
- 28) And.bl. 1919, s. 98.
- 29) Samme s. 494.
- 30) Samme ss. 502 og 592.
- 31) Samme s. 556ff.
- 32) Samme s. 534.
- 33) Samme ss. 580f. og 606ff. Da referenten af de omtalte generalforsamlinger, H. Stenbæk, som sekretær i Andelsudvalget må siges at være part i bevilningssagen, er modstandernes antal formentlig i underkanten af det faktiske.
- 34) V. Elberling: Danmark under verdenskrigen og i efterkrigstiden. Uddrag af aviserne 1914-23 (1939), s. 130, den 2. maj 1919.

- 35) Stenbæk til Madsen-Mygdal 15/5 og dennes svar 17/5 1919. Hertel til And. udv. 17/5 1919.
Stenbæk til Anders Nielsen 20/5 og dennes svartelegram 22/5 1919. And. udv.arkiv: Div. vedr. Lbr. 1919.
And.udv. til Hertel 20/5. Lhs.arkiv: 57-10/1919.
- 36) Da. beretn. 1919-20, s. 9.
- 37) Kilderne til mødet er 1) optegnelser af Andelsudvalgets sekretær, H. Stenbæk, gjort under selve mødet. And.udv. arkiv: Div. vedr. Lbr. 1919 (kladdehefte) 2) Lbr. mødeprotokol 1919-20, ss. 3-6 (håndskreven) og 3) Lbr. mødeprotokol 1919-24, ss. 1-4 (maskinskreven). De 2 mødeprotokoller indeholder renskrift efter forlæg, der ikke er bevaret. Den maskinskrevne protokol indeholder de referater, der blev udsendt til rådets medlemmer. For 1919 er de 2 protokoller identiske, hvorimod »1919-24 protokollen« mangler referater fra tiden februar - september 1920. Til gengæld synes denne protokol herefter at blive fyldigere, formentlig er der tale om et stenografisk referat. Til denne undersøgelse er »1919-20 protokollen« lagt til grund.
- 38) Lbr. mødeprotokol s. 3.
- 39) Det er uklart om Anders Nielsen troede, at Tesdorpf sad i selskabets præsidium, eller om han mente, at det nye præsidium (jfr. s. 174) ville vælge en anden kandidat.
- 40) And.udv. forh.prot. 9/1 1919.
- 41) Dette skete efter Anders Nielsens oplysning om, at når landboforeningerne havde foreslået tallet 8, var det med henblik på at få deres forretningsudvalg, hvor Tesdorpf jo sad, med. Som bekendt (jfr. s. 162) var det Niels Frederiksen, der foreslog dette tal. Iøvrigt var DsdL. forretningsudvalg på 10 medlemmer. Da. beretn. 1918-19, s. 9f.
- 42) Andelsbladet 1918, ss. 430 og 474ff.
- 43) Kraks blå bog 1919, s. 692. Greens danske fonds og aktier 1919, II, s. 629. A. Axelsen Drejer: De danske mejeriforeningers Fællesorganisation 1912-37, s. 115ff.
- 44) A. Axelsen Drejer: anf.v. s. 117.
- 45) And.udv. forh.prot. 4/6 1919.
- 46) DBL, bd. XXIII, s. 422f.
- 47) Hertel til Stenbæk 12/9, Hertel til C. Bech 12/9 og Hertel til And. udv. 16/9 1919. Lhs. kopibog, bd. 95, ss. 428 og 442.
- 48) Således f.eks. Berlingske Tidende (3/5,morgen) og Socialdemokraten (4/5) samt en række af provinsbladene bl.a. Fyns Venstreblad, Holbæk Amts Avis, Kolding Folkeblad, Vejle Amts Folkeblad og Vestkysten (alle 2/5 1919).
- 49) Politiken 6/5 1919, s. 3.
- 50) And.bl. 1919, s. 367f. og V.L. 1919, s. 213ff.
- 51) Landmandstidende 21/6 1919, s. 5.

Kap. XII:

- 1) Lbr. mødeprot. 1919-20, ss. 6-14.
- 2) Lbr. præsidiereprot. 1919-21, s. 4ff.
- 3) Lbr. mødeprot. s. 11.
- 4) Cohn: anf.v. ss. 196, 201 og 236f.
- 5) 13-mandsudv. forh.prot. 13/5 og 16/7 1919.
- 6) DsdH. forh.prot. 16/7 1919.
- 7) 13-mandsudv. forh.prot. 16/7 1919. Lbr. mødeprot. s. 15.
- 8) Cohn: anf.v. ss. 205, 265 og 272f.
- 9) D.st.L. forh.prot. s. 133. Rgd.T. 1919-20, Tillæg A, sp. 6883ff.
- 10) Rgd.T. 1919-20, Tillæg A, sp. 6873ff.
- 11) Samme F.F. sp. 6986 og Lbr. mødeprot. s. 16.
- 12) Samme F.F. sp. 6988f., 7075f. og 7121.
- 13) Samme F.F. sp. 7016.
- 14) Samme F.F. sp. 7061 og 7072.
- 15) Rgd.T. 1919-20, Tillæg C, sp. 1793 og 2698.
- 16) E. Cohn: anf.v. s. 210f.
- 17) D.st.L. forh.prot. ss. 113 og 117.
- 18) Samme, s. 132. And.bl. 1919 s. 768, 819ff. E. Cohn: anf.v. s. 208.
- 19) Lbr. mødeprot. s. 14ff. (pkt. 4).
- 20) Samme ss. 3 og 10. And.bl. 1919, s. 606.
- 21) Beløbet blev på 1.000 kr. Lbr. arkiv: 7 A 1 (læg: Lbr. 1919-21): Regnskabsoversigt 20/6 1919-31/3 1921.
- 22) I kapitalen er ægekporten 10.000 kr. medregnet, skønt beløbet er fiktivt.
- 23) And.bl. 1919, s. 774.
- 24) Lbr. mødeprot. s. 57.
- 25) And.udv. til de enkelte andelsselskaber 26/11 1919. And.udv. arkiv: Div. vedr. Lbr. 1919.
- 26) Lbr. mødeprot. ss. 49 og 57. Lbr. arkiv: 7 A 1 (læg: Andelsbanken): Lbr. til banken 12/3 1920 ang. efterretning om opfordringsskrivelse til andelsselskaberne 11/3 1920. De påførte datoer (11, 12, 15 og 17/3) er formentlig indbetalingsdatoer. (læg: Lbr. 1919-21): Lbr. til Den sjæll. Bondestands sparekasse 5/5 1920. (læg: De da. mejeriforeningers Fællesorganisation): Lbr. til fællesorganisationen 20/5 1920.
- 27) Lbr. arkiv: 7 A 1 (læg: Lbr. 1919-21): Regnskabsoversigt 20/6 1919-31/3 1921.
- 28) Dette viste sig dog ikke at være tilfældet. Allerede i 1924 måtte flere af andelsselskaberne nedskære deres bidrag til rådet. Lbr. beretn. 1923, s. 91 og 1924, s. 49.
- 29) Samme 20/6 1920-31/12 1921, ss. 34, 113 og 429; samt 1922, ss. 61f. og 488.
- 30) And.bl. 1919 s. 167ff. Hmd.hj. 1919 s. 102f. Hmd. 1919 ss. 134f. og 486ff.
- 31) Holbæk Amts Venstreblad s. 1, Nordsjællands Venstreblad s. 1, Socialdemokraten s. 4 og Aalborg Venstreblad. Alle 23/5 1919.

- 32) Fyns Socialdemokrat 30/5 1919, s. 1.
- 33) Hmd. 1919, s. 371.
- 34) Skr. af 20/6 1919. DsdH. arkiv: L 3/1919.
- 35) Bladet hentydede til at Madsen-Mygdal siden 1916 havde været forpagter af herregården Sandholt (Fyn). DBL. XV, s. 195ff.
- 36) Hmd. 1919, s. 435.
- 37) Samme s. 486f.
- 38) And.bl. 1919, s. 606f.
- 39) Hmd.hj. 1919, s. 293f.
- 40) 13-mandsudv. forh.prot. 16/7 1919.
- 41) Lbr. mødeprot. s. 42.
- 42) DsdH. forh.prot. 21/1 1920.
- 43) Lbr. til DsdH. 26/2 1920. DsdH. arkiv: L 3/1920.
- 44) Lbr. mødeprot. s. 52.
- 45) Noget egentligt referat findes ikke, men mødet omtales i Lbr. præs.prot. 1919-21, s. 26 samt Hmd. 1920, s. 195.
- 46) And.bl. 1920, s. 316.
- 47) Hmd. 1920, ss. 195 og 436f.
- 48) And.bl. 1920, s. 316.
- 49) Lbr. til Vandman 23/3 1920. DsdH. arkiv: L 3/1920.
- 50) Lbr. beretn. 20/6 1919-19/6 1920, s. 28ff. Hmd. 1920, ss. 421ff. og 436f.
- 51) DsdH. forh.prot. 25/3 1920.
- 52) DsdH. til Lbr. 14/4 1920. DsdH. kopibog s. 155; Lbr. præs.prot. 1920 (29/4) s. 3f.
- 53) D.s.jy. H. forh.prot. 19-20/11 1920.
- 54) Lbr. til And.udv. 21/7 1919. And.udv.arkiv: Div. vedr. Lbr. 1919. En oversigt over rådets udsendte meddelelser i 1919-20 findes i Lbr. beretn. 20/6 1919-19/6 1920, s. 24f.
- 55) Lbr. mødeprot. ss. 51 og 58.
- 56) Skr. fra DsdH. 6/2 1920. DsdH. arkiv: L 3/1920.
- 57) And.bl. 1920, s. 284.
- 58) A. C. Jensen til Lbr. 11/2 og rådets oversigt 22/2 1920. Lbr.arkiv: 7 A 1 (læg: Lbr. 1919-21).
- 59) And.bl. 1920, s. 316.
- 60) Samme ss. 169 og 624f.
- 61) Samme s. 302f.
- 62) Hmd. 1922, s. 74. Hmd.hj. 1922, s. 148f. og 1923, s. 756.
- 63) Lbr. beretn. 1932, ss. 16ff. 85f. og 88ff. samt 1934, ss. 26ff. og 145f.
- 64) F. Skrubbeltrang: Den da. husmand, II, ss. 235, 237-42.

Kap. XIII:

- 1) Fyn. beretn. 1919, s. 25.
- 2) E. Olsen: Danmarks økon. hist. siden 1750, s. 68. E. Rasmussen: Pol. Dan. Hist. bd. 13, ss. 88, 412 og 422ff.
- 3) H. Hauch: Erindringer, i »Landet« 1955, nr. 38, s. 8.
- 4) H. Hertel: Lhs. historie II, s. 357; og samme: Hvad bybefolkningen bør vide..., s. 63.
- 5) H.C. Christiansen: Nationalt og internationalt samarbejde mellem virksomhederne, i »Hages håndbog for handel og industri« II, 7. udg. 1954, ss. 342-89 (passim). A. Vigen: Rigsdagen og erhvervsorganisationerne, i »Den danske Rigsdag« III, ss. 391-526 (passim). V. Dybdahl: Historisk kommentar til nationaløkonomi (1971) s. 58ff. Salmonsens Konversationsleksikon (2. udg.) IX, s. 220f (art. af R. Berg).
- 6) H. C. Christiansen: anf.v. s. 414. P. Meyer: Politik (1959), s. 202. E. Rasmussen: Komparativ politik, I, (1968), s. 132.
- 7) V. Dybdahl: De ny klasser. Pol. Dan. Hist. bd. 12, s. 233. E. Olsen: Interessegrupperne og den økonomiske politik, Nationaløkonomisk Tidsskrift, bd. 97, (1959), s. 23.
- 8) V. Dybdahl: Partier og erhverv I, s. 298f. H. C. Christiansen: anf.v. ss. 342 og 360. Anders Vigen: anf.v. s. 407f. Salmonsens konversationsleksikon IX, s. 220.
- 9) E. Olsen: afh. (1959), s. 23f.
- 10) J. Hansen: Industrirådets historie 1910-35, s. 36f.
- 11) Jy. beretn. 1884, bilag til post II, s. 8, pkt. 6.
- 12) E. Cohn: Privatbanken gennem 100 år, II, s. 545ff.
- 13) K. Bjerke, H. Jensen og K. Madsen: Dansk Landbrug fra 1880 til 1938, s. 344.
- 14) Samme s. 353. F. Skrubbeltrang: DLH, V, s. 425f.
- 15) O. Bus Henriksen og A. Ølgaard: Danmarks udenrigshandel 1874-1858, s. 46ff.
- 16) Sv. Aa. Hansen: Økon. vækst I, s. 290 og II, s. 209ff. tabel 3 og 4.
- 17) Samme I, s. 295.
- 18) A. Foss: Danmark som industriland. Kbh. 1912.
- 19) Nationaløkon. Tidsskr. bd. 52, 1914. s. 1ff.
- 20) E. Cohn: Danmark under den store krig, s. 282.
- 21) Samme s. 28f. A. Foss: Memoirer, s. 21f.
- 22) Samme s. 164f. samt Sv. Aa. Hansen: Økon.vækst II, s. 13.
- 23) V. Dybdahl: Partier og erhverv I, s. 38f. Den da. Rgd. III, s. 119ff.
- 24) V. Elberling: Rigsdagsmændenes livstilling. Den da. Rgd. IV, s. 372f. for folketingskandidaterne se V. Dybdahl: anf.v. II, s. 72ff.
- 25) E. Rasmussen: Pol. Dan. Hist. bd. 13, s. 24.
- 26) E. Cohn: anf.v. s. 8.
- 27) Sv. Aa. Hansen: Økon. vækst II, s. 18.

- 28) H. Jensen: Dansk jordpolitik II (1810-1919), s. 410ff.
- 29) F. Skrubbeltang: Den da. husmand II, s. 39.
- 30) Sv. Aa. Hansen: Økon. vækst I, s. 310.
- 31) Salmonsens konversationsleksikon XV, s. 313 (art. af H. M. Knudsen).
- 32) Landøkon. årbog, div. årg., passim.
- 33) Lhs. beretn. 1915-19, passim. J. Oldam: anf. afh. i Erhvervshist. årbog 1968, ss. 173 og 177.
- 34) Dansk Landbrug 1880-1938, s. 343. Det præcise grundlag for disse talstørrelser kendes ikke, hvorfor tallene må tages med et vist forbehold. Statistisk Årbog 1915, s. 143, tabel 113 anfører henholdsvis 154.000 og 111.500 medlemmer, men disse tal er utvivlsomt for små.
- 35) Dette indtryk underbygges af statistiske undersøgelser fra 1909 og 1923 over de forskellige brugsstørrelses deltagelse i andelsbevægelsen, bl.a. på de 2 nævnte områder.
A. Axelsen Drejer: Den danske Andelsbevægelse (1929), ss. 140 og 197.
- 36) Stat. Årbog 1915, s. 144, tabel 114 og samme 1919, s. 154, tabel 115.
- 37) F. Skrubbeltang: DLH, V, s. 439. E. Rasmussen: Pol. Dan. Hist., bd. 13, s. 91.
- 38) Landøkon. Årbog 1915-19, passim.
- 39) A. Axelsen Drejer: Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger, (1946), s. 449ff. Andelsbladet 1919, s. 482f.
Vandman havde i 1892 været med til at starte Skørtinge brugsforening. A. Pille: Rasmus Jensen Vandman (1943), s. 23f. og 77.
- 40) DBL. VIII, s. 392f. og XVIII, s. 487f. Kraks blå bog, 1921, s. 599.
- 41) J. H. Monrad: Et land bygges op. Venstre i 100 år, II, s. 100ff. og s. 106.
E. Rasmussen & R. Skovmand: Det radikale Venstre 1905-1955, ss. 107 og 224ff.
- 42) D.v.s. 1914-17: forretningsudvalget; 1917-19: bestyrelsen.
- 43) D.v.s. DsdH. + D.s.sjæll.H. + D.s.jy.H.
- 44) Landøkon. Årbog, div. årg. og V. Elberling: Rigsdagens medlemmer I-III, passim.
- 45) And. Nielsen til D.st.L. 1/1 1917. D.st.L. arkiv: 59²/1918.
- 46) T.f.Lø. 1935, s. 137f.
- 47) Salmonsens konversationsleksikon, XVI, s. 369.
- 48) DBL, XV, s. 195ff. T.f.Lø. 1943, s. 287; Ugeskr. f. Ldm. 1943, s. 140.
- 49) Landbruget nr. 1, s. 23f.
- 50) F.eks. Erik Rasmussen: Pol.Dan.Hist. bd. 13, s. 268; Ålborg Amtstidende 14/6 1959, s. 8.
- 51) A. Axelsen Drejer: Den danske Andelsbevægelse (1929), s. 287; And.bl. 1944, s. 795f.
- 52) Jysk Landbrug 1944, s. 421; Fyns Stifts Landbrugstidende 1944, s. 303.
- 53) K. Horup Laursen: Anders Nielsen, Svejstrup Østergaard. Erhvervshistorisk Årbog 1968, s. 153f.

- 54) Kraks blå bog 1921, s. 538; K. Horup Laursen: anf. afh. s. 140ff.
- 55) Severin Jørgensen i And.bl. 1919, s. 447ff.; H. Hertel: Andelsbevægelsen i Danmark (1917), s. 552; H. Stenbæk: anf.v. s. 38f.
- 56) P. Jeppesen (Drusebjerg): Dansk Andels Gødningsforretning 1910-1941, s. 42f.
- 57) And.udv. forh.prot. 4/6 1919. I protokollen er udtalelsen senere blevet overstreget, således at der står: »fordi Madsen-Mygdal egner sig til stillingen«.
- 58) K. Horup Laursen: anf.afh. s. 140ff.
- 59) P. Munch: Erindringer 1909-14, s. 133.
- 60) Samme 1914-18, s. 103.
- 61) Hj. Clausen & Cl. Clausen: Odense Eksportslagteri 1897-1947, s. 211.
- 62) Da. beretn. 1917-18, s. 14.
- 63) E. Rasmussen: Statslånskrisen 1919, s. 61.
- 64) Madsen-Mygdal til J. C. Christensen 9/3 1919. Madsen-Mygdals arkiv.
Hvorfor brevet ikke er afsendt vides ikke, men en mulig forklaring er, at J. C. Christensen ad anden vej har fået beskeden.
- 65) Niels Neergaard til Madsen-Mygdal 1/5 1919. Madsen-Mygdals arkiv.
- 66) Kraks blå bog 1931, s. 653.

BILAG:

Bilag I:

Lhs.' forslag af 13. november 1885 til oprettelsen af et landbrugsråd.

§ 1.

Landbrugsrådets opgave er at være centralorgan for det danske landbrugs faglige interesser.

§ 2.

Med hensyn til valgene til landbrugsrådet deles landet i 4 kredse, hver med sin fællesforening, nemlig 1) Sjælland og Bornholm, 2) Lolland-Falster, 3) Fyn og 4) Jylland. Indtil der er dannet en fællesforening for Lolland-Falster, overdrages det Maribo amts økonomiske Selskab at fungere som sådan for denne provins ved at supplere selskabets bestyrelse med 2 repræsentanter fra hver af de andre landboforeninger eller landøkonomiske foreninger på Lolland-Falster.

§ 3.

Opløses en fællesforening eller den af andre grunde trækker sig tilbage fra denne samvirken, overdrager ministeriet, efter forudgået forhandling, formændene for 3 landboforeninger i vedkommende provins at foranledige dannelsen af en fællesrepræsentation for denne ved sammenkaldelse af 2 repræsentanter for hver landboforening eller i landøkonomisk øjemed dannet forening. Disse 3 mænd danner da styrelsen og deler de derhen hørende forretninger mellem sig. De vælges på 5 år. Aftræder en af dem, vælger ministeren en anden i hans sted. Valget er et personligt valg og ikke knyttet til bestemte landboforeninger, kun må den valgte være formand for en sådan. Dannes der på ny en fællesforening, kan ledelsen atter overgå til denne, for såvidt indenrigsministeriet giver sit samtykke dertil.

§ 4.

Landbrugsrådet dannes af:

- 1) Landhusholdningsselskabets præsidenter og bestyrelsesrådets indtil 36 medlemmer.
- 2) Formændene og næstformændene for de 4 fællesforeninger.
- 3) Direktøren og tilsynsmændene for Den kgl. Veterinær- og Landbohøj-

skole, lærerne i landbrug, husdyrbrug- og mejerilære ved den nævnte læreanstalt og bestyrelsen for det dermed forbundne landøkonomiske forsøgs-laboratorium.

4) 2 medlemmer valgte af det veterinære sundhedsråd for 3 år.

5) 2 medlemmer valgte af stutterikommissionen for 3 år.

6) 5 medlemmer valgte af fællesforeningen for Jylland.

7) 3 medlemmer valgte af fællesforeningen for Sjælland.

8) 2 medlemmer valgte af fællesforeningen for Fyn.

9) 1 medlem valgt af fællesforeningen for Lolland-Falster.

Af fællesforeningerne vælges medlemmerne for 1 år ad gangen med særlig hensyntagen til de sager, som fællesforeningen vil bringe under forhandling i landbrugsrådet. Valget sker efter reglerne for forholdstalsvalg.

§ 5.

Indenrigsministeren, departementschefen og kontorchefen for landbrugs-sager har ret til at deltage i forhandlingerne ved alle rådets møder, men de deltager ikke i afstemningerne.

§ 6.

Til enkelte møder kan ministeren delegere og landbrugsrådets bestyrelse indbyde mænd, hvis deltagelse i forhandlingerne anses for ønskelig på grund af deres særlige indsigt i de sager, der skulle behandles. De deltager ikke i afstemningerne.

§ 7.

Landhusholdningsselskabets sekretær og faste konsulenter samt fællesfor-eningernes sekretærer har ligeledes adgang til landbrugsrådets møder og kan deltage i forhandlingerne, men ikke i afstemningerne.

§ 8.

Landhusholdningsselskabets præsidium er landbrugsrådets bestyrelse, be-rammer dets møder, bestemmer forretningsgangen og forelægger sager for landbrugsrådet, udfører dets beslutninger og repræsenterer det udadtil. Landhusholdningsselskabets sekretær er landbrugsrådets sekretær.

§ 9.

Landbrugsrådet samles årlig i juni måned. Ekstraordinære møder kan sammenkaldes ifølge beslutning af dets bestyrelse. Rådet vælger et af dets medlemmer til at dirigere møderne.

§ 10.

Landbrugsrådets møder er offentlige. Ifølge bestyrelsens beslutning kan enkelte sager behandles for lukkede døre, ligesom ministeren kan forlange de af ham fremsendte sager behandlede for lukkede døre.

§ 11.

Det påhviler landbrugsrådet at behandle og afgive betænkning om de fra ministeren, landhusholdningsselskabet og fællesforeningerne forelagte sager.

§ 12.

Det påhviler landbrugsrådet at være opmærksom på og til regeringen eller andre autoriteter at indgå med forslag og forestillinger om foranstaltninger, der vil kunne fremme landbruget, enten ved at tilføre det nye virkemidler eller værgе det mod truende farer og tryk.

§ 13.

Landbrugsrådet er rådgivende og forslagsstillende. Iværksættelsen og varetagelsen af de landbrugsforanstaltninger, som måtte foranlediges ved dets beslutninger, bliver efter indenrigsministeriets nærmere bestemmelse at besørge umiddelbart fra ministeriet eller gennem landhusholdningsselskabet, fællesforeningerne eller landboforeningerne.

§ 14.

Når landbrugsrådet ikke er samlet, varetages dets virksomhed af dets bestyrelse. Om de mellem møderne behandlede sager aflægges beretning ved det først sammentrædende landbrugsrådsmøde.

§ 15.

Landhusholdningsselskabet afholder alle med dets forhandlinger forbundne udgifter samt besørger udarbejdet, trykt og omsendt til medlemmerne af landbrugsrådet, til regeringen, fællesforeningerne og landboforeningerne en årsberetning om landbrugsrådets forhandlinger.

Kilde: T.f.Lø. 1885, s. 702ff. Selve forslaget synes i et ikke ringe omfang at være blevet til under påvirkning af de udenlandske forhold. Smlgn. f.eks. §§ 4, 5, 10-13 med la Cours generelle betragtninger over forholdene i de tyske stater, T.f.Lø. 1885, s. 645ff.

Bilag II:

Udkast til forslag til vedtægter for landbrugets fællesrepræsentation.

§ 1.

Formål.

Fællesrepræsentationens formål er ved samvirken mellem landsomfattende, landøkonomiske foreninger, selskaber eller institutioner at fremme dansk landbrugs interesser, særlig over for staten, andre erhverv og udlandet.

§ 2.

Medlemmer.

A. Som bidragydende medlemmer af fællesrepræsentationen kan optages:

I. Foreninger med almindelig landbrugsfaglige formål:

1. Det kgl. danske landhusholdningsselskab.
2. De samvirkende danske landboforeninger.
3. De samvirkende danske husmandsforeninger.

II. Andelsorganisationer for landbrugets omsætning:

1. Andelsudvalget.

B. Som ikke bidragydende medlemmer kan optages et forud vedtaget antal repræsentanter for institutioner og virksomheder som:

1. Landbohøjskolen.
2. Statens forsøgsvirksomheder.
3. Veterinærfysikatet.
4. Statsdyrskuekommissionen o.l.

§ 3.

Ledelsen.

Fællesrepræsentationen ledes af:

- En bestyrelse på 8 medlemmer.
- Et repræsentantskab på 70 medlemmer.
- En delegeretforsamling på ca. 400 medlemmer.

A. *Bestyrelsen* består af 8 medlemmer, nemlig:

En formand valgt af repræsentantskabet ved almindelig stemmeflerhed og for 2 år ad gangen, et medlem valgt af Det kgl. danske Landhusholdningsselskab og 2 medlemmer for de øvrige 3 under § 2 A nævnte organisationer.

Bestyrelsen vælger af sin midte en næstformand.

Der vælges for hvert bestyrelsesmedlem en suppleant, der tiltræder ved mandatedighed.

B. Repræsentantskabet består af:

1. Det kgl. danske landhusholdningsselskabs præsidium og sekretær (4)
 2. De samvirkende danske landboforeningers bestyrelse (30)
 3. De samvirkende danske husmandsforeningers bestyrelse (13)
 4. Andelsudvalget (23)
- samt en af delegeretforsamlingen ved almindelig stemmeflerhed valgt formand.

Repræsentantskabet vælger selv sin næstformand.

Repræsentantskabet kan indstille og delegeretmøde vedtage, at der i repræsentantskabet optages repræsentanter for de statsinstitutioner, der er medlemmer af fællesrepræsentationen (se § 2B).

C. Delegeretforsamlingen, der ledes af repræsentantskabets formand, består foruden af repræsentantskab og bestyrelse af:

1. Det kgl. danske landhusholdningsselskabs bestyrelse (36)
2. Formændene for landets landboforeninger (122)
3. Tre delegerede for husmandsforeningerne i hver af landets amtsrådskredse (63)
4. Bestyrelsen og forretningsførerne for de organisationer, der er repræsenterede i Andelsudvalget (ikke over 100)
5. De i § 2 B nævnte medlemmer (ikke over 50)

Repræsentantskabet og delegeretforsamlingen kan nedsætte udvalg med bestemte opgaver.

§ 4.

Møder.

A. Bestyrelsesmøde holdes, så ofte bestyrelsens formand finder anledning dertil, eller 2 bestyrelsesmedlemmer anmoder derom. Tid og sted for bestyrelsesmøderne bestemmes af formanden og indkaldes ordentligvis med 10 dages skriftligt varsel.

Til samtlige bestyrelsesmøder skal repræsentantskabets formand indbydes.

B. Repræsentantskabsmøde holdes ordentligvis to gange årlig, eller så ofte formanden for repræsentantskabet finder anledning dertil, eller bestyrelsen eller en af de i § 2 A nævnte organisationer anmoder derom. Formanden bestemmer tid og sted for repræsentantskabets møder, der ordentligvis indkaldes med mindst 14 dages skriftligt varsel. Dagsorden for møderne udsendes samtidig med indvarslingen.

Mulige tilføjelser til dagsordenen skal være de indbudte i hænde inden 3 dage før mødets afholdelse. Spørgsmål, der ikke er anført på dagsordenen, kan ikke behandles på mødet.

Repræsentantskabet vedtager en forretningsorden for såvel bestyrelsens, repræsentantskabets som delegeretforsamlingens møder.

C. *Delegeretmøde* holdes ordentligvis en gang årlig eller så ofte, repræsentantskabet ved almindelig stemmeflerhed tager bestemmelse derom.

Tid og sted for det første delegeretmøde bestemmes af repræsentantskabet. Om tiden for senere delegeretmøders afholdelse tager delegeretforsamlingen beslutning.

Delegeretmøderne indkaldes ved repræsentantskabets formand med ordentligvis 8 ugers varsel.

Indvarslingen til delegeretmøder sker gennem de i § 2 nævnte medlemmer, der inden 3 uger efter indvarslingen sender formanden for repræsentantskabet en fortegnelse over de delegeredes navne og adresser samt eventuelt forslag til emner, der ønskes drøftet på mødet.

Dagsorden for mødet sendes direkte til hver enkelt delegeret senest 10 dage før mødets afholdelse.

Til repræsentantskabs- og delegeretmøderne kan indbydes gæster. De i § 2 A nævnte medlemmers sekretærer indbydes med ret til at deltage i forhandlingerne.

§ 5.

Afstemninger.

Sagerne afgøres med de i § 12 og § 13 nævnte undtagelser ved simpel stemmeflerhed.

Møderne er beslutningsdygtige, når de er lovligt indvarslet og halvdelen af de stemmeberettigede er mødt. Eventuelle mindretal kan til enhver tid forlange sine beslutninger tilført protokollen og anført i de officielle meddelelser, der udgår fra møderne.

§ 6.

Beretninger.

Der udgives mindst en gang årlig en beretning om fællesrepræsentationens virksomhed. I denne beretning skal findes meddelelse om de på samtlige møder tagne beslutninger.

§ 7.

Årsbidrag.

Til udgifter ved afholdelse af møder betaler de i § 2 A nævnte medlemmer i årsbidrag 50 kr. for hver delegeret og 100 kr. for hvert medlem i repræsentantskabet. Administrationsudgifterne vedrørende fællesrepræsentationen afholdes af de andels-organisationer, der forestår omsætning indenfor landbruget. Det årlige budget vedtages af repræsentantskabet.

§ 8.

Sekretær, kasserer og konsulenter.

Bestyrelsen indstiller, og repræsentantskabet antager en sekretær og en kasserer, ligesom der på samme måde kan ansættes konsulenter i udlandet. Re-

præsentskabet bestemmer vilkårene for alle antagelser, vælger fællesrepræsentationens hjemsted og giver instruks for sekretærens og kassererens samt konsulenternes virksomhed.

Kontormedhjælp antages af bestyrelsen efter sekretærens indstilling.

Sekretæren, der har ansvaret for kontorets daglige ledelse, samler sagerne til dagsordenen, fører protokollerne for møderne, fører korrespondancen, fremlægger udkast til ekspeditionerne og sender senest 8 dage efter hvert bestyrelsesmøde og repræsentskabsmøde de mødeberettigede en udskrift af protokollen samt redigerer årsberetningen.

§ 9.

Regnskab og revision.

Årsregnskabet revideres af 2 på delegeretmødet ved almindelig stemmeflerhed valgte revisorer.

Regnskabsåret er finansåret. Regnskabet skal inden 15. maj sendes til revisorerne og af disse i revideret stand sendes til formanden for repræsentskabet inden 1. juli samt forelægges på næste repræsentskabsmøde til beslutning.

Alle regnskabsbilag skal være påtegnet af bestyrelsens formand eller sekretæren.

§ 10.

Rejsegodtgørelse.

Til alle møder ydes der godtgørelse for rejseudgifter, 2. kl. jernbane, 1. kl. skib og 50 øre for hver kilometer fra den pågældendes hjem til nærmeste jernbanestation eller havn samt 8 kr. i dagpenge.

§ 11.

Repræsentation.

Fællesrepræsentationen repræsenteres i almindelighed ved bestyrelsen og repræsentskabets formand. Ekspeditionen af sager sker i fællesrepræsentationens navn og underskrives, forsåvidt de kun vedrører bestyrelsen, af bestyrelsens formand. Sager, der har været behandlet i repræsentskabet eller på delegeretmødet, underskrives ordentligvis af både repræsentskabets og bestyrelsens formænd.

§ 12.

Vedtægtsændringer og optagelse af nye medlemmer.

Forslag om ændringer i vedtægterne og optagelse af nye medlemmer kan efter repræsentskabets indstilling vedtages af delegeretforsamlingen med $\frac{2}{3}$ af de afgivne stemmer. Forslag herom tilsendes de delegerede samtidig med den øvrige dagsorden for delegeretmødet.

§ 13.

Opløsning og formuedeling.

Til fællesrepræsentationens opløsning udkræves, at forslag optages på repræsentantskabets dagsorden og vedtages med simpelt flertal i to på hinanden følgende med mindst 14 dages mellemrum afholdte møder, at det derefter med sædvanlig frist udsendes til de delegerede og af delegeretforsamlingen vedtages med $\frac{2}{3}$ af de afgivne stemmer. I mangel af anden enighed vil ved opløsning en eventuel formue være at dele mellem de bidragydende medlemmer i forhold til antallet af delegerede.

Udtrædelse af fællesrepræsentationen giver ikke ret til part i en eventuel formue.

Forretningsordenen.

Man finder anledning til at bemærke, at forretningsordenen måske, foruden de mere almindelige bestemmelser, bør indeholde bestemmelsen om:

at i det omfang, som pladsforholdene tillader, kan der gives offentligheden adgang til at overvære delegeretforsamlingerne.

at intet medlem har mere end een stemme. For de medlemmers vedkommende, som har sæde i mere end een organisation, angives, hvilken organisation han repræsenterer,

at ved hvert møde afgiver den pågældende formand mundtlig eller skriftlig meddelelse om de siden sidste møde behandlede sager.

at meddelelser fra møderne kun må finde sted gennem formand eller sekretær eller i en af mødet godkendt form.

at ordentligvis afholder fællesrepræsentationen ikke rejse-godtgørelser for de under § 2 B nævnte repræsentanter, men de har stemmeret som de under § 2 A nævnte medlemmers repræsentanter.

at Fællesrepræsentationen skal holdes underrettet om, hvilke sager af almen landøkonomisk interesse, der har været behandlet i de under § 2 A nævnte organisationer.

Kilde: Fajl, arkiv: 7/1918.

Bilag III:

Vedtægter for Landbrugsrådet

(FÆLLESREPRÆSENTATIONEN FOR DET DANSKE LANDBRUGS
HOVEDORGANISATIONER)

§ 1.

1. Landbrugsrådets formål er: at fremme samarbejdet mellem det danske landbrugs faglige og økonomiske organisationer på områder, på hvilke et sådant samarbejde vil være til gavn for landbruget, og at varetage sådanne fællesopgaver, som ikke henhører under de enkelte organisationers virksomhedsområde, på en sådan måde, at de i enkelte organisationer vedblivende står frit i varetagelsen af de opgaver, der falder ind under deres specielle virksomhedsområde.
2. at stille sig til rådighed for regeringen og rigsdagen i spørgsmål, der vedrører landbruget, og at indgå med forslag om foranstaltninger af erhvervs-mæssig natur, der menes at ville være til gavn for landbruget.
3. at repræsentere landbruget overfor udlandet, herunder — i forståelse med regeringen — at medvirke ved ledelsen af og bistå med oplysninger m.v. vedrørende det landøkonomiske konsulentvæsen i udlandet og eventuelt med den opgave at varetage dels landøkonomiske, dels handelsmæssige interesser,
4. at repræsentere landbruget i dets forhold til landets øvrige erhverv,
5. at bekæmpe samfundsskadelige ring- og trustdannelser.

§ 2.

Landbrugsrådet dannes indtil videre af følgende tre organisationer: De samvirkende danske Andelsselskaber, der vælger 5 medlemmer, De samvirkende danske Landboforeninger, der vælger 5 medlemmer, og Det kgl. danske Landhusholdningsselskab, der vælger 2 medlemmer. Medlemmerne vælges af de nævnte organisationers bestyrelser, og valget gælder for 3 år ad gangen.

§ 3.

Hvis forholdet senere skulle gøre det ønskeligt, kan andre organisationer optages i Landbrugsrådet, når dette flertal giver sin tilslutning dertil, og de derved nødvendige ændringer i vedtægterne er foretagne.

§ 4.

Landbrugsrådets ledelse og administration forestås af et præsidium på 3 medlemmer, hvoraf rådet for et tidsrum af 3 år først vælger den ledende præsident og derefter et medlem for hver af de organisationer, der ikke er repræsenteret i præsidiet ved den ledende præsident.

§ 5.

Landbrugsrådet afholder ordinært 2 møder om året, i juni og december måneder, og sammenkaldes ellers, når præsidiet finder det nødvendigt, eller en af organisationerne forlanger det. Møderne er beslutningsdygtige, når halvdelen af rådets medlemmer er tilstede. Beslutninger tages ved almindelig stemmeflerhed. Mindretalsvota kan forlanges tilført protokollen og anført i de officielle meddelelser, der udsendes af Landbrugsrådet om møderne.

Landbrugsrådets virksomhed mellem møderne varetages af præsidiet.

§ 6.

Landbrugsrådet ansætter en sekretær, der udfører rådets beslutninger og leder de daglige forretninger derunder kasserervirksomheden. Den for sekretæren nødvendige medhjælp antages af præsidiet.

Landbrugsrådet udgiver årlig en af sekretæren udarbejdet beretning om dets virksomhed.

§ 7.

Landbrugsrådet fastsætter selv virksomhedsplan og budget samt forretningsorden. Det vælger 2 revisorer og tager bestemmelse om regnskabs godkendelse.

§ 8.

Landbrugsrådets virksomhedsår går fra 1. april til 31. marts.

§ 9.

Ved tilskud fra andelsselskaber, der befatter sig med landbrugets omsætning, tilvejebringes et arbejdsfond, over hvis anbringelse og administration det samlede Landbrugsråd tager bestemmelse. Rådet disponerer frit over fondets renter. Hvis udgifterne overskrider det fra renteindtægten disponible beløb, dækkes overskridelsen af de i Landbrugsrådet deltagende organisationer i forhold til antallet af deres repræsentanter i rådet. I tilfælde af rådets opløsning (jfr. § 12) har de andelsselskaber, der har tilvejebragt arbejdsfondet, rådighed over Landbrugsrådets midler, dog ikke ud over det beløb, der af andelsselskaberne er henlagt til arbejdsfondet.

§ 10.

Udmeldelse kan for enhver af de deltagende organisationer finde sted med et halvt års varsel til en 1. april.

§ 11.

Ændringer i disse vedtægter kan kun finde sted ved tilslutning fra et flertal af de deltagende organisationer. Forslag til ændringer i vedtægterne vil først være at forelægge for rådet, og kan kun forelægges organisationerne til afgørelse, når et flertal af rådets medlemmer har udtalt sig derfor. På samme måde forholdes ved nye organisationers optagelse i rådet (jfr. § 3).

§ 12.

Landbrugsrådets opløsning kan ske med et halvt års varsel til en 1. april når enten et flertal af de deltagende organisationer fremsætter krav derom, eller et flertal af rådet 2 gange har vedtaget det med et mellemliggende ekstraordinært nyvalg af rådets medlemmer.

I tilfælde af rådets opløsning fordeles rådets formue på den i § 9 angivne måde. Skulle rådets formue overstige det af andelsselskaberne tilvejebragte arbejdsfond, vil det sidst valgte råds medlemmer ved simpel stemmeflerhed have at træffe afgørelse over anvendelsen af det overskydende beløb.

Midlertidig bestemmelse:

De samvirkende danske husmandsforeninger kan inden 1. april 1920 indtræde med 5 medlemmer jævnsides med de i § 2 nævnte 3 organisationer, uden at den i §§ 3 og 11 nævnte fremgangsmåde iagttages, og derefter vil §§ 2 og 4 være at forandre i overensstemmelse hermed.

Kilde: Lhs. arkiv: 57 - 7/1919.

Bilag IV:

Antal ejendomme efter hartkornsstatistikken og ejendomsskyldvurderingerne 1885-1920.

	Hartkornsstatistikken			Ejendomsskyldstatistikken					
	1885	1895	1905	1904	1909	1916	1920 Hele Heraf landet S.jyll.		
Gårde over 12 td. hartk.	2041	2117	2093	2068	2011	1963	2334	364	Gårde over 12 td. hartk.
Gårde fra 4-12 td. hartk.	28589	27946	25092	26615	25708	24484	26268	2306	Gårde fra 4-12 td. hartk.
Gårde over 2-4 td. hartk.	23397	23672	24365	23617	24496	25554	27509	1904	Gårde over 2-4 td. hartk.
Gårde over 1-2 td. hartk.	20979	21585	23060	21842	23452	26569	29469	2158	Gårde over 1-2 td. hartk.
Gårde tilsammen	75006	75320	76610	74142	75667	78570	85607	6732	Gårde tilsammen
Huse fra 2 Skp.-1 td. hartk.	68733	67656	69131	19838	21190	23394	25837	2013	Huse med 10 ha og derover
Huse fra 1 Fdk.-2 Skp. hartk.	46364	47605	51927	36417	40631	45497	46597	2082	Huse med 3,3-10 ha
Huse u. 1 Fdk. hartk.	73329	80337	91462	41583	41073	37262	36790	1705	Huse med 0,55-3,3 ha
Huse tilsammen	188426	195598	212520	97838	102894	106153	109224	5800	Landbrugs- huse tilsammen

Kilde: Dansk landbrug 1880-1938, s. 337.

Bilag V:

Andelsselskaberne 1900-1914.

	Selskaber og -foreninger-		Antal medlemmer		Samlet omsætning	
	1900	1914	1900	1914	1900	1914
					Mill.	Mill.
Landbrugets produktions- og salgforeninger:					kr.	kr.
Andelsmejerierne	1032	1168	140000	175000	135,0	310,0
Smørekøbsforeningerne ...	3	6	103	268	12,7	39,7
Andelsslakterierne	26	46	60 000	135000	35,2	179,4
Andelsslakteriernes ægkesport	-	-	-	-	-	-
Dansk Andels Ægekøbsport ...	370	550	25000	45000	2,2	9,3
Fjerkræslakterierne	-	-	-	-	-	-
Kreaturekøbsforeningerne	-	8	-	5400	-	3,9
Danske Ldbf.s Frøforsy- ning	-	1	-	1570	-	1,5
Ialt	1431	1779	225103	362238	185,1	543,8
Landbrugets indkøbsforen.:						
Foderstofforeningerne	110	1141	6250	59334	3,7	71,8
Dansk Andels-Gødningsfor- retning	-	-763	-	15642	-	5,3
Mejeriernes fællesindkøb	-	1	-	961	-	2,1
Dansk Andels-Cementfa- brik	-	1	-	837	-	1,1
Andels-kulforretninger	-	1	-	465	-	1,1
Ialt	110	1907	6250	77239	3,7	81,4
Brugsforeningerne	837	1562	130131	243855	38,4	175,8
Andels-forsikringsforenin- ger	1	3	1115	464476	-	4,2
Tilsammen	2379	5251	362599	1147808	227,2	805,2

Kilde: Dansk landbrug 1880-1938, s. 343.

Bilag VI:

Forenings- og medlemstal for de landøkonomiske organisationer:

år	Lhs. medl.	DsdL.		DsdH.		DsdH. medl.
		foren.	medl.	foren.	medl.	(Skrubbeltrang)
1899	789	102	59.860	-	-	-
1900	771	102	59.970	-	-	-
1901	770	107	62.730	100	5.000	-
1902	765	107	64.800	120	6.000	-
1903	743	109	69.140	120	6.000	-
1904	749	108	71.320	140	9.000	-
1905	759	112	74.590	160	11.000	12.350
1906	759	112	76.680	225	15.800	-
1907	751	113	79.700	300	21.300	21.907
1908	743	115	82.700	550	29.700	30.043
1909	717	115	84.500	660	34.500	34.365
1910	720	116	86.400	730	39.000	-
1911	706	116	89.800	820	45.000	-
1912	785	119	91.600	830	46.300	46.016
1913	775	120	96.800	838	49.300	-
1914	760	120	99.000	850	52.600	51.594
1915	754	120	102.100	887	53.600	-
1916	764	122	104.400	904	54.900	57.321
1917	774	122	106.400	931	60.900	-
1918	1032	123	106.500	969	63.400	67.214
1919	1101	123	108.650	1008	73.900	-

Kilde: Lhs. beretn. div.årg. og J. Oldam: anf. afh., s. 173. Landøkonomisk årbog 1900-1920, passim. Tallene i årbogen stammer fra indberetninger fra de enkelte organisationer og vedrører det forudgående kalender år, f.x. Landøkonomisk årbog 1916 indeholder tallene for 1915. Sammenligning med fællesforeningens tal tyder på, at der er tale om minimumstal og afrundede tal. Til belysning af organisationernes indbyrdes styrkeforhold er de dog anvendelige. For DsdH.s vedkommende er til sammenligning anført F. Skrubbeltrangs tal fra: Den danske husmand I, s. 310 og II, s. 84.

NAVNEREGISTER:

- Andersen, F. (Rosendal) (1839-1906) proprietær 28, 34, 36.
Andersen, Fr. (1862-1936) rådmænd 105.
Andersen, H. N. (1852-1937) direktør for ØK 89, 231.
Andersen, P. (Jydstrup) (1842-1902) gårdejer 27, 34.
Andreasen, N. P. (Ubby) (1881-1962) husmand 199.
Appel, Hans (1856-1947) landbrugslærer 60.
Ballin, Max (1865-1921) direktør 117.
Bech, Carl (Engelsholm) (1847-1920) godsejer 57-59, 74, 92, 137, 140, 151, 161.
Bluhme, H. E. (Nørlund) (1833-1926) godsejer 32, 35.
Bokelmann, F. (1843-1902) forpagter 28.
Borgbjerg, Fr. (1866-1936) soc.dem. politiker 89.
Brandes, Edv. (1847-1931) radikal politiker 101.
Bransager, N. (1873-1915) radikal politiker 48.
Branth, H. (Sdr. Elkjær) (1844-1915) proprietær 27-28, 31, 34, 36.
Broberg, L. (1859-1937) direktør (FDB) 112, 128, 138, 161, 165, 175-78, 177, 181.
Bruun, Sv. (1872-1950) gartneriejer 97.
Busk, Jens (1845-1908) gårdejer 26-29, 31-32, 34.
Bøggild, B. (1858-1928) professor (KVL) 159.
Calundan, H. (1880-1924) redaktør 127.
Cederfeld de Simonsen, H.C.F.V. (Erholm) (1866-1938) godsejer 62-63, 71, 94, 97, 99, 101, 126.
Christensen, J. C. (1856-1930) venstrepolitiker 99-101, 110, 139, 231.
Christensen, Poul (1854-1935) husmand, landbrugsminister 45, 48.
Christiansen, H. C. (1906-) merconom 206.
Clan, Julius (1866-1932) dept.chef 144.
Clausen, C. C. (1863-1937) bankdirektør 133, 119-20, 122, 144, 190.
Clausen, Jens (1840-1916) husmand 41.
Cohn, E. (1885-1969) økonom 12, 215.
Cour, Jørgen la (1838-1898) sekretær i Lhs. 22, 25-27, 30, 33, 223.
Danneskjold-Samsøe, C.F. lensgreve (Brattingborg) (1838-1914) godsejer 25-26.
Drejer, A. Axelsen (1889-1972) redaktør 13, 227.
Døcker, J. C. (1860-1938) konservativ politiker 193.
Egebjerg, I. (1893-1971) sekretær i Industrirådet 116.
Elberling, V. (1880-1965) bibliotekar 212.
Estrup, J.B.S. (1825-1913) konseilspræsident 213.
Federspiel, H. (1868-1934) dr.jur. 87-88.
Fjord, N. J. (1825-1891) docent (KVL) 25, 27.
Foss, Alexander (1858-1925) direktør, fmd. f. Industrirådet 113, 115, 118-22, 135, 144, 150, 190, 207-8, 210-11.

Frederik (IX), (1899-1972) kronprins 129.
 Frederiksen, Lars (1883-1933) sekretær i Lbr. 13, 133, 203.
 Frederiksen, Niels (1874-1951) husmand 69, 81, 84, 86, 98, 100, 102, 103, 105, 107, 112-13, 122, 129, 148, 151-53, 156, 158-60, 162, 164, 167-68, 181, 193, 198, 219.
 Friis, Fr. (Duelund) (1836-1917) godsejer 25-28.
 Friis, M. P. (1857-1944) overformynder 69.
 Gregersen, Gunner (1875-1950) direktør (Teknol.Inst.) 113, 116-17.
 Grut-Hansen, C. (1867-1922) proprietær 75-76, 80, 84, 92-94, 159.
 Hage, C. (1848-1930) radikal politiker 69, 81.
 Hansen, Fr. (Askov) (1854-1921) statskonsulent 97, 173, 199-200.
 Hansen, Johs. (Sødinge) (1873-1944) husmand 102.
 Hansen, Karl (Ankerstræde) (1865-1947) husmand 47.
 Hansen, K. (Lyngby) (1858-1941) statskonsulent 97, 105.
 Hansen, Ole (1855-1928) landbrugsminister 45.
 Hauch, H. (1876-1957) forstander 136, 173, 183, 192, 203.
 Haugaard, J. K. (1887-1965) sekretær i FajL. 12.
 Henriksen, J. M. (1871-1953) sekretær i DsdH. 138, 148.
 Hertel, H. (1859-1927) sekretær i Lhs. 12, 16-17, 61-62, 137, 141, 151-52, 154, 159, 171-73, 183-185, 187, 189, 227.
 Himmelstrup, O. (1883-1954) sekretær i DsdL. 126, 189, 196.
 Holdgaard, Jens (1874-1936) husmand 103, 107, 158, 181, 201, 203.
 Holstein, J.L.C.C.T. greve, (Ledreborg) (1839-1912) godsejer 27, 33-34.
 Husum, Poulin (Faarup) (1874-1931) husmand 169.
 Høffding, O. (1847-1910) forpagter 58.
 Høst, Niels (1869-1953) Direktør i DFDS 119-20.
 Ingerslev, H. P. (1831-1896) indenrigsminister 25-26.
 Jensen, Fr. (Klintholm) (1870-1960) forpagter 175, 203.
 Jensen, Hans (1890-1945) historiker 227.
 Jensen, Jens (Als Brohuse) (1867-1930) husmand 198.
 Jensen, J. K. (1876-1947) forstander 159.
 Jensen, J. (Kleis) (1863-1947) gårdejer, venstrepolitiker 102, 104, 110, 118, 193.
 Jensen, Kr. Tovborg (1865-1920) gårdejer 145-46.
 Jensen, Mads (Aale) (1865-1941) husmand 219.
 Jensen, Niels (Toustrup) (1846-1916) gårdejer 49, 217.
 Jeppesen, P. (Drusebjerg) (1877-1953) husmand 12, 84, 102, 106-07, 138, 181, 203, 229.
 Johansen, Chr. (Brædstrup) (1863-1940) husmand 71, 73, 75, 79, 83-84, 86, 103, 199, 202,
 Juell-Brockdorff, C. Lensbaron (1839-1900) godsejer 28.
 Jørgensen, Niels (1888-1967) redaktør 227.
 Jørgensen, Severin (1842-1926) direktør (FDB) 51, 53.

Kirketerp, M. (Lensgaard) (1848-1908) proprietær 58.
 Klausen, K. M. (1852-1924) soc.dem. politiker 50, 63, 66.
 Krabbe, A. (Søbækgaard) (1862-1933) godsejer 159.
 Lambæk, Mads (1861-1933) gårdejer 102, 133, 169, 173.
 Larsen, H. C. (1870-1955) kasserer i Lhs. 224.
 Lassen, J. Brink (1858-1919) forstander 74-75, 92.
 Lassen, Vilh. (1861-1908) finansminister 210.
 Laursen, K. Horup (1936-) historiker 227.
 Lerche, G. baron (Birkendegaard) (1859-1936) godsejer 159.
 Lütichau, Chr. (Tjele) (1832-1915) godsejer 27-28, 31-32.
 Madsen, R. P. (1859-1919?) gårdejer 62.
 Madsen-Mygdal, N. P. (1835-1913) venstrepolitiker 230.
 Madsen-Mygdal, Th. (1876-1943) forstander 71-72, 75-76, 79, 84, 86, 89, 92-96, 106, 109, 112, 115, 118-23, 126-27, 136-37, 140-41, 143-45, 151-56, 158-64, 169, 171-73, 176-77, 179-80, 183-86, 189-90, 194, 198-201, 205, 218, 227, 229-31.
 Meyer, Poul (1916-) politolog 206.
 Moesgaard-Kjeldsen, C. (1869-1935) godsejer 105.
 Molkte, F. C. lensgreve (Bregentved) (1854-1936) godsejer 99, 219.
 Munch, P. (1870-1948) forsvarsminister 47, 101, 104.
 Møller, Fr. (1854-1923) direktør (DAÆ) 138, 150, 161, 165, 175, 178.
 Møllgaard, H. (1885-1973) professor (KVL) 105.
 Neergaard, Niels (1854-1936) venstrepolitiker 110, 139, 194, 231.
 Neergaard, Wenzel (1864-1919) godsejer 102, 104, 106, 109, 142.
 Nielsen, Anders (Svejstrup Østergaard) (1859-1928) gårdejer, fmd. for And. udv. 16, 56, 58-60, 66-67, 71, 74-75, 79-81, 83-84, 86-90, 93-95, 98-99, 102, 104, 106, 113, 115, 122-23, 126-30, 132-33, 135-38, 140, 143-45, 147, 150-57, 159-69, 171-72, 175-78, 181-85, 187, 189-90, 195, 197, 199, 218, 221, 227-29.
 Nielsen, Anders (Tapdrup) (1862-1914) landbrugsminister 66.
 Nielsen, Harald J. (1884-1918) direktør, sekr. i Industrirådet 116, 144.
 Nielsen, Jørgen (Viby J.) (1868-1914) husmand 47, 49, 62-63, 66.
 Nielsen, Niels (Farringløse) (1874-1959) gårdejer 102, 124, 128, 140, 162-65, 169, 171, 173.
 Nielsen, P. Th. (1863-1916) gårdejer 69, 73, 76, 89, 126, 151, 219.
 Nielsen, Vilh. (1861-1941) direktør, jur. konsulent for DsdH. 138.
 Olsen, Erling (1927-) økonom 207.
 Olsen, Olav (Hjarup) (1876-1935) gårdejer 133, 135, 137, 145, 214.
 Olsen Ole (1849-1929) gårdejer 49, 95, 113, 160, 166, 175, 178-79, 180, 184, 186.
 Pedersen, Kr. (1857-1927) landbrugsminister 48.
 Pedersen, P. (Sakskøbing) (1868-1948) gårdejer 219.
 Pedersen, Rasmus (Ørbæk) (1849-1921) gårdejer 166.
 Petersen, J. (Brædstrup) (1847-1928) proprietær 128, 137, 186.

- Pinholt, V. (Vejers) (1869-1940) plantør 125-26.
- Pinstrup, P. P. (1861-1934) gårdejer, venstrepolitiker 49, 58, 63, 65-66, 75, 86, 92, 94, 102, 105-6, 110, 123, 133, 156, 172, 183, 191, 193, 218, 231.
- Porse, Niels (1880-1969) proprietær 74-75, 95, 113, 115, 122-23, 128, 138, 140, 145, 147-49, 165-66, 169, 175, 178, 181, 186, 218, 229.
- Rasmussen, Emil (1870-1953) husmand 181.
- Rasmussen, Erik (1917-) historiker, politolog 207.
- Rasmussen, F. Dalgas (1894-1968) sekr. i Industrirådet, senere i Andelsudvalget 116, 167, 197.
- Rasmussen, H. J. (Næsgaard) (1868-1941) forstander 98.
- Rasmussen, J. (Snertinge) (1856-1908) gårdejer 27, 34.
- Raunkjær, Kr. (1880-1937) redaktør 12, 128, 132.
- Ravn, Chr. (1844-1926) venstrepolitiker 64.
- Rode, Ove (1867-1933) indenrigsminister 68, 70, 73-76, 78-81, 84-85, 87-88, 90-96, 98-106, 108-110, 118, 128, 132, 139, 141-42, 147, 191, 193-94, 220-21, 228.
- Rottbøll, Chr. (1854-1928) konservativ politiker 99, 139.
- Rottensten; Johan (1905-1963) sekretær i DsdL. 13.
- Scavenius, Erik (1877-1962) udenrigsminister 80, 87-89, 91, 144, 228.
- Segelcke, Th. R. (1831-1902) professor (KVL) 25-26.
- Sehested, Knud (1850-1909) landbrugsminister 37.
- Skov, F. (Tybrind) (1857-1915) forpagter 63.
- Sonne, Chr. (1859-1941) forpagter 89, 93-96, 99, 104, 112-15, 114, 118-20, 122, 159, 173-74, 183, 211, 230.
- Stauning, Th. (1873-1942) soc. dem. politiker 99, 139.
- Stensgaard, N. N. (Hurup) (1866-1950) husmand 181.
- Stenbæk, H. (1876-1939) sekretær i Andelsudvalget 12, 74, 183-84.
- Svendsen, Anders (Tune) (1843-1912) forstander 22.
- Svendsen, P. (Egebjerg) (1847-1925) gårdejer 56-57.
- Søndergaard, Chr. (1870-1951) forstander 60.
- Sørensen, J. (Saxager) (1849-1934) gårdejer 88.
- Tesdorpf, Adolph (Pandebjerggaard) (1859-1929) godsejer 93, 102, 104, 122, 137, 169, 173-75, 183-87, 194, 198.
- Tesdorpf, Edv. (Orupgaard) (1817-1889) godsejer 25.
- Theilmann, J. (Hvidkilde) (1865-1938) forpagter 180, 219.
- Thomsen, Jens (Hjarup) (1880-1955) gårdejer 145.
- Thøgersen, K. (1851-1944) husmand 47.
- Tietgen, C. F. (1829-1901) industri- og finansmand 207.
- Tvedegaard, J. (1872-1967) gårdejer 12.
- Valentiner, H. (Gjeddesdal) (1834-1921) godsejer 25-28.
- Vandman, R. J. (1853-1944) husmand 47, 71, 75, 77, 79, 81, 83, 86, 97, 102, 138, 148, 150-51, 158, 161, 167-68, 181, 199-200, 218.
- Vedel, H.A.S. (1867-1932) dept. chef 92.

Westermann, T. (1852-1935) professor (KVL) 91-92, 94, 97-98, 102, 137, 141, 161, 171-72, 174, 224.

Vind, S. (Sanderumgaard) (1842-1913) godsejer 25.

Zahle, C. Th. (1866-1946) konseilspræsident 45, 48, 50, 70, 89, 100-01, 230.

